

บทที่ 4

การศึกษาเขตสังฆาวาสพระอารามซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การดำเนินการศึกษาเขตสังฆาวาสของพระอารามซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาใหม่ ผู้ศึกษาได้วางแนวทางโดยศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามที่เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อทรงผนวช ดำเนินการศึกษาโดยสังเขป มีรายละเอียดคือ

1. **วัดมหาธาตุฯ** เป็นพระอารามที่ทรงประทับเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรครั้งหนึ่ง(ประมาณพ.ศ. 2360) และอีกคราวเมื่อทรงย้ายมาจากวัดราชาธิวาสเพื่อทรงศึกษาทางปริยัติธรรม(ประมาณ พ.ศ. 2367 - 2372)

2. **วัดราชาธิวาส** เป็นพระอารามที่ทรงประทับเมื่อทรงผนวช ศึกษาวิปัสสนาธุระ(พ.ศ.2368)และเสด็จมาประทับอีกครั้งหลังจากทรงศึกษาที่วัดมหาธาตุฯ(ประมาณ พ.ศ.2372 – 2379)

3. **วัดบวรนิเวศวิหาร**เป็นพระอารามที่ทรงมาประทับก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ(ประมาณ พ.ศ. 2379 – 2393)

และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วมีพระอารามทั้งที่สถาปนาในขณะที่ทรงผนวชและภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว โดยดำเนินการศึกษาโดยละเอียด ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

- พระอารามที่ทรงสถาปนาใหม่เมื่อขณะทรงผนวช

1. **วัดบรมนิวาส ราชวรวิหาร**

- พระอารามที่ทรงสถาปนาใหม่เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว

1. **วัดโสมนัสวิหาร ราชวรวิหาร**

2. **วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร**

3. **วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร**

4. **วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร**

และนอกจากนี้ผู้ศึกษาได้เลือกศึกษาพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ แต่เนื่องจากมีพระอารามที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนมาก ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษาเฉพาะพระอารามที่ทรงริเริ่มการบูรณะปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยของพระองค์เอง และมีสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาสหลงเหลือเพียงพอจะศึกษาได้ เพื่อหาความเชื่อมโยง ข้อเสนอสนับสนุนต่างๆ พระอารามที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ซึ่งผู้ศึกษาเลือกศึกษาครั้งนี้ คือ

1. **วัดมหาสมณาราม ราชวรวิหาร จ.เพชรบุรี**

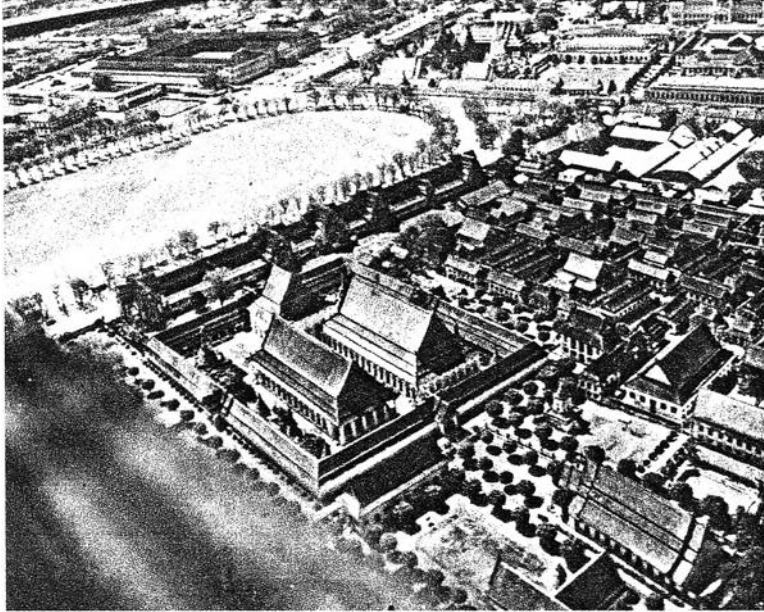
2. **วัดกวีศราราม ราชวรวิหาร จ.ลพบุรี**

3. **วัดเสนาสนาราม ราชวรวิหาร จ. พระนครศรีอยุธยา**

4.1 พระอารามที่เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวช

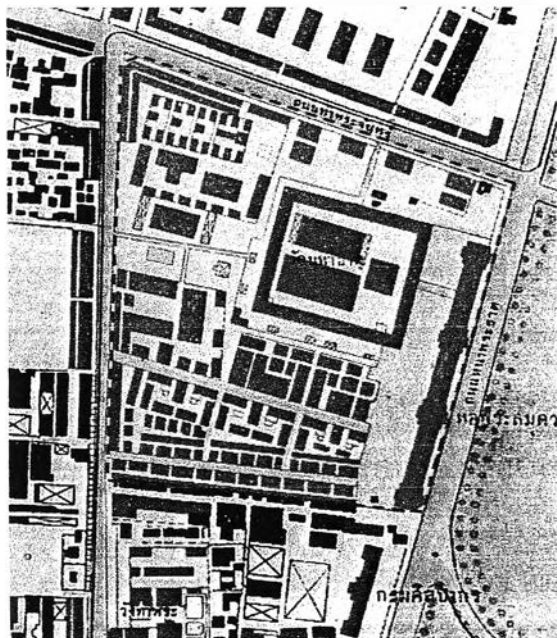
เป็นการดำเนินการศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามที่เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อทรงผนวช โดยดำเนินการศึกษาโดยสังเขป ดังนี้

4.1.1 วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพที่ 4.1
ภาพถ่ายทางอากาศวัดมหาธาตุ
ของ William hunt ราว ปี พ.ศ. 2489
จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ชนิดของวัด	พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร
ที่ตั้ง	ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร
ผู้สร้างวัด	ไม่ปรากฏนาม
ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์	สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 2

แผนที่บริเวณวัดมหาธาตุประมาณ ปี พ.ศ. 2464 และ ปีพ.ศ. 2440

□ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานาภายใน

ประวัติสำคัญ

เดิมชื่อ วัดสลัก สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นผู้บูรณะปฏิสังขรณ์ในระยะแรก ในตำนานวัดระฆังว่าสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาทเมื่อยังดำรงพระยศ นายสุตจินตามหาตเล็กหุ้มแพรเมื่อคราวใกล้จะเสียดวงศรีอยุธยา ได้ล่องเรือผ่านลงมาจากกรุงศรีอยุธยาจะไปหาหลวงยกกระบัตร(ทองด้วง) พี่ชายที่ราชบุรี เมื่อมาถึงวัดสลักก่อนจะเลี้ยวเข้าคลองบางกอกใหญ่ พบเรือลาดตระเวนของพม่าจึงคว้าเรือลงซ่อนตัว แล้วอธิษฐานขออำนาจพระพุทธรูปในพระอุโบสถเป็นที่พึ่งว่า ถ้ารอดพ้นจากข้าศึกไปได้ ภายหน้าได้เป็นใหญ่จะมาบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสลักให้รุ่งเรือง เมื่อดำรงพระอิสริยยศกรมพระราชวังบวรสถานมงคลจึงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดสลักตามที่ตั้งพระทัยไว้ โดยดำเนินการพร้อมกับการสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลแล้วพระราชทานนามใหม่ว่า " วัดนิพพานาราม"

พ.ศ.2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าให้ใช้วัดนิพพานารามเป็นสถานที่ประชุมสังคายนาพระไตรปิฎก จึงพระราชทานนามใหม่ว่า "วัดพระศรีสรรเพชญ์ "

ต่อมาพ.ศ. 2337 วัดพระศรีสรรเพชญ์ ได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช เป็นครั้งแรก โดยสถาปนาสมเด็จพระพนรัตน์ (ศุข) วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นสมเด็จพระสังฆราช ทรงโปรดเกล้าฯให้ประทับ ณวัด พระศรีสรรเพชญ์ตามเดิมด้วยเป็นวัดสำคัญระหว่างพระราชวังทั้งสอง

พ.ศ.2346 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พระราชทานนามใหม่อีกครั้งเป็น "วัดมหาธาตุ" ตามนามพระอารามซึ่งเคยมีครั้งกรุงศรีอยุธยาอันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและเป็น ที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้โปรดให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งคณะสมณทูตนำมาจากเมืองอนุราปุระ ประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ.2361 ทางเหนือพระระเบียงด้านตะวันออก

ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงสมณเพศระหว่างพ.ศ. 2367 – 2372 ก่อนจะเสด็จออกไปประทับวัดสมอราย

ในสมัยรัชกาลที่ 4 การดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามดำเนินการต่อเนื่องมาแต่รัชกาลก่อน มาเสร็จสิ้นลงในรัชสมัยพระองค์ ได้เสด็จพระราชดำเนินยกช่อฟ้าพระอุโบสถและให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมที่ผนังพระอุโบสถ ทั้งโปรดให้สร้างวิหารน้อยหรือวิหารโพธิ์ลังกาตรงที่ตั้งตำหนักซึ่งเคยเป็นที่ประทับเมื่อทรงผนวชทางตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ความนี้สอดคล้องกับเทศนาพระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า"... แหน่ไปทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเสร็จเป็นสามเณร บรรพชาแล้ว เสด็จไปประทับอยู่วัดมหาธาตุที่พระตำหนักปลูกขึ้นใหม่นอกพระระเบียงพระอุโบสถด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งภายหลังโปรดให้สร้างพระวิหารปรากฏอยู่จนทุกวันนี้..."

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เทศนาพระราชประวัติพระปรเมนทรมหามงกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, 2500), หน้า 6.

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

1.1 มังพระอาราม

จากการสำรวจ วัดราชาธิวาส ในปัจจุบัน ประกอบกับข้อมูลภาคเอกสาร สันนิษฐานมังพระอาราม ในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ดังนี้

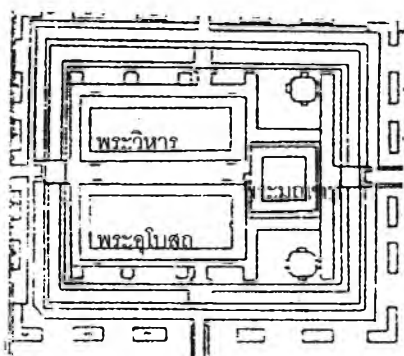

ผังสันนิษฐานวัดมหาธาตุช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 และ รัชกาลที่ 4

1. พระอุโบสถ	8. พระวิหาร (พระอุโบสถเดิม)
2. พระวิหาร	9. หมู่กุฏิพระคั่นถุระ (คณะใหญ่)
3. พระมณฑป	10. กุฏิพระตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
4. พระระเบียง	11. หมู่กุฏิพระวิปัสสนาธุระ
5. ศาลาการเปรียญ	12. วิหารน้อยหรือวิหารโพธิ์ (ตำแหน่งเดิมสร้างเป็นกุฏิพระตำหนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
6. สระน้ำ	13. ต้นพระศรีมหาโพธิ์
7. หอระฆัง	

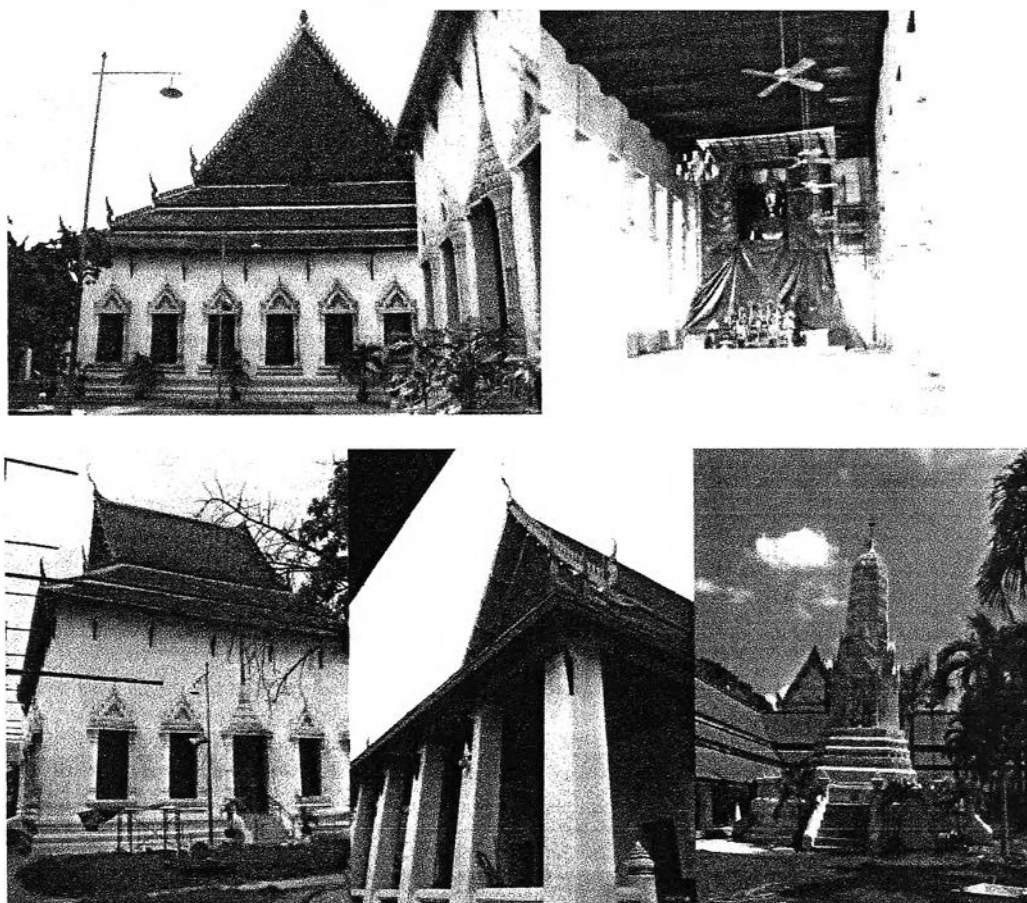
1.2 เขตพุทธาวาส

เขตพุทธาวาสมีอาคารพระอุโบสถเป็นประธาน มีพระวิหารขนาดย่อมกว่าวางด้านข้างทิศเหนือของพระอุโบสถ และด้านหน้าตรงกลางระหว่างอาคารทั้งสองมีพระมณฑป ภายในประดิษฐานพระเจดีย์ทองศรีรัตนมหาธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีพระระเบียงล้อมอาคารทั้งสาม นอกจากนี้ยังมีพระปรางค์สันนิษฐานว่าบรรจุอัฐิธาตุของ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) และ สมเด็จพระสังฆราช (มี) ด้านทิศตะวันตกนอกพระระเบียงมีศาลาการเปรียญ สร้างสมัยรัชกาลที่ 3 "พื้นที่อาคารเดิมที่สร้างเมื่อแรกบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม

แผนผังที่ 4
บริเวณเขตพุทธาวาส

ภายในและภายนอกพระอุโบสถวัดมหาธาตุฯ

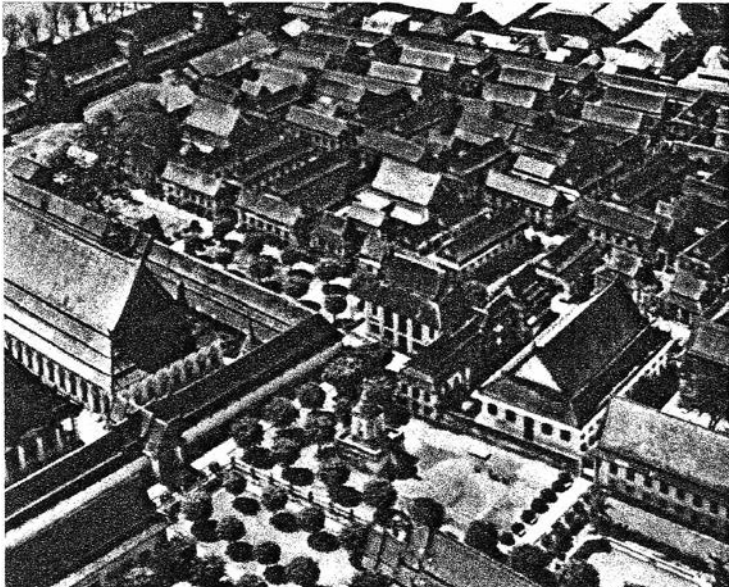

ภาพที่ 4.2

อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส พระมณฑป, พระวิหาร และ พระปรางค์มุมพระระเบียง
บรรจุอัฐิอดีตพระสังฆราช

1.3 เขตสังฆาวาส

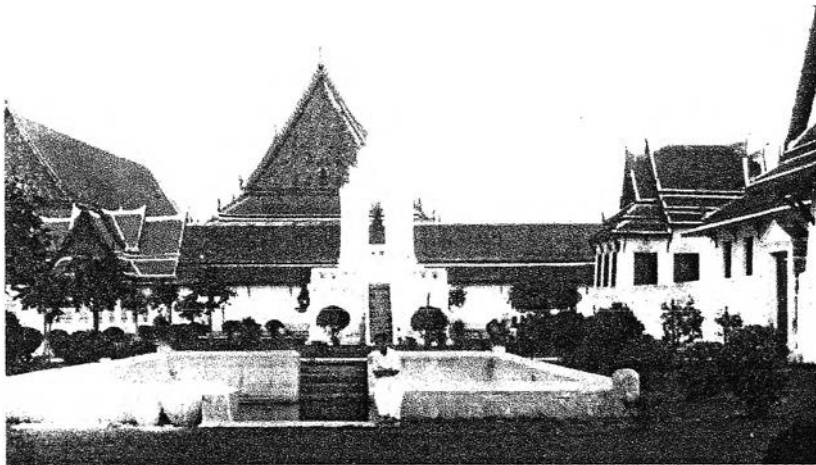
ในพื้นที่เขตสังฆาวาส โอบล้อมเขตพุทธาวาสแต่ส่วนหลักจะอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกของพระอาราม เมื่อแรกสร้างเสนาสนะต่างๆเป็นอาคารไม้ มี 2 คณะคือคณะใหญ่อยู่ทางใต้ ส่วนคณะภิกษุอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ถึงรัชกาลที่ 3 โปรดให้หรือทั้งหมด สร้างเป็นตึกก่ออิฐถือปูนหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องทุกหลัง กำหนดให้พอพระสงฆ์อยู่ได้ 1,000 รูป

ภาพที่ 4.3

ภาพถ่ายทางอากาศเขตสังฆาวาส
ของ William hunt ราว ปี พ.ศ. 2489
แสดงอาคารเขตสังฆาวาส ฟากข้าง
ใต้

จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

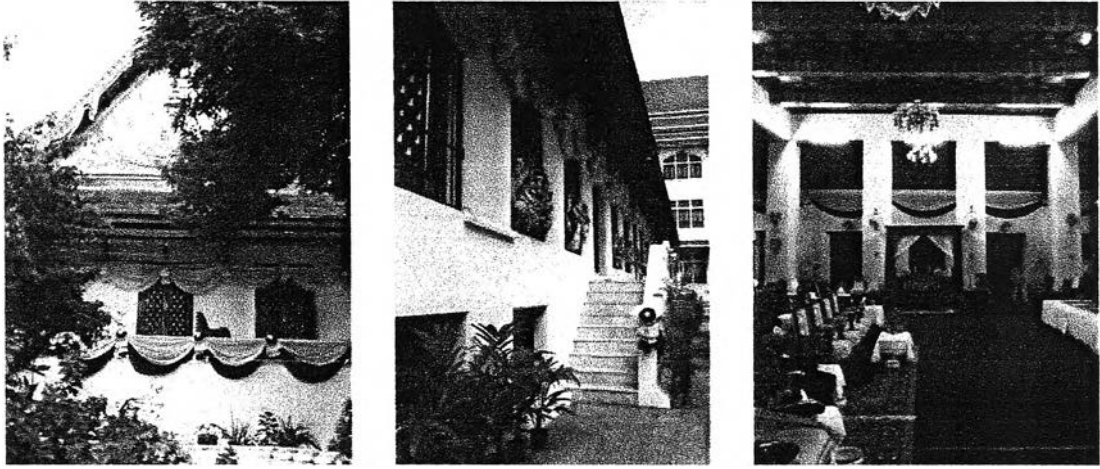
ภาพที่ 4.4

สระน้ำและหอรบั้งเดิม
หน้าเขตสังฆาวาส ต่อกับกุฎิ
ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
(ทางขวาของภาพ) ถ่ายภาพ
ประมาณสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

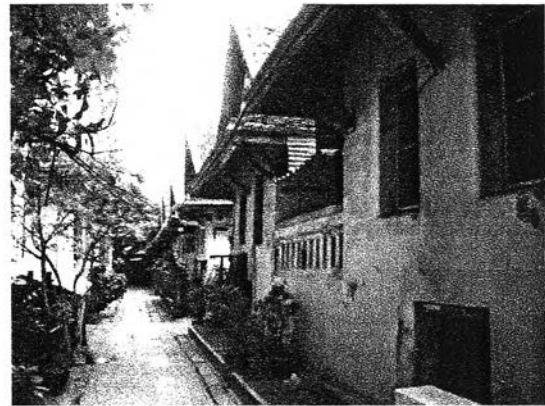

ภาพที่ 4.5

หมู่กุฎิคณะใหญ่ปัจจุบัน

ภาพที่ 4.6 กุฎีพระตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเดิม

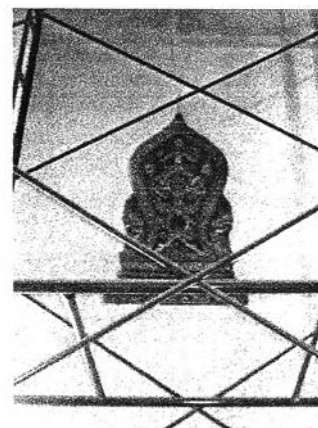
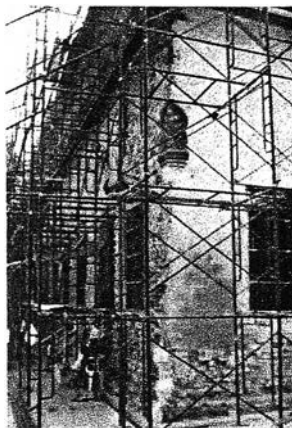
ภาพที่ 4.7 หมู่กุฎีคณะกุฎี (วิปัสสนาธุระ)

2.แบบแผนพัทธสีมา

จากการสำรวจพบว่าเขตสังฆกรรมกำหนดด้วยเขตพัทธสีมา ซึ่งมีนิมิตแสดงด้วยแบบขันฑสีมาคือ เป็นสีมาที่ผูกล้อมพระอุโบสถ ในทิศทั้ง 8 รอบอาคาร นิมิตสีมาที่ใช้แสดงด้วยใบสีมาแบบแนบติดกับผนังอาคาร โดยที่ตอนมุมภายนอกอาคารทั้ง 4 ยังมีสีมาคดคือสีมาแบนชนิดพับหักกลางแนบกับมุมอาคาร และในด้านกึ่งกลางด้านทั้ง 4 ของอาคารแสดงนิมิตไว้ภายในอาคาร ซึ่งเป็นสีมาลักษณะพิเศษที่ทางวัดฝ่ายของพระบรมสถาน ดูแลบูรณะปฏิสังขรณ์นิยมใช้ ยังพบสีมาลักษณะเดียวกันที่ วัดชนะสงคราม วัดบวรนิเวศวิหาร

เหตุที่มีรูปแบบสีมาดังกล่าว สมเด็จพระมหารัชมงคลมุนีเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารในตำนาน วัดมหาธาตุฯ ทรงสันนิษฐานสรุปความได้ว่า² พระอุโบสถ มีความยาว 16 ห้องเสา แต่พระวิหาร มีความยาว 12 ห้องเสา คาดว่าเดิม เป็นอาคารที่มีขนาดยาวเท่ากัน และสร้างพร้อมๆ กัน และนิมิตสีมาเดิมรอบพระอุโบสถ คงตั้งเว้นระยะห่างจากอาคารในที่เป็นตำแหน่งสีมาปัจจุบันนี้ แต่ต่อมากายหลังรื้อพระอุโบสถ และสร้างใหม่ให้มีขนาดใหญ่กว่าเก่า ขยายแนวผนังออกมาจนถึงแนวสีมาเดิม พระอุโบสถจึงกระชั้นกับพระมณฑป และติดสีมาไว้กับผนังเหมือนพระอุโบสถวัดชนะสงคราม โดยการก่อสร้างใหม่ดังกล่าวนี้ มีจุดหมายเหตุประกอบว่าเมื่อปีระกา พ.ศ. 2344 ไฟไหม้ทั้งพระมณฑป พระอุโบสถ แลพระวิหาร กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ต้องสร้างใหม่อีกครั้ง จึงเห็นว่าการรื้อพระอุโบสถเดิมสร้างใหม่ดังปรากฏในปัจจุบัน

² ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พ.ศ.2533(กรุงเทพมหานคร: 2533), หน้า5.

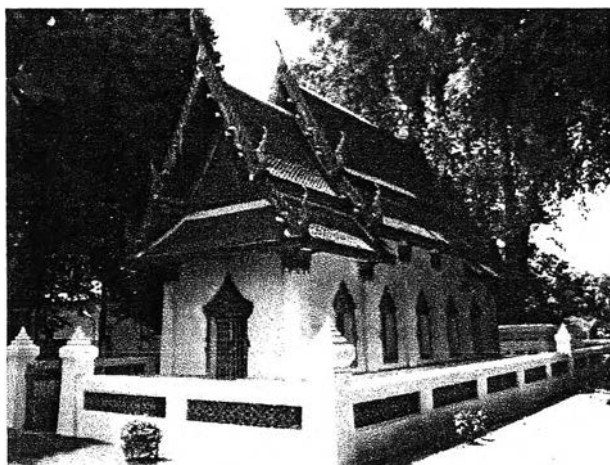
ภาพที่ 4.8 โบสถ์มารอบพระอุโบสถ

นิมิตสีมาแบบสีมาคตที่มุมภายนอกพระอุโบสถ

เป็นรูปครุฑยุคขนาด และ นิมิตสีมาแบบสีมาแนบติดกับผนังภายในอาคาร
ตรงกลาง เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ

3. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาสที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

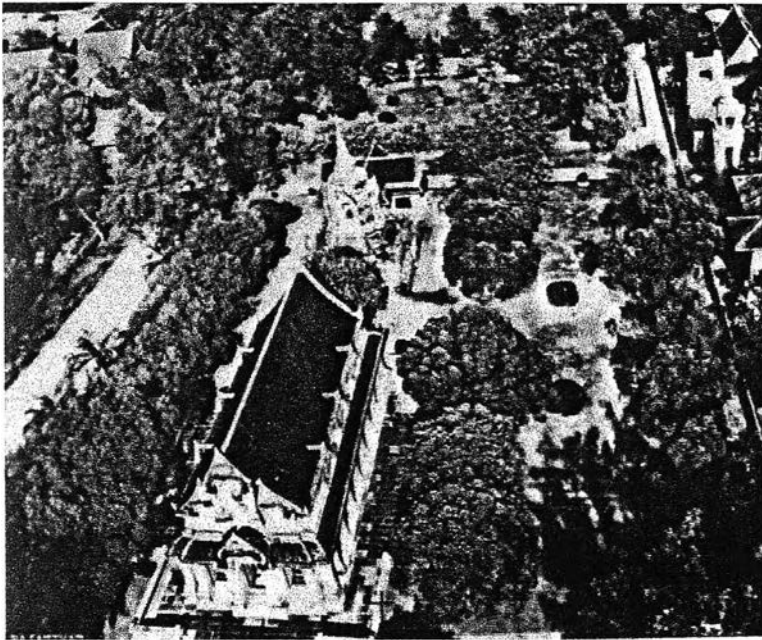
ปัจจุบันพบ วิหารไพริลลังกา ตั้งอยู่ในตำแหน่งกุฏิพระตำหนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัด เป็นอาคารซึ่งสร้างทับพื้นที่ปลูกสร้างกุฏิพระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชเดิม ซึ่งจากข้อมูลเอกสารพบว่าเดิมเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญด้วยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ในคราวที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงพระราชศรัทธาออกผนวชอยู่ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุฯ) 7 วัน และพลับพลาที่เสด็จประทับแรมควรเป็นที่ประทับชั่วคราว และสันนิษฐานว่าจะตั้งอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ด้วยเป็นที่สงัดและอยู่ห่างจากหมู่กุฏิสงฆ์ ผู้คนไม่พลุกพล่าน อยู่ใกล้กับประตูทางเข้าพระบวรราชวัง และอาคารคงจะตั้งอยู่ราวตรงที่ปลูกต้นไพริลลังกาในรัชกาลที่ 2 หรือตรงที่ตำหนัก ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชพระเมื่อในปลายรัชกาลที่ 2 ก็สร้างตำหนักใกล้ต้นไพริลลังกานั้น ด้วยเคยเป็นพื้นที่ปลูกสร้างตำหนักมาก่อน อีกประการ เมื่อคราวจะสร้างวิหารน้อยที่ใกล้ต้นไพริลลังกาเมื่อในรัชกาลที่ 4 นั้นขุดดินพบขอบสระน้ำ มีท่อต่อไปทางแม่น้ำ อยู่ตรงแถวต้นไพริลลังกานั้น คงจะเป็นสระสำหรับรับตำหนัก แต่ไม่ทราบว่าจะสร้างมาแต่สมัยใด

ภาพที่ 4.9 วิหารน้อยหรือวิหารไพริล

อาคารตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ
ของวัดมหาธาตุฯ อยู่ด้านหน้าต้นพระศรี
มหาโพธิ์

4.1.2 วัดราชาธิวาส

ภาพที่ 4.10

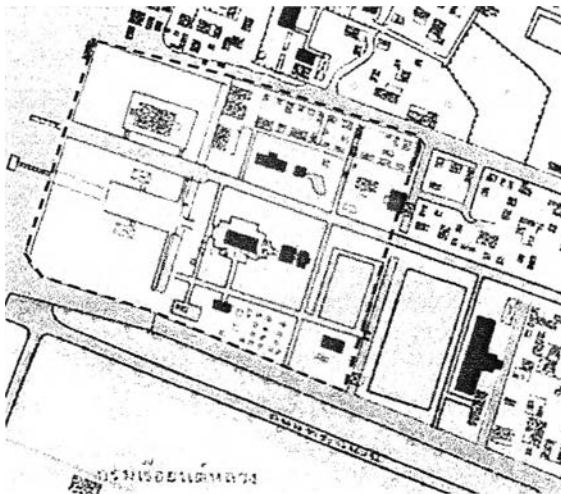
ภาพถ่ายทางอากาศ วัดราชาธิวาส

ของ William hunt ราว ปี

พ.ศ. 2489

จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ชนิดของวัด	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง	ริม แม่น้ำเจ้าพระยา แขวงวรชัยยบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
ผู้สร้างวัด	ไม่ปรากฏนาม
ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์	สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 5

แผนที่เก่าวัดราชาธิวาสฯ ราวปี พ.ศ.2464

ที่มา จัดทำโดยกรมแผนที่ทหาร

อาคารโดยส่วนมากได้รับการเปลี่ยนแปลงจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่5 แล้ว

แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

แผนผังที่ 6

แผนที่เก่าวัดราชาธิวาสฯ ราวปี พ.ศ. 2450

ที่มา จากหนังสือศิลปกรรมวัดราชาธิวาส หน้า250

แผนที่ขาดหายไปส่วนหน้าจึงสันนิษฐานเทียบเคียงกับผังสมัยหลังข้างบน

อาคารส่วนมากยังอยู่ในสภาพก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่5

สันนิษฐานว่าเป็นสภาพที่ผ่านการบูรณะปฏิสังขรณ์มาในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมาก

ประวัติสำคัญ เดิมชื่อ วัดสมอราย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ว่า คำว่าสมอนี้มาจากภาษาเขมรว่า ทมอที่แปลว่า หิน ทมอ ราย แปลว่าหินเรียงราย เป็นวัดโบราณสันนิษฐานว่าสร้างมาแต่สมัยยังใช้ภาษาขอม³ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นผู้บูรณะปฏิสังขรณ์ในระยะแรกนับเป็นวัดฝ่ายวังหน้า ด้วยพระองค์ทรงโปรดปรานผู้มีความสามารถรู้วิชาแก่กล้า ดังที่ ก.ศ.ร.กฤษดาภได้บรรยายไว้ความว่า "...ครั้งกรุงธนบุรี มีสมภารวัดสมอรายองค์ 1 ชื่อ "ขรัวตาเป่า" เป็นชาวบ้านบางเหี้ย และเป็นผู้คุ้นเคยชอบพอกันกับ กรมขุนสุนทรภูเบศร์ (เรื่อง) แต่เธอยังเป็นชาวเมืองชลบุรี(บางปลาสร้อย) สมภารเป่าเป็นผู้ทรงคุณวิเศษด้วยมีสรรพคุณคงกระพันชาตรี เหตุผลนี้พระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท จึงทรงทอดกฐินวัดสมอราย..."⁴

วัดนี้มีชื่อเสียงทางการศึกษาฝ่ายอรัญวาสี เชี่ยวชาญวิปัสสนาธุระ จึงเป็นที่ศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ และเจ้านายชั้นสูง เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษเจ้านายพระองค์อื่นๆ เช่น หม่อมเหม็น เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์

และเมื่อถึงคราวทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี จ.ศ.1186 (พ.ศ.2367)ได้เสด็จมาประทับที่วัดสมอรายนี้ ในพรรษาแรก และต่อมาทรงย้ายไปศึกษาด้านคันถธุระที่วัดมหาธาตุ อีก 3 ปี จึงย้ายกลับมาประทับที่วัดสมอราย (ราว พ.ศ. 2372) ซึ่งในการเสด็จกลับมาประทับคราวที่ 2 นี้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสภย์ ทรงปลุกพระตำหนักถวาย เมื่อทรงเสด็จมาประทับนั้นเป็นระยะเริ่มต้นก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย จึงยังอยู่ปะปนกับพระสงฆ์เดิมของวัดสมอราย โปรดให้ชุดตรวจสอบศิลาณิมิต พบว่ามีขนาดเล็กไม่ได้ขนาดสงสัยเป็นสีมาวิบัติ จึงจัดหาแพมาจอดที่หน้าวัดสมมุติเป็นโบสถ์น้ำ มีการกระทำพิธีอุปสมบทกรรมข้าที่โบสถ์แพนั้น และได้ใช้เรื่อยมา ปัจจุบันสร้างอาคารจำลองไว้เป็นอนุสรณ์

ภาพที่ 4.11

ศาลาโบสถ์แพ ในปัจจุบัน

ที่มาจากหนังสือศิลปกรรมวัดราชาธิวาส หน้า 86

ในช่วงรัชกาลที่ 3 มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามและดำเนินต่อมาจนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ได้ปรับปรุงแก้ไขคือ ต่อมุขขวางข้างหน้าและหลังพระอุโบสถ สร้างพระเจดีย์ ขึ้นข้างหลังพระอุโบสถ สร้างเสนาสนะใหม่ และสร้างเมรุร่วมกับศาลา สำหรับทำการปลงศพขึ้นข้างหน้าพระอาราม พระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดราชาธิวาส

ครั้นต้นรัชกาลที่ 5 มีการปฏิสังขรณ์ใหญ่ โปรดให้รื้อและสร้างเสนาสนะขึ้นใหม่หลายสิ่งคือ พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ พระตำหนักพระจอมเกล้า หอสมุดมนต์ เป็นต้น

แม่กองผู้ควบคุมงาน แม่กองทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 คือ พระยาเพชรพิไชย หนู เมื่อยังเป็นพระยาสามภพพ่าย

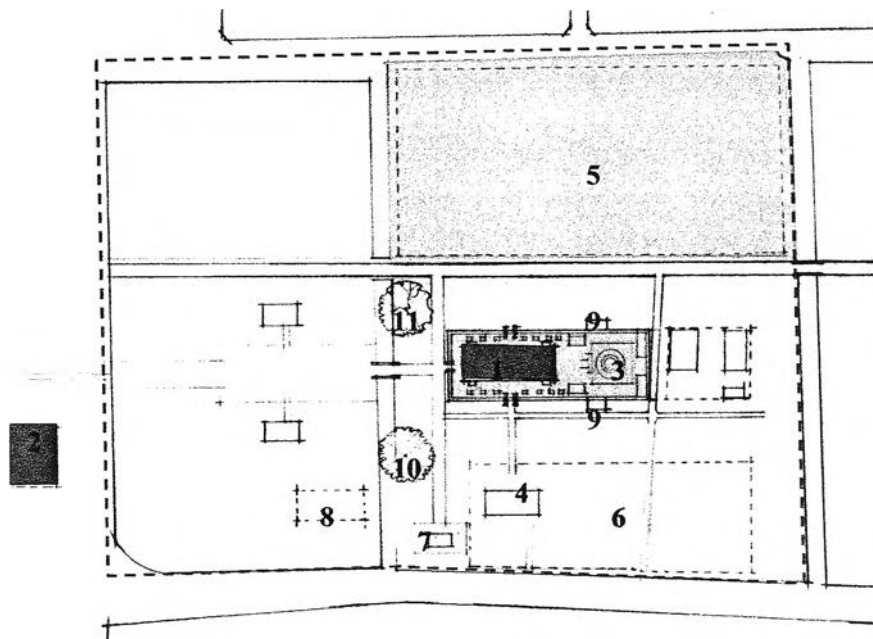
³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วัดสมอรายอินมีนามว่า ราชาธิวาส(กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 8.

⁴ ก.ศ.ร. กฤษดาภ, ตำนานวัดราชาธิวาส(สมอราย)(กรุงเทพฯ: สยามประเนท, 2452), หน้า 4-5.

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

1.1 ผังพระอาราม

จากการสำรวจ วัดราชาธิวาส ฯ ในปัจจุบัน ประกอบกับข้อมูลภาคเอกสารให้ข้อมูลผังพระอารามในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ดังนี้

1. เขตพุทธาวาส
2. เขตสังฆาวาส ของสงฆ์มหานิกาย
3. เขตสังฆาวาส ของสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
4. ขอบเขตชั้นทสี่มาและที่ทำสังฆกรรม

แผนผังที่ 7

ผังสันนิษฐานวัดราชาธิวาส
สมัยรัชกาลที่ 4

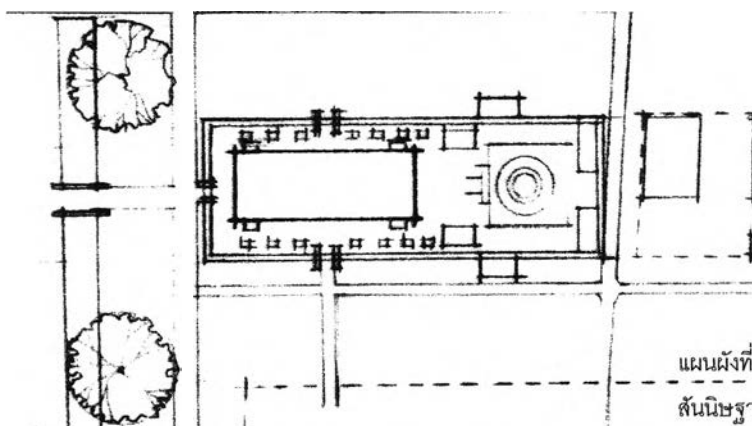
มาตราส่วน 1: 2500

ผังสันนิษฐานวัดราชาธิวาสช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 และ รัชกาลที่ 4

1. พระอุโบสถ
2. โบสถ์แพ
3. พระเจดีย์
4. กุฏิพระตำหนัก
5. เขตสังฆาวาสเดิมก่อนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับ
6. เขตสังฆาวาสหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับ (กุฏิพระธรรมยุติ)
7. หอพระไตรปิฎกและสระน้ำ
8. ศาลาการเปรียญเก่า
9. หอระฆัง หอกลองเดิม
10. ต้นมะขาม
11. ต้นโพธิ์

1.2 เขตพุทธาวาส

มีอาคารพระอุโบสถเป็นประธาน พระอุโบสถอาคารเดิมสันนิษฐานว่ามีลักษณะกว้าง และเตี้ย ด้านหน้าและหลังมีหลังคาจันท์บังแดดที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯทรงสันนิษฐานความว่า⁵ “...พระอุโบสถอันได้กล่าวมาแล้ว ว่าเป็นของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาททรงปฏิสังขรณ์เป็นรูปตึกถากถูนกขุนทอง กว้างแลเตี้ยชะรอยเดิมจะมีพระนำพะหลัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด จึงได้แกยขึ้นเป็นเก๋ง 3 ห้องขวางทั้งด้านหน้าด้านหลังผอมสูงบังจั่ว...” มีกำแพงแก้วล้อมรอบพระอุโบสถสร้างราวรัชกาลที่ 3 แต่ซุ้มประตูทางเข้า ซ่อมสมัยรัชกาลที่ 4 มีหอรบซึ่งเป็นอาคารกึ่งจีนอิงกำแพงแก้ว 2 หลัง ด้านหลังพระอุโบสถเป็นพระเจดีย์ สูงประมาณ 10 วา สันนิษฐานว่าก่อทับเจดีย์เดิม

แผนผังที่ 8

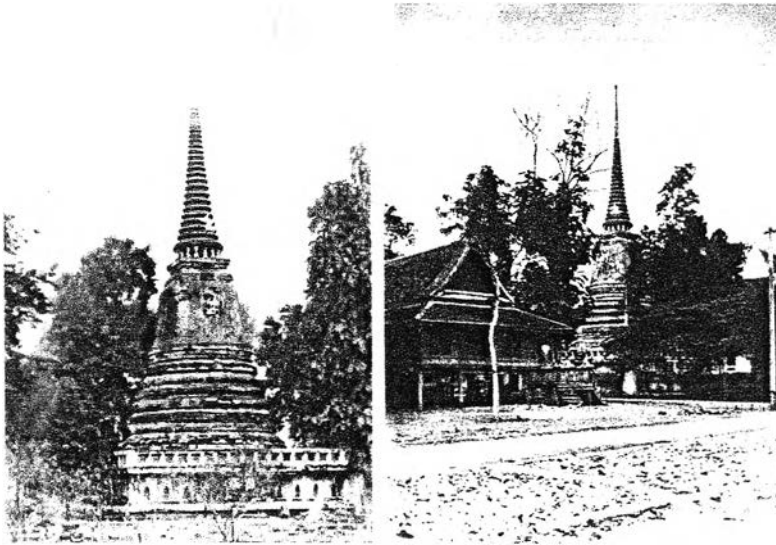
สันนิษฐานเขตพุทธาวาสเดิมประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 ก่อนการดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5
มาตราส่วน 1 : 1250

ภาพที่ 4.12

ภาพด้านหน้าพระอุโบสถ ราวรัชกาลที่ 5 ก่อนบูรณะปฏิสังขรณ์ สังเกตमुखขวางด้านหน้าทางขวาคือหนุมัญญ์พระตำหนักเดิมของรัชกาลที่ 4 ที่มา จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วัดสมอรายอันมีนามว่า ราชธานีวาส (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 57- 58.

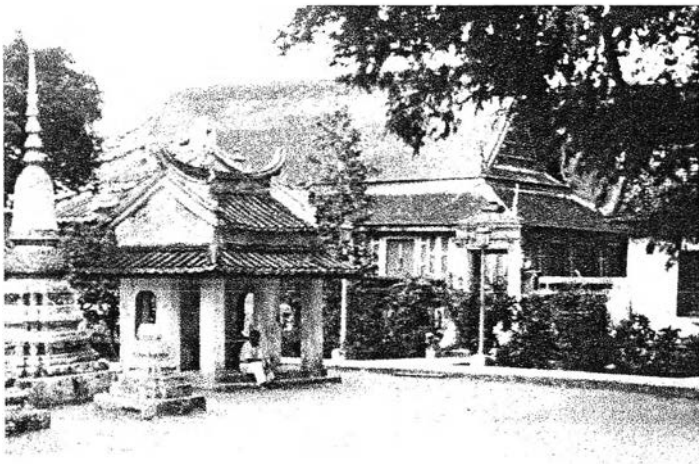

ภาพที่ 4.13

พระเจดีย์เดิม วัดราชาธิวาส
ที่มา หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ

1.3 เขตสังฆาวาส

มี พื้นที่ 2 ฟากขนานเขตพุทธาวาส โดยฟาก ด้านทิศเหนือเป็นหมู่กุฏิของพระสงฆ์เดิมสร้างในราวรัชกาลที่ 3 ก่อนที่จะสร้างเขตสังฆาวาสทางฟากด้านใต้ ซึ่งเดิมเริ่มมีเพียงกุฏิพระตำหนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อน เมื่อมีพระสงฆ์ธรรมยุติเพิ่มมากขึ้นในวัด เพื่อจะแยกให้เป็นคนละคณะ พระสงฆ์ธรรมยุติจึงไปอยู่ข้างด้านใต้ โดยมีพื้นที่ปลูกสร้างกุฏิค้ำแครบ กระชั้นกับพระอุโบสถ และคลองข้างใต้ ด้านหน้ามีสระ กลางสระมีหอไตรขนาดเล็ก

ภาพที่ 4.14

หมู่กุฏิพระตำหนักตำแหน่งเดิม อยู่ด้านใต้พระอุโบสถ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.15

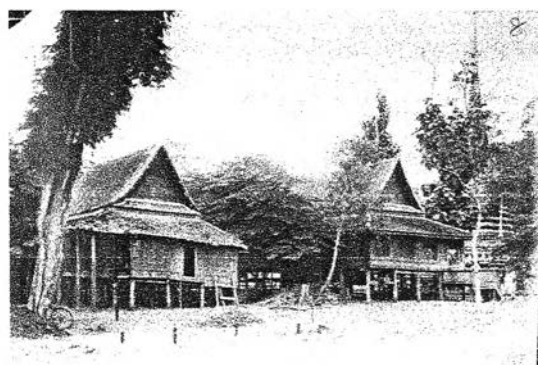
หอพระไตรปิฎกเดิมในสระด้านหน้าเขตสังฆาวาส
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ข้างฟากเหนือในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระยะแรกยังมีพระสงฆ์มหานิกายครองอยู่ ต่อมาเมื่อทรงอาราธนา สมเด็จพระวันรัต(ทับ) ซึ่งปกครองพระสงฆ์ธรรมยุติต่อมา ได้ย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของ วัดโสมนัสวิหารแล้ว วัดราชาธิวาส ก็กลับเป็นวัดสงฆ์มหานิกาย แต่ระยะก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงบูรณปฏิสังขรณ์นั้น วัดรุ่งโรยกุฏิถูกทิ้งร้าง นอกจากนี้ยังมีกุฏิพระปลูกล้อมด้านหลังพระเจดีย์ อีกด้วย

ภาพถ่ายอาคารต่างๆเมื่อคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 5 (ใช้ประกอบการสันนิษฐาน)

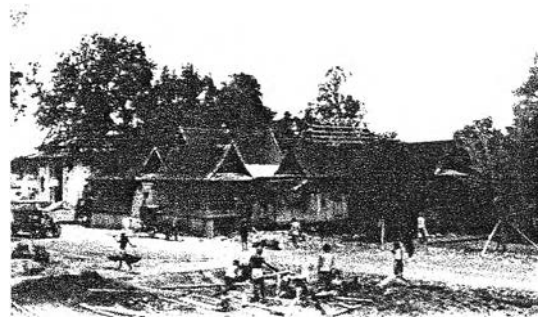
อาคารเมรุเก่าในวัด
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

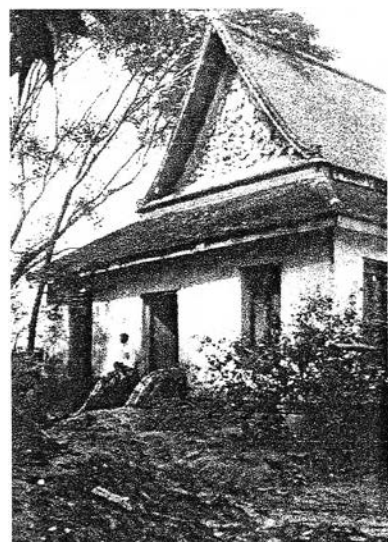
กุฏิสงฆ์บางหลัง บริเวณด้านท้ายพระเจดีย์ประธานองค์เดิม
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

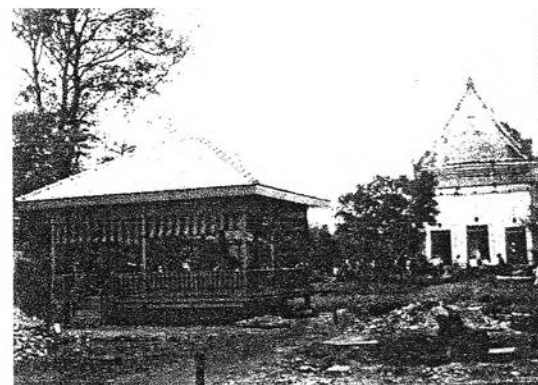
กุฏิสงฆ์บางหลัง ลักษณะเป็นเรือนเครื่องสับ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กุฏิสงฆ์บางหลัง ขณะดำเนินการบูรณะในรัชกาลที่ 5
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ศาลาการเปรียญเก่า ตั้งอยู่ด้านหน้า นอกคูด้านหน้าพระอุโบสถ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ด้านหน้าพระอุโบสถขณะบูรณะในรัชกาลที่ 5
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2.แบบแผนพิธีกรรม

นอกจากการใช้โบสถ์แพ (นับเป็น อพัทธสีมา หรือ สีมาที่สงฆ์มิได้ผูก) แล้ว ข้อมูลจากภาคเอกสาร และภาพถ่ายโบราณ สามารถสันนิษฐานได้ว่า เขตสังฆกรรมของพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 4 กำหนดด้วย เขตพัทธสีมาซึ่งมีนิมิตแสดงด้วยชั้นทสีมาคือเป็นสีมาที่ผูกล้อมพระอุโบสถ ในทิศทั้ง 8 รอบอาคาร นิมิตสีมาที่ใช้ แสดงด้วยใบสีมาคิลา เป็นชนิดใบสีมาเดียวบนแท่นฐานปูนปั้น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงพระราชนิพนธ์ความว่า⁶ “...ขุ่มสีมาน่าทำยเข้าปออยู่ในแก่งหลังขวาง สีมากลางย่าน ช้างเหนือช้างใต้ อยู่ใกล้แลตรงประตูกำแพงแก้ว ...”

ภาพที่ 4.17

พระอุโบสถขณะบูรณะในรัชกาลที่ 5 และภาพขยายขุ่มสีมา
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.18

ภาพขุ่มสีมาที่ปรากฏอีกมุมหนึ่ง

ที่มา หนังสือสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ของ นารถ โพธิประสาท

⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วัดสมอรายอันมีนามว่า ราชธานีวาส (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 57.

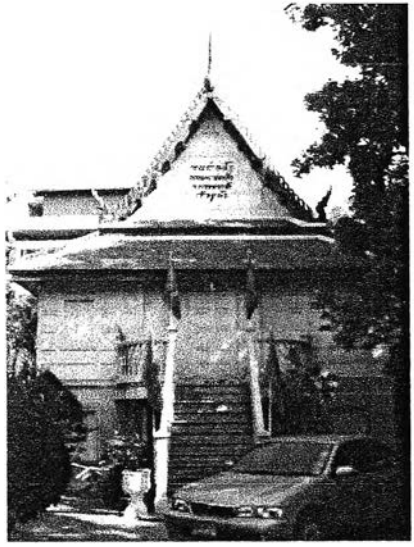
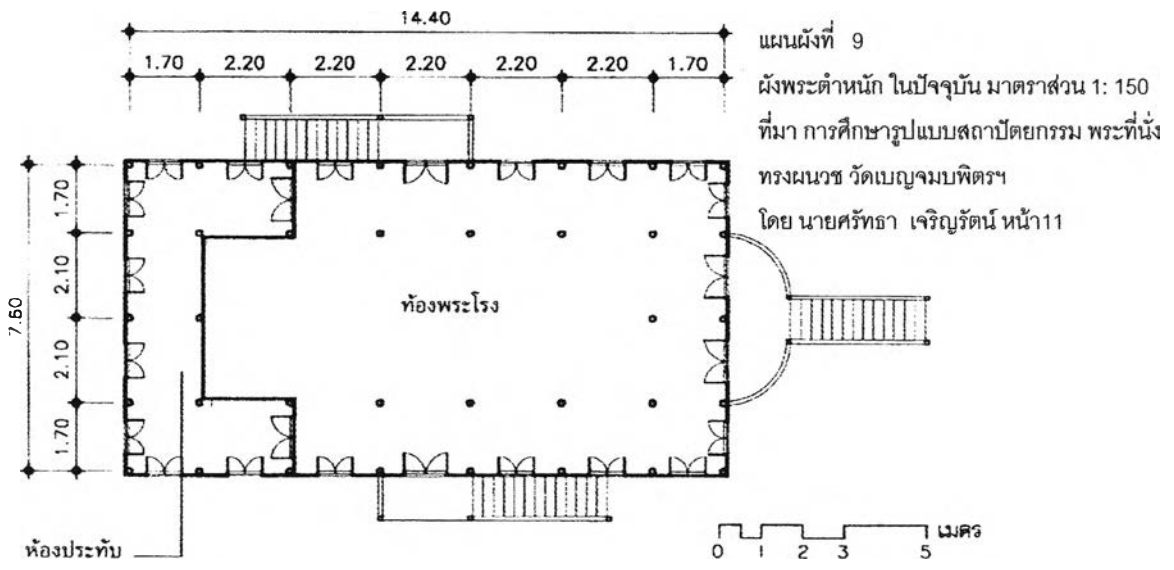
3.การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาสที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อาคารที่มีความสำคัญและยังหลงเหลือปรากฏให้ศึกษา คือ พระตำหนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปัจจุบันซึ่งถูกย้ายมาอยู่ด้านท้ายพระอาราม

3.1พระตำหนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับที่วัดสมอรายอีกครั้งราว พ.ศ. 2372 โดยย้ายจากวัดมหาธาตุเพื่อประสงค์จะประพฤติปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ให้เต็มตามวินัยนิยมที่ทรงสอบทาน ทรงพระราชดำริเห็นว่าวัดมหาธาตุเป็นที่สงฆ์ใหญ่ไม่สะดวกแก่การดังกล่าว

กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสททรงทราบ จึงรับสั่งให้ปลูกพระตำหนักถวายเป็นอาคารเรือนเครื่องสับ ลักษณะเดิมมี 5 ห้องเสา มีเฉลียงรอบ ตั้งอยู่ข้างทิศใต้พระอุโบสถเดิม ภายหลังถูกย้ายมาปลูกข้างท้ายพระอารามด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ และมีการยกพื้นชั้นล่างด้วยโครงสร้างค.ส.ล.

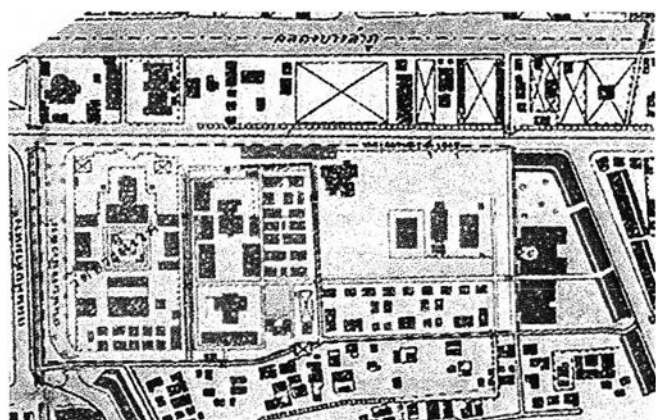
ภาพที่ 4.19
พระตำหนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปัจจุบัน

4.1.3 วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ 4.19
ภาพถ่ายทางอากาศวัดบวรนิเวศวิหาร
ของ William hunt ราว ปี พ.ศ. 2489
จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง เลขที่ 248 แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
ผู้สร้างวัด สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุคนธ์ดิพลเสพกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 (ในรัชกาลที่ 3)
ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 10
แผนที่เก่าวัดบวรนิเวศฯ ราวปี พ.ศ.2464
ที่มา จัดทำโดยกรมแผนที่ ส่วนที่ลงสี
แสดงเขตวัดบวรนิเวศ
โดยได้รวมเขตที่ของวัดวังสีสุทธาวาสเข้าไปด้วย
ในสมัยรัชกาลที่ 6

แผนผังที่ 11
แผนที่เก่าวัดบวรนิเวศฯ ราวปี พ.ศ. 2440
ส่วนที่ลงสีแสดงเขตวัดบวรนิเวศเดิมโดย ยัง
มิได้รวมเขตวัดวังสีสุทธาวาส

□ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

ประวัติสำคัญ

วัดบวรนิเวศวิหาร เดิมชื่อวัดใหม่ สร้างโดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ 3 ระหว่างปี พ.ศ.2367-2375 และทำการผูกสีมาครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2372 หนึ่งเป็นวัดที่สร้างคู่เคียงชิดกับวัดรังสีสุทธาวาส เนื่องด้วยผู้สร้างวัดทั้งสองมีสัมพันธไมตรีใกล้ชิดกัน

เขตวัดโดยรอบกำหนดโดยแนวคลองรอบแผ่นดินด้านเหนือเป็นถนนพระสุเมรุ ที่ดินต่อจากวัดข้างทิศตะวันออกได้มีการถวาย ครอบครวัชาวเวียงจันทร์ ให้เป็น ข้าพระหรือเลขวัด เพื่อไว้ดูแลทำการต่างๆในวัดอันเป็นประเพณีโบราณ

ต่อมาราวปี พ.ศ. 2379 เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศได้ลาสิกขา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชอยู่วัดสมอราย(ราชาธิวาส)ให้มาครองวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงสร้างพระตำหนักพระราชทาน คือพระปั้นหย่า ซึ่งเดิมเป็นอาคารอยู่ในสวนขวา ในพระบรมมหาราชวัง สร้างในรัชกาลที่ 2 ในการเสด็จมาประทับวัดบวรนิเวศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เสด็จเข้าไปเลือกของในพระราชวังบวรฯ อาทิ ได้ทรงเลือกพระไตรปิฎกฉบับวังหน้า ซึ่งการดังกล่าวนั้นเป็นการประหนึ่งจะทรงยกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และนามวัดบวรนิเวศเทียบได้กับบวรสถาน โดยมีโวหารสั้นเรียกวัดบวรฯว่า วัดบน ส่วนพระราชวังบวรสถานมงคลเรียก วังบน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงครองวัดบวรนิเวศฯได้ทรงปรับปรุงวางระเบียบแบบแผนการประพฤติวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ได้เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติยิ่งขึ้น ด้วยเดิมทรงประทับอยู่วัดสมอรายยังปะปนกับพระสงฆ์เดิม มิได้อุบัติจำเพาะพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย การวางระเบียบต่างๆยังไม่อาจปฏิบัติได้เต็มที่ และเมื่อมีผู้เลื่อมใสว่าพระสงฆ์วัดบวรฯปฏิบัติเคร่งครัดดี จึงมีคนเข้ามาชมมากขึ้นโดยลำดับ

การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทูลขอพระบรมราชานุญาตเชิญพระพุทธรูปหินทรายจากมุขหลังออกไปไว้ในมุขหน้าพระอุโบสถ แล้วเชิญ พระพุทธรูปโลหะเข้าไว้แทน แต่ภายหลังหรือมุขหลังลงเพื่อสร้างพระเจดีย์

ได้ทรงดำเนินการผูกพัทธสีมาเขตสังฆกรรมใหม่(ครั้งที่ 2) จากเดิมผูกพัทธสีมาล้อมจำเพาะอาคารพระอุโบสถแต่เพียงมุขหน้า ได้ทรงขอพระบรมราชานุญาตที่เป็นวิสุงคามสีมาเพิ่มทั้ง สามมุข ต่อมาภายหลังได้ทรงผูกพัทธสีมาวัดนี้ใหม่อีกครั้ง(ครั้งที่ 3)เมื่อราว พ.ศ.2390 โดยขยายแนวออกนอกพระอุโบสถ และมีสังฆารูปตะโพนดังจะแสดงรายละเอียดในข้อการศึกษาเขตพัทธสีมาต่อไป

ในอาคารสวนสังฆาวาสที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้ทรงโปรดให้สร้าง พระตำหนักตึก แทนในที่ที่ตั้งองค์พระโอง ได้มีพระปั้นหย่า(สมเด็จพระมหาสมณะกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เสด็จอยู่ต่อมา ระยะเวลาหนึ่งมีพระสงฆ์สมณทูตจากลังกาเข้ามาในราชอาณาจักรเขต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับหน้าที่เป็นผู้ดูแลรับรอง ได้จัดสร้างคณะสำหรับพระลังกา ตั้งอยู่ที่พระวิหารพระศาสดาในทุกวันนี้

ทรงตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่วัดบวรนิเวศเพื่อพิมพ์ตำราทางพระพุทธศาสนาเผยแผ่ ดังเช่นที่พวกหมอสอนศาสนาต่างชาติกระทำอยู่ในสมัยนั้น ที่ตั้งโรงพิมพ์(นับเป็นโรงพิมพ์แห่งแรกในประเทศ) อยู่ในตำแหน่งของตำหนักเพชรในปัจจุบัน

สมัยรัชกาลที่ 4

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงครองวัดต่อมา การบูรณะปฏิสังขรณ์ที่สำคัญในรัชสมัยอาทิ

การแก้ไขพระเจดีย์ที่ยอดทรุดเอียงให้ตรงและหล่อรูปสิงห์ ช้าง ม้า นกอินทรียี่ สัมฤทธิ์ตั้งบนฐานพระเจดีย์

ถมคลองใกล้พระเจดีย์กับคณะลังกา รื้อคณะลังกาลงแล้วก่อสร้างพระวิหารประดิษฐานพระศาสดาและพระไศยา ด้านหลังวิหารต่อห้องประดิษฐานพระไศยา

สร้างโพธิชระ (วิหารโพธิ์) มีทับเกษตรล้อมรอบ ปลูกต้นโพธิ์ที่ได้พันธุ์มาจากพุทธคยาประเทศอินเดีย ด้านท้ายพระวิหารพระศาสดานอกแนวกำแพง มีการสร้างคณะกุฎิ สำหรับเจ้านายทรงผนวชเสด็จอยู่ที่บริเวณหลังพระตำหนักทรงสร้างกุฎิตึกขึ้นหมู่หนึ่ง สำหรับหม่อมเจ้าพระราชกณะอยู่ในหมู่นี้ ทรงสร้างหมู่กุฎิตึกคณะแดง ขึ้นแทนกุฎิไม้ของเดิม ปัจจุบันมีการสร้างตึก ภ.ป.ร. ทับบางส่วนใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ของวัดและห้องสมุด

ส่วนสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงสร้างศาลาประดับงานลายครามของเก่า หน้าพระตำหนักเรียก ศาลาจาน และทรงสร้างฐานโพธิ์ ปลูกโพธิ์พันธุ์มาจากพุทธคยาเหมือนกัน ที่มุมคณะแดงด้านเหนือ

สมัยรัชกาลที่ 5

การบูรณะปฏิสังขรณ์วัด ได้ดำเนินการที่ยังค้างมาแต่รัชกาลก่อนเช่น ทรงเปิดทองพระศาสดาและพระไศยา บูรณะพระวิหาร ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์

ได้ทรงสร้างกุฎิตึกขึ้น 2 หมู่ หมู่ละ 5 หลัง อยู่ได้หมู่ละ 9 รูป กัปปิยกุฎิหมู่ละ 1 หลัง ชักกำแพงถึงกัน เรียกคณะขาว และ คณะเขียว

ในปี พ.ศ. 2433 ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามใหม่ที่ทรงสร้างใหม่คือรื้อกุฎิหมู่หลังพระตำหนักเดิม ถมคูหลังกุฎิหมู่นั้น เรียกตำหนักทรงพรต และหอสหจร มีรั้วไม้ล้อม สร้างตำหนักกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเรียกตำหนักล่าง และสร้างคณะสูง

ต่อมาเมื่อครั้งกรมสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสครองวัด ในปีพ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานที่เขตพระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ให้เป็นที่วิสุทคามสีมาอีกส่วนหนึ่ง จึงทำสังฆกรรมเพิ่มได้อีกเขตหนึ่ง คล้ายคลึงกับพระอารามที่เป็นมหาสีมาและมีชั้นทสีมาจะแสดงรายละเอียดในข้อการศึกษาเขตวิสุทคามสีมาต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระตำหนักจันทร์ถวายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พร้อมการซ่อมแก่พระตำหนักเดิมซึ่งอยู่ติดกัน ยก เป็น 2 ชั้น สร้างตำหนักซ้ายต่อจากพระตำหนักเดิมทางทิศตะวันตก

มีการเริ่มสร้างตำหนักบัญชาเบญจมา เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2482

สมัยรัชกาลที่ 6

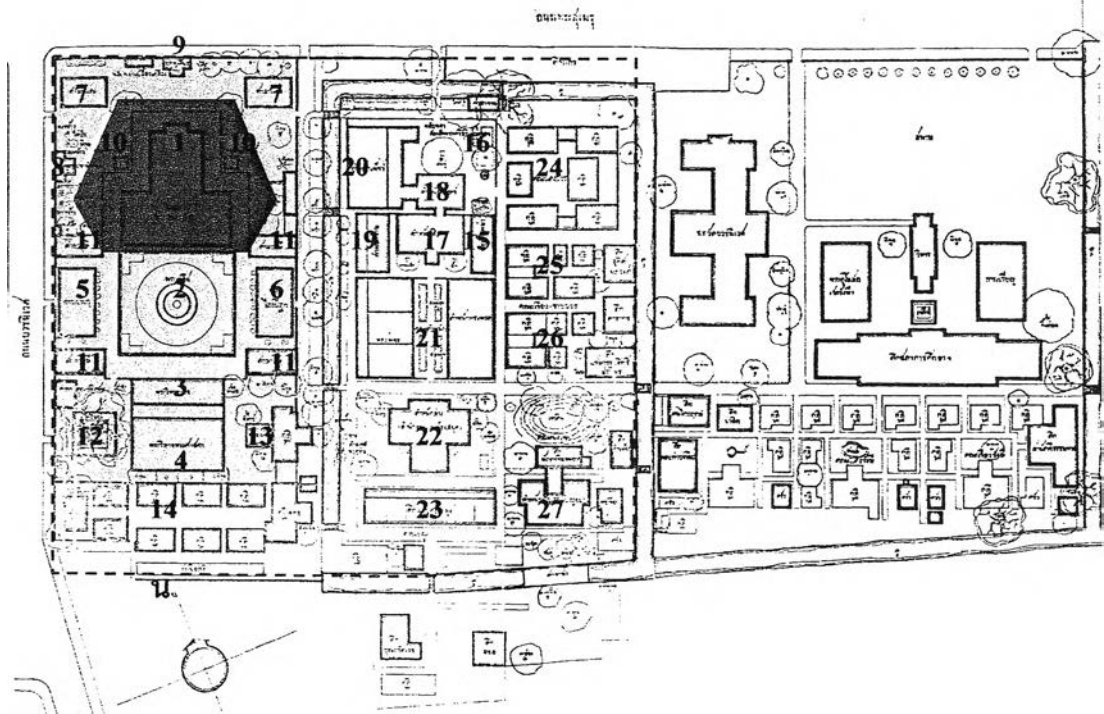
ปี พ.ศ. 2457 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระตำหนักเพชรถวายเป็นท้องพระโรงของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงย้ายจากตำหนักล่างมาประทับ แล้วทรงใช้ตำหนักล่างเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม ปัจจุบันใช้เป็นสำนักงานคณะธรรมยุติ และห้องสมุดก่อนย้ายไปไว้ที่ตึก ภ.ป.ร.

การบูรณปฏิสังขรณ์ดำเนินมาเป็นระยะตราบจนปัจจุบัน นำการเปลี่ยนแปลงหลายประการการศึกษาจะลงรายละเอียดในอาคารที่ปรากฏสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นสำคัญ

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

1.1 ผังพระอาราม

จากการสำรวจ วัดบวรนิเวศ ฯ ในปัจจุบัน ประกอบกับข้อมูลภาคเอกสาร มีแนวทางสันนิษฐานผังพระอารามในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ดังนี้

แผนผังที่ 12

ผังสันนิษฐานวัดบวรนิเวศวิหาร

ที่มา ดำเนินการวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด

มาตราส่วน 1: 2500

อาคารสำคัญของพระอาราม

1. พระอุโบสถ	14. หมุกฎิคณะกุฎิ	27. ตำหนักบัญชาเบญจมา และหมุกฎิ
2. พระเจดีย์	15. พระบันหย่า	
3. พระวิหารเก๋ง	16. พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์	
4. พระวิหารพระศาสดา	17. พระตำหนักเดิม	
5. การเปรียญ	18. พระตำหนักจันทร์	
6. หอไตร	19. พระตำหนักซ้าย	
7. ศาลาแดง	20. ตำหนักเพชร	
8. รอยพระพุทธรูปโบราณ	21. หอสหจร และ ตำหนักทรงพรต	
9. พลับพลาเปลื้องเครื่อง	22. ตำหนักล่าง	
10. ซุ้มปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูป	23. คณะสูง	
11. ศาลาฤาษี	24. คณะแดงบวร	
12. หอระฆัง	25. คณะเขียวบวร	
13. วิหารโพธิ์	26. คณะขาวบวร	

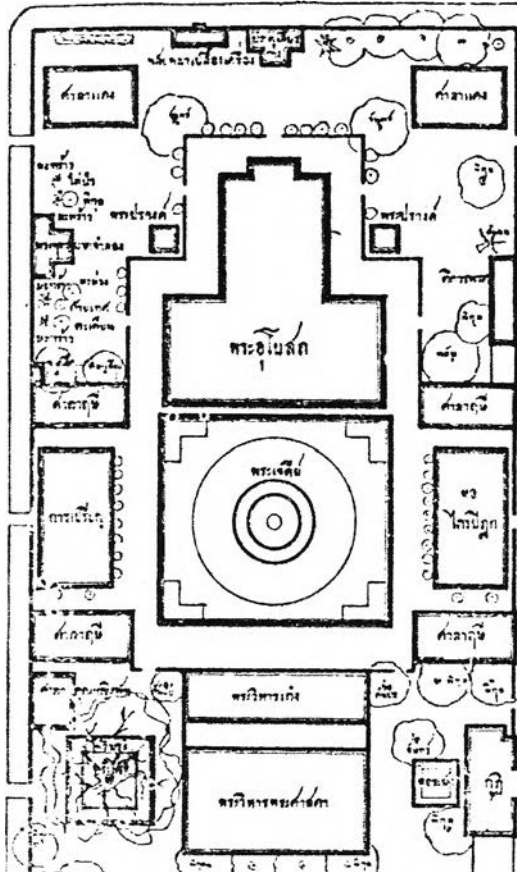
1. เขตพุทธาวาส

2. เขตสังฆาวาส

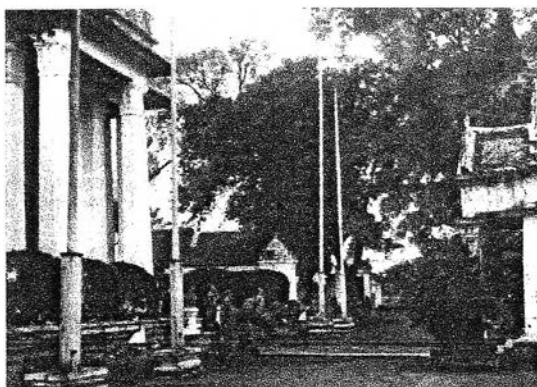
■ 3. ขอบเขตชั้นทศสิมาและที่ทำสังฆกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 (ระยะสุดท้าย)

1.2 เขตพุทธาวาส

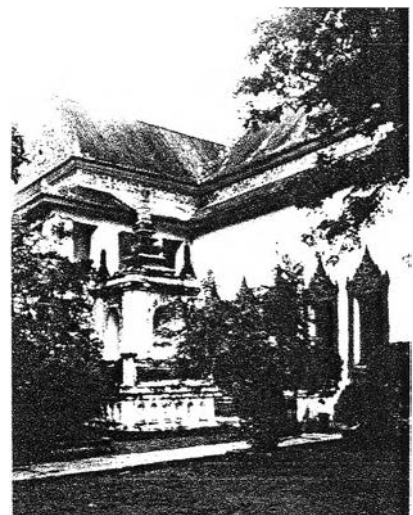
มีพระเจดีย์เป็นประธาน ทิศเหนือพระเจดีย์เป็นพระอุโบสถ มีกำแพงแก้วล้อม ขนาบข้างกำแพงแก้วด้วยพระปรางค์เดิมที่เป็นหอกลองและหอรระฆัง และมีอาคารศาลาเปลื้องเครื่อง ศาลาแดง 2 หลังละติกรพททางทิศใต้พระเจดีย์ มีอาคารพระวิหารแก่ง พระวิหารพระศาสดา หอกลองระฆัง และไพธิมระ(วิหารโพธิ์) ทิศตะวันออกพระเจดีย์มีศาลาฤกษ์ 2 หลัง และหอไตร ทิศตะวันตกพระเจดีย์มีศาลาการเปรียญ ศาลาฤกษ์ 2 หลัง และพระพุทธรูปท่าจำลอง

แผนผังที่ 13
แสดงอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส
ที่มา ตำบลนวัตบรรณเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด
มาตราส่วน 1 : 1250

ภาพที่ 4.20
ภาพถ่ายสมัย รัชกาลที่ 5 บริเวณด้านหน้าพระอุโบสถ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทับยืนด้านหน้าอาคารที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.21
ภาพถ่ายประมาณสมัย รัชกาลที่ 5 บริเวณด้านข้างพระอุโบสถ มีหอกลอง/หอรระฆัง เล็กลักษณะเป็นชุ่มยอดปรางค์ ปัจจุบันประดิษฐานพระพุทธรูปที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

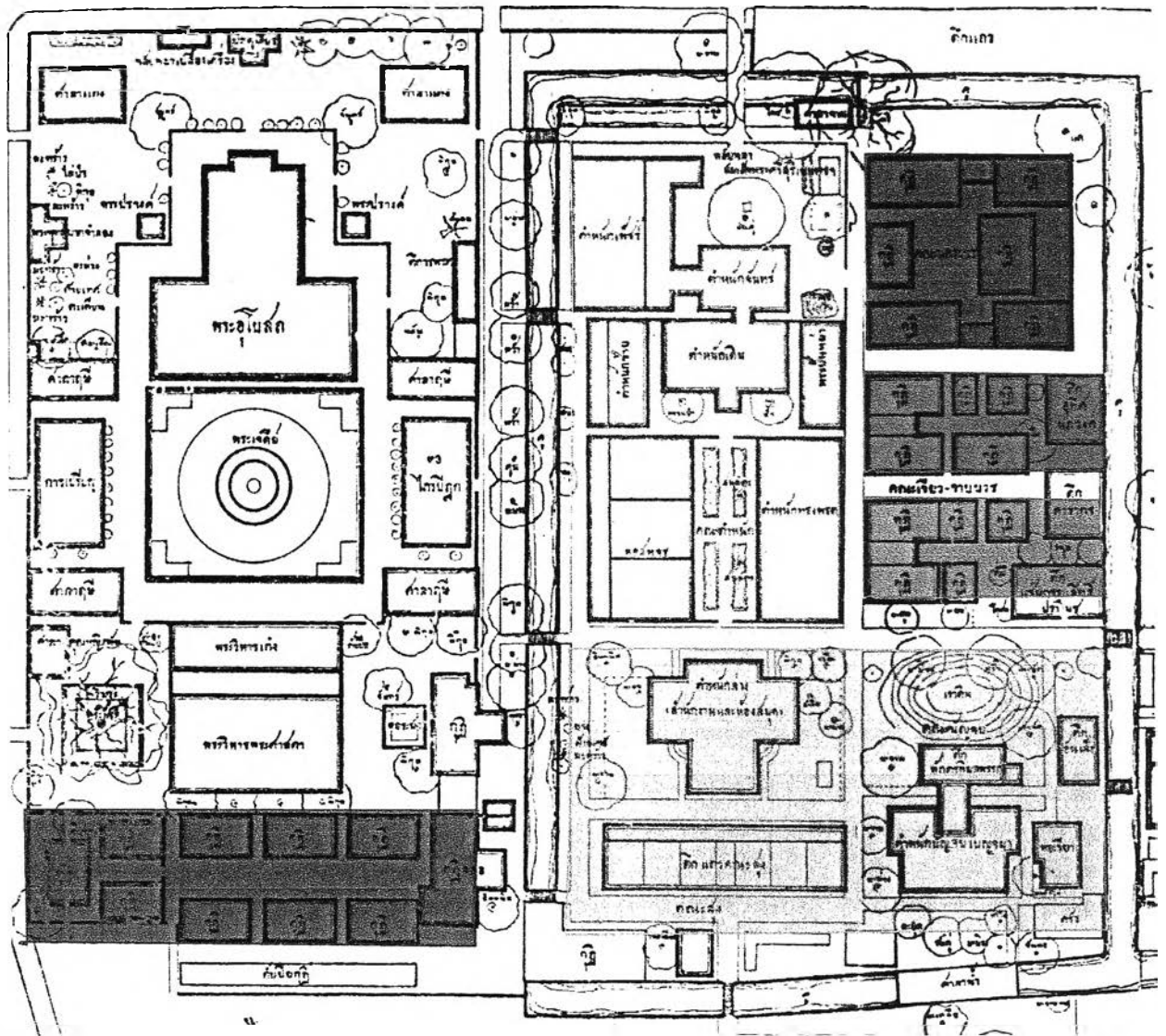
1.3 เขตสังฆาวาส

ส่วนใหญ่ของพื้นที่เขตสังฆาวาสอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเขตพุทธาวาส หรือด้านขวาของพระประธานในพระอุโบสถเดิม มีแนวคูคลองล้อมรอบกันแยกเขตเป็นสัดส่วน มีสะพานข้ามคูเป็นระยะ มีการแบ่งเป็นคณะต่างๆคือ

คณะดำหนักเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวช คณะแดงบวรอยู่ทางทิศตะวันออกของคณะดำหนัก คณะขาบบวรและ คณะเขียวบวร อยู่ต่อทางด้านใต้ของคณะแดงบวร รวมทั้ง4 คณะเรียกคณะบวร

คณะสูง ประกอบด้วย กุฏิสูงและ ตำหนักบัญชาเบญจมา

คณะกุฏิ เป็นคณะที่แยกอยู่ด้านท้ายเขตพุทธาวาส

- 1. คณะดำหนัก
- 2. คณะแดงบวร
- 3. คณะเขียวบวร
- 4. คณะขาบบวร
- 5. คณะสูง
- 6. คณะกุฏิ

แผนผังที่ 14

ผังสันนิษฐานเขตสังฆาวาสวัดบวรนิเวศ

มาตราส่วน 1: 1250

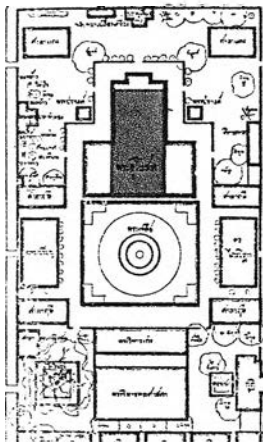
2.แบบแผนพัทธสีมา

จากข้อมูลเอกสารแบบแผนเดิมของพัทธสีมาของวัดบรมนิวศแบ่งเป็น 3 ระยะ ดังนี้

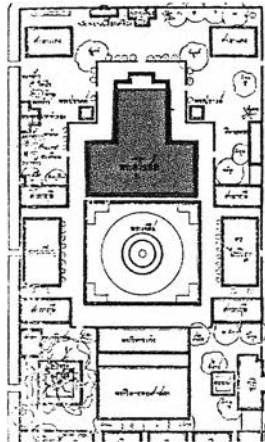
ระยะแรกก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จมาประทับที่วัด เขตพัทธสีมาเดิมเมื่อแรกบูรณะ โดยผูกพัทธสีมาเฉพาะมุขหน้า ใช้ศิลาเป็นนิมิตตามแนวผนังด้านนอก

ระยะที่สอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรารภว่าสีมาเดิมผูกล้อมอาคารเพียงมุขเดียว ทั้งที่อาคารมี 3 มุขเป็นการคาบเกี่ยวกันอยู่ ได้ทรงขอพระบรมราชานุญาตที่เป็นวิสุงคามสีมาเพิ่มทั้ง สามมุข และขยายเขตพัทธสีมาออก กระทำให้การเจียบเฉพาะพระสงฆ์ในวัดนี้ และมีได้แสดงแนวสีมาใหม่ด้วยใบสีมาอย่างใดสันนิษฐานว่าจะใช้ก้อนศิลาเป็นนิมิต ผูกแล้วกลับไว้ ไม่ทราบปีที่ดำเนินการ

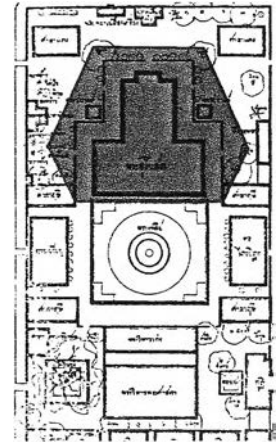
ระยะที่สาม มีพระราชประสงค์จะขยายเขตสีมาออกให้พ้นจากแนวอาคารพระอุโบสถ และเพื่อให้สามารถประกอบสังฆกรรมได้ทั้งในอาคารและนอกอาคารพระอุโบสถ ดำเนินการผูกพัทธสีมาใหม่ในปี พ.ศ. 2390 กำหนดนิมิต 6 แห่งคือต้นจันทน์ 2 แห่ง ด้านข้างกำหนดด้วยบ่อน้ำ 2 แห่ง ด้านหลังกำหนดด้วยหลักศิลา 2 แห่ง ทำให้มีขอบเขตเป็นรูปตะโพก คือสอบด้านหน้าและด้านหลัง (ดูผังประกอบ) และการผูกพัทธสีมาครั้งนี้กระทำในวันเดียวกับการผูกพัทธสีมาวัดบรมนิวศ

ผังสันนิษฐานเขตพัทธสีมา ระยะที่ 1 ล้อมเพียงมุขหน้าพระอุโบสถ และโถงด้านในต่อถึงกัน

ผังสันนิษฐานเขตพัทธสีมา ระยะที่ 2 ล้อมทั้ง สามมุขของพระอุโบสถ

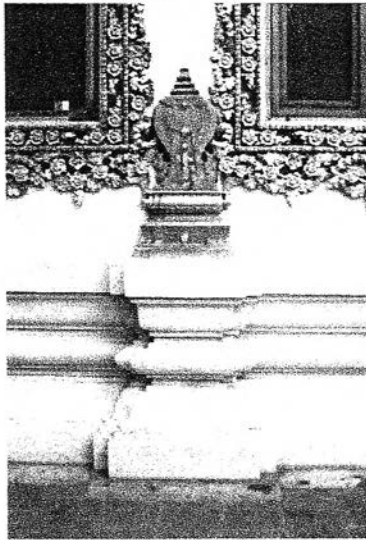
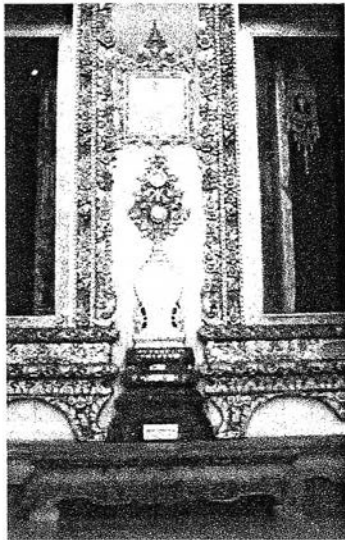

ผังสันนิษฐานเขตพัทธสีมา ระยะที่ 3 ล้อมล้ำออกพื้นที่ภายนอกพระอุโบสถ สามารถทำสังฆกรรมได้ทั้งภายใน - ภายนอกพระอุโบสถ

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ใช้แสดงเป็นนิมิตสีมาที่สำรวจพบ

ศิลาทรายสีแดงสลักเป็นใบสีมาตั้ง
ด้านหน้าพระอุโบสถ 2 แห่ง ไม่มีประวัติ
แน่ชัด

สีมาแบบใบทำจากหินแกะสลัก ปรากฏตามแนวอาคารทั้งด้านข้าง และมุมอาคาร เป็น
รูปแบบนิยมของช่างฝ่ายวังหน้า พบรอบมุกหน้าพระอุโบสถ สันนิษฐานว่าเป็นสีมาที่ถูกผูก
ในระยะแรก และ ขยายในระยะที่สอง

นิมิตสีมาของพัทธสีมาในระยะที่สาม ประกอบด้วย ดันจันทน์ 2 ต้น บ่อน้ำ 2 บ่อด้านข้าง
พระอุโบสถ และหลักศิลา 2 แห่ง สังเกตที่พื้นมีการตีเส้นสีขาวแสดงแนวเขตพัทธสีมา

ภาพที่ 4.22 แสดงนิมิตสีมาของพระอาราม

3. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสงฆาวาสที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

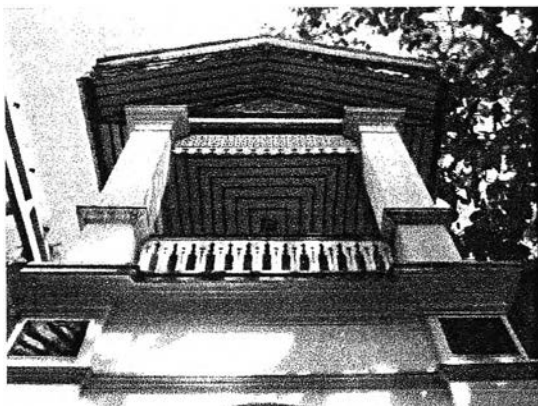
อาคารที่มีความสำคัญและยังหลงเหลือปรากฏให้ศึกษา คือ พระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวช คือพระปั้นหย่า พระตำหนักเดิม หมู่กุฎิคณะกุฎิ(บางส่วน)

3.1 พระปั้นหย่า และพระตำหนักเดิม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับอยู่ที่พระตำหนักนี้ตลอดมาจนลาผนวช ลักษณะเป็นอาคารตึก 3 ชั้น อาคารวางแนวตามทิศเหนือ-ใต้ ห้องบรรทมอยู่บนชั้นสอง ชั้นสามเป็นห้องพระ มีบันไดขึ้นอาคารจากด้านหน้าและหลัง ทางด้านตะวันตกของอาคารเดิมมีอาคารห้องพระโรง ลักษณะเป็นเรือนฝากระดาน พื้นชั้นเดียว และต่อมาได้รับการก่อสร้างใหม่ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองอยู่ แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จก็เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จอยู่ต่อมา ลักษณะเป็นอาคารตึก 2 ชั้น ยาว 5 ห้องเสามีพะโลรอบ โดยชั้นบนใช้เป็นที่ประทับส่วนชั้นล่างเป็นโถงและเก็บพัสดุ

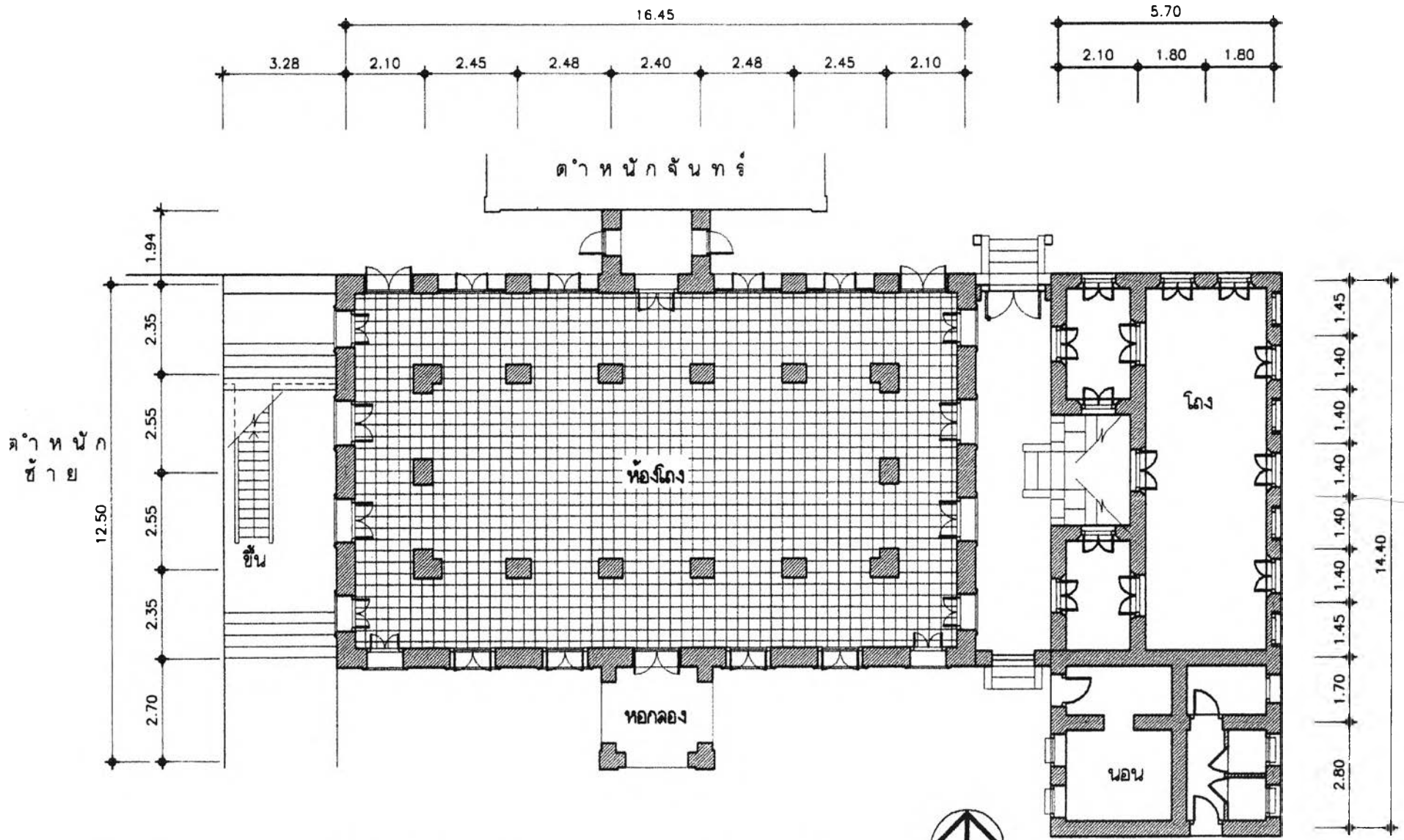
หมู่กุฎิ พระปั้นหย่า และพระตำหนักเดิมในปัจจุบัน

มุขด้านหลังอาคารพระตำหนักเดิมยื่นจากกึ่งกลางอาคาร อิทธิพลศิลปะตะวันตก ประดับไม้ฉลุลาย

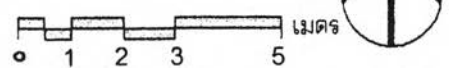

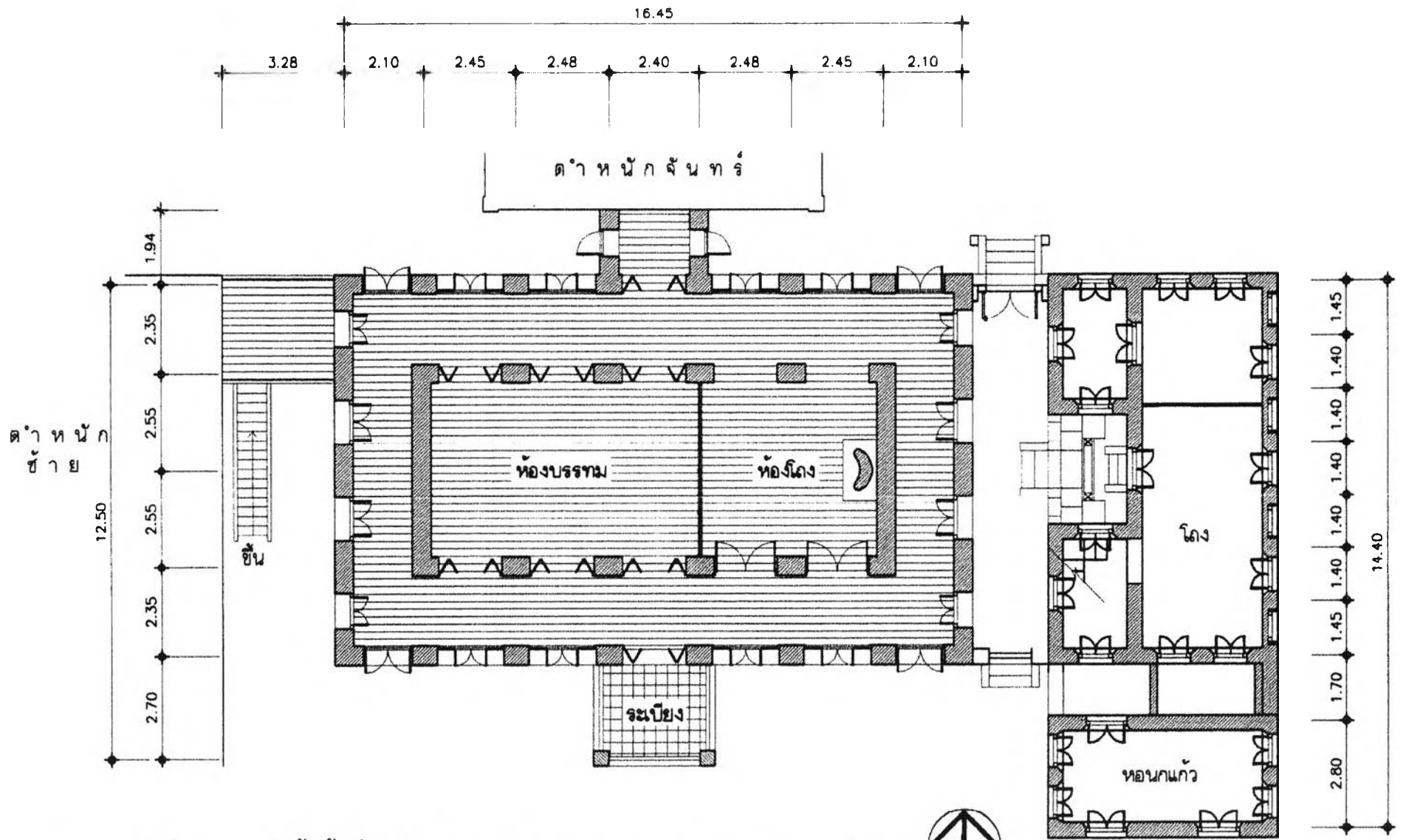
พระตำหนักจันทน์ตั้งอยู่ด้านเหนือพระตำหนักเดิม

ภาพลายเส้นที่ 1

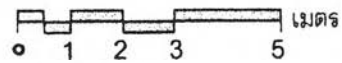
ผังพื้นที่ 1 ตึกนักจันทร์วัดบวรนิเวศฯ

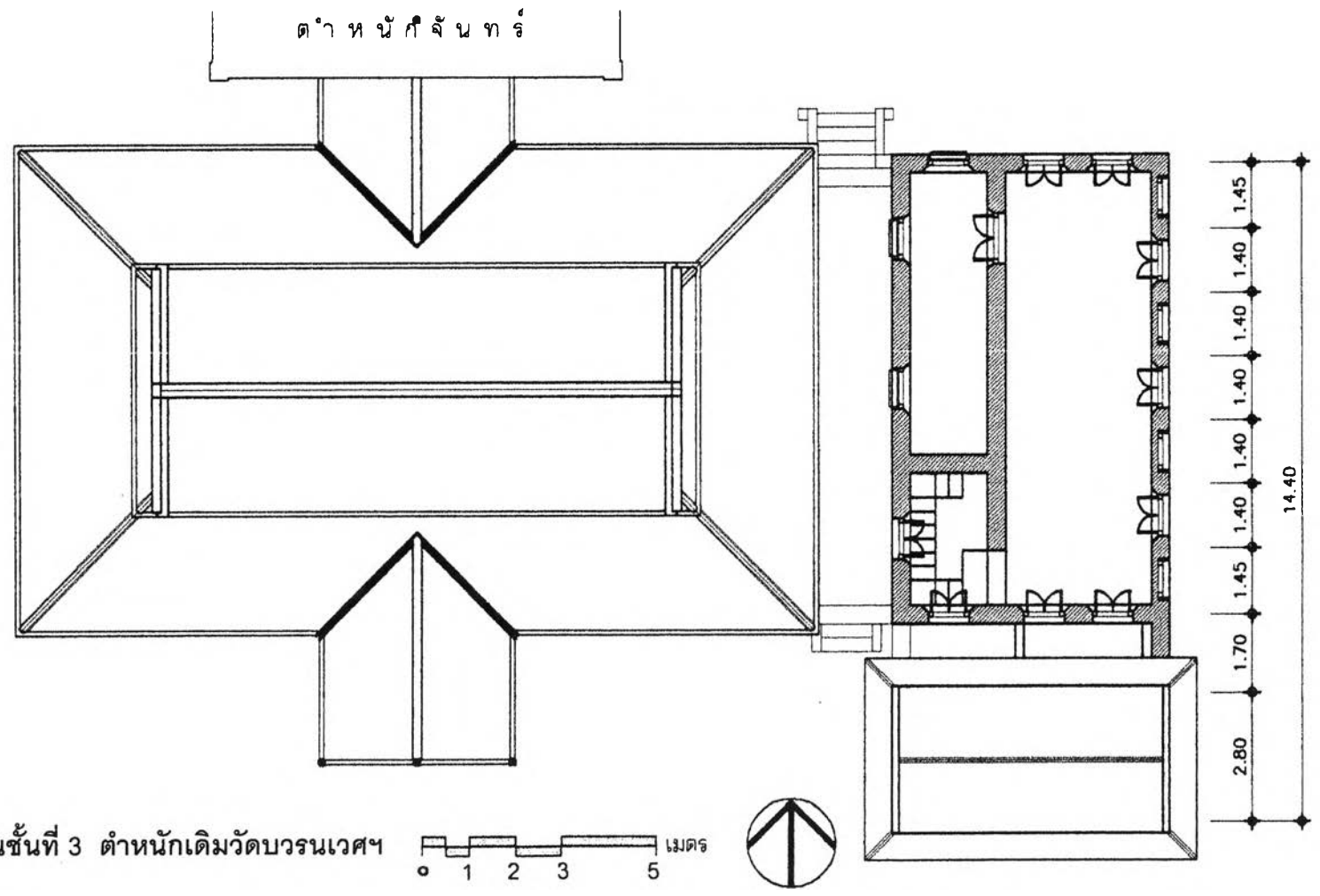

ภาพลายเส้นที่ 2

ผังพื้นที่ 2 ตึกนักเดิมวัดบวรเวศฯ

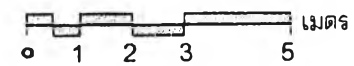

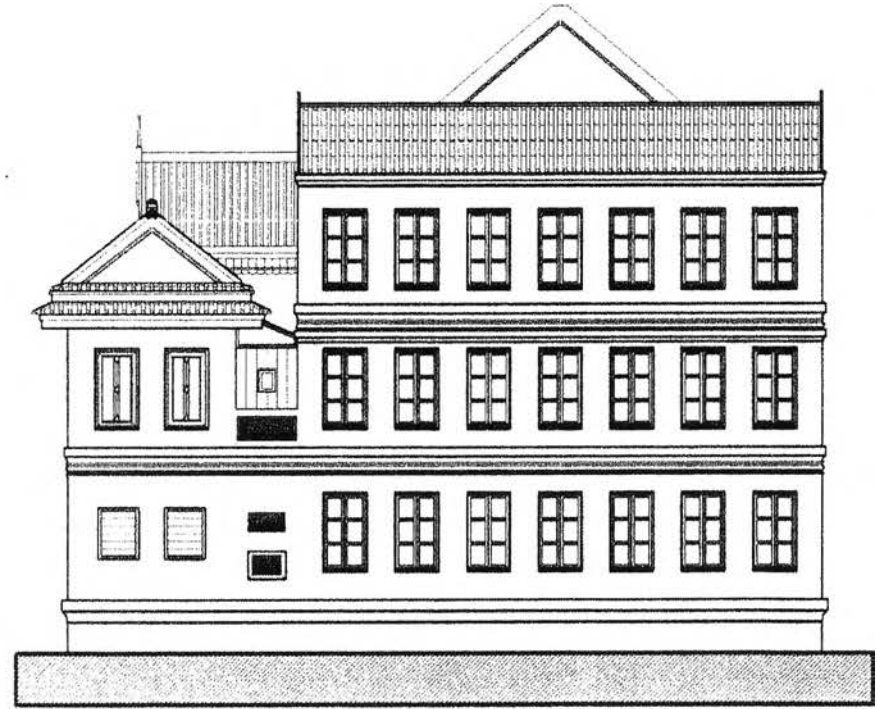
ภาพลายเส้นที่ 3

ผังพื้นที่ 3 ตํานักเดิมวัดบวรนเวศฯ

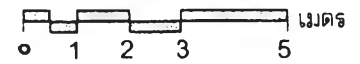

ภาพลายเส้นที่ 4 รูปด้านทิศเหนือ ตำนกเดิมวัดบวรนเวศฯ

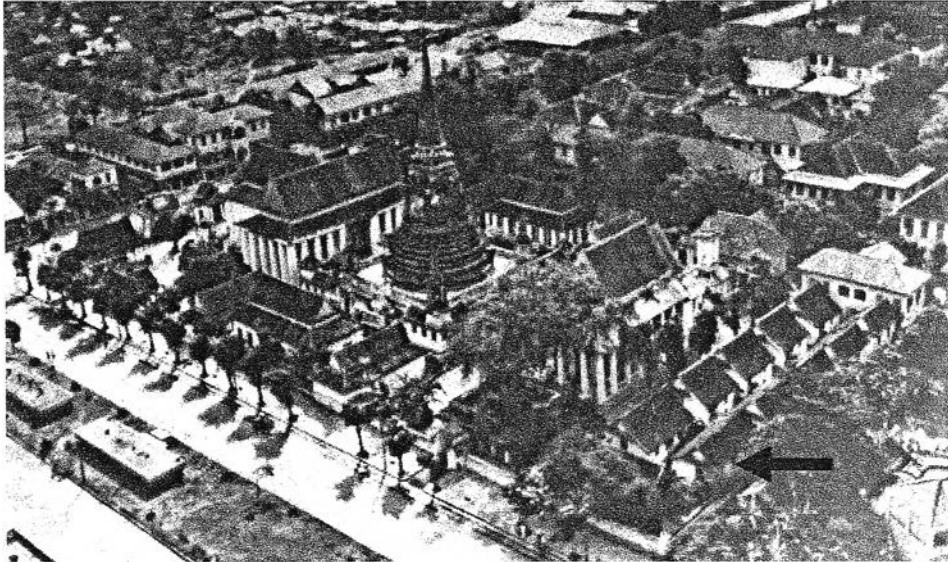

ภาพลายเส้นที่ 5 รูปด้านทิศตะวันตก และทิศตะวันออก ตำนานักเดิมวัดบวรนิเวศฯ

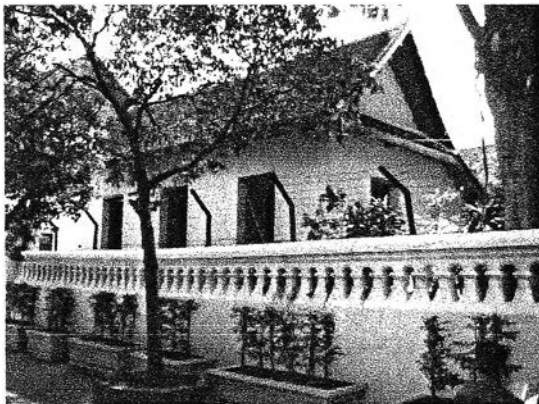

3.2 หมู่กุฎิคณะกุฎิ

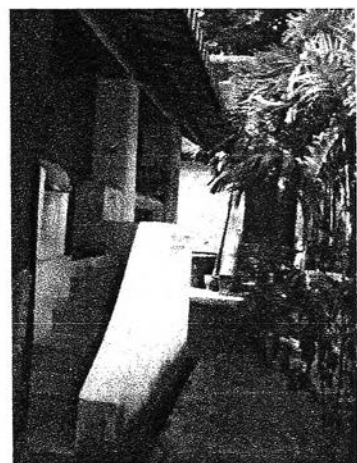
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างคณะกุฎิ มีอาคารประกอบด้วยกุฎิ 3 ห้อง 2 หลัง หอฉัน 1 หลัง สำหรับผู้ปกครอง อีกส่วนเป็นกุฎิขนาดเล็ก 2 ห้อง จำนวน 8 หลัง สำหรับพระสามัญ และเมื่อพระเจ้าลูกเธอทรงผนวชเป็นสามเณร ได้เสด็จมาประทับที่คณะกุฎินี้ จึงเป็นหมู่กุฎิสำหรับเจ้านายทรงผนวชเสด็จอยู่ ปัจจุบันกุฎิ 2 ห้องได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ คงเหลือแต่หมู่กุฎิสำหรับพระผู้ปกครอง

ภาพที่ 4.24 ภาพถ่ายทางอากาศ วัดพระนเวศวิหารฯ ของ William hunt ราว ปี พ.ศ. 2489 จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

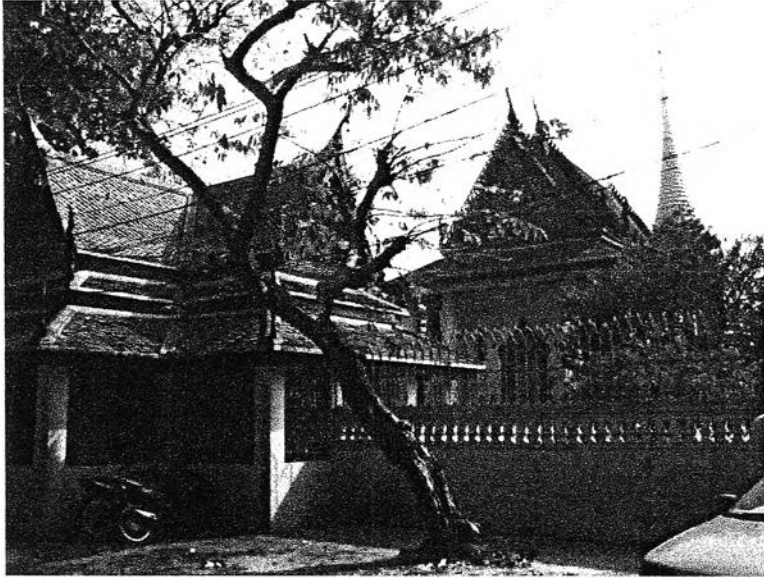
ภาพที่ 4.25 กุฎิพระผู้ปกครองในคณะกุฎิ ผู้ศึกษา บันทึกเมื่อ พ.ย. 2547

ภาพที่ 4.26 แสดงซุ้มประตูทางเข้าและสภาพภายในหมู่กุฎิคณะกุฎิ

4.2 พระอารามที่ทรงสร้างเมื่อขณะทรงผนวช

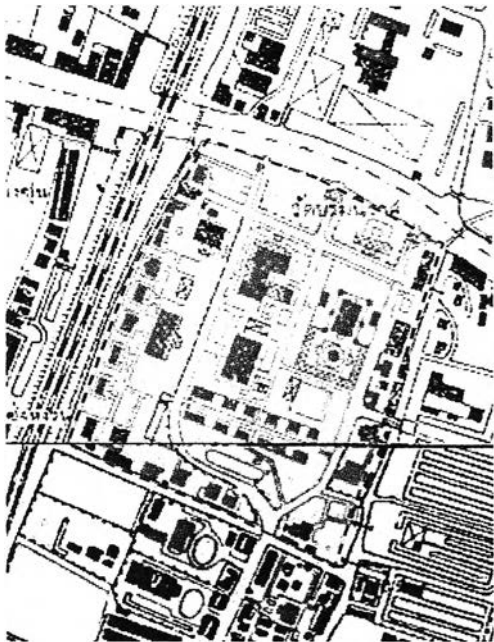
4.2.1 วัดบรมนิวาส(วัดบรมสุข)

ภาพที่ 4.27

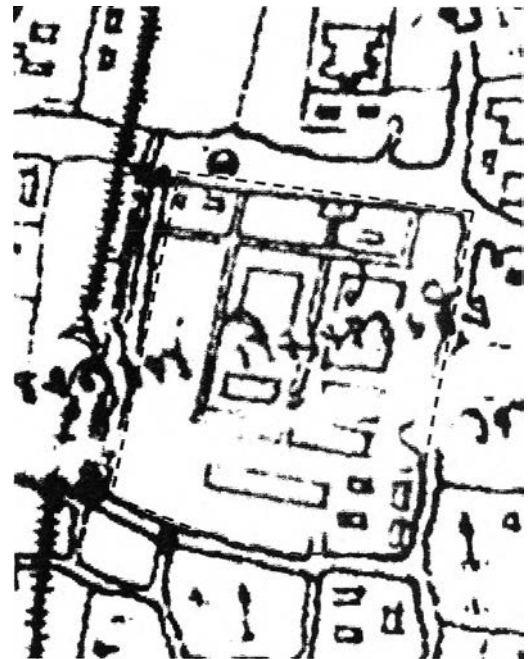
แสดงบริเวณด้านหน้าวัดบรมนิวาสฯ

ชนิดของวัด	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง	แขวงรองเมือง เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ริมคลองแสนแสบ
ผู้สร้างวัด	ไม่ปรากฏนาม
ผู้สถาปนาใหม่	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 16

แผนที่เก่าวัดบรมนิวาสฯ ประมาณ ปี พ.ศ. 2464

แผนผังที่ 17

แผนที่เก่าวัดบรมนิวาสฯ ประมาณ ปี พ.ศ. 2440

□ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

ประวัติสำคัญ

วัดบรมนิวาสเป็นวัดโบราณ ท่านเจ้าของวัดเมื่อแรกบูรณะปฏิสังขรณ์ได้ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวช ให้เป็นวัดข้าหลวงเดิม(ผู้รับใช้สอยใกล้ชิดมาก่อนที่จะครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์⁷) ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดาร ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุว่า

“ วัดพระราชรินทรอาสน์สร้างไว้ค้างอยู่ ถวายเป็นวัดข้าหลวงเดิม โปรดให้ทำการเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายสิ่ง และก่อพระเจดีย์องค์ใหญ่ไว้หลังพระอุโบสถองค์ 1 พระราชทานชื่อว่า วัดบรมนิวาส ”⁸

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์สถาปนาพระอารามนี้เพื่อเป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถ ครั้นถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า วัดบรมนิวาส การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ เมื่อทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติ ใน พ.ศ. 2394 จึงทรงจัดการก่อสร้างต่อมาจนแล้วเสร็จ วัดบรมนิวาสในครั้งนั้นชื่อวัดบรมสุข แต่เรียกวัดนอก เช่นเดียวกับการเรียกวัดบวรนิเวศวิหารว่าวัดบน⁹

เดิมที่เรียกว่าวัดนอก คงเพราะตั้งอยู่บริเวณนอกกำแพงเมือง ส่วนที่เรียกวัดบวรนิเวศว่าวัดบนนั้น เป็นการเรียกให้เสมือนเป็นการประกาศให้ทราบว่าจะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเทียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โดยเปรียบที่วัดบวรนิเวศเทียบได้กับบวรสถาน ส่วนที่เรียกว่าวัดบน ก็เสมือนวังบน ซึ่งหมายถึงพระราชวังบวรสถานมงคล เช่นกัน

วัดบรมนิวาสนี้ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระองค์เจ้าอยู่หัว คงจะทรงมีพระราชประสงค์ให้คู่กันกับวัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวคือ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นวัดของคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสีของธรรมยุติกนิกาย เป็นศูนย์กลางศึกษาปริยัติธรรมของธรรมยุต ส่วนวัดบรมนิวาสเป็นวัดคณะสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีของธรรมยุติกนิกาย¹⁰ คือเพื่อนำการปฏิบัติ หรือศึกษาวิปัสสนาธุระของคณะธรรมยุต และอีกนัยหนึ่ง กล่าวว่าจะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปรึกษากับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ถึงสถานะของทั้งสองพระองค์ หากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เสด็จสวรรคตเสียก่อน โดยราชสมบัติและแผ่นดินต้องตกอยู่กับเจ้านายบางพระองค์ เสถียรภาพแห่งความมั่นคงของพระองค์ทั้งคู่อาจจะตกอยู่ในภาวะเดือดร้อน ดังนั้น จึงทรงดำริร่วมกันในการจะจัดสร้างวัดเล็ก ๆ ให้ห่างไกลเมือง เพื่อว่าจะได้ใช้สำหรับเป็นที่หลบภัยในคราวจำเป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ จึงทรงสร้างวัดชินวรศรัทธาภิรมย์ขึ้น ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสถาปนาวัดบรมนิวาสขึ้นใหม่สำหรับพระองค์ เช่นกัน

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

1.1 ผังพระอาราม

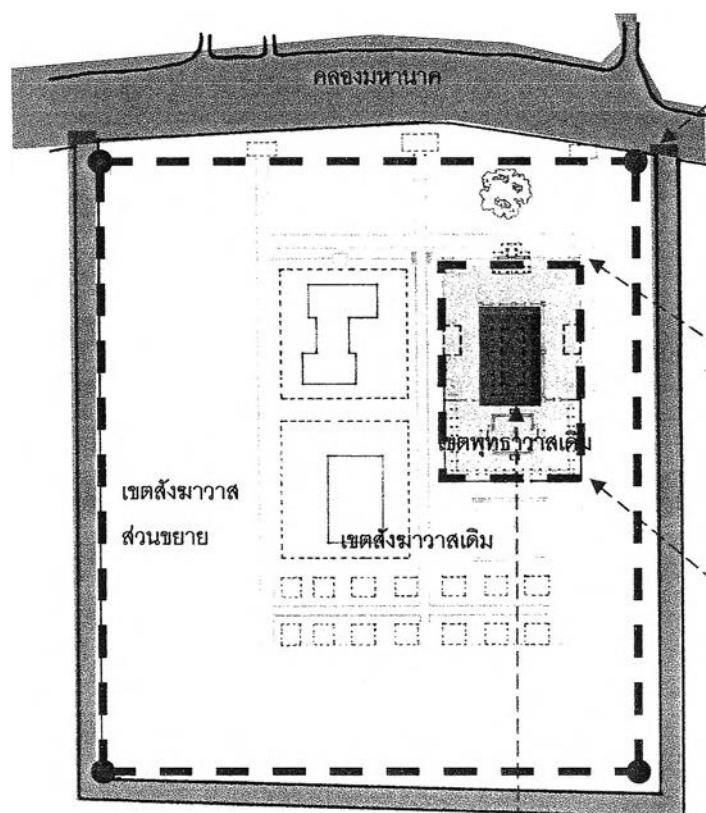
จากการสำรวจ วัดบรมนิวาส ในปัจจุบัน ประกอบกับข้อมูลภาคเอกสาร มีแนวทางสันนิษฐานผังพระอารามในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ดังนี้

⁷ โชติ ภัลยานมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเกี่ยวเนื่อง(กรุงเทพมหานคร: สิริมิตรการพิมพ์, 2518), หน้า151.

⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า199.

⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, ใน ประมวลพระนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: ขวนพิมพ์, 2514), หน้า 23.

¹⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์(กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, 2525), หน้า365.

แผนผังที่ 18.

ผังบริเวณพระอาราม

แสดงเขตพุทธาวาสและสงฆาวาส, เขตสี่มา

ผู้ศึกษาร่างผัง

มาตราส่วน 1 : 2000

- 1.เขตพุทธาวาส
- 2.เขตสงฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4
- 3.เขตสงฆาวาสที่เพิ่มเติมภายหลัง

-● 4.แนวเขตมหาสีมา
- 5.แนวเขตสี่มนตรีก (ซ้อนทับกับเขตพุทธาวาส)
- 6.ขอบเขตชั้นขีมา

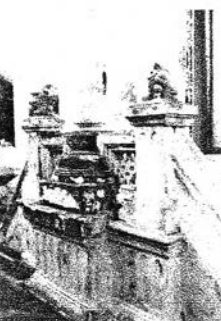
แท่งศิลา หลักมหาสีมา
ประจำมุมพระอาราม
ปัจจุบันเหลือเพียง 3
แท่น

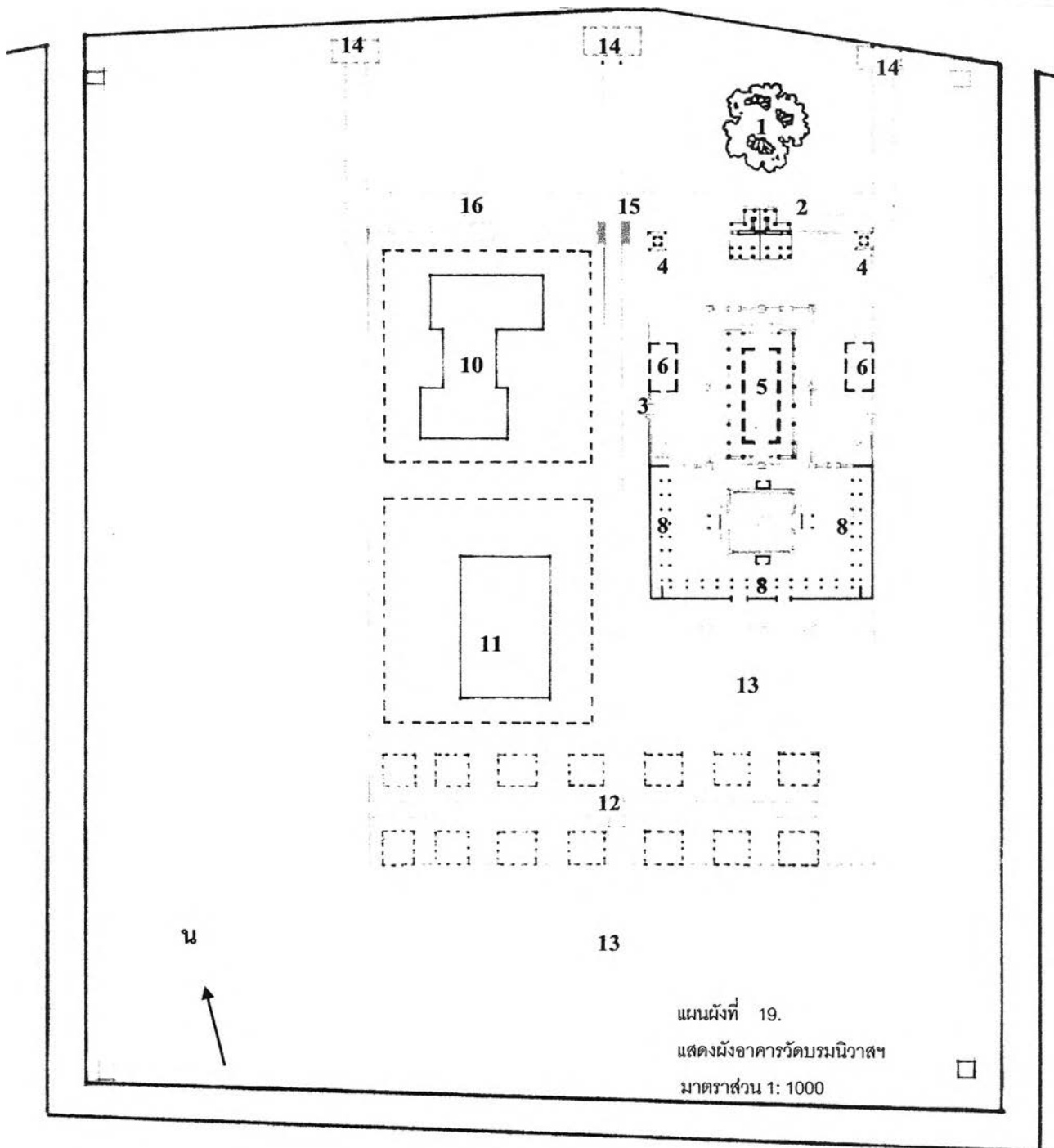
มหาสีมาชั้นใน เป็นหอ
ระฆังและหอกลอง
ด้านหน้าเขตพุทธาวาส

มหาสีมาชั้นใน 2 ซุ้ม
ตรงคตพระระเบียง

แท่นชั้นขีมา 8 แท่น
รอบกำแพงแก้ว
ล้อมรอบพระอุโบสถ

สันนิษฐานองค์ประกอบและอาคารสำคัญของพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 4

1. ต้นพระศรีมหาโพธิ์	7. พระเจดีย์ย่อมุม	13. สระน้ำ
2. ซุ้มประตูเข้าส่วนพุทธาวาส	8. พระระเบียง	14. ศาลาทำน้ำ เดิม
3. ซุ้มประตูเข้าส่วนสังฆาวาส	9. พระเจดีย์ประธาน	15. ประตูเข้าเขตสังฆาวาส
4. หอระมิ่ง หอกลอง	10. หมุกุฎิ คณะหอเขียว ปัจจุบันเป็นตึก 2 ชั้น	16. ประตูเข้าเขตสังฆาวาส(สันนิษฐาน)
5. พระอุโบสถ	11. หมุกุฎิคณะกลาง ปัจจุบันเป็นศาลาการเปรียญ (ศาลาอุรุพงษ์)	
6. วิหาร	12. หมุกุฎิคณะกุฎิ เดิมมี 14 หลัง	

1.2 เขตพุทธาวาส ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของพระอาราม มีกำแพงล้อมรอบ ด้านหน้ามีซุ้มประตู ยื่นล้ำเป็นอาคารทรงตรีมุข ตรงมุมกำแพงมีซุ้มยอดปราศรัยเป็นหอกลองและหอรระฆังขนาดเล็ก ถัดเข้าไปเป็น พระอุโบสถ ซักกำแพงแก้วล้อม มีแท่นฐานใบสีมาประจำตามทิศทั้ง 8 ของกำแพงแก้ว ขนาบข้างด้วยวิหาร ด้านหลังพระอุโบสถมีพระระเบียงโอบ 3 ด้านเว้นด้านต่อกับพระอุโบสถ ภายในพระระเบียงที่กำแพงทำรูป ประติมากรรมนูนต่ำของพระสงฆ์กระทำการเดินเวียนลักษณะจงกลม มีพระเจดีย์เป็นประธานของเขตพุทธาวาส

ภาพที่ 4.28

หน้าเขตพุทธาวาสประมาณรัชกาลที่ 5 จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.29 พระอุโบสถ ประมาณ

รัชกาลที่ 5 จากหนังสือ Buddhist Temples of Thailand โดย Karl Dohring

ภาพที่ 4.30

พระประธานในพระอุโบสถ จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส (ในปัจจุบัน)

ซุ้มประตูทางเข้าส่วนพุทธาวาส

อาคารหอรระฆังมุม กำแพงล้อมสวน พุทธาวาส

ด้านหน้าพระอุโบสถ

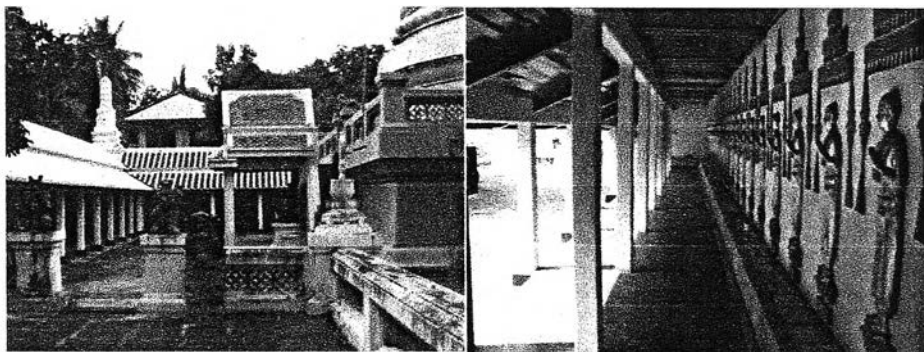

วิหารด้านข้างพระอุโบสถและพระเจดีย์

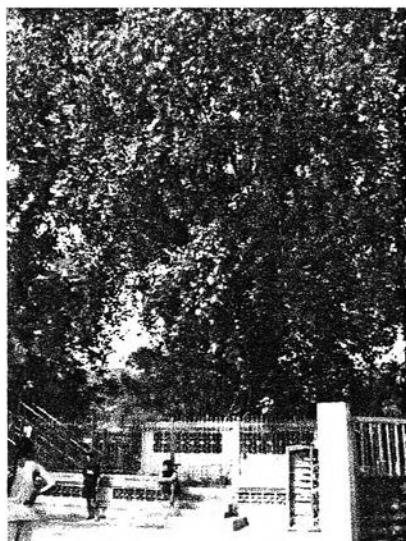

ภาพที่ 4.31

อาคารในส่วนพุทธาวาส

ภาพที่ 4.32 พระระเบียง และประติมากรรมรูปพระสาวกรอบพระระเบียง

ภาพที่ 4.33
ต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้านหน้าแนวแกน
ทางเข้าสวนพุทธาวาส

ภาพลายเส้นที่ 6.
แสดงความสัมพันธ์ แนวแกน อาคารและต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดบรมนิวาสฯ
ที่มา จากสมคิด จิระทัศนกุล "รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.3 เขตสังฆาวาส

จากข้อมูลประวัติ ระบุ มีกุฏิ 55 หลัง ที่ก่อสร้าง ในราว พ.ศ.2377 มีจำนวน 14 หลัง (สันนิษฐานว่า เป็นกุฏิในคณะกุฏิ ก่อนการรื้อและก่อสร้างทับลงที่เก่าในปัจจุบัน กุฏิอื่นสร้างเสร็จในหลายช่วงเวลา อาทิ เมื่อ พ.ศ. 2458 , พ.ศ.2509, พ.ศ. 2518 ลักษณะอาคารเป็นโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ประมาณ 51 หลัง และได้รับ มี ที่สร้างด้วย ไม้ 4 หลัง

แต่ในการศึกษา จะเน้นศึกษาที่กุฏิซึ่งสร้างมาแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเดิมสันนิษฐานว่ามีเพียง 3 หมู่ คณะ คือ คณะหอเขียว(ชื่อคณะในปัจจุบัน) คณะกลาง และ คณะกุฏิ แต่ส่วนใหญ่ได้รับการเปลี่ยนแปลง

2. วิสุงคามสีมา

การพระราชทานวิสุงคามสีมาวัดบรมนิวาส ได้ทรงกระทำเมื่อ ปี จ.ศ. 1222 (พ.ศ. 2403) โดยเสด็จพระราชดำเนิทางสถลมารคไปถวายเป็นวิสุงคามสีมา¹¹ ไม่พบข้อมูลแสดงระยะแนวเขตที่ดินที่ทรงถวายเป็นวิสุงคามสีมา สันนิษฐานว่าเป็นแนวใกล้เคียงแนวหลักแท่นศิลาเนิมิตมหาสีมาที่มุมพระอาราม อยู่ภายในแนวเขตคูรอบพระอาราม หรืออาจกว้างกว่าแนวเนิมิตมหาสีมาเมื่อเทียบเคียงกับวัดอื่นๆที่ทรงสร้าง

3. แบบแผนพัทธสีมา

สันนิษฐานว่าวัดบรมนิวาส น่าจะเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชอยู่ได้ทรงริเริ่มการใช้แบบแผนมหาสีมา แบบสีมา 2 ชั้น เป็นพระอารามแรก จากข้อมูลภาคเอกสารพบว่า¹²

“ ศักราช 1209 (พ.ศ. 2390) ปีมะแม นพศก ได้มีรับสั่งให้นายพณิชสำเภาสั่งไปเมืองจีน ให้ทำบัวศิลาเนิมิตได้เข้ามา จึงทรงพระราชปรารภเริ่มการจะตั้งเนิมิตสมมุติสีมาวัดบรมนิวาส จึงให้นำฉันทะให้หมดทุกพระอารามและบรรดาสงฆ์ที่บวชในที่สีมาทุกอาราม ให้มาประชุมกันเป็นสังฆกรรมใหญ่แล้วมีรับสั่งว่าสมมุติสีมาวัดบรมนิวาสแล้ว จะกลับเข้ามาสมมุติสีมาวัดบวรนิเวศอีกครึ่งหนึ่ง ”

แต่หลังจากการสมมุติสีมาที่วัดบวรนิเวศวิหารแล้วได้ทรงรับทราบว่าการสมมุติสีมาวัดบรมนิวาสนั้นหาสำเร็จไม่ได้ด้วยพระสงฆ์มาร่วมมิได้นำฉันทะมาทางบก ดังปรากฏความตามข้อมูลพระราชประวัติว่า¹³

“... เพราะพระสงฆ์พวกหนึ่งนำฉันทะ (คือความพอใจหรือการมอบอำนาจให้สงฆ์ทำกรรมได้) มาโดยชลมารคทางเรือ ครั้นทราบได้ฝ่าละอองพระบาทแล้วจึงตรัสว่าพระสงฆ์นำฉันทะมาทางน้ำด้วยเสนาสนะเรื่อนั้นฉันทะ ลงถึงที่สีมาแล้วย่อมระงับไป จึงโปรดให้พระสงฆ์พวกนั้นนำฉันทะเสียใหม่ให้เดินไปทางบกเรียกว่าฉันทาทิบาลสถลมารคทุเรศ รับสั่งให้กลับออกไปสมมุติสีมาวัดบรมนิวาสอีกครั้ง ในเวลาจวนย่ำรุ่งจึงสำเร็จ จึงตรัสว่าวัดบรมนิวาสเป็นวัดขึ้นกับวัดเรา เทพยดาจึงบันดาลให้สมมุติต่อภายหลัง วันนี้อยู่กับวัดบวรนิเวศเป็นวัดเดิม สมควรจะสมมุติก่อน เป็นฤกษ์ที่จะเป็นสิริสวัสดิมงคล...”

จากการสำรวจพบว่า มีการใช้มหาสีมाल้อมรอบทั้งสวนพุทธรักษา และสังฆาวาส และสันนิษฐานว่าเป็นสีมาชนิดมี 2 ชั้นคือมี ชั้นทสีมา และ เว้นแดนสีมันตริกคันระหว่ง ชั้นทสีมาและ เขตมหาสีมาชั้นนอก

เนิมิตของมหาสีมาแสดงด้วยแท่งศิลาโคลน ทำจากหินทรายเดิมมี 4 แท่งประจำมุมพระอาราม(ดูภาพประกอบ)

เนิมิตมหาสีมาชั้นในสันนิษฐานได้ว่า แสดงด้วยซุ้มหอกลองและหอรระฆังด้านมุมเขตพุทธรักษาและซุ้มปรางค์ที่มุมคตพระระเบียงล้อมพระเจดีย์ประธาน 2 ซุ้ม

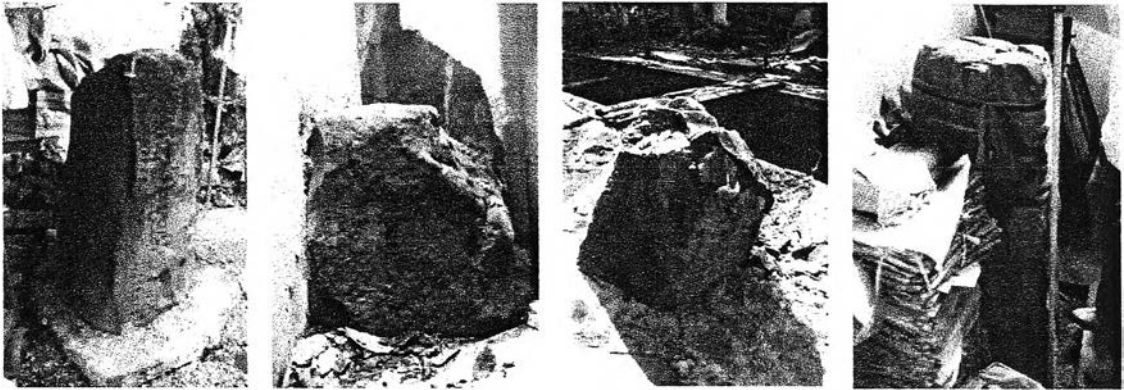
เนิมิตชั้นทสีมาแสดงด้วยสีมาใบ ทำด้วยหินสีขาว ตั้งอยู่ 8 แท่นตามทิศรอบพระอุโบสถ

และที่แท่นฐานชั้นทสีมา พบมีการใช้ศิลปกรรมแบบฝรั่งประดับที่ ส่วนหน้ากระดานของฐานคล้ายกับการตกแต่งเสาอาคารในประเทศทางตะวันตก

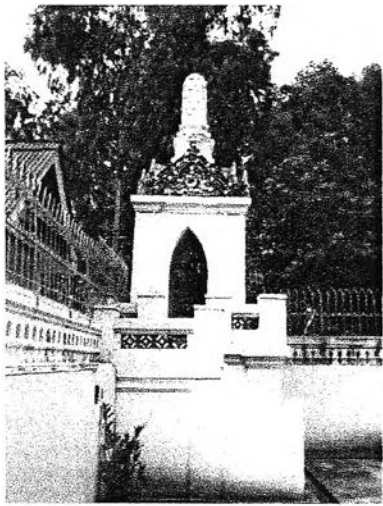
¹¹ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 10/4 เรื่องหมายกำหนดการเทศนา.

¹² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 17.

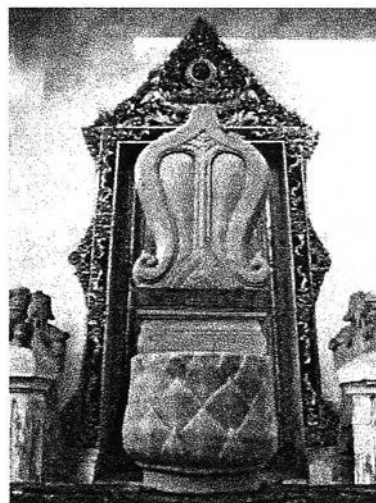
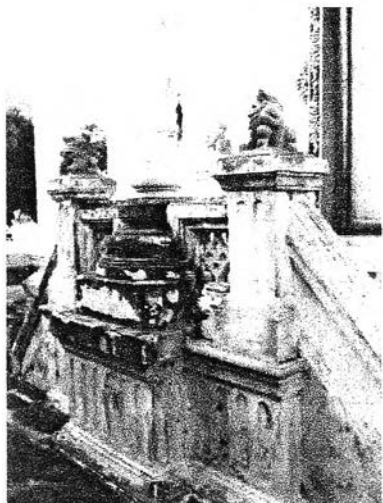
¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

แท่งศิลา หลักมหาสีมาเดิมมี 4 แท่งประจำมุมวัด ลักษณะเป็นแท่นหินทราย แท่งที่ 1 อยู่มุมด้านตะวันออกเฉียงใต้ แท่งที่ 2 อยู่มุมตะวันออกเฉียงเหนือ ใน ร.ร.วัดบรมนิวาส แท่งที่ 3 อยู่มุมตะวันตกเฉียงเหนือ แท่งสุดท้ายอยู่มุมตะวันตกเฉียงใต้

นิมิตมหาสีมาชั้นใน(สันนิษฐาน) มีทั้งแบบที่สร้างเป็นซุ้ม ที่มุม กำแพงแก้วล้อมรอบเขตพุทธาวาส ที่ซุ้มด้านหน้ายังเป็นที่ตั้งระฆังมี ห้องด้านล่างสามารถเปิดเข้าไปได้ และมหาสีมาชั้นในแบบแท่น ยอด ปรากฏด้านล่างปัจจุบันมีซุ้ม ประดิษฐานพระพุทธรูป มี 2 ซุ้ม อยู่ตรงมุมคตพระระเบียง

โบสถ์มาฆิณทสิมารอบอุโบสถ ทำลักษณะวางหลักเสมาชนิด นั้งแท่น เลียนมาจากโบสถ์มาฆิณทสิมารอบอุโบสถ พนมยงค์ สมัยอยุธยา ใน จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.34 แสดงนิมิตสีมาวัดบรมนิวาสฯ

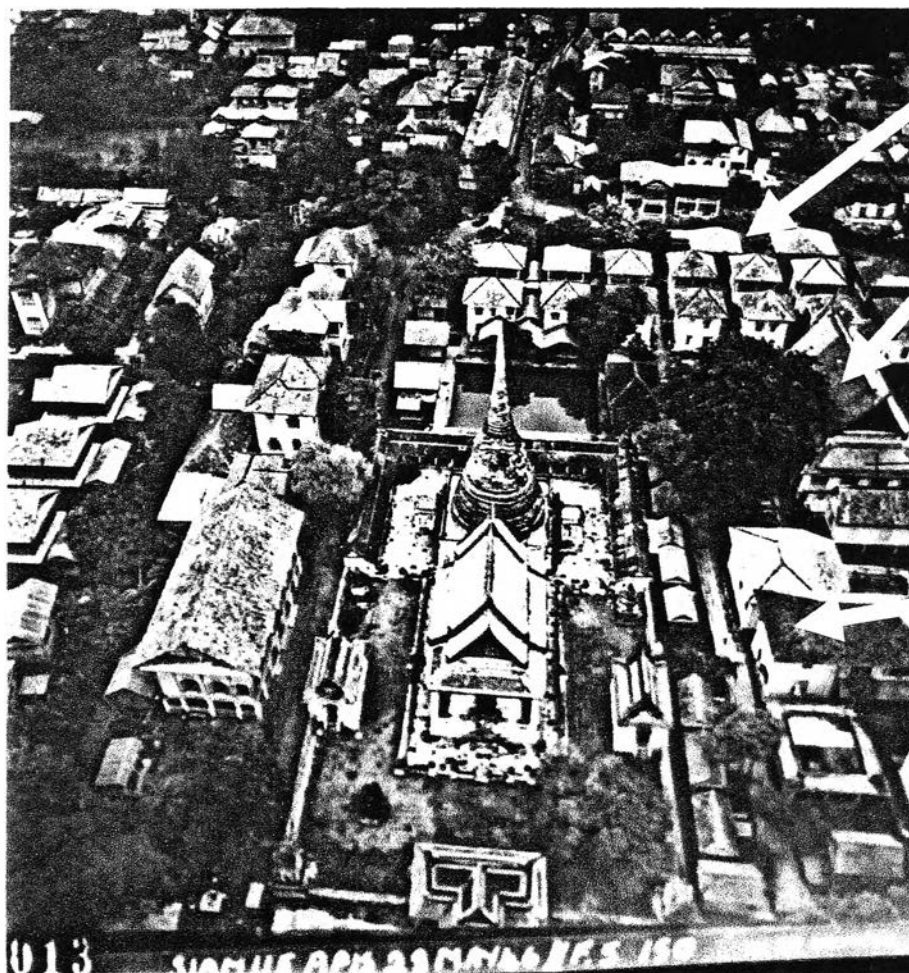
4. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

จากข้อมูลประวัติซึ่ง พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนโท จันทร์) เจ้าอาวาสรูปที่ 5 วัดบรมนิวาส ได้บรรยายสภาพเดิมของหมู่อาคารกุฎิภายในวัดมี ดังนี้¹⁴ ประมาณปีพ.ศ. 2447

"...น่าสลดใจ คราวหายณะเมื่ออดีตในมาอยู่กำลังวัดโถม คณะหอเชียวมีกุฎิ 5 หลัง พออาศัยอยู่ได้ แต่ชำรุดทุกหลัง กุฎิใหญ่พื้นชั้นล่างทรุด กระดานโงงอาศัยไม่ได้ พื้นชั้นบนดีแต่อัฒบันต่างเล็กช่อม่อ พระเณรอยู่ไม่ได้เป็นไข้ อดีตโนก็ออกอยู่ที่ระเบียงพอดลอดพรรษา ออกพรรษา อดีตโนไปปลุกกุฎิเล็กอยู่ต่างหาก คณะกลางที่รื้อสร้างโรงธรรมสวันะทุกวันนี้ มีกุฎิอยู่ 6 หลัง พอพระเณรอาศัยอยู่ได้หลังเดียว ยังพออาศัยอยู่ได้มากแต่คณะกุฎิ แต่ก็ชำรุดหลายหลัง หน้าวัดมีศาลาระเบียงรอบ 3 หลัง ชำรุดทุกหลังใช้การไม่ได้ คณะสวนมีศาลา 2 หลัง แต่ชำรุดอาศัยไม่ได้เหมือนกัน ..."

จึงสันนิษฐานได้ว่าเดิมอาคารเสนาสนะต่างเป็นอาคารไม้ หมู่กุฎิเจ้าอาวาส(กุฎิหอเชียว)ซึ่งเป็นที่อยู่ของอดีตเจ้าอาวาสมา 4 ช่วงก็ทรุดโทรมลงไม่อาจใช้การได้ ต่อมาทางวัดได้ใช้เป็นโรงเรียนหนังสือไทยให้พระสอนในช่วงเจ้าอาวาสรูปที่ 5

ในปีพ.ศ. 2450 เจ้าจอมมารดาทับทิม มีศรัทธาสรางกุฎิสมภารถวาย คือกุฎิปัทมราชในปัจจุบัน ครั้น ปี พ.ศ. 2454 เจ้าจอมมารดาเลื่อน มีศรัทธาสรางศาลาธรรมสวันะขึ้นที่คณะกลางชื่อศาลาอุรุพงษ์ พระประธานชะลอมมาจากวัดหลุมดินเก่าเมืองราชบุรี

คณะกุฎิ เดิมมี 14 หลัง

ศาลาการเปรียญ สร้างทับคณะกลาง

หมู่กุฎิเจ้าอาวาส คณะหอเชียว

ภาพที่ 4.35. ภาพถ่ายทางอากาศวัดบรมนิวาสฯ ของ William hunt ราว ปี พ.ศ. 2489 จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ แสดงสภาพวัดบรมนิวาส มองจากด้านหน้า

¹⁴ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์. อดตปวัตติ(กรุงเทพมหานคร: สหประชาพานิชย์, 2537), หน้า19.

และจากข้อมูลประวัติพระอาราม ระบุระยะเวลาสร้างพระอาราม โดยมีอาคารสำคัญดังนี้ พระอุโบสถ และพระเจดีย์ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. 2377 ส่วนอาคารในเขตสังฆาวาส ที่สำคัญ คือ ศาลาการเปรียญ และ กุฏิซึ่งสร้างหลายช่วงสมัย ดังมีรายละเอียดความว่า

"...ศาลาการเปรียญ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2454 เป็นศาลาทรงไทยยกพื้นชั้นล่างเทคอนกรีต ชั้นบนปูด้วยไม้เนื้อแข็ง เสาเป็นไม้กลม ผนังด้านในก่ออิฐถือปูน ด้านนอกทำด้วยหินล้าง มีหน้ามุขพร้อมช่อฟ้าใบระกา 2 มุขที่หน้ามุขมีไม้แกะสลักเป็นลายไทยลงรักติดกระจก

กุฏิ มี 55 หลัง สร้าง พ.ศ. 2377 จำนวน 14 หลัง นอกนั้นสร้างเสร็จ เมื่อ พ.ศ. 2458 พ.ศ. 2509 และ พ.ศ. 2518 ลักษณะโครงสร้างก่อด้วยอิฐถือปูน 51 หลัง สร้างด้วยไม้ 4 หลัง ทรงปั้นหย่า..."¹⁵ จึงสามารถสันนิษฐานได้ว่าพระอารามเริ่มสร้าง ประมาณปี พ.ศ. 2377 ซึ่งเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวชครองอยู่ที่วัดราชาธิวาส และยังมีได้ย้ายไปประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร (ย้ายไปประทับวัดบวรนิเวศฯ เมื่อ พ.ศ. 2379) และเป็นพระอารามเดียวที่พระองค์ทรงเริ่มสร้างในระหว่างที่ยังทรงผนวช

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

อาคารต่างๆในปัจจุบันได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปมากแล้วทั้งสิ้น ไม่สามารถยืนยันรูปแบบดั้งเดิมได้ชัดเจน จากการสำรวจพบสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาสดังนี้

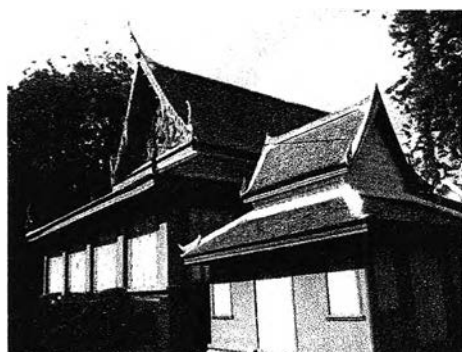
5.1 ในเขตสังฆาวาสเดิม

หมู่กุฏิคณะห่อเขียว (ตำแหน่งหมู่กุฏิเจ้าอาวาสเดิม) ปัจจุบันเป็นอาคาร ค.ส.ล. 2 ชั้น

ศาลาการเปรียญ(ศาลาอุรุพงษ์ ตั้งอยู่ในเขตคณะกลางเดิม)

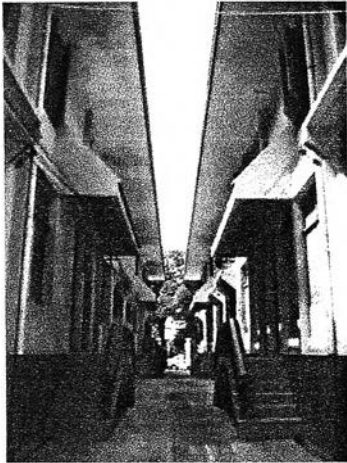
ภาพที่ 4.36 หมู่กุฏิเจ้าอาวาสในปัจจุบัน ได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ แต่ยังคงอยู่ในตำแหน่งเดิม คือด้านซ้ายของเขตพุทธาวาสและอยู่ตอนหน้าชิดกับแนวกำแพงด้านหน้า

ภาพที่ 4.37 ศาลาการเปรียญ(ศาลาอุรุพงษ์) สร้างใน รัชกาลที่ 6 โดยก่อสร้างทับคณะกลาง เดิมมีกุฏิ 6 หลัง

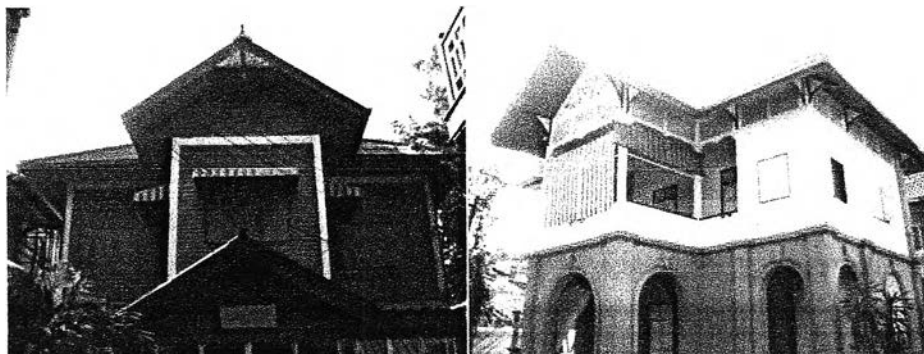
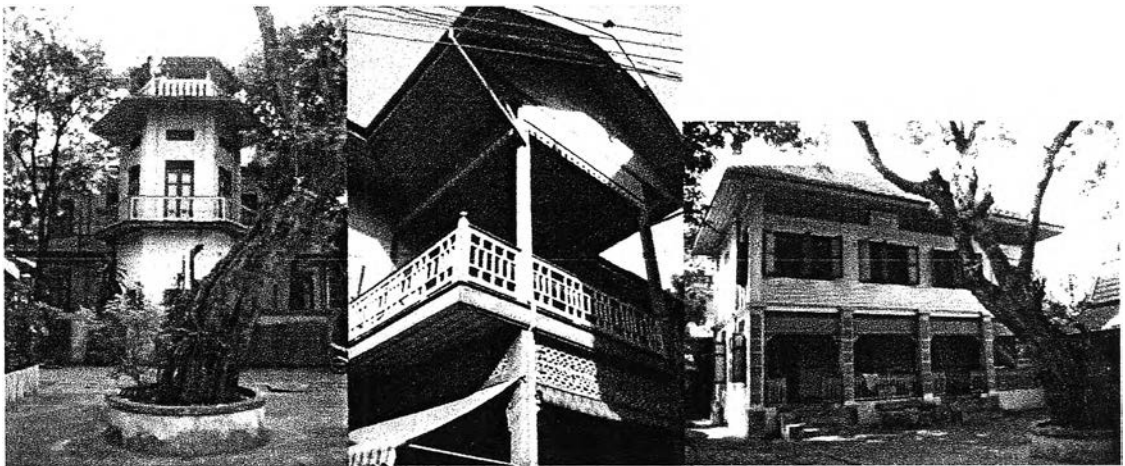
¹⁵ กรมการศาสนา, ประวัติวัดหัวระชาอาณาจักร เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพฯ: การศาสนา, 2525), หน้า 126.

คณะภคินี ปัจจุบันสร้างใหม่เป็นตึกแถว 4 อาคาร

ภาพที่ 4.38 คณะภคินีในปัจจุบัน ได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารเป็นภคินีแถว 2 ชั้น

5.2 ในเขตสังฆาวาสที่สร้างเพิ่มเติมภายหลัง เป็นหมู่อาคารแยกออกมาจากทั้ง 3 คณะแรกแต่ยังอยู่ในเขตมหาสีมา โดยมีการวางอาคารส่วนใหญ่มาทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของพระอาราม และบางส่วนอยู่ทางทิศตะวันออก อาคารส่วนมากเป็นตึก อิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นมา โดยได้รับการก่อสร้างอย่างมากมาย ในสมัยของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนโท จันทร์) เจ้าอาวาสรูปที่ 5 วัดบรมนิวาส) โดยได้รับการสนับสนุนด้านทุนทรัพย์จากเจ้าจอมมารดาทับทิมในรัชกาลที่ 5 พร้อมทั้งพระโอรสและพระประยูรญาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระยุพราช และพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และทายกอีกหลายท่าน

ภาพที่ 4.39 อาคารในเขตสังฆาวาสส่วนที่สร้างภายหลัง

จากการสำรวจพบว่าโดยส่วนมากเป็นอาคารกุฎิที่ได้รับการก่อสร้างในที่วัดเอง และได้รับการปรับปรุงซ่อมแซมต่อเนื่องมา และบางหลังเป็นเรือนของเจ้าของเดิมที่เสียชีวิต เช่น กุฎิวินเศษศิริ ท่านเจ้าของเดิมคือพระยาพิทักษ์ภูบาล ยังพบอีกว่ามีหลักฐานทางการสร้างกุฎิยังปรากฏอยู่บนกุฎิต่างๆเป็นป้ายบ้างเป็นจารึกบ้างซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นมาได้เป็นอย่างดี แต่เนื่องจากกรอบการศึกษา ยุติเพียงสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 จึงนำเสนอแต่เพียงรูปภาพให้เห็นเป็นแนวทางในการออกแบบอนุรักษ์อาคารต่อไป

กุฎิวินเศษศิริ ยกเรือนเดิมของเจ้าของที่เสียชีวิตแล้วถวายวัด

ภาพที่ 4.40 ป้ายและจารึกตามกุฎิต่างๆ บอกรายละเอียดการสร้างเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสถาปัตยกรรม

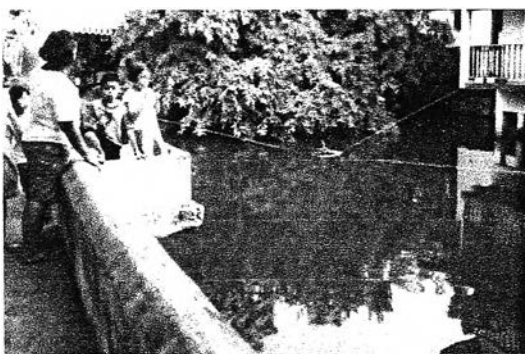
5.3 สถาปัตยกรรมอื่นๆที่สำรวจพบในเขตสังฆาวาส

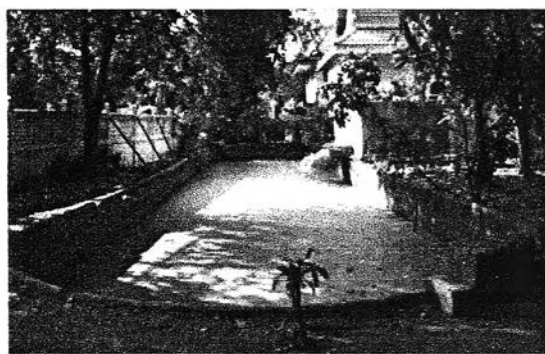
ประตูเข้าเขตพุทธาวาสตั้งอยู่ตอนกลางกำแพงด้านหน้า

ประตูกั้นเขตสังฆาวาสและพุทธาวาส ขนาดด้านข้างกำแพงเขตพุทธาวาส

บ่อน้ำเก่าด้านหลังเขตพุทธาวาส ติดกับพระระเบียง

บ่อน้ำเก่าด้านหลังคณะกุฎิ

ประตูเข้าเขตพุทธาวาสตั้งอยู่ตอนกลางด้านหลังกำแพงพระระเบียงติดกับสระน้ำ

บริเวณที่ตรึงน้ำของพระสงฆ์ เดิม โดยมีการต่อน้ำเข้าจากคลองแสนแสบ แต่เติมน้ำไต้มาก และมีความกว้างมากกว่าปัจจุบัน

หอรบั้งปัจจุบันสร้างห่างจากหอรบั้งเดิม

ภาพที่ 4.41 สถาปัตยกรรมที่สำรวจพบในเขตสังฆาวาส

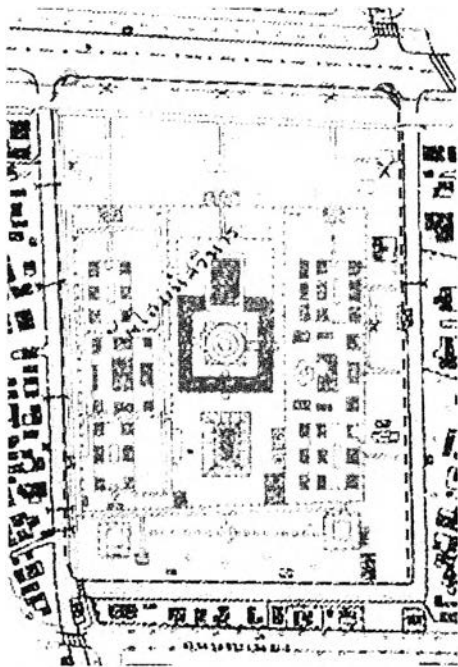
4.3 พระอารามที่ทรงสร้างเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว

4.3.1 วัดโสมนัสวิหาร

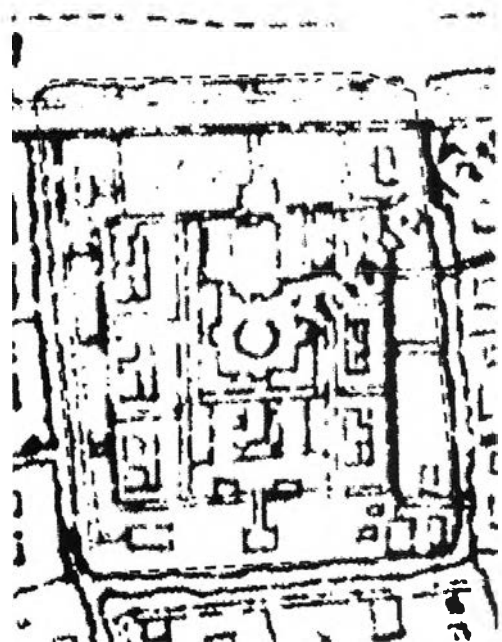

ภาพที่ 4.42
ด้านหน้าอาคารเขตพุทธาวาส
วัดโสมนัสวิหารฯ

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ริมคลองผดุงกรุงเกษม
ผู้สร้างวัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 20.
แผนที่เก่าวัดโสมนัสวิหาร ประมาณ ปี พ.ศ. 2464
กรมแผนที่ทหาร

แผนผังที่ 21.
แผนที่เก่าวัดโสมนัสวิหาร ประมาณ ปีพ.ศ.2440
กรมแผนที่ทหาร

☐ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

ประวัติสำคัญ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเคยมีพระราชกระแสรับสั่งไว้กับสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีว่า จะทรงสร้างวัดถวายสักวัดหนึ่ง แต่ก็ยังไม่ได้สร้าง จวบจนสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรงประชวรสวรรคต ในวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2395 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ดินริมคลองผดุงกรุงเกษมจัดสร้างเป็นวัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติและอุทิศพระราชกุศลแด่พระบรมราชเทวี การก่อสร้างเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2396 สำเร็จลงบ้างเพียงพอแก่พระภิกษุสงฆ์จะจำพรรษาได้ในปี พ.ศ. 2399 แล้วพระราชทานนามว่า “วัดโสมนัสวิหาร” อันเป็นนามที่พ้องกับพระนามพระมเหสีพระองค์นั้น เป็นการส่งเสริมการขยายเขตพระนครออกไปตามแนวคลอง คูพระนครที่ได้ขุดขึ้นใหม่

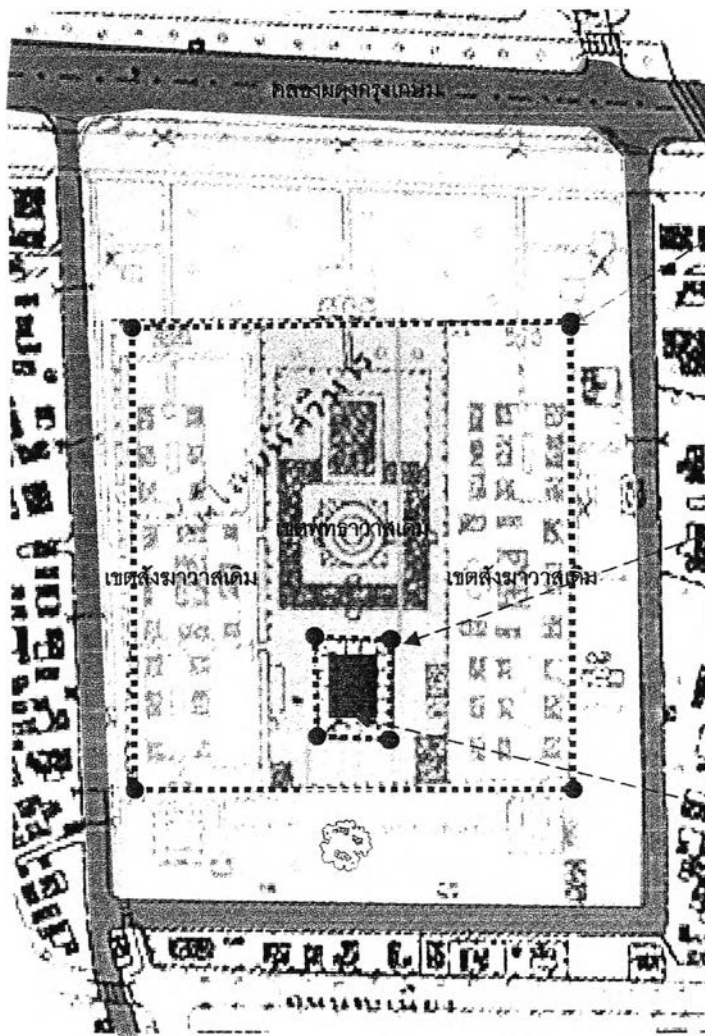
แม้ของผู้ควบคุมงาน ไม่ปรากฏนาม แต่พบว่าพระองค์เจ้าชุมสายทำตัวอย่างเสาศิลาเสมา

1. การศึกษาทางทางสถาปัตยกรรม

1.1. ผังพระอาราม

พื้นที่ขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าพระอาราม ติดคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นทางสัญจรหลักที่เหลือทั้ง 3 ด้าน ซักเป็นร่องคูน้ำโอบรอบ ตอนหน้าทั้งเป็นชานโล่ง ตอนท้าย ถูกจัดให้เป็นส่วนของเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส โดยแบ่งเนื้อที่ไปทางยาวเป็น 3 ส่วน ส่วนกลางมีขนาดใหญ่ พื้นที่ส่วนนี้ก็คือเขตพุทธาวาส ประกอบไปด้วยส่วนของอาคารสำคัญ 3 อาคารคือ พระวิหาร พระเจดีย์มีพระระเบียงล้อมรอบ และพระอุโบสถอยู่ภายใน โดยองค์ประกอบทั้ง 3 จัดเรียงเป็นแนวแกนเดียวกันตามลำดับซึ่งเป็นแนวแกนกลางทั้งพระอารามด้วย พื้นที่ด้านข้างเขตพุทธาวาสทั้งสองข้างนั้น กำหนดให้เป็นเขตสังฆาวาส มีกำแพงแก้วชั้นนอกกันแยกจากกันโดยเด็ดขาด มีช่องประตูเปิดถึงกันได้ บริเวณมุมกำแพงกันเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ทั้ง 2 ด้าน สร้างอาคาร หอกลองและหอรบั้งทรงสูง ที่ภายนอกกำแพงแก้วด้านหลังพระอารามในแนวแกนประธาน มีต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังปรากฏร่วมในแนวแกนนี้ด้วย

จากการสำรวจสภาพพระอารามพบองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

ชุ่มมหาสีมาชั้นนอก
ประจำมูมพระ
อาราม มีกำแพงรอบ

ชุ่มมหาสีมาชั้นใน
บนฐานไพทีพระ
อุโบสถ มี 8 ชุ่ม

แท่นนิมิตชันชโลมา
ล้อมรอบพระอุโบสถ
8 แท่น

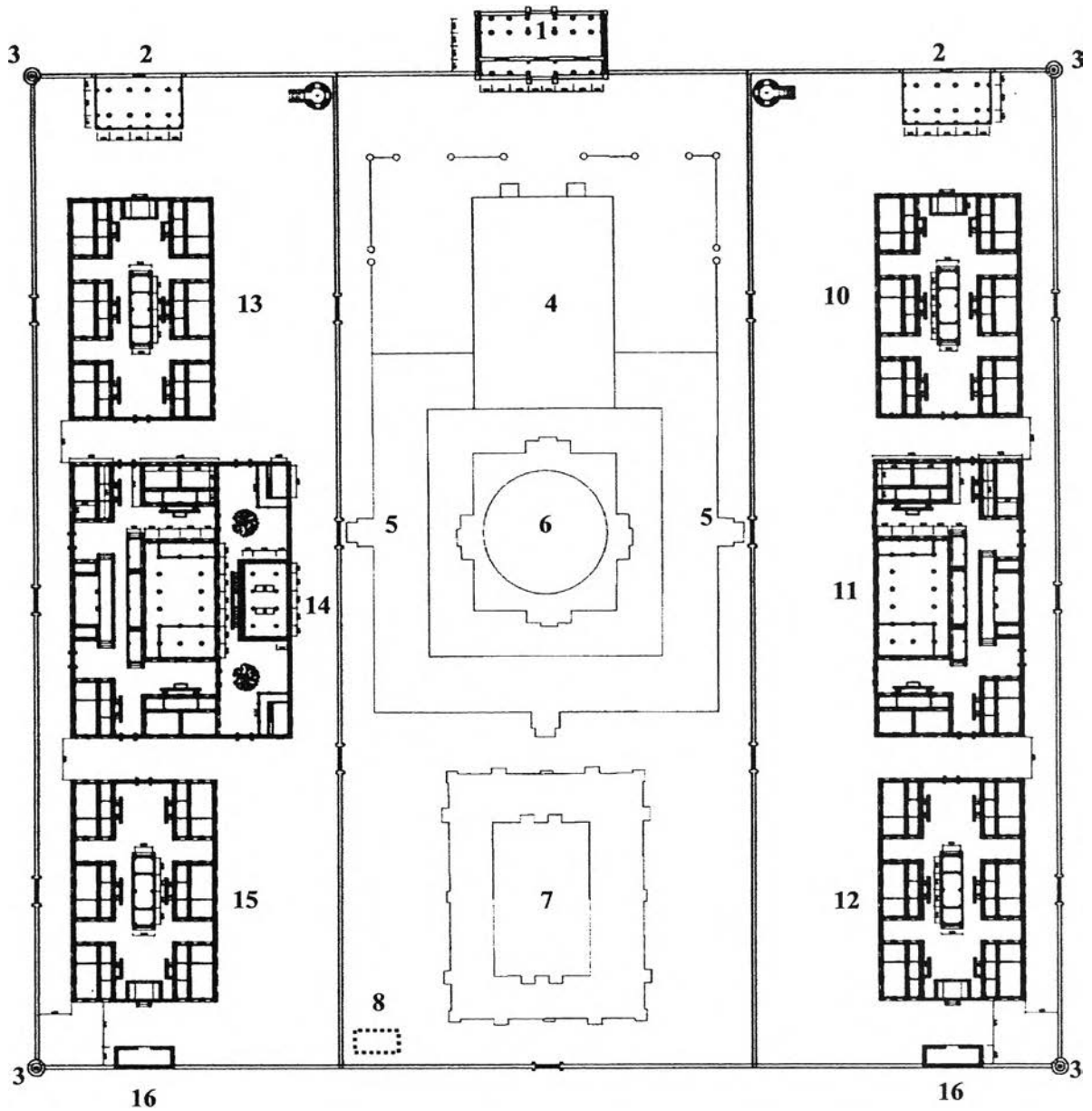
- 1.เขตพุทธาวาส
- 2.เขตสังฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4
- 3.ชานและอุปจาร
- 4.แนวเขตมหาสีมา ชั้นนอกและชั้นใน
- 5.แนวเขตสีมันตริก
- 6.ขอบเขตชันชโลมา

น

แผนผังที่ 22

ผังวัดโสมนัสวิหาร สำรวจปี พ.ศ. 2564

จากกรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1: 2500

9

แผนผังที่ 23

แสดงอาคารต่างๆในพระอาราม

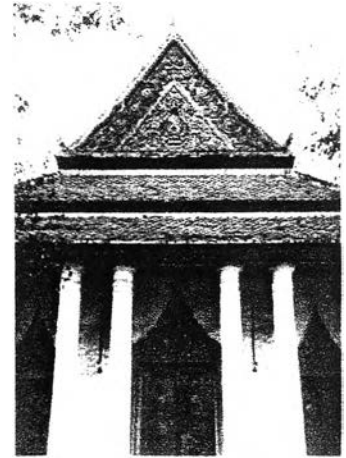
มาตราส่วน 1: 1.000

สันนิษฐานองค์ประกอบและอาคารสำคัญของพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 4

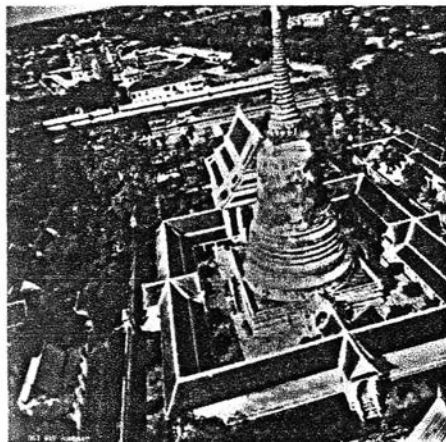
1. ชุ่มประคูหน้าเขตพุทธาวาส	10. หมู่กุฏิคณะ 1
2. ชุ่มประคูเข้าเขตสังฆาวาส	11. หมู่กุฏิคณะ 2
3. ชุ่มมหาสีมา	12. หมู่กุฏิคณะ 3
4. พระวิหาร	13. หมู่กุฏิคณะ 4
5. พระระเบียง	14. หมู่กุฏิคณะ 5
6. พระเจดีย์ประธาน	15. หมู่กุฏิคณะ 6
7. พระอุโบสถ	16. ชุ่มประคู ด้านหลังเขตสังฆาวาส
8. กุฏิสำหรับพระเฝ้าเขตพุทธาวาส	
9. ดันพระศรีมหาโพธิ์	

1.2เขตพุทธาวาส ในส่วนของเขตพุทธาวาสนั้น ถัดจากคูหาประตูเข้าไป จะมีพระวิหารตั้งประจันทางด้านหน้า ข้างซ้ายวิหารซีกเป็นพระระเบียงโอบล้อมพระเจดีย์ประธานไว้ตอนกลาง ตอนหน้าพระระเบียงนั้น ก่อเป็นแนวกำแพงแก้วชั้นในเดี่ยว ๆประดับด้วยตุ๊กตาทินรูปสิงโตจีน โอบพระวิหารอีกชั้นหนึ่ง ถัดจากพระระเบียงออกไปเล็กน้อย ยกเป็นพื้นไฟที่สูงประมาณ 1 เมตร เพื่อแยกเป็นส่วนของมหาสีมาชั้นในและชั้นขลุ่สีมา กลางลานฐานไฟที่ประดิษฐานพระอุโบสถในแนวแกนเดียวกับพระเจดีย์และพระวิหาร ซึ่งทั้งพระวิหารและพระอุโบสถนั้น พระประธานหันไปในทิศเดียวกันคือนำพระอาราม

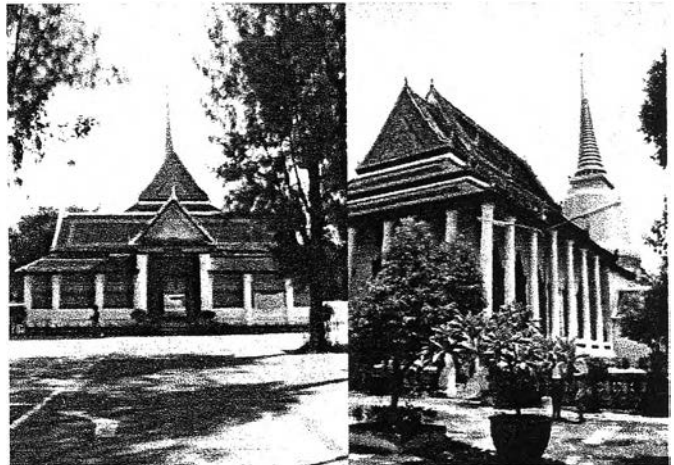
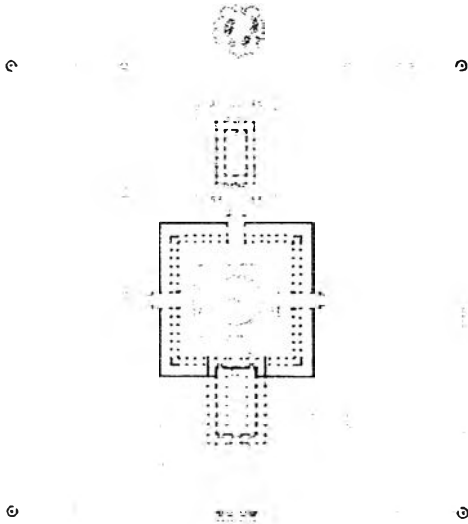

113 Door entries of the village Wat Somanat, Bangkok.

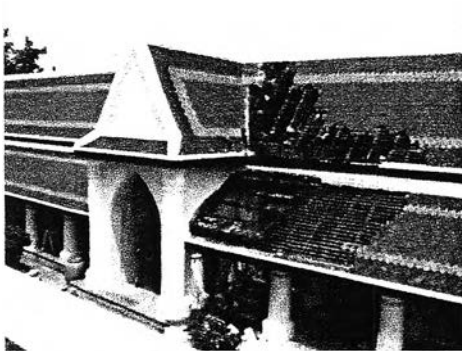

ภาพที่ 4.43
อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส
วัดโสมนัสวิหาร
ที่มา หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส ในปัจจุบัน

ซุ้มประตูทางเข้าส่วนพุทธาวาส พระวิหาร พระระเบียง และ พระเจดีย์

ซุ้มประตูพระระเบียง หลังคาถูกเพลิงไหม้สามารถเห็น โครงสร้างไม้ภายในได้

สภาพภายในพระระเบียง ประดิษฐาน พระพุทธรูป ต่อเนื่องทั้ง 4 ด้าน

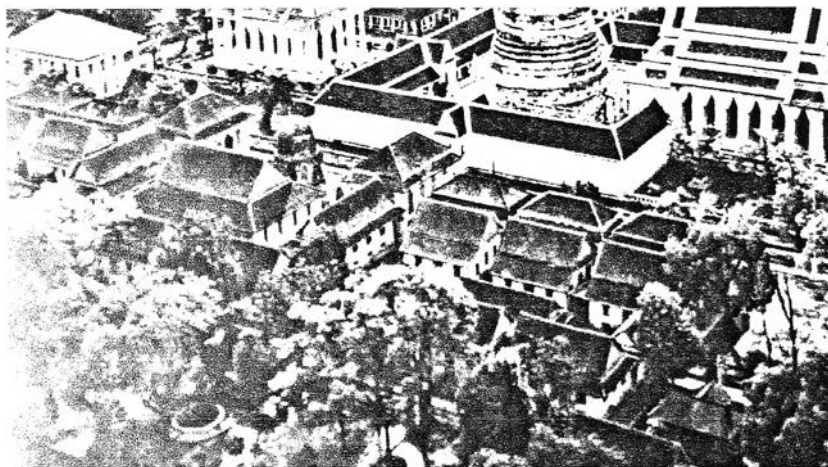
พระอุโบสถ

ต้นพระศรีมหาโพธิ์และ ฉาปนสถานในปัจจุบัน

ภาพที่ 4.44 อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส ใน ปัจจุบัน

1.3 **เขตสังฆาวาส** เขตสังฆาวาสขนานไปกับข้างเขตพุทธาวาสโดย แบ่งเป็นคณะต่างๆ 6 คณะ คณะที่ 1-3 อยู่ข้างตะวันออกของพระอาราม และคณะ 4-6 อยู่ข้างตะวันตก โดยมี คณะ 5 เป็นคณะที่เจ้าอาวาส รูปแรกประทับอยู่ จะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

ภาพที่ 4.45 ภาพถ่ายทางอากาศ ประมาณปีพ.ศ. 2489 ถ่ายโดย William Hunt แสดงเขตสังฆาวาสฟากตะวันออก ประกอบด้วย คณะ 1 2 3 ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. วิสุงคามสีมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศวิสุงคามสีมา วัดโสมนัสวิหารในปี จ.ศ. 1227 (พ.ศ. 2408) ภายหลัง ทรงอาราธนาพระสงฆ์ ไปครองวัดในปี จ.ศ. 1218(พ.ศ. 2399) เนื้อความของประกาศให้รายละเอียดเกี่ยวกับขอบเขตพระอารามดังนี้

(ตอนต้นเป็นภาษาบาลี ตัวอักษรขอม 36 บรรทัด)

ประกาศไว้ว่าที่วัดโสมนัสวิหาร **ด้านตะวันออกตั้งแต่มุมข้างเหนือมาถึงมุมข้างใต้** กว้าง 3 เส้น 12 วา **ด้านใต้แต่มุมข้างใต้มาถึงมุมตะวันตกเฉียงใต้ยาว 3 เส้น 13 วา 3 ศอก** **ด้านตะวันตกแต่มุมตกเฉียงใต้มาถึงมุมตกเฉียงเหนือ** กว้าง 3 เส้น 12 วา **ด้านเหนือแต่มุมตกเฉียงเหนือถึงมุมตะวันออกบรรจบที่เก่า ยาว 3 เส้น 13 วา 3 ศอก** ทรงพระราชอุทิศถวาย ให้เป็นที่ **วิสุงคามสีมา** ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นที่วิเศษสำหรับเป็นที่อาศัยใช้สังฆกรรม มีอุโบสถกรรมเป็นต้นพระราชทานแต่ ณ วัน เสาร์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 8 ปีมะโรง นักขัตฤกษ์ศก พุทธศักราช 2399 พรรษา ...¹⁶ เมื่อพิจารณา พบว่า คือขอบเขตของกำแพงล้อมรอบแนวมหาสีมา

3. แบบแผนพัทธสีมา

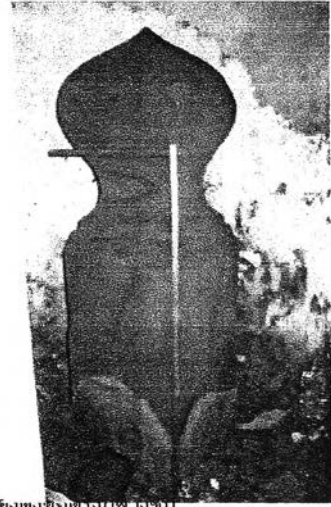
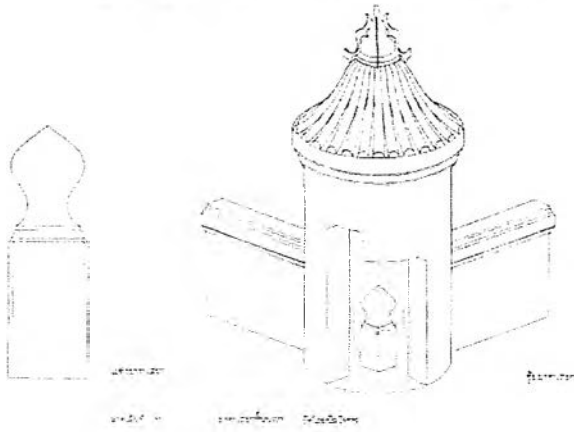
จากข้อมูลเอกสารโบราณ จ.ศ. 1228(พ.ศ.2409) พบว่ามีการเตรียมหลักศิลา สำหรับผูกพัทธสีมา ความว่า ¹⁷ "...กำหนดจะได้ผูกพัทธสีมา ในเดือน 4 ปีชวด ... แลเสาศิลาที่จะปักพัทธสีมา 4 ต้นนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นราชศรีหวิกรม(พระองค์เจ้าชุมสาย)พระราชทานตัวอย่างเสาศิลาขึ้นมา ให้พระยาเพชรราชากรมช่างทำศิลา... แขวงเมืองลพบุรี ความแจ้งอยู่แล้ว โปรดเกล้าฯเตือนกรมหมื่นราชสีหวิกรมกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เสาศิลาทำไว้แล้ว แต่ยังวางอยู่ ณ เพนียดกรุงเก่า ให้พระยาเพชรราชากรมแต่งขุนหมื่นกรมช่างดูแลเสาศิลาลงไปให้ถึงกรุงเทพฯแต่ในเดือน 6 ปีชวดอัฐศก..." สันนิษฐานว่ากล่าวถึงหลักมหาสีมา ทั้ง 4 ของพระอาราม เพราะ มีจำนวน 4 ต้นเท่ากัน

¹⁶ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 153 เรื่องประกาศ.

¹⁷ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228(เพิ่มเติม) เลขที่ 241 เรื่องร่างตราน้อย.

จากการสำรวจพบว่า มีการใช้สีมา แบบมหาสีมาล้อมรอบทั้งส่วนพุทธาวาส และสังฆาวาส และเป็นสีมาชนิดมี 2 ชั้นคือมี ชั้นทสีมา และ เว้นแค้นสีมันตริกคั่นระหว่าง ชั้นทสีมาและ เขตมหาสีมาชั้นนอก

เพื่อกันเขตและ ใช้ในการสัญจร

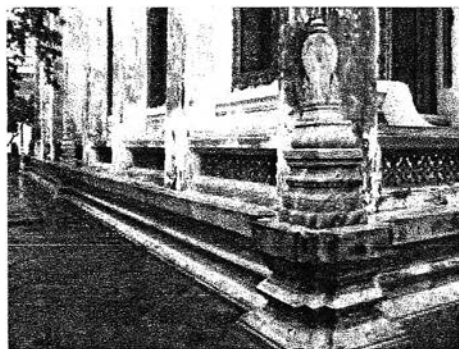
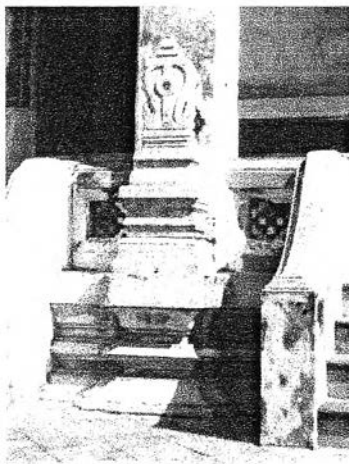

ภาพลายเส้นที่ 7.

แสดงรูปแบบซุ้มมหาสีมาชั้นนอก มีหลักสีมาทำด้วยแท่งหินทรายสีเหลืองตั้งอยู่ตรงกลางซุ้มที่มาจากสมคิด จิระทัศนกุล ใน รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แสดงหลักมหาสีมาชั้นใน ตั้งอยู่ประจำทิศบนฐานไพที ของพระอุโบสถ สังเกตว่าที่โคนหลักเสมา ยังปรากฏชั้นส่วนคล้ายลูกนิมิตฝังอยู่

แสดงหลักเสมาชนิดติดแนบกับผนังเสาอาคารพระอุโบสถ ตอนล่างมีแท่นก่อยื่นออกมาจากแนวผนังมารับ

ภาพที่ 4.46 แสดงนิมิตสีมาวัดโสมนัส

4. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

จากข้อมูลภาคเอกสารโบราณได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการเปิดพระอาราม และการอาราธนาพระสงฆ์มาครองวัดโสมนัสวิหารดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้แห่งพระพุทธรูปจากพระบรมมหาราชวัง ไปวัดโสมนัสวิหาร¹⁸ ในวัน ขึ้น 4 ค่ำเดือน 4 ทรงกำชับให้จัดการทันกำหนดและ ในวันขึ้น 8 ค่ำเดือน 4 พระสงฆ์ 35 รูปสวดพระพุทธรูปที่วัดโสมนัสวิหาร

ในการอาราธนาพระสงฆ์ ใน จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399) กระทำ ณ วัน ขึ้น 9 ค่ำเดือน 4 เวลา 1 โมง ได้แห่งพระอริยมุนี พระครู ถานานุกรม เปรี๊ยะ อินดับ มาแต่วัดสมอราย ไปอยู่วัดโสมนัสวิหาร เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปทรงปรนนิบัติพระสงฆ์ ถวาย ไตร เครื่องบริขาร ฎีกา ในเวลากลางคืนมีการจุดดอกไม้เพลิงฉลอง ได้ทรงให้เจ้าพนักงาน จัดกระโถน ชันน้ำไปตกแต่ง ถวายพระสงฆ์ ให้พอทั้ง 6 แห่ง จึงสันนิษฐานว่ามี 6 คณะ (ผู้ศึกษา) และได้ให้ตำรวจนำเอาอ่างเงินไปตั้งที่ฎีกา พระอริยมุนี 2 อ่าง ฎีกา พระถานานุกรม พระเปรี๊ยะ ตั้งฎีกาละอย่างทั้ง 5 แห่ง แล้วให้จ่ายด้ายดิบ ให้จับสายสิญจน์วงรอบฎีกาให้พอแก่พระสงฆ์สวดที่ฎีกาทั้ง 6 แห่ง และยังให้จัดอ่างทรายอย่างหนึ่ง ให้ตำรวจนำไปตั้งที่ฎีกาพระอริยมุนี

จำนวนพระสงฆ์ที่แน่นอนไม่ปรากฏแต่จากข้อมูลประวัติของวัดโสมนัสวิหาร ระบุจำนวนพระสงฆ์ราว 40 รูป ซึ่งจะเท่ากับจำนวนฎีกา รูปแบบฎีกาเครื่องก่ออย่างโบราณ ซึ่งอยู่ตามคณะต่างๆ ทั้ง 6 คณะและ ข้อมูลประวัติของวัดมกุฏกษัตริยารามฯ ซึ่งมีผังใกล้เคียงกัน กับ ที่วัดโสมนัสวิหารแต่มีจำนวนฎีกาในเขตสังฆาวาสเพียงด้านเดียวระบุจำนวนพระสงฆ์เมื่อแรกอาราธนามาครองวัดในปีพ.ศ. 2411 ก็มีจำนวนเพียง 20 รูปเท่านั้น จึงสันนิษฐานได้ว่าจะมีพระสงฆ์ 40 รูปมาครองวัดโสมนัสวิหารเมื่อแรกสร้าง

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

5.1 หมู่ฎีกาพระ

ประกอบด้วยหมู่ฎีกาเมื่อแรกสร้างทั้งสิ้น 6 หมู่ วางเรียงกันทางด้านตะวันตกและตะวันออกของพระอาราม โดยทางตะวันออกปัจจุบันมีชื่อเรียก คณะ 1 , 2 , 3 และทางตะวันตกมีคณะ 4 , 5 , 6 โดยหมู่ฎีกาคณะ 1 , 3 , 4 , 6 เป็นหมู่ฎีกาสำหรับพระสงฆ์ทั่วไป ส่วนคณะ 2 , 5 เป็นหมู่ฎีกาพระชั้นผู้ปกครองทั้งนี้หมู่ฎีกาวิชาคณะ (เจ้าอาวาส) คือคณะ 5

5.1.1. หมู่ฎีกาเจ้าอาวาส (พระราชาคณะ)

ภาพที่ 4.47

ภาพพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร
เจ้าอาวาสรูปแรกวัดโสมนัสวิหาร

¹⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1218 เลขที่ 7/1 เรื่องแห่งพระพุทธรูปและพระสงฆ์ไปวัดโสมนัสวิหาร.

เจ้าอาวาสรูปแรก คือ พระอริยมุนี (พุทธสิริเถระ ทัพ ป. 9) จากวัดราชาธิวาส เป็น 1 ใน 10 พระเถระ ต้นวงศ์ธรรมยุติกนิกาย ภายหลังได้รับเลื่อนเป็นพระพรหมมุนี พ.ศ.2400 ถึงรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนตำแหน่งเป็นพระพิมลธรรม และพ.ศ. 2422 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระวันรัต

1. **ผังหมู่อาคาร** ผังรูปหมู่กุฏิเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนานกับสวนพุทธรักษา โดยมีทางเดินและกำแพงเป็นส่วนคั่นระหว่างกัน มีประตูเชื่อมถึงกัน ตรงสู่ซุ้มประตูเข้าพระระเบียงและพระเจดีย์ กำแพงหมู่กุฏิ มีทางเดินรอบ เชื่อมต่อกับกุฏิตอนหน้า (คณะ 4) และท้าย (คณะ 6) ได้สะดวก ทางเดินปูกระเบื้องปูพื้นโดยตลอด ภายในหมู่กุฏิด้านซิดสวนพุทธรักษา มีอาคาร 3 หลัง คือศาลาแก่งเงินตอนมุมกำแพง 2 หลัง ขนาบอาคารหอไตรอยู่บนแนวกำแพงเดียวกัน ส่วนที่เป็นกุฏิอยู่ถัดออกมาโดยมีกำแพงเดียวกันระหว่างสวนหอไตรและ แก่งเงินออกจากหมู่กุฏิ โดยมีกุฏิเจ้าอาวาสเป็นอาคารประธานของผังและรายล้อมด้วยกุฏิพระอีก 4 หลัง และหอฉัน (คู่มือประกอบทำยบท) มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมดังต่อไปนี้

2. **กุฏิเจ้าอาวาส** เป็นอาคารทรงโรงขนาดใหญ่ กว้างยาวโดยประมาณ 11.50 m x 18.00m ด้านในมี ความกว้าง 4 ห้องเสา และยาว 7 ห้องเสา ด้านยาวต่อระเบียง มีทางขึ้นลงกุฏิ หัวท้าย ลดระดับโดยตอนกลางเป็นทางเข้าหลักมีประตูเพี้ยมขนาดใหญ่

ชั้นล่าง ใช้เป็นห้องเก็บของ มีการเจาะช่องระบายอากาศและมีบานไม้เปิด - ปิดโดยรอบด้านที่ต่อระเบียงมีการเจาะช่องทางเข้าพื้นที่ส่วนนี้ โดยมีช่องทางเข้าก่อเป็นช่องรูปวงกลม 2 ช่องและช่องตรงกลางอาคาร ทำเป็นซุ้มยอดแหลมสวยงาม

ชั้นบนเป็นโถง กั้นห้องด้านสกัดหัวท้ายด้วยผนังไม้ ทางด้านเหนือ กั้นเป็นห้องมีความกว้าง 1 ช่วงเสา ทางด้านใต้กั้นเป็นห้องกว้าง 2 ช่วงเสา เดิมเป็นห้องของเจ้าอาวาสองค์แรก มีประตูเข้าห้องละ 1 ประตู ภายในเป็นโครงสร้างไม้มีเสาร่วมในไม้ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 30 เซนติเมตร อยู่ 15 ต้น รับโครงสร้างหลังคา ส่วนระเบียงด้านข้างตอนล่างเป็นกำแพงรับ ต่อเสาไม้ขึ้นไปรับกันสาดด้านบน มีผนังระเบียงไม้รอบสวยงาม

การประดับตกแต่ง จั่วอาคาร ก่ออิฐทึบฉาบปูนหมักขัดปูนดำ เว้นหัวแป้น มีฝ้าไซราหน้าจั่ว มีการปั้นปูนทับสันตะเม่ และปั้นปิดหัวกระเบื้องมีการปั้นปูนประดับตอนมุมหลังคาอีกด้วย

หน้าต่างติดตั้งทุกระยะช่วงเสาช่องเปิดแบบไทยเป็นบานเปิดไม้กรอบเข็ดหน้ามีการแกะสลักเน้นให้เห็นความสำคัญโดยการเพิ่มความประณีตให้กับลวดลายที่หย่องและลายประดับบนอกเสา

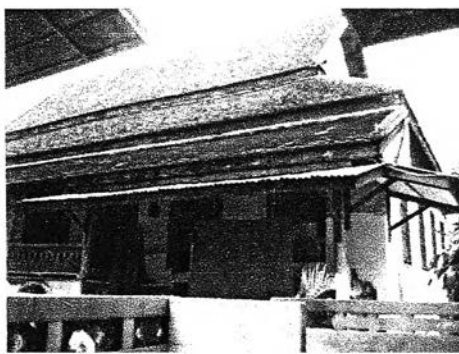
การตกแต่งประตูมีการแกะสลัก เช่นเดียวกับบานหน้าต่างแต่บานประตูตรงกลางซึ่งเป็นช่องเปิดขนาดใหญ่ใช้ฝาเพี้ยมเรียบ ๆ 4 บาน

บันไดและผนังบันได ก่ออิฐถือปูนกรุหินแกรนิต ผนังบันไดทำพลิงค์ ฉาบปูนปั้นบัวมุมผนังบันได การตกแต่งภายใน ผนังฉาบปูนหมักขัดผิวปูนดำเรียบ เสาไม้ปัจจุบันทาสีเหลือง ฝ้าเพดาน เป็นไม้จริงแผ่นบางตีระหว่างแป ตามไม้แปทาสีน้ำมันสีเหลือง ตอนมุมลบเหลี่ยมทาสีน้ำมันออกเทา

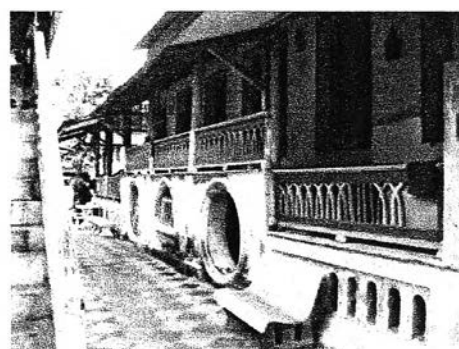
ผนังกั้นห้องภายในเขียนลวดลายบนบานกรอบแบบศิลปะจีน ทั้ง 2 ห้อง

โครงสร้าง โครงสร้างหลังคาและฝ้าเพดานใช้โครงไม้ ใช้ระบบจันทัน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร คุณพงษ์ธร เขียงแก้ว สถาปนิก ผู้เคยขึ้นสำรวจหลังคา) และมีการตีไม้ค้ำยึดในลักษณะโครงถัก

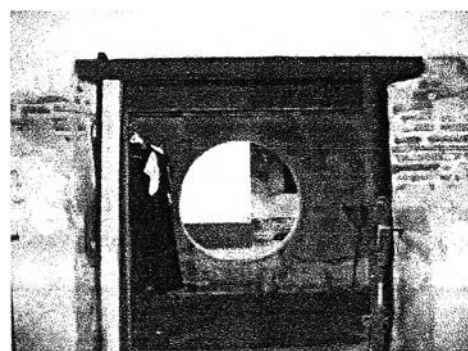
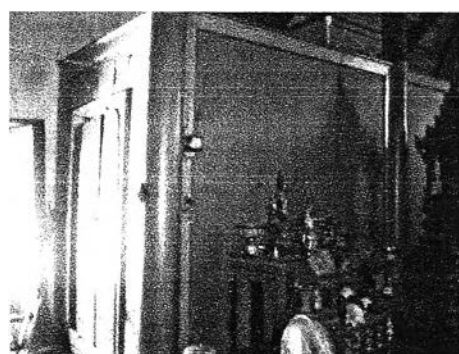
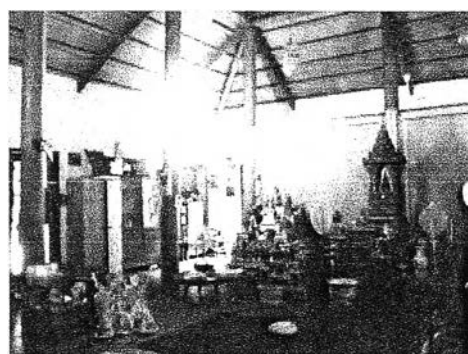
โครงสร้างพื้น วางแนวคานไม้ ตามแนวขวางของอาคาร ปูพื้นไม้กระดาน บริเวณเสามีฝักมะขาม
รองรับหัวไม้กระดาน และตามเชิงผนังด้านสกัดตั้งเสาเสริมคานรับหัวไม้อีก 1 ชุด ที่พื้นไม้กระดาน มีการเซาะ
ร่องวางรางลื่นระหว่างแผ่นไม้กระดานอีกด้วย

อาคารภูมิพระราชาคณะ ภายนอก - ภายใน
โถงภายในใช้เป็นหอสวดมนต์อีกด้วย

ภาพที่ 4.48 อาคารภูมิเจ้าอาวาส

ภาพที่ 4.49 สภาพภายใน อาคารภูมิเจ้าอาวาส
แสดงสภาพทั้งชั้นบนและชั้นใต้ถุน

3. กุฏิพระทั่วไป สักรวพบ 2 แบบคือ, แบบที่ 1 เป็นกุฏิเดี่ยวมี 3 ห้องเสากันห้องภายในด้วยผนังไม้ พบอยู่ทางมุมกำแพงด้านทิศตะวันตกของกุฏิเจ้าอาวาส แบบที่ 2 เป็นกุฏิยาว 4 ห้องแบ่งตรงกลางออกเป็น 2 ห้องใหญ่ ใช้พักได้ 2 รูป อยู่ทางด้านเหนือและใต้ของกุฏิเจ้าอาวาส

แบบที่ 1 กุฏิเดี่ยว ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างยาวประมาณ 6.50 x 9.00 เมตร (รวมระเบียง) ยกพื้น มีลดพื้นที่ระเบียงและชานพักบันไดขึ้นกุฏิ ด้านใต้ถุนใช้เก็บเศษวัสดุ มีช่องระบายอากาศ และประตูเข้าออก ด้านหน้าจั่วอาคาร ก่ออิฐทึบฉาบปูนหมักขัดปูนดำ เว้นหัวแป้น มีโชนาหน้าจั่ว มุงกระเบื้องดินเผาหางมนชนิดไม่เคลือบ ปั้นปูนทับสัน, ทับตะแคง และปิดหัวกระเบื้อง ปั้นปูนประดับ การตกแต่งหน้าต่างช่องเปิดเป็นแบบไทยบานเปิดไม้ ที่กรอบขีดหน้าไม่มีการตกแต่ง ไม่มีหย่องหน้าต่าง และไม่ตกแต่งนมอกเสาแบบกุฏิเจ้าอาวาสการตกแต่งประตู ไม่มีการตกแต่งแบบกุฏิเจ้าอาวาส ราวบันได ก่ออิฐ ทึบฉาบปูนด้วยแผ่นหินแกรนิต พนักบันไดทำเป็นพลสิงห์ การตกแต่งภายใน ผนังรับน้ำหนัก ฝาไม้ที่ใช้กันห้อง มีการตกแต่งคล้ายคลึงกับกุฏิเจ้าอาวาส ส่วนผนังไม้กันห้องศิษย์พระทำเรียบ ๆ เข้าใจว่ามีการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลง ตอนบนฝาไม้กันสามารถพลิกเปิดปิดระบายอากาศ ผนังด้านหนึ่ง มีการสร้างช่องเก็บของภายในผนังมีชั้นวางของทำด้วยไม้

ฝาเพดาน ฝาไม้จริงวางตามยาว ฝาส่วนระเบียงพบเฉพาะส่วนประตูเข้า-ออกกุฏิ เป็นไม้กระดานตีซ้อนชั้น แนบอยู่ใต้ท้องแป

โครงสร้าง โครงสร้างพื้นใช้คานทำด้วยไม้ซุงตากเปลือกไม้ ออกวางตามแนวขวางฝังปลายไม้กับกำแพง รับน้ำหนัก ปูไม้กระดานตามยาวอาคาร

กุฏิเดี่ยว

ชั้นวางของชนิดติดตายในผนังกุฏิ อาคารกุฏิ และฝาไม้กันห้องจั่ววัด

ภาพที่ 4.50 กุฏิเดี่ยวในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหารฯ

แบบที่ 2 กุฏิขวาง ชนิดกัน 2 ห้อง เป็นอาคารขนาดยาว 4 ห้องเสากันห้องภายในด้วยผนังไม้ พบอยู่ทางมุมกำแพงด้านทิศตะวันตกของกุฏิเจ้าอาวาส กว้างยาวโดยประมาณ 6.50 x 11.00 เมตร ผนังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางขวางกับแนวกุฏิเจ้าอาวาส ตั้งอยู่ในแนวกำแพงหมู่กุฏิ มีทางขึ้นลงอยู่ด้านยาวของอาคาร โดยมีทางขึ้นแยกเป็น 2 ทางเข้ากุฏิทั้งสองห้อง จั่วอาคารลักษณะเช่นเดียวกับกุฏิเดี่ยว การตกแต่งหน้าต่าง ลักษณะเดียวกับกุฏิเดี่ยว การตกแต่งประตู เช่นเดียวกับกุฏิเดี่ยว การตกแต่งบันไดและราวบันได ลักษณะเดียวกับกุฏิเดี่ยว การตกแต่งภายใน ผนังรับน้ำหนักฉาบปูน

นักชัศฉิวปุ่นดำมีการสร้างช่องเก็บของภายในผนังมีชั้นวางของทำด้วยไม้ 3 ช่อง มีบานเปิดปิดที่สำรวจพบ เป็นบานที่มีลูกฟักกระจะผสมกับลูกฟักไม้สวยงาม โครงสร้างพื้นเช่นเดียวกับกุฏิเดี่ยว

ด้านนอกกุฏิแบบขวาง 2 ห้อง

ชั้นวางของชนิดติดตายในผนังกุฏิ อาคารกุฏิ

ภาพที่ 4.51 แสดงกุฏิแบบขวาง 2 ห้องในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหารฯ

3. หอฉัน ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของอาคารกุฏิเจ้าอาวาส วางขนานกับระเบียงของกุฏิเจ้าอาวาส และกำแพงหมู่กุฏิ แต่ปัจจุบันได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเป็นอาคาร ค.ส.ล. 2 ชั้น ชั้นล่างแบ่งเป็น 2 ห้อง เป็นที่อยู่ของศิษย์วัด ส่วนชั้นบนมี 2 ห้องเป็นกุฏิ รูปแบบอาคาร หลังคาทรงปั้นหยามีกันสาดโดยรอบ การสันนิษฐานรูปแบบดั้งเดิม ได้พิจารณาประกอบกับข้อมูลของหอฉัน คณะ 2 วัดโสมนัสวิหาร ซึ่งแต่เดิมเป็นอาคารลักษณะเดียวกัน มีรายละเอียด คือ เป็นอาคารโถง ยกพื้นแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนบนใช้สำหรับตั้งเลี้ยงภัตตาหารพระสงฆ์ ตอนล่างเป็นระเบียงใช้รับประทานอาหาร หรือทำบุญได้ มีห้องกับปียกกุฏิขนาดอยู่ 2 ด้านสกัดหัวท้าย เคยมีผนังกันเป็นไม้แต่ชำรุด มีประตูไม้ลักษณะเดียวกับบานประตูไม้ในกุฏิทั่วไป เสาอาคารเป็นเสาก่ออิฐลบบมมุมบัว มีพนักกระเบื้อง

ภาพที่ 4.52 กุฏิหลังคาทรงปั้นหย่าและบันไดขึ้นกุฏิทรงปั้นหย่า

4. หอพระไตรปิฎก รูปแบบเป็นอาคาร 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูน มีบันไดทางขึ้นอยู่ทางด้านรี ใกล้กับกุฏิเจ้าอาวาส มีบันไดขึ้นได้ 2 ทาง ขนาดอาคาร กว้างยาวประมาณ 7.5 x 12.00 ม. ผังอาคารชั้นล่าง เป็นโครงมีกำแพงรับน้ำหนักโครงสร้างพื้นชั้นบน

ผังอาคารชั้นบน แบ่งเป็น 5 ห้องเสา มีฟาโลรอบ ตรงกลางห้องใช้ตั้งตู้พระธรรม ที่มีขนาดใหญ่ 4 ใบ ตั้งตรงกลาง และรอบๆ ตั้งตู้พระธรรมขนาดย่อม ทั้งนี้ตู้พระธรรมขนาดใหญ่ 4 ใบ พบว่ามีการตกแต่งลายรดน้ำเป็นลวดลายตราพระราชลัญจกร ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใบหนึ่ง ตราสัญลักษณ์ประจำสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี ใบหนึ่ง 1 อีก 2 ใบที่เหลือ เป็นลายสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้วบรรจอยู่ด้วยรายละเอียดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม มีดังนี้

จั่วอาคารเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ใช้เครื่องลายองประดับหน้าจั่วที่แผงหน้าบันแกะสลักไม้ เป็นลายดอกพุดตาน ประกอบกันใบลงรักปิดทอง ประดับกระจกสีดงาม ซ่อฟ้า รวยระกาหางหงส์ นาคสะดุ้ง ลงรักปิดทองประดับกระจก ไม้แป้นฝ้าไขราลงรักปิดทอง สันนิษฐานว่ามีการทำลายฉลุปิดทองบนฝ้าไขรา กระจึงฐานพระลงรักปิดทองประดับกระจก นาคปักลงรักปิดทองประดับกระจกเมื่อสำรวจค่อนข้างชำรุด

การตกแต่งหลังคา เป็นอาคารหลังเดียวในหมู่กุฏิที่ใช้กระเบื้องดินเผาทางมนชนิดเคลือบ มีการปั้นปูนทับสันหลังคา ทับสันตะเม่ และค้ำคาวมูมสันหลังคา

การตกแต่งหน้าต่าง ชั้นบน พบว่ามีหน้าต่าง 2 ขนาดคือ ขนาดกว้าง และขนาดแคบ โดยขนาดแคบจะใช้ตอนมุมอาคาร มีการเน้นให้เห็นความสำคัญของอาคารโดย ทำลายรดน้ำที่บ้านหน้าต่าง ที่หย่องแกะเป็นลายดอกพุดตานเรียงกันเป็นแถว และมีการแกะลายประดับบนมอกเลารูปดอกพุดตาน

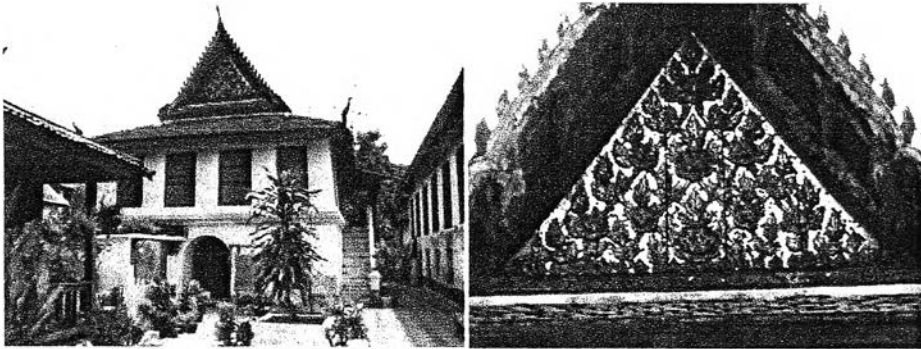
การตกแต่งประตู พบร่องรอยลายรดน้ำที่กรอบเข็ดหน้าปรากฏอยู่บ้าง

การตกแต่งบันไดและราวบันได ในปัจจุบันพบการก่อผนังโดยใช้ปูนซีเมนต์ฉาบ สันนิษฐานว่าใกล้เคียงสภาพดั้งเดิม ด้านบนมีการใช้กระเบื้องปูลาดประดับผนังบันได

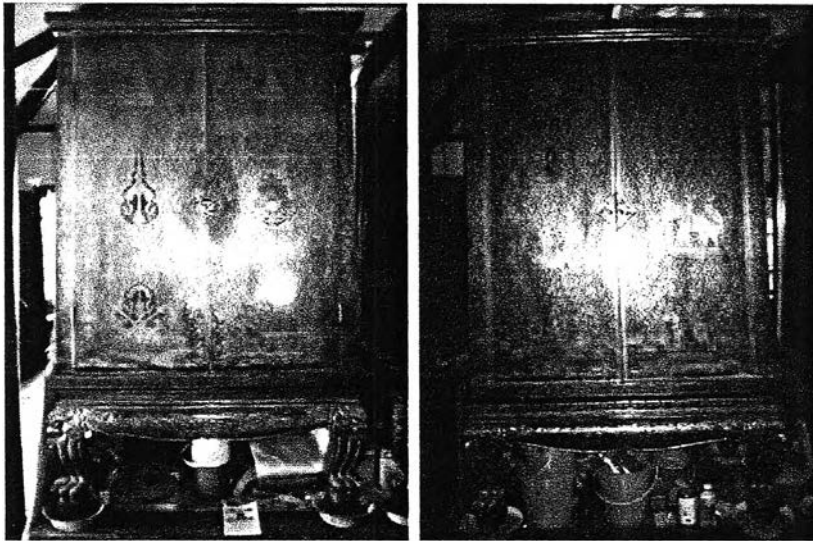
การตกแต่งภายใน ใช้ผนังรับน้ำหนักฉาบปูนมักขัดผิวปูนดำ ภายในมีเสาไม้ ๔ คู่ รับโครงหลังคา ใด้รับคำบอกเล่าจากพระผู้ดูแลหอไตรว่าแต่เดิมผนังและฝ้าไม้ภายในคงจะมีการทำลายฉลุปิดทองประดับ แต่ปัจจุบันถูกทาสีน้ำมันทับหมดแล้ว

โครงสร้างหลังคาและฝ้าเพดาน มีการใช้ซื่อคัดเป็นเสาไม้กลมและต่อใบตั้งขึ้นไปรับโครงหลังคา บริเวณคอสองมีการกรุไม้กระดานดูเป็นช่อง ๆ ที่จันทันตัวมูมมีการใช้ไม้รองรับเสริมความแข็งแรง

โครงสร้างพื้น ไม่สามารถเข้าตรวจสอบห้องด้านล่างได้

หอพระไตรปิฎก และส่วนหน้าบ้านหอไตร

ภาพที่ 4.53 หอพระไตรปิฎก และ ตู้พระไตรปิฎก ในหอไตรมีการทำलयรดน้ำ สวยงามรูปตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าฯ และพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ตั้งเคียงกัน

5. ศาลาแก่งจิ้น มีอยู่ 2 หลังตรงมุมกำแพงหมูกุฏิ ขนานอาคารหอไตรลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเล็กกว้างยาวโดยประมาณ 3.00 x 5.00 เมตรยก สันนิษฐานรูปแบบเดิมเป็นอาคารโถง มีการสร้างพื้นยกระดับรอบอาคาร ด้วยโครงไม้ ปูกระดาน จากการสำรวจด้านใต้พื้นไม้ระเบียงรอบพบฐานอาคารติดอยู่เป็นซากปรักหักพัง ปัจจุบันอาคารแก่งจิ้น ทั้ง 2 หลังถูกปรับเปลี่ยนใช้เป็นกุฏิทั้งคู่ และหลังหนึ่ง (ด้านมุมตะวันออกเฉียงใต้ของกุฏิเจ้าอาวาส) เป็นกุฏิเจ้าคณะ 5 ในปัจจุบัน

รูปทรงหลังคา เป็นลักษณะแบบแก่งจิ้น มุงด้วยกระเบื้องรางดินเผาไม้เคลือบแบบจีนปั้นปูนทับสันระหว่างกระเบื้อง มีการปั้นปูนเป็นรูปสัตว์ประดับตามสันอาคารและหน้าบัน ปัจจุบันหลุดชำรุดหายเป็นจำนวนมาก

การตกแต่งหน้าต่าง เป็นบานไม้เปิดแบบไทยมือกลาและนมอกกลา มีการติดลูกกรงไม้กลมตามบานกรอบเช็ดหน้า

การตกแต่งภายใน ผนัง 2 ด้านเป็นผนังก่ออิฐรับน้ำหนัก ฉาบปูน มีฝ้าไม้ภายใน

โครงสร้างหลังคาไม่สามารถมองเห็นได้จากภายนอก สันนิษฐานว่าเป็นโครงไม้ยึดกับกำแพงด้านสกัดของอาคาร มีฝ้ารับหลังคากันสาดโดยรอบ ยังสังเกตพบรอยเขียนสีเดิมบ้าง

โครงสร้างพื้น คล้ายคลึงกับอาคารกุฏิทั่วไป

ภาพที่ 4.54 อาคารศาลาเก๋งจีนในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

6. องค์ประกอบอื่นๆในเขตสังฆาวาสที่น่าสนใจ

ซุ้มประตู

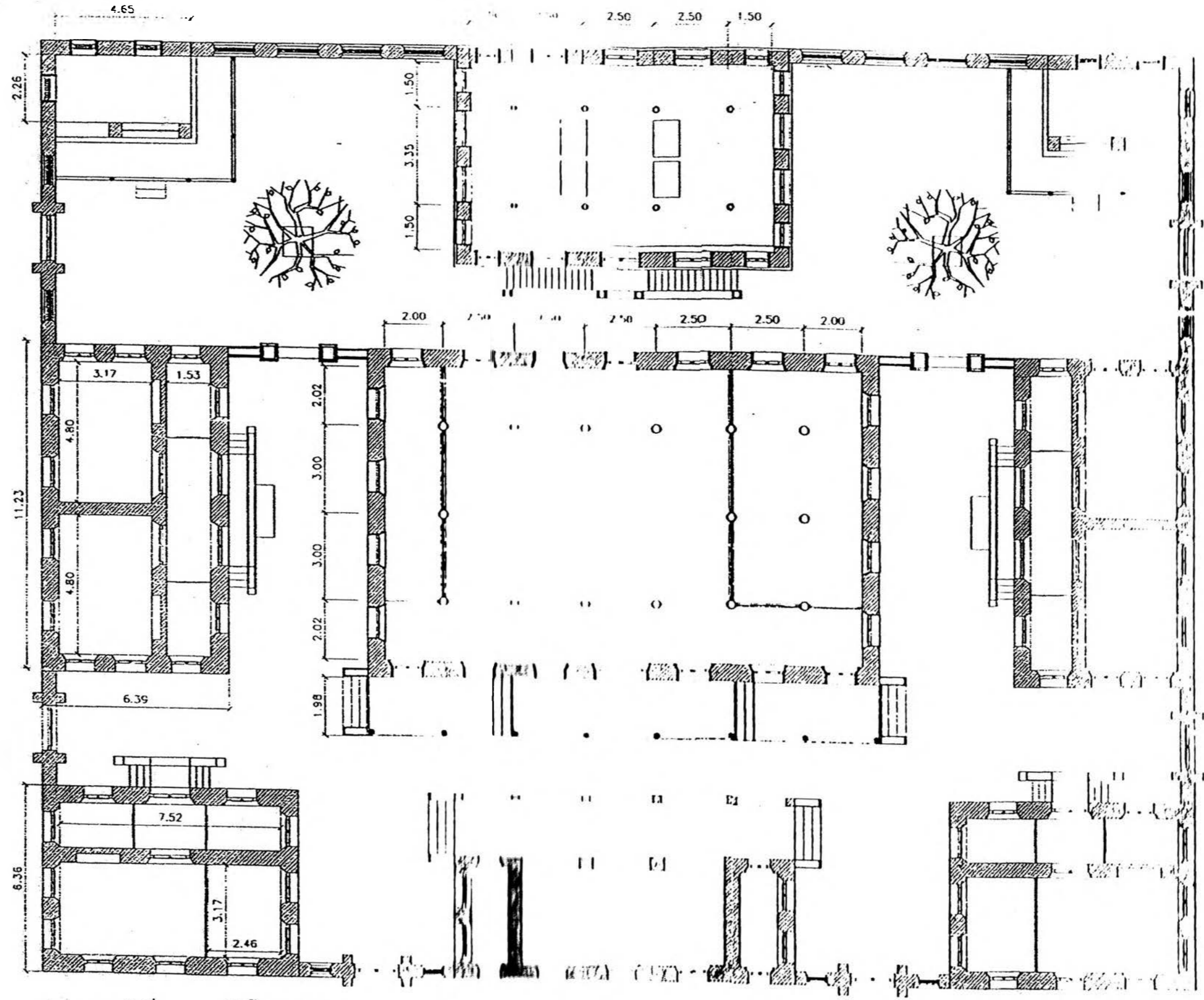

ภาพที่ 4.55 ซุ้มประตูหมู่กุฏิเจ้าอาวาส มี 2 รูปแบบ แต่มีการใช้ซุ้มรูปแบบตะวันตกเฉพาะทางที่จะเดินเข้าสู่อาคารหอไตร และ ศาลาเก๋งจีน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนกลางก่อนเข้าสู่สวนกุฏิพักอาศัย

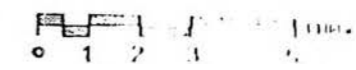
กำแพงกั้นอาคารภายใน

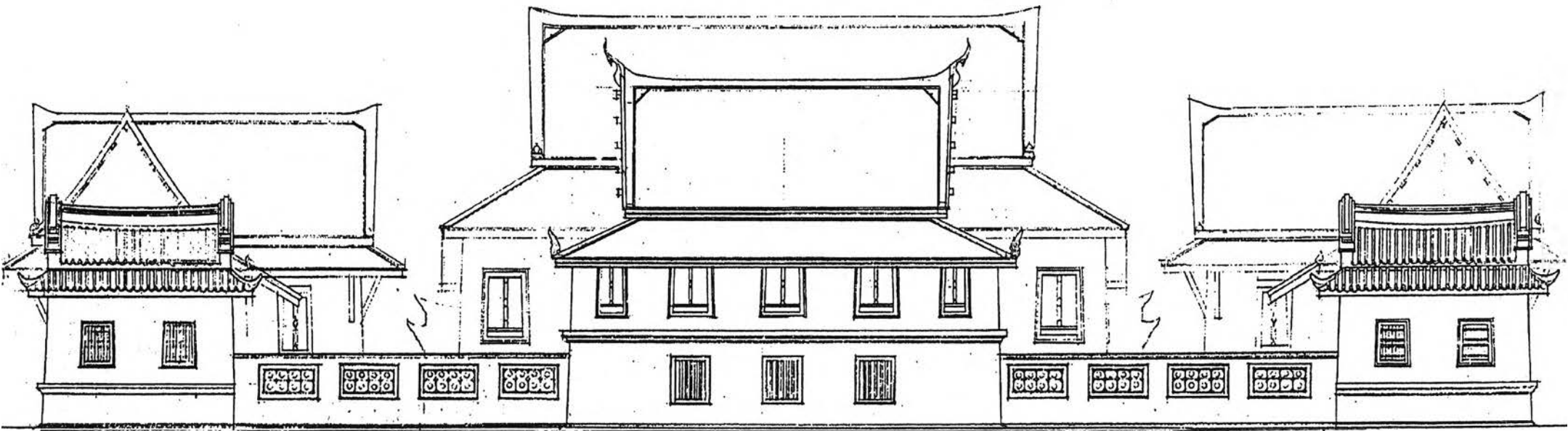

ภาพที่ 4.56 แสดงกำแพงภายในและ ต้นชมพูเก๋ากี้สันนิษฐานว่าเป็นพันธุ์มาจากเพชรบุรี ปัจจุบันเหลืออยู่เพียงต้นเดียวในวัด

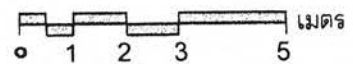

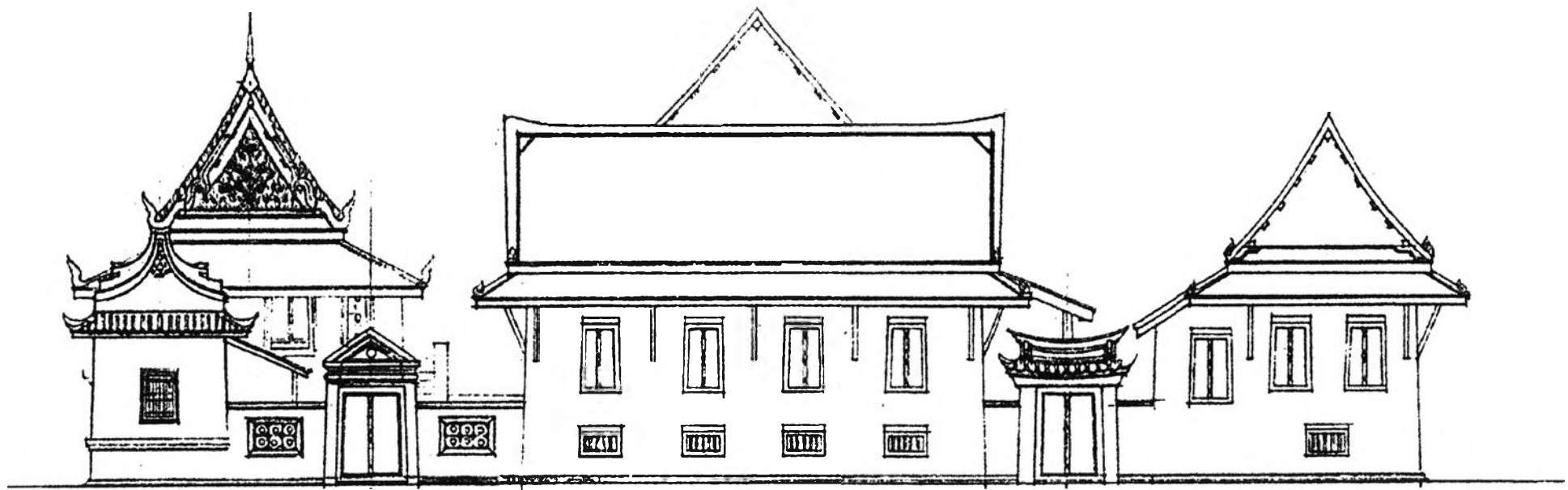
ภาพลายเส้นที่ 8 ผังพื้น หมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดป่า...

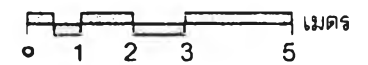

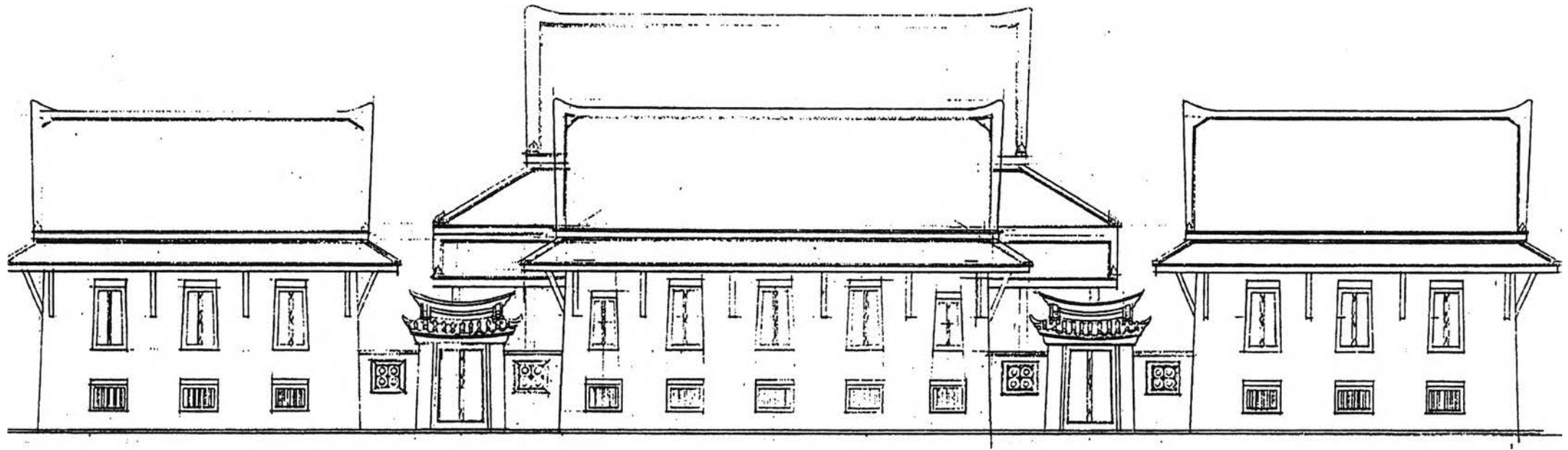
ภาพลายเส้นที่ 9 รูปด้านทิศตะวันออก หมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

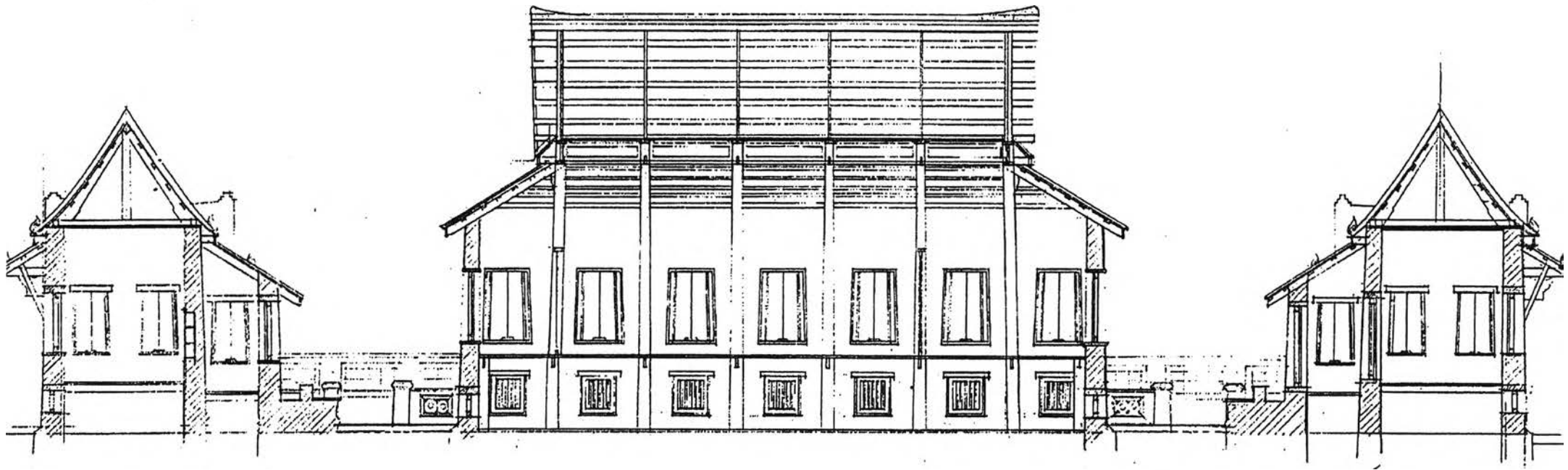
ภาพลายเส้นที่ 10 รูปด้านทิศเหนือ หมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

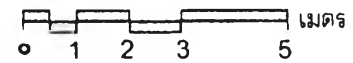

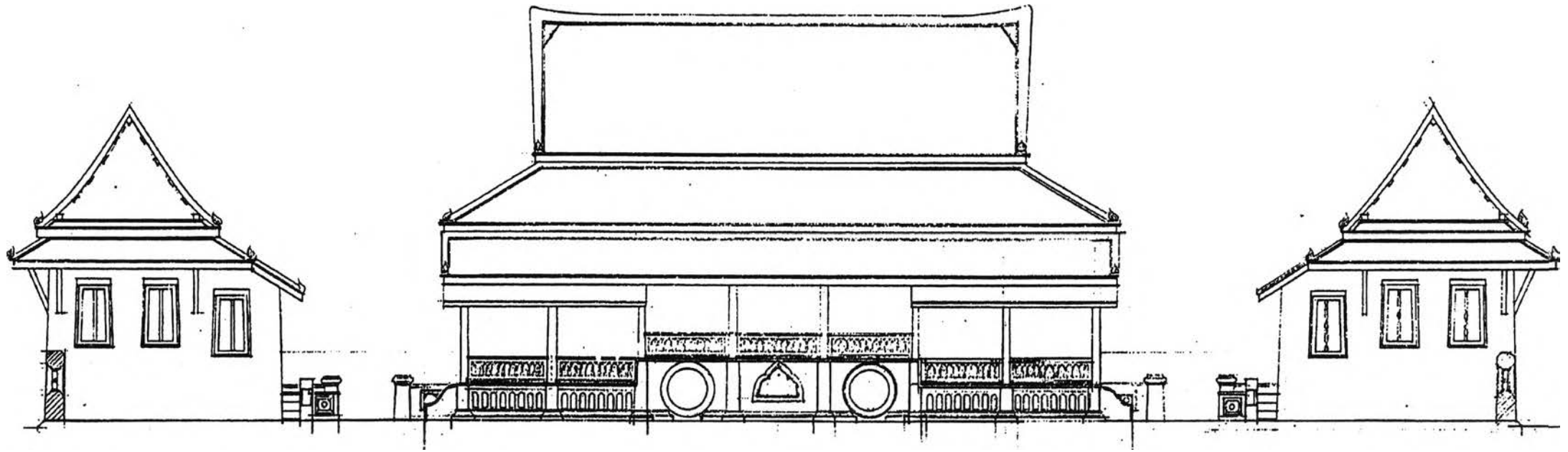
ภาพลายเส้นที่ 11 รูปด้านทิศตะวันตก หมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

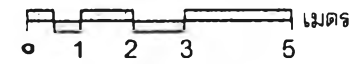

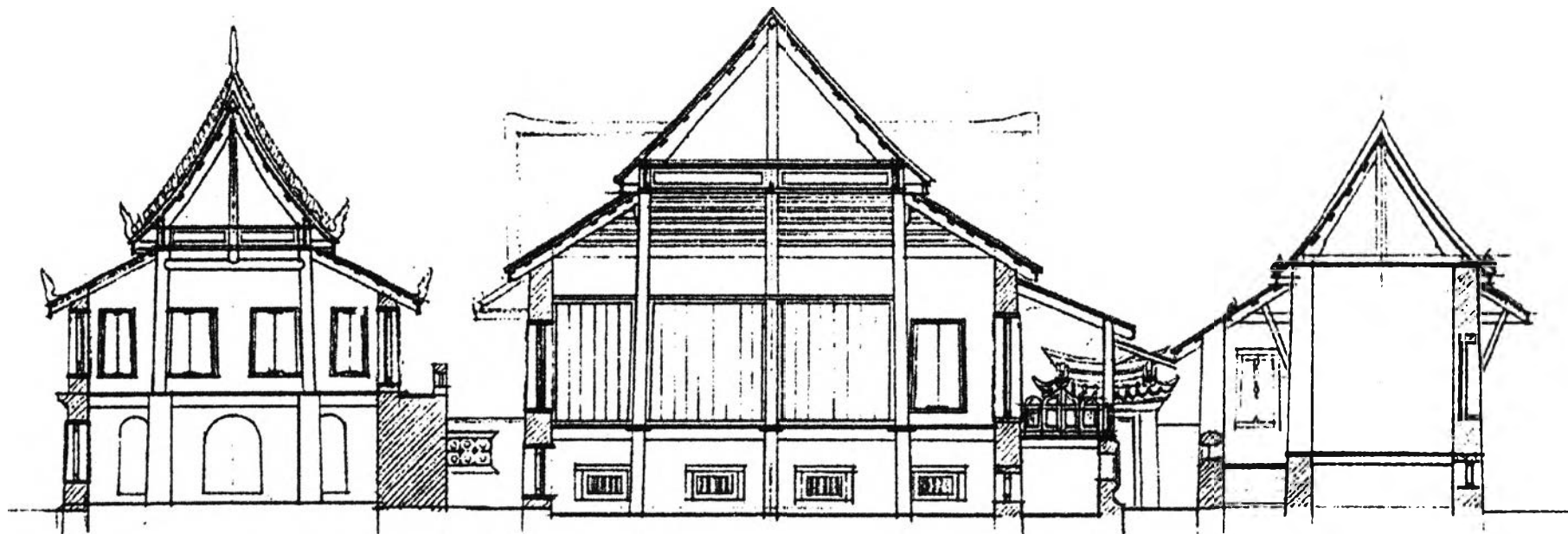
ภาพลายเส้นที่ 12 รูปตัดตามยาวผ่านกุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

ภาพลายเส้นที่ 13 รูปด้านอาคารกุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหาร

ภาพลายเส้นที่ 12 รูปตัดตามขวางหมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

0 1 2 3 5 เมตร

5.1.2. หมู่กุฏิพระทั่วไป

มีหมู่กุฏิพระทั่วไปอยู่ทั้งสิ้น 4 หมู่ โดยตั้งอยู่ชานหัว-ท้าย หมู่กุฏิพระราชคณະ (คณະ 2 , 5) ปัจจุบันเรียกชื่อคณະ 1, 3, 4, 6 มีผังลักษณะเหมือนกัน มีรายละเอียดสามารถสันนิษฐานรูปแบบดั้งเดิมจาก กุฏิที่คงรูปแบบเดิมบ้างได้ดังนี้

1. ผังหมู่อาคาร ประกอบด้วยกุฏิทั้งสิ้น 6 หลัง แบ่งเป็น 2 แนว เรียงตามยาวเว้นระยะห่างกัน ด้านหัวและท้าย มีซุ้มทางเข้ารูปแบบต่างกัน โดยซุ้มทางเข้าที่อยู่ด้านต่อกับทางเข้าออกเขตสังฆาวาสทั้งด้านหน้าและหลังจะมีขนาดใหญ่กว่า ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป ตรงกลางหมู่อาคาร มีหอฉันขนาดใหญ่เป็นศาลาโถงวางตัวตามแนวยาว

2. กุฏิ มีลักษณะเช่นเดียวกับกุฏิเดี่ยวในคณະ 5 คือ ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างยาวโดยประมาณ 6.50 x 9.00 เมตร (รวมระเบียง) ยกพื้นโดยมีลาดพื้นที่ระเบียงและชันพักบันไดขึ้นกุฏิ ด้านใต้ถุนอาคารใช้เก็บเศษวัสดุ มีช่องระบายอากาศ และประตูเข้าออกได้

การประดับตกแต่ง จั่วอาคาร ก่ออิฐทับฉาบปูนหมักขัดปูนดำ เว้นหัวแป้นมีไชราน้ำจั่ว

การตกแต่งหลังคา มุงกระเบื้องดินเผาหางมนชนิดไม่เคลือบ ปั้นปูนทับสัน , ทับตะเฒ่า และปิดหัวกระเบื้อง มีการปั้นปูนประดับตอนมุมชายคา

การตกแต่งหน้าต่าง ช่องเปิดเป็นแบบไทยเป็นบานเปิดไม้ที่ กรอบเซ็ดหน้าไม่มีการตกแต่ง ไม่มีหย่องหน้าต่าง และไม่ตกแต่งลายประดับ บนนมอกเสา แบบกุฏิเจ้าอาวาส ประตู ไม่มีการตกแต่งแบบกุฏิเจ้าอาวาส

การตกแต่งบันได และราวบันได ก่ออิฐ ถือปูนกรุด้วยแผ่นหินแกรนิต พนักบันไดทำเป็นพลสังหีบาว หลังมีบันไดขึ้นทางเดียว

การตกแต่งภายใน ผนังฉาบปูนหมัก ขัดผิวปูนดำ ฝาไม้ที่ใช้กันห้อง มีการตกแต่งเป็น พิเศษ เกือบคล้ายคลึงกับกุฏิเจ้าอาวาส ส่วนผนังไม้กันห้องศิษย์พระทำเรียบ ๆ เข้าใจว่ามีการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลง ตอนบนฝาผนังสามารถพลิกเปิดปิดได้ระบายอากาศ

ผนังด้านหนึ่ง มีการสร้างช่องเก็บของภายในผนังมีชั้นวางของ ชั้นวางทำด้วยไม้

ฝ้าเพดาน ฝ้าไม้จริงวางตามยาวของอาคาร ฝ้าส่วนระเบียงพบเฉพาะส่วนทางประตูเข้าออกกุฏิเป็นไม้กระดานตีแนบตามแนวจันทัน

โครงสร้างพื้น ใช้คานทำด้วยไม้ซุงตากเปลือกไม้ ออก วางตามแนวขวางฝังปลายไม้กับกำแพงรับน้ำหนัก ปูไม้กระดานหน้ากว้างประมาณ 30 เซนติเมตร ตามความยาวอาคาร

หมู่กุฏิพระทั่วไป

ภายในหมู่กุฏิพระทั่วไป

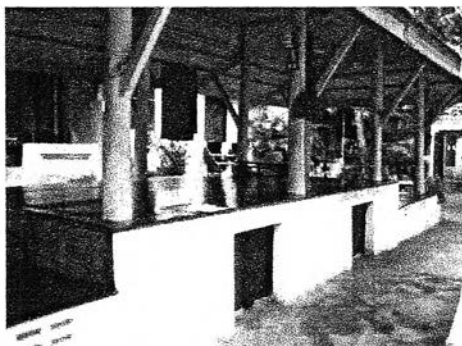
ต้นไม้ด้านหน้าหอจัน

โครงสร้างด้านใต้อาคาร

ภาพที่ 4.58 หมู่กุฎิพระทั่วไป

3. หอจัน ผังเป็นอาคารโถง ยาวขนาด 4 ห้องเสา ยกพื้น เป็น 2 ระดับ ตอนหน้า และหลังมีบันไดทางขึ้น ยกกระดานประมาณ 50 เซนติเมตร (มีบางส่วนของฐานจมอยู่ในพื้น) และตอนกลาง 2 ห้องเสา ยกกระดานขึ้นอีก ประมาณ 50 เซนติเมตร พื้นปูไม้กระดานตามแนวยาว เสาอาคารทำด้วยไม้กลม ใช้โครงสร้างแบบไทย หลังคาทรงจั่ว มีชั้นกันสาดรอบ มุงกระเบื้องดินเผา มีการใช้ข้อคด ตั้งดั่งไม้กลมแบบศาลา ทรงไทยประเพณีทั่วไป หน้าบ้านตีแผ่นไม้ซ้อนเกล็ดทางนอน มีการปั้นปูนทับสัน ทับหัวกระเบื้องประดับ

หอจันคณะ 6

หอจันคณะ 4

ภาพที่ 4.59 หอจันคณะ 6 และ คณะ 4

4. ซุ้มประตูด้านหน้าติดต่อกับทางเข้าออกเขตสังฆาวาส

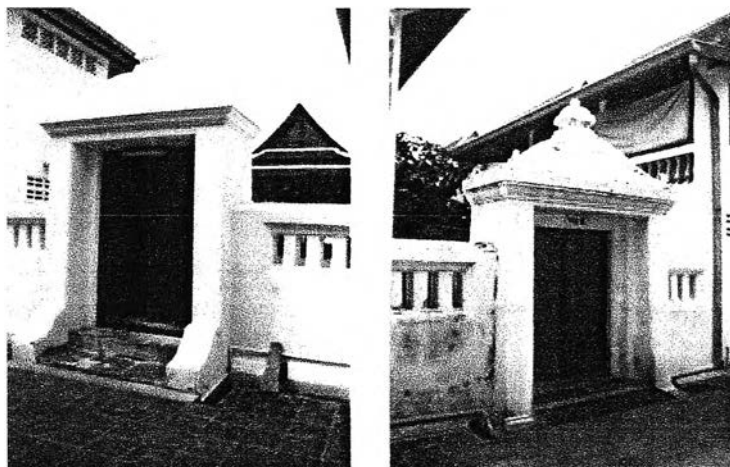
เป็นอาคารโรงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สร้างทับแนวกำแพงมีประตูไม้อยู่ตรงกลางปิดจากด้านใน เมื่อเข้าด้านในสร้างเป็นที่นั่ง 2 ข้าง มีพนักกรดูด้วยกระเบื้องปูล มีหลังคาทรงจั่ว มุงกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบ มีการประดับปั้นปูนทับสัน ทับแนวปิดหัวกระเบื้อง มีกันสาดด้านหน้าและหลัง หน้าจั่วทึบตันก่ออิฐฉาบปูน

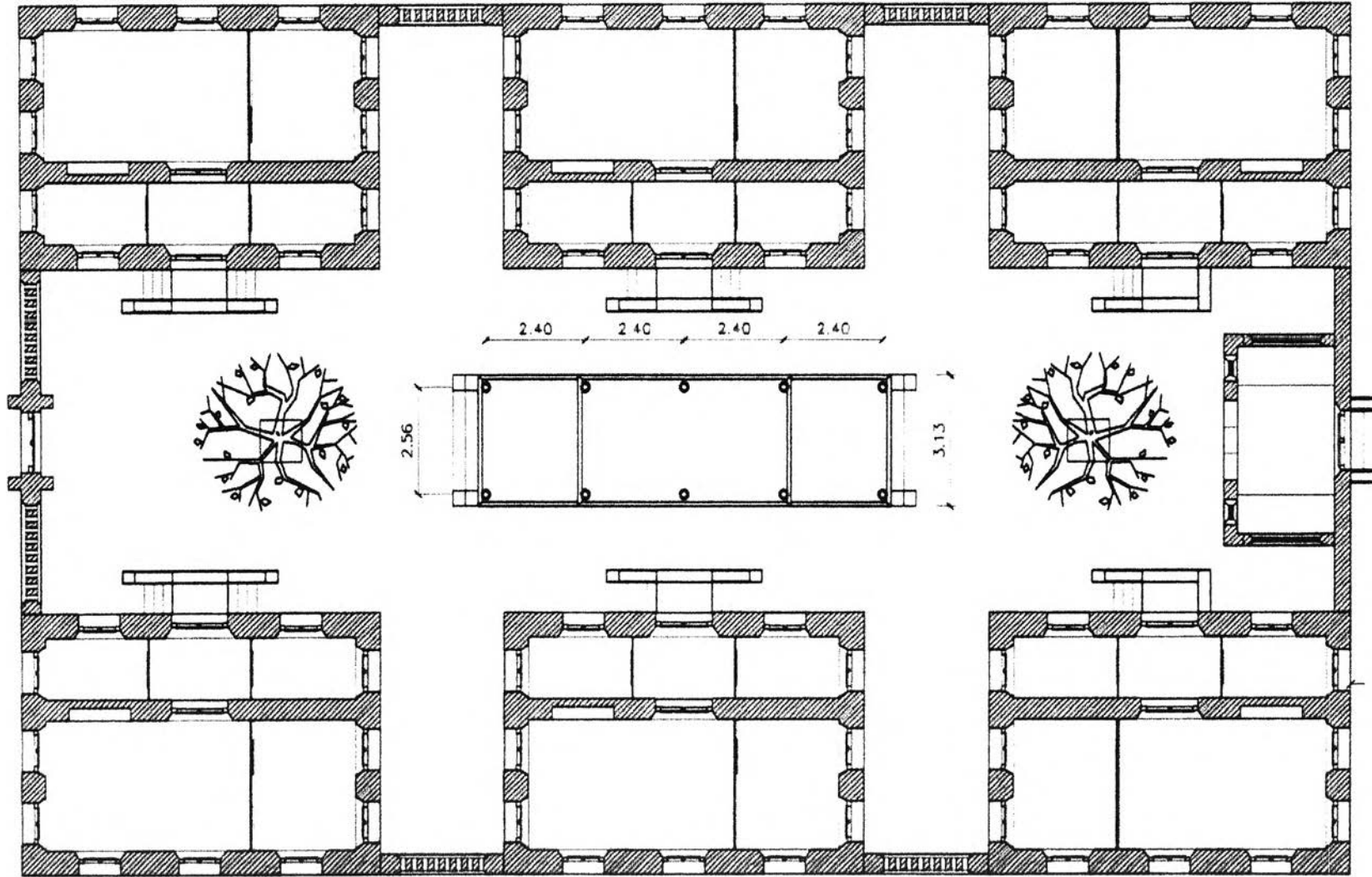
ภาพที่ 4.60 ซุ้มประตูหน้าคณะ 1 ด้านนอก และซุ้มประตูหน้าคณะ 1 ด้านใน

5. ซุ้มประตูด้านหลังติดต่อกับ หมู่กุฏิพระราชาคณะ (คณะ 2 , 5)

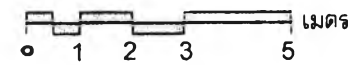
เป็นซุ้มประตูขนาดเล็กอยู่กึ่งกลางกำแพง ตรงกลาง มีประตูไม้แบบไทยคือมีอกเลา หลังคาซุ้มก่อตันปั้นปูนประดับตามมุมทั้งรูปนวกและลายคล้ายริ้วผ้า ตรงส่วนยอด คล้ายศิลปะแบบจีน ด้านนอกมีการปั้นพนักบันไดเตี้ยๆ อันแสดงถึงระดับที่ต่างกันระหว่างข้างใน-ข้างนอก

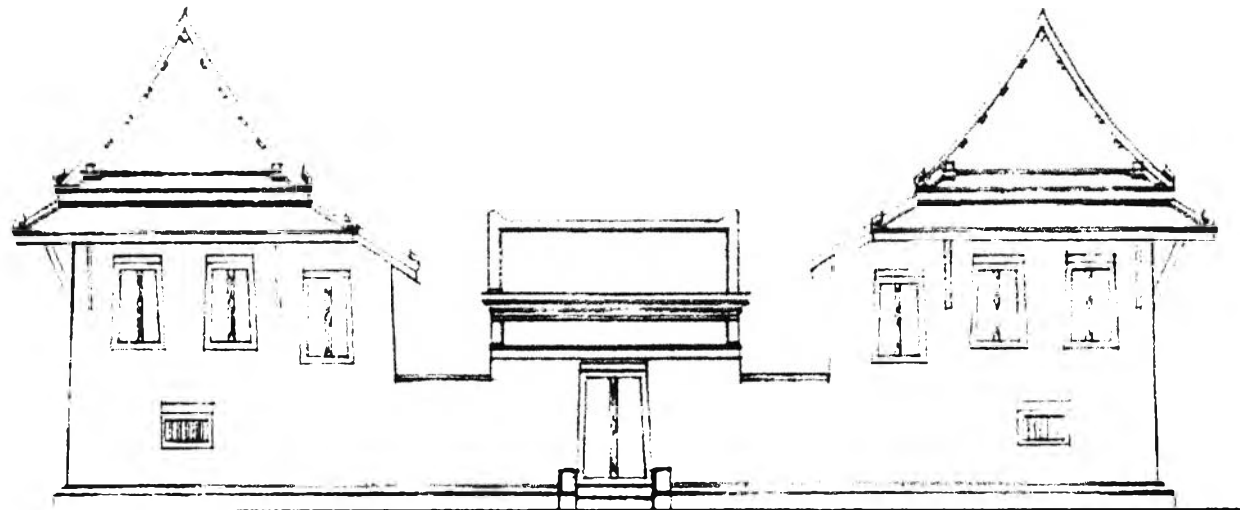

ภาพที่ 4.61 ซุ้มประตูหน้าคณะ 1 และคณะ 3 ด้านนอก

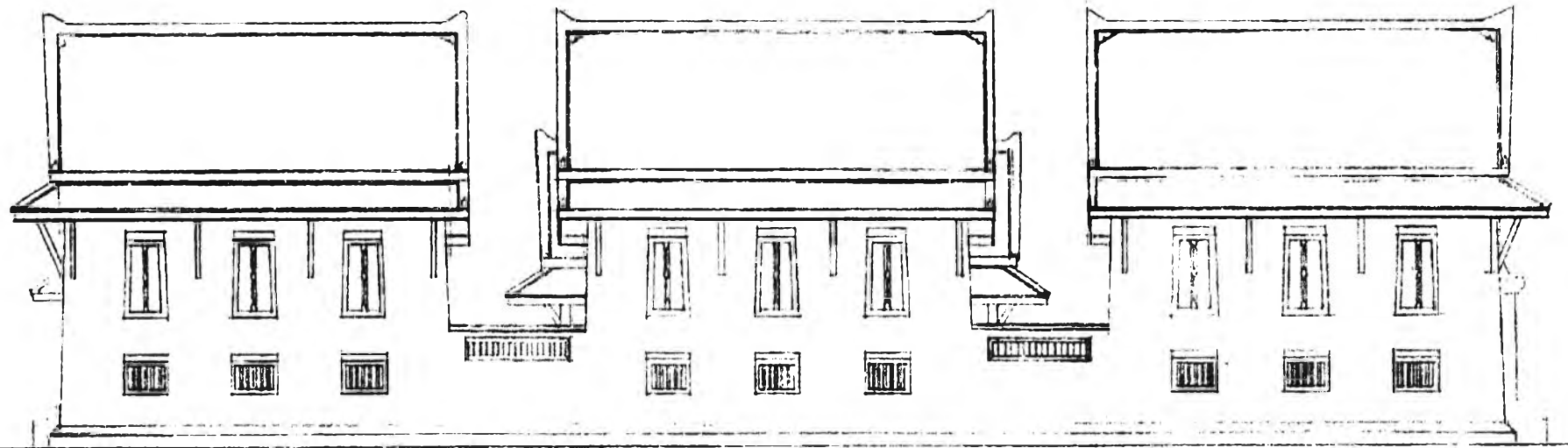
ภาพลายเส้นที่ 15 ผังหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร

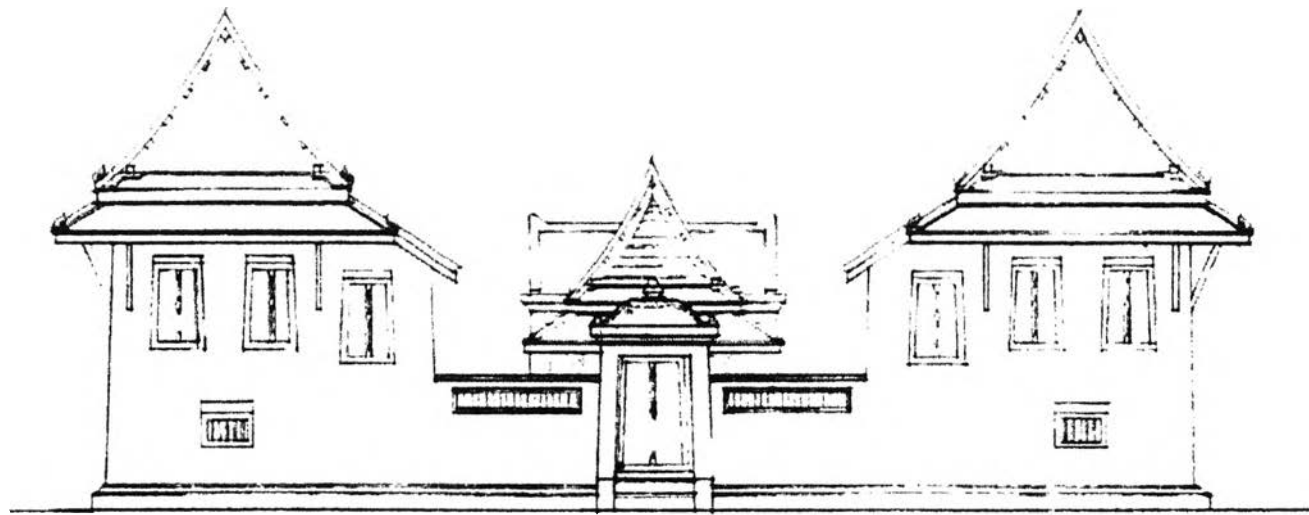
ภาพลายเส้นที่ 16 รูปด้านหน้าหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.

0 1 2 3 5 เมตร

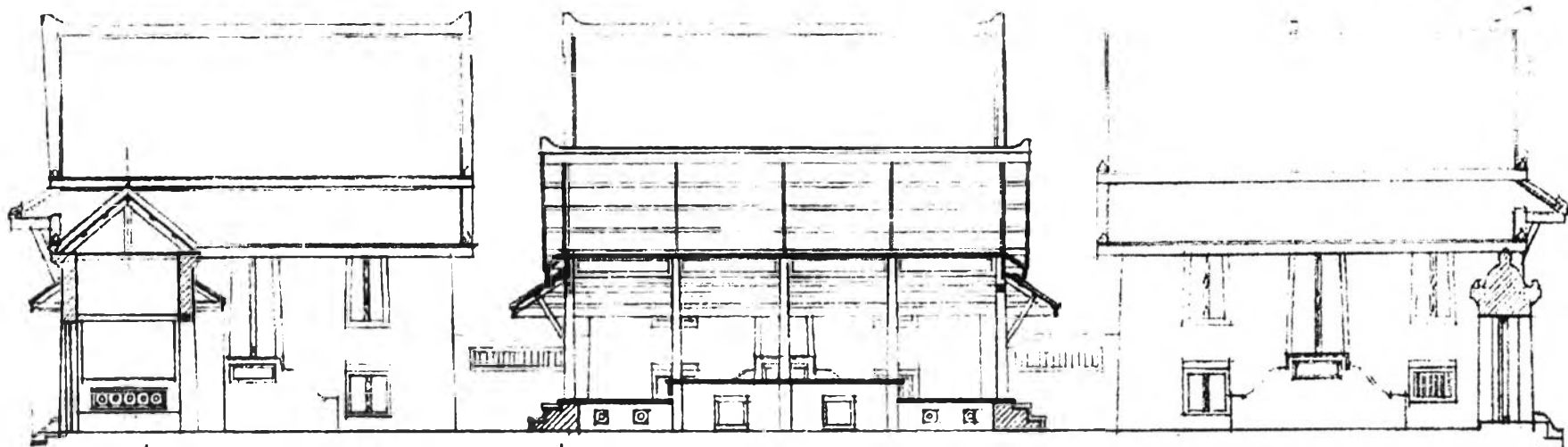
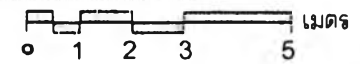

ภาพลายเส้นที่ 17 รูปด้านยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร

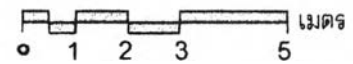
0 1 2 3 5 เมตร

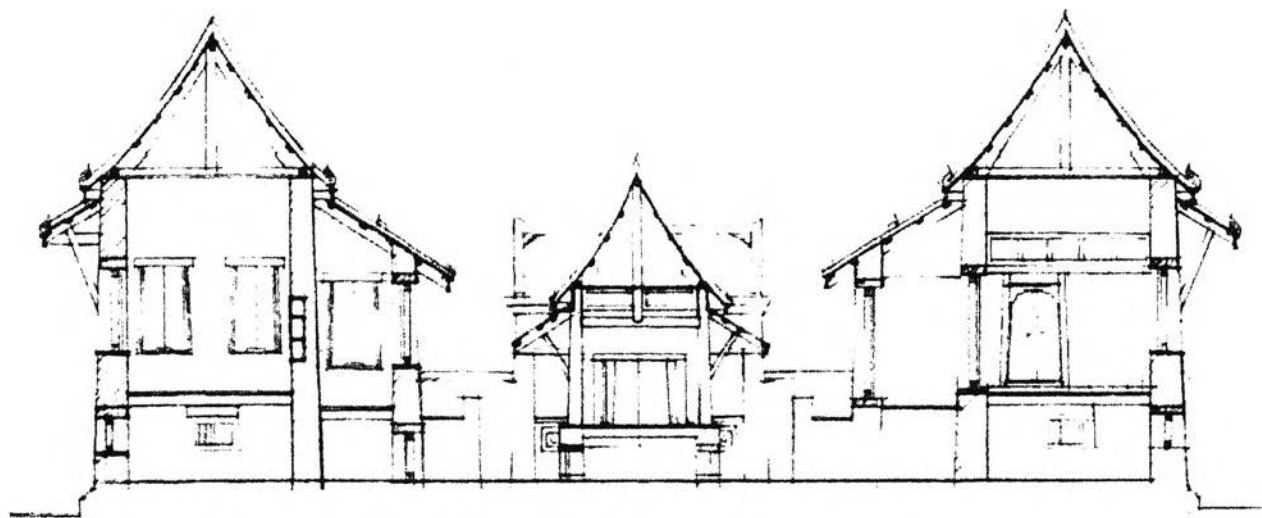

ภาพลายเส้นที่ 18 รูปด้านหน้าหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.

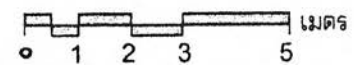

ภาพลายเส้นที่ 19 รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร

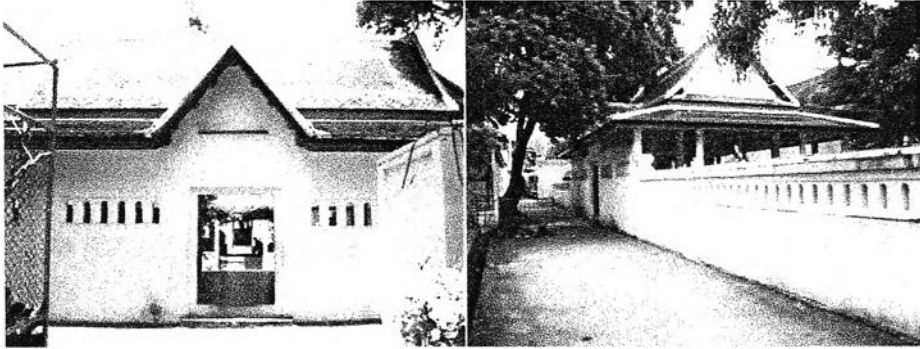

ภาพลายเส้นที่ 20 รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร

5.2 องค์ประกอบอื่น ๆ ในเขตสังฆาวาสที่น่าสนใจ

5.2.1 ชุมประตูด้านหน้า กันเขตสังฆาวาส พบว่าถูกเปลี่ยนแปลงรูปแบบโดยสร้างด้วยโครงสร้าง ค.ส.ล. ลักษณะเป็นอาคารโถงเกาะกับแนวกำแพง มีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังคาทรงจั่ว มีกันสาครอบตรงกลางเป็นประตูบานเปิดไม้ขนาดใหญ่ มีการประดับบานด้วย ออกเลาแบบนมอกเลารูปโค้ง คล้ายกับที่ประดับบานประตู หน้าต่างอาคารกุฏิเจ้าอาวาสด้านนอกของชุมประตูดังกล่าว

ภาพที่ 4.62

ชุมประตูด้านหน้า
เขตสังฆาวาส

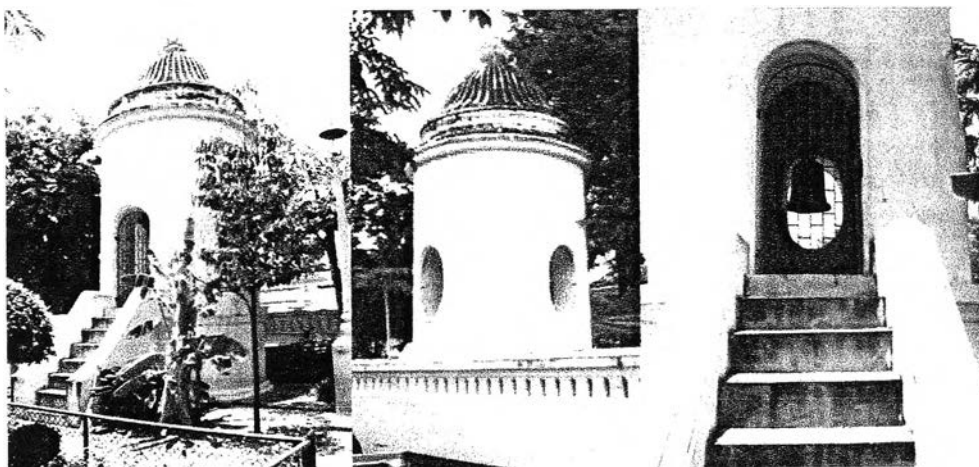
5.2.2 ชุมประตูด้านหลัง กันเขตสังฆาวาสกับหลังพระอาราม เป็นอาคารโถงขนาดเล็กกว่าชุมประตูหน้า มีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านในมีการก่อพนักรอบเว้นด้านในที่ต่อกับทางเดินเข้าหมู่กุฏิ ด้านนอก มีรูปแบบคล้ายชุมประตูหน้าคือ มีจั่วเปิดตรงกลาง และบานประตูไม้ ก็มีการประดับนมอกเลาแบบเดียวกัน

ภาพที่ 4.63

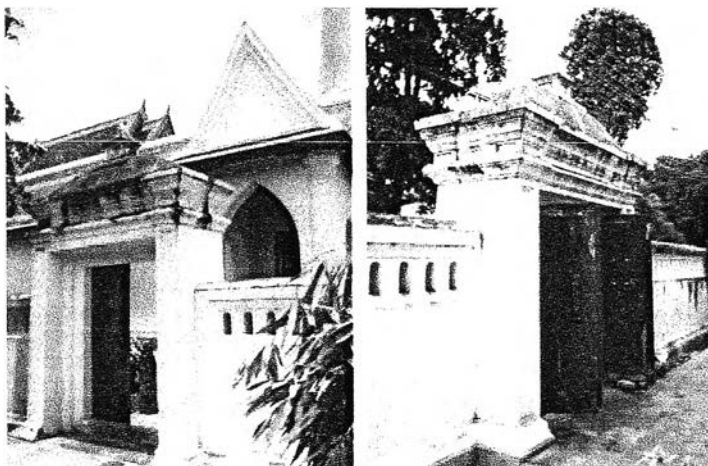
ชุมประตูด้านหลัง
เขตสังฆาวาส

5.2.3 หอกลองและหระฆัง ทั้งสองอาคารอยู่มุมกำแพงเขตสังฆาวาสต่อเขตพุทธาวาส มีรูปวงกลมยกพื้นสูง มีบันไดขึ้นจากด้านข้าง ช่องเปิดรูปโค้ง หลังคาสร้างเป็นซุ้มคล้ายศิลปะจีน ตรงยอดประดับด้วยปูนปั้นคล้ายรูปน้ำเต้า

ภาพที่ 4.64 อาคารหระฆัง

5.2.4 ชุ่มประตูลื่นๆ

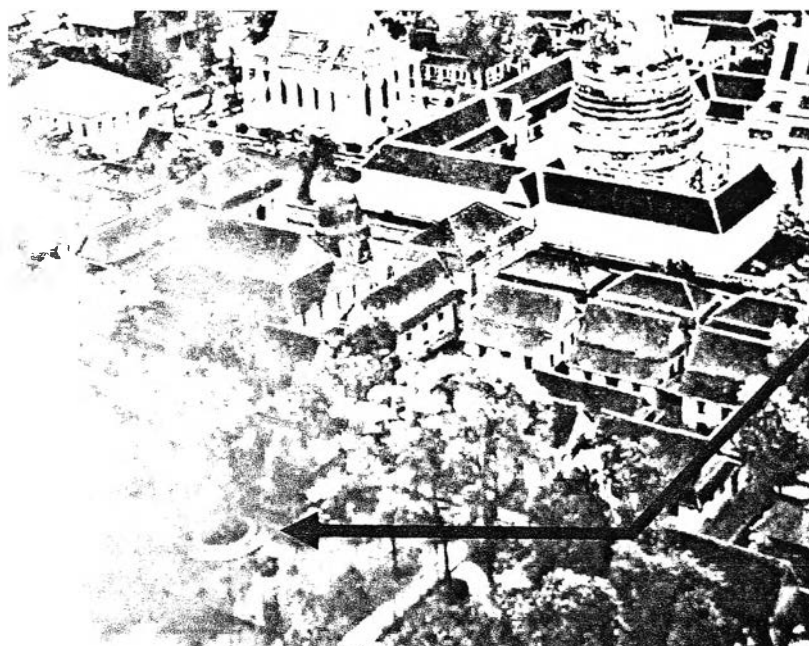

ภาพที่ 4.65

ชุ่มประตูลื่นเขตสังฆาวาสด้านข้างพระอาราม

5.2.5 บ่อน้ำ

ปัจจุบันถูกถมสร้าง เป็นสุสานไปแล้ว

ภาพที่ 4.66

บ่อสร้างน้ำ ริมคลองรอบวัด
 ด้านติดกับ คณะฯ1 สังเกตเป็น
 บ่อขนาดใหญ่
 ที่มา จากหอจดหมายเหตุ
 แห่งชาติ ถ่ายโดย William hunt
 ปี พ.ศ. 2489

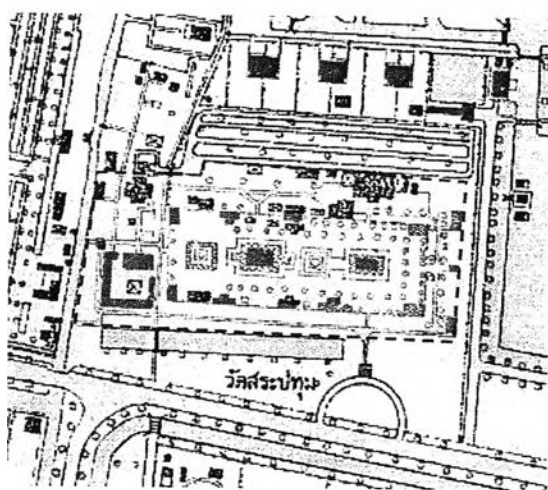
4.3.2 วัดปทุมวนาราม

ภาพที่ 4.67

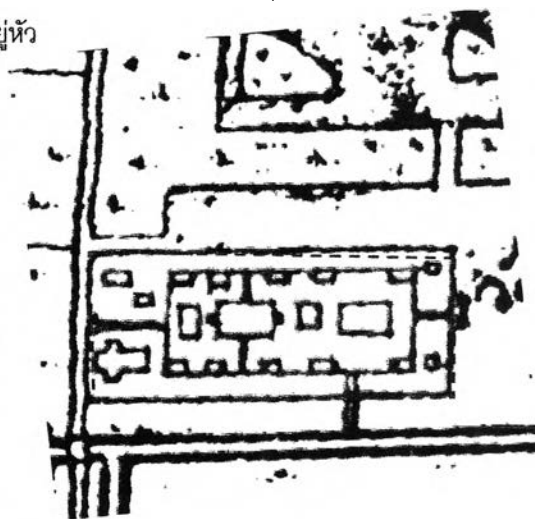
แสดงพระอุโบสถวัดปทุมวนารามฯ

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ติดต่อกับวังสระปทุม
ผู้สร้างวัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 24

แผนที่เก่าวัดปทุมวนารามฯ ราวปี พ.ศ.2464
 ที่มา จัดทำโดยกรมแผนที่ ส่วนที่ลงสีแสดงเขตวัดปทุมวนาราม

แผนผังที่ 25

แผนที่เก่าวัดปทุมวนารามฯ ราวปี พ.ศ. 2440
 ส่วนที่ลงสีแสดงเขตวัดปทุมวนาราม

□ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

ประวัติสำคัญ

เป็นพระอารามที่สร้างพระราชทานเป็นวัดของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี¹⁹ ในราวปีพ.ศ.2396 เดือนอ้าย ทรงพระราชดำริว่า ท้องนาที่หลวงอยู่ในคลองบางกระบือหนึ่ง จะทำเป็นสระปลูกบัวต่างๆ ไว้ชมเล่น โดยจ้างจีนขุดสระบัว ให้เป็นเกาะน้อยใหญ่ลดเลี้ยวกันไปถ้าที่ไม่มีพอกให้ซื้อราษฎรต่อไปอีก... ทรงสร้างพระที่นั่งที่ประทับแรมองค์หนึ่ง ทำพลับพลาโรงละครที่เจ้าจอมอาศัยโรงครัวข้างใน แลโรงครัวเลี้ยงขุนนางข้างหน้า ชักกำแพงล้อมรอบเป็นเขตข้างหน้าข้างใน ฝ่ายข้างใต้ให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ประทานชื่อวัดประทุมวรรณาราม นิมนต์พระสงฆ์ธรรมยุติกาไปอยู่ เจ้าอธิการชื่อพระครูประทุมธรรมธาดา แล้วขุดสระใหญ่มีเกาะน้อยเกาะใหญ่ ในกลางสระ ในสระปลูกบัวต่างๆ บนเกาะนั้นให้ปลูกผักต่างๆ พรรณดอกไม้ต่างๆ ถึงหน้าฤดูแล้งเดือนยี่ข้างขึ้น ให้ไขน้ำไปไว้เปี่ยมสระ เสด็จมาประทับแรมอยู่สองราตรีบ้างสามราตรีบ้างให้พระราชวงศานุวงศ์แล ข้าราชการ ฝ่ายในลงเรือพาย เก็บดอกบัวแลพรรณดอกไม้แลพันธุ์ผักต่างๆ เล่นเป็นการสนุก เวลาเช้าพระราชาคณะลงเรือ ลำปั้นน้อยพายเข้าไปรับบิณฑบาตร เวลาค่ำก็ให้มีผ้าป่า แลให้เรือข้าราชการเข้าไปเล่นเพลงทั้งท่อนสัปดาห์ ดอกสร้อย และมีละครข้างในที่พระราชวังนั้นบ้างทรงดั่งนี้ทุกๆปี²⁰

และจากข้อมูลจดหมายเหตุในรัชกาลที่ 4 ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระราชดำริดังกล่าวว่ามีพระราชประสงค์ให้ตามอย่าง แต่เดิมในแผ่นดินรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงสร้างพระราชอุทยานไว้ในพระบรมมหาราชวัง ให้เป็นที่ประพาส และราษฎร คฤหัสถ์ บรรพชิต จะได้มาเล่นในฤดูน้ำ แทนที่สระแก่งในพระบรมราชวัง ...จึงมีพระราชศรัทธา ที่เกาะใหญ่ซึ่งติดต่อกันนั้น ให้สถาปนาการเป็นพระอาราม สร้างพระมหาสถูปเจดีย์ มีชั้นชุกชี ชั้นทักษิณ ซึ่งภายหลังได้เชิญพระบรมพุทธรูปที่ริกาตุซึ่งนำมาแต่สินห์ทวีป แลพุททามประเทศบรรจุไว้ ณ ภายใน²¹

แม่กองผู้ควบคุมงาน

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นแม่กอง พระยาสามภพพายเป็นนายงาน การก่อสร้างเริ่มขึ้นในราวปี พ.ศ. 2400 และแล้วเสร็จในราวปี พ.ศ. 2404

และกรมขุนราชสีหวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย) สร้างหอกกลองและหอรบวัง²²

¹⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ตำนานเรื่องสถานที่ต่างๆที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง (กรุงเทพฯ: โสภณพิพรรฒธนากร, 2464), หน้า 62.

²⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2547), หน้า 98-99.

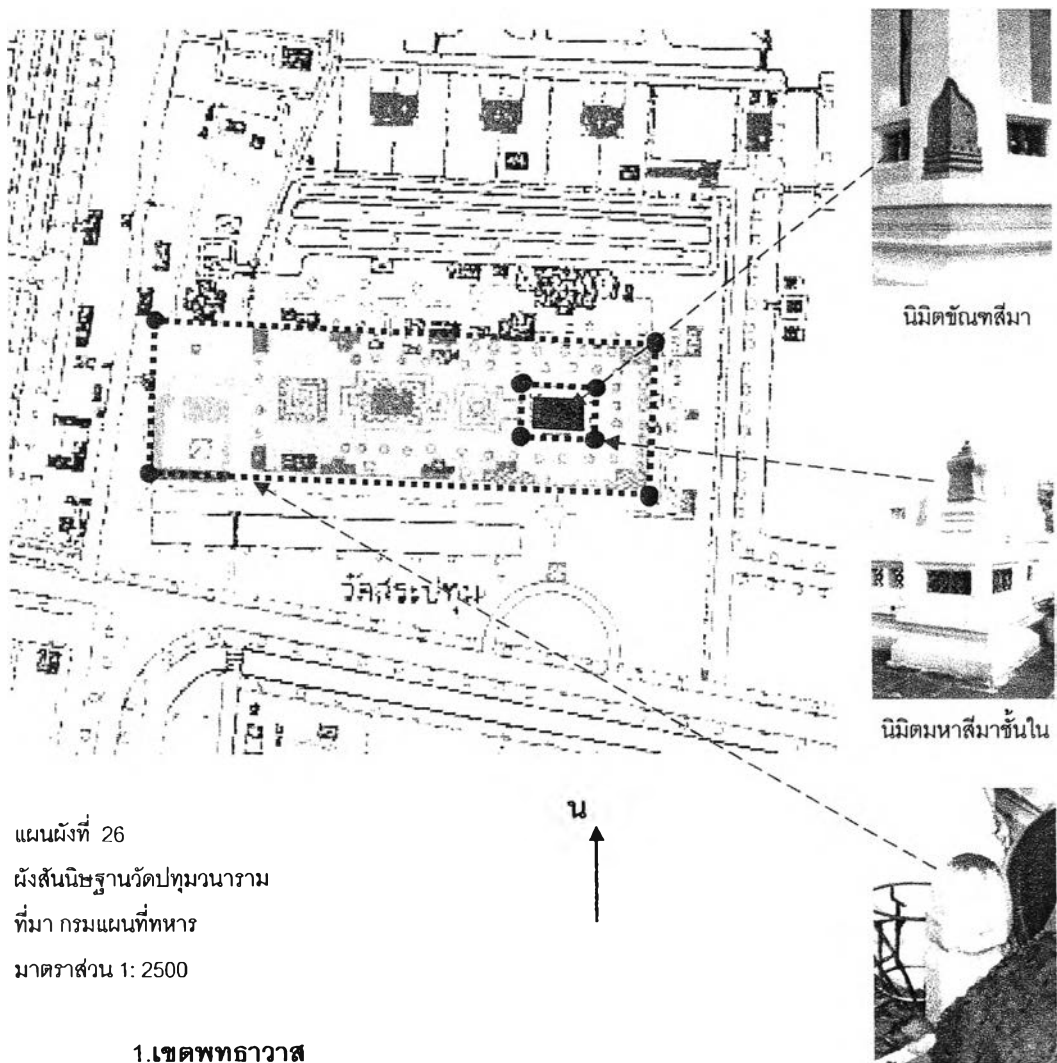
²¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 365/2 เรื่องพระราชกระแส.

²² โชติ กัลยาณมิตร, ผลงาน 6 ศตวรรษช่างไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: เอ็นเอสพี พับดิง ก๊อปปี้, 2546), หน้า

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

1.1 ผังพระอาราม

จากข้อมูลเอกสารให้รายละเอียด สภาพภูมิประเทศเดิมของสถานที่ก่อสร้างพระราชวังและพระอาราม โดยมีสภาพเป็นสระใหญ่ มีเกาะแก่งใหญ่น้อย ทางสัญจรหลักโดยใช้คลองแสนแสบ ต่อน้ำเข้าสระต่างๆ เกาะซึ่งสร้างพระอาราม อยู่ทางด้านท้ายของสระ แนวแกนพระอารามหันทางทิศตะวันออก ด้านหน้าพระอาราม มีศาลาท่าน้ำ ถัดไปเป็นแนวกำแพงแก้วล้อมรอบเขตพุทธาวาสทั้งหมด กำแพงแก้วมีประตูเข้าออกทั้งสิ้น 6 ประตู

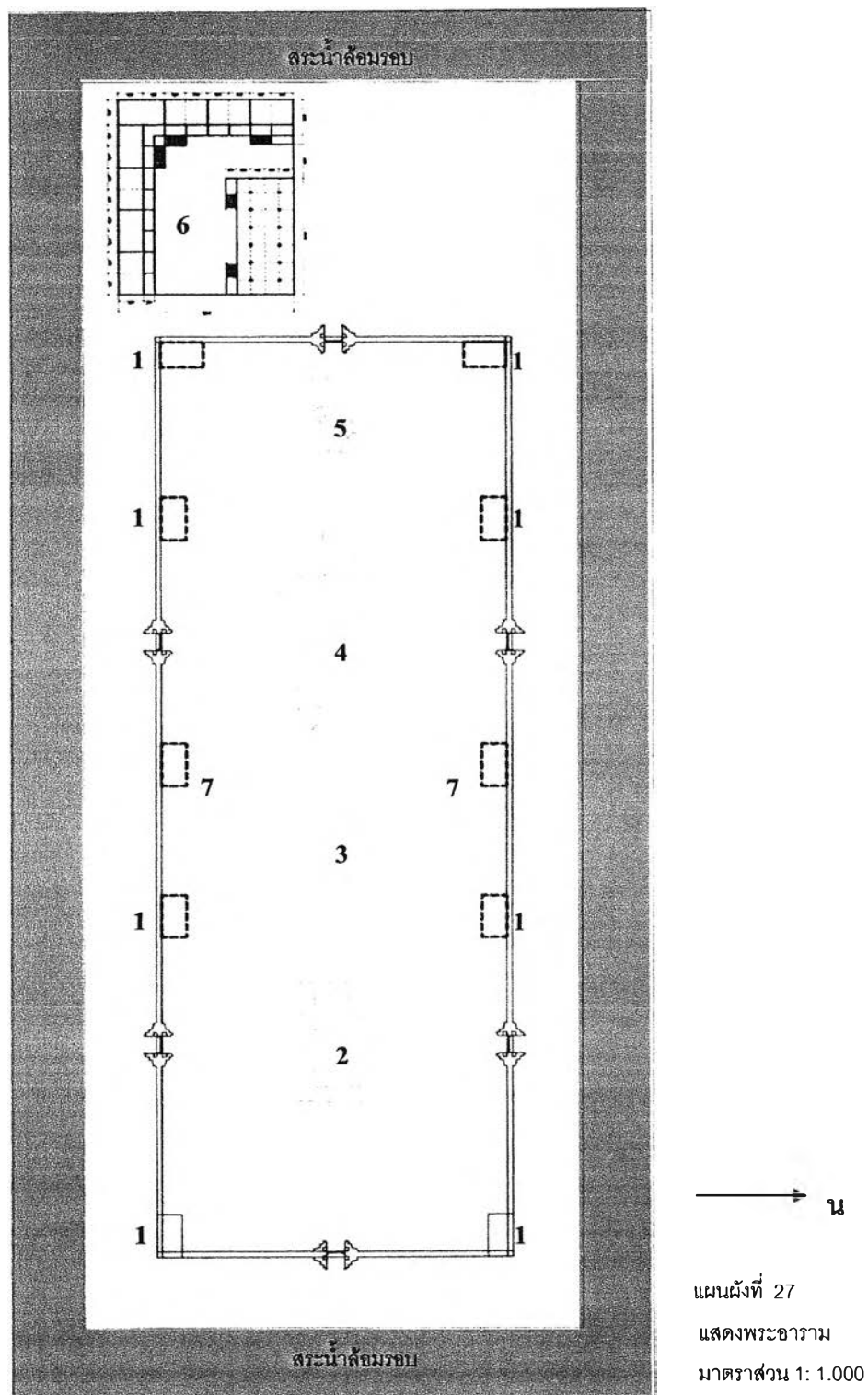

แผนผังที่ 26
ผังสันนิษฐานวัดปทุมวนาราม
ที่มา กรมแผนที่ทหาร
มาตราส่วน 1: 2500

- 1.เขตพุทธาวาส
- 2.เขตสังฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4
-● 3.แนวเขตมหาสีมา ชั้นนอกและชั้นใน
- 4.แนวเขตสีมंत्रิก
- 5.ขอบเขตชันทสีมา

นิมิตมหาสีมาชั้นนอก

ผังสัณนิษฐานแสดงอาคารในส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาสเดิม

สัณนิษฐานองค์ประกอบและอาคารสำคัญของพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 4

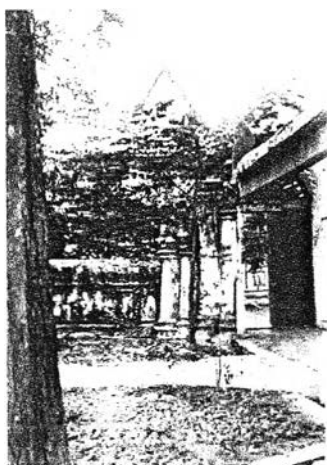
1. ศาลา	5. วิหารต้นพระศรีมหาโพธิ์
2. พระอุโบสถ	6. หมู่กู่กิดะ 2 ปลุกสร้างในตำแหน่งหมู่กู่กิดะเดิม (ของหลวง)
3. พระเจดีย์ประธาน	7. หอกลอง หอระมั่ง
4. วิหาร	

1.2 เขตพุทธาวาส เมื่อเข้าสู่ประตูเขตพุทธาวาสจะพบอาคารสำคัญของพระอารามเรียงตัวในแนวแกนเดียวคือ พระอุโบสถ อยู่ข้างหน้า ต่อไปเป็นพระเจดีย์ ถัดจากพระเจดีย์ เป็นพระวิหาร และท้ายสุดเป็นวิหารตันพระศรีมหาโพธิ์

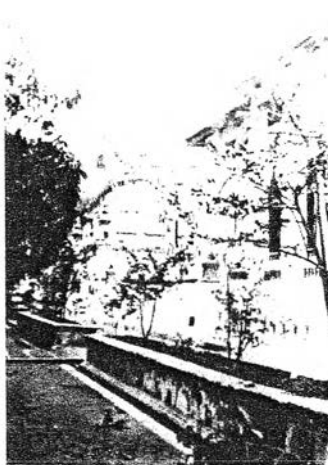
อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

ภาพที่ 4.68
ด้านหน้าพระอาราม
คราวฉลองวัด พ.ศ. 2410
ในสมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา จากหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ

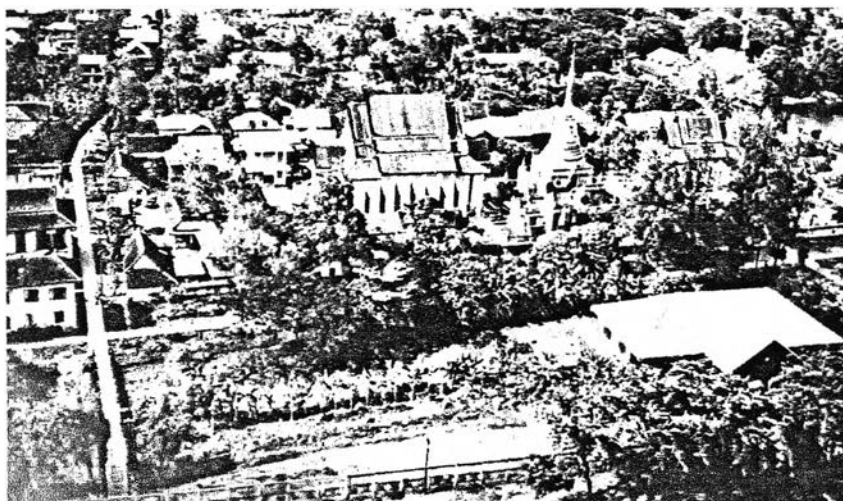
ภาพที่ 4.69 ด้านหน้าพระอาราม
ในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.70 แสดงพระเจดีย์
ในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

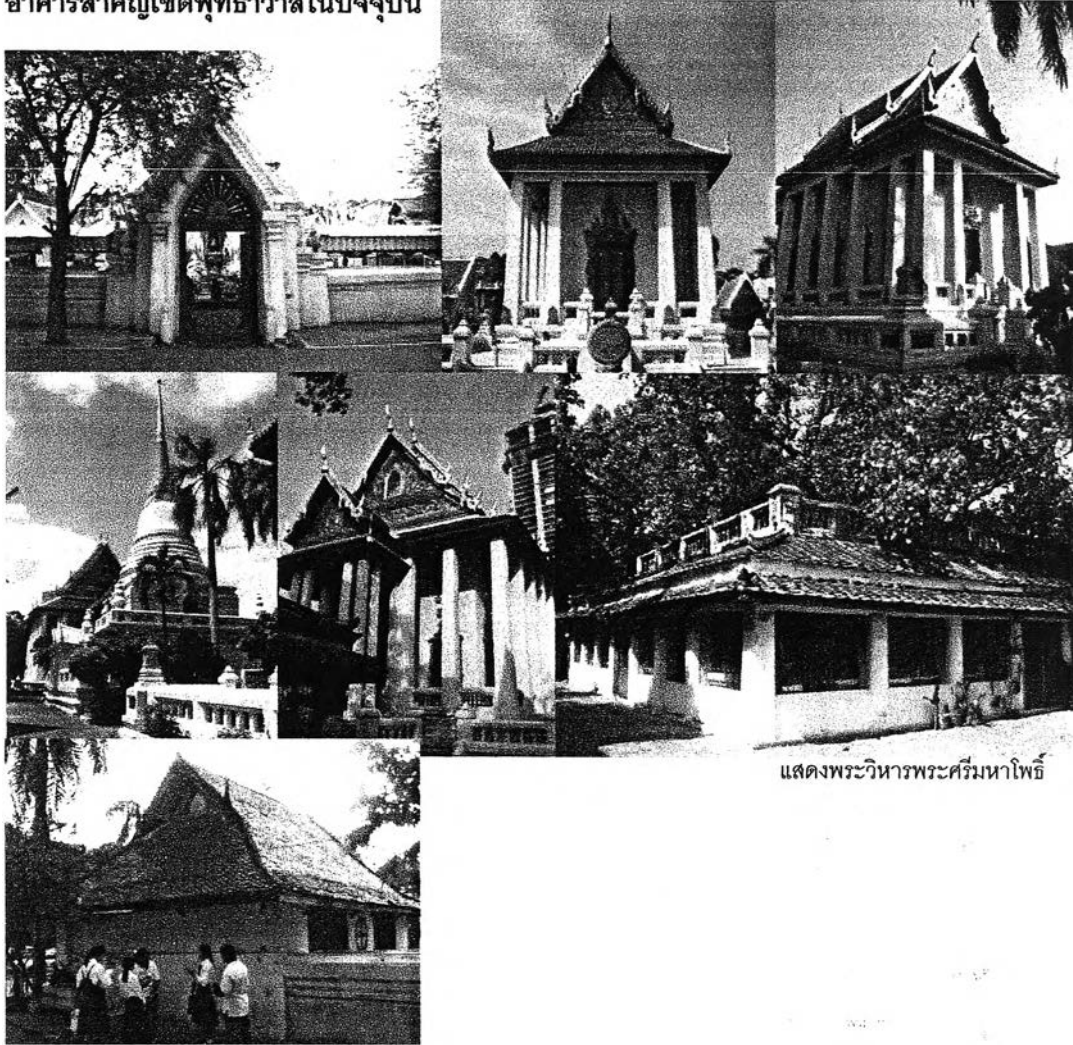

ภาพที่ 4.71 พระเจดีย์
ที่มา จากหนังสือ Buddhist temple of
Thailand ของ Karl Döhning

ภาพที่ 4.72
ภาพถ่ายทางอากาศ
พ.ศ. 2489
โดย William Hunt.
จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาสในปัจจุบัน

แสดงศาลาด้านหน้า

ภาพที่ 4.73 แสดงอาคารต่างๆในเขตพุทธาวาส

ภาพที่ 4.74 แสดงความสัมพันธ์ แนวแกน อาคารสำคัญ และ
ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ที่มา จากสมคิด จิระทัศนกุล "รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "

1.3. **เขตสังฆาวาส** เขตสังฆาวาสเมื่อแรกสร้างวัด สันนิษฐานว่ากุฏิและเสนาสนะ อยู่ทางด้านทิศ
ตะวันตกของพระอารามเรียงต่อเขตพุทธาวาสไป ไม่พบหลักฐานแนวกำแพงล้อมเขตสังฆาวาส

2. วิสุคามสีมา

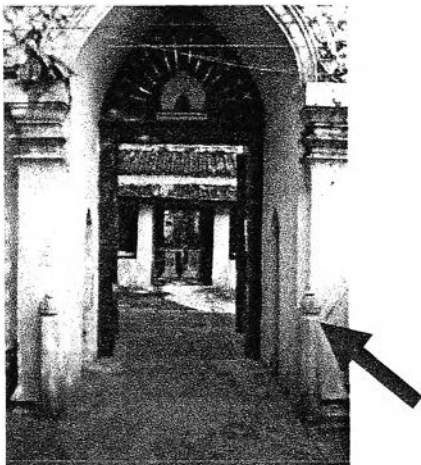
จากข้อมูลประกาศในรัชกาลที่ 4 "... ประกาศไว้ที่วัดปฐมวณาราม ด้านตะวันออกตั้งแต่มุมข้าง
เหนือมาถึงมุมข้างใต้ กว้าง เส้น 15 วา ด้านใต้ แต่มุมข้างใต้มาถึงมุมตะวันตกเฉียงใต้ ยาว 4 เส้น 8 วา ด้าน
ตะวันตกแต่มุมตะวันออกบรรจบที่เก่า ยาว 4 เส้น 8 วา พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงพระราชอุทิศถวายให้เป็น
ที่วิสุคามสีมา ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นที่วิเศษสำหรับเป็นที่อาศัยใช้สังฆกรรมมี
อุโบสถกรรมเป็นต้น กำหนดตั้งแต่ ณ วัน เสาร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเส็งนักษัตร นพศก พุทธศานกาล
2400 พรรษา เป็นปีที่ 7 ของราชลัญจกรนี้ใช้การแผ่นดินฯ"²³ จากการสำรวจพบว่าขอบเขตวิสุคามสีมาที่ทรง
พระราชทานใกล้เคียงกับขนาดพื้นที่เกาะที่ทรงสร้างพระอาราม (ดูแผนที่ พ.ศ. 2440 ประกอบ)

²³ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227, เลขที่ 153, เรื่องประกาศ.

3.แบบแผนพัทธสีมา

เอกสารโบราณระบุถึงแบบแผนการใช้สีมาของวัดปทุมวนารามดังนี้ “...แลพระอุโบสถหลังหนึ่งด้านตะวันออก สำหรับพระมหาเจดีย์ มีมหาสีมาชั้นนอก มีกำแพงแก้วรอบ ชันชสีมาชั้นในแลสีมันตริกอย่างโบราณ ภายในผ้าปูนั่งหว่างหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่อง สังฆกรรมวิธี บนหลังหน้าต่างขึ้นไปแสดงเรื่องเทพบุตร, เทพธิดา ... แลให้สร้างที่ประดิษฐานไม้พระมหาโพธิ์ ซึ่งนำพีชมาแต่สีนพทวิป มีระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน แลสร้างพระวิหารใหญ่ ภายในฝาผนังหว่างหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่องศรีธัญไชย บนหลังหน้าต่างขึ้นไปแสดงเรื่องกระบวนเสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารค พระราชทานพระกฐิน และมีบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร

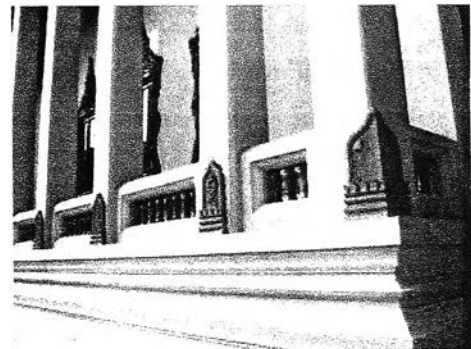
ภายนอกพระอุโบสถ มีศิลาเป็นนิมิตติดกับเสาชั้นเจดียง เป็นสำคัญเขตชันชสีมา รูปสีมาศิลาที่กำแพงแก้วทั้ง 8 ทิศนั้น เป็นเขตกันมหาสีมา แลเสาศิลาครอบทั่วทั้งพระอารามเป็นสำคัญ เขตมหาสีมา ถ้าพระสงฆ์จะทำสังฆกรรมในพระอุโบสถก็ได้ แต่ให้รักษาเพียงเขตสีมาที่ผนังรอบ อย่าคิดรักษาตลอดลงมาถึงกำแพงแก้ว ถ้าจะทำในมหาสีมาเขตใหญ่ทั่วทั้งพระอารามก็ได้ พระสงฆ์ที่เขตในนั้น ต้องชุมนุมให้พร้อมกัน ถ้ารูปใดไม่มาในหัตถบาทสงฆ์ก็นำฉันทปาริสุทธิมา ก็สำเร็จสังฆกรรม...”²⁴ สันนิษฐานได้ว่ามีเขตมหาสีมาล้อมรอบทั้งพระอารามรวมส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาสอยู่ภายในนั้น

ภาพที่ 4.75 แสดงหลักนิมิตมหาสีมา อยู่ที่มุมกำแพงแก้ว และสันนิษฐานว่าเดิมมีหลักสีมาศิลา แบบดังกล่าว 16 หลัก มีอยู่ประจำซุ้มประตูทุกซุ้มประตู และที่มุมกำแพงแก้ว มีการปลูกต้นไม้ร่วมด้วย

ภาพที่ 4.76 แสดงหลักมหาสีมาชั้นใน ตั้งอยู่ประจำทิศบนกำแพงแก้ว ของพระอุโบสถ

ภาพที่ 4.77 แสดงชันชสีมาแผ่นศิลาแบบติดกับเสาพะไลพระอุโบสถ

²⁴ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 365/2 เรื่องพระราชกระแส

4. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

จากข้อมูลประวัติชุมชนที่ตั้งอยู่ในละแวกพระอาราม เป็นชาวลาวเวียงจันทน์ ซึ่งอพยพมา เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริ จะอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญ ของลาวคือ พระใส และพระแสน มาไว้ ณ วัดปทุมวนาราม (ปัจจุบัน พระใสเป็นพระประธานพระอุโบสถ ส่วนพระแสน และพระเสริมประดิษฐานในพระวิหาร) เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของประชาชน และทรงเลือกพระสงฆ์ลาวมาครองวัด ดังข้อความ ในพระราชนิพนธ์ความว่า ห "...ก็ครั้งนั้นฉันไปจับสร้างวัดปทุมวันลง ก็คนรักษานาปทุมวันนั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพวกลาวเวียงจันทน์กลับใจ ไปตั้ง ฉันจึงได้นิมนต์พระคณะลาววัดบวรนิเวศไปอยู่วัดนั้น เพื่อจะได้อาศัยชอบพอกัน เมื่อวัดเป็นวัดลาวไปตั้งนี้แล้ว ..." ²⁵ ซึ่งในการอาราธนาพระสงฆ์ลาวจากวัดบวรนิเวศครั้งนั้น สันนิษฐานว่ามีจำนวน 10 รูป ดังปรากฏตามหมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219 (พ.ศ. 2400) เลขที่ 13 โดยได้ทรงแห่พระพุทธรูปพร้อม (เนื้อความช่วงต่อมา กระดาษสมุดไทยดำขาดสูญหาย) พระสงฆ์ 9 รูป ไปอยู่วัดปทุมวนาราม ณ วัน ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เพลายามโงม และยังระบุถึงทางกระบวนแห่ มาจากคลองบางลำพู เลี้ยวคลองมหานาคถึงวัด ทำให้สันนิษฐานว่ากระดาศส่วนที่ขาดควรมีเนื้อความระบุถึงพระราชอาคันตุกะผู้มาพร้อมกับพระสงฆ์ 9 รูป รวมเป็น 10 รูป ตรงกับหมู่สงฆ์ทศวรรค

จากการสำรวจ สันนิษฐานได้ว่า พระสงฆ์ เมื่อแรกมาครองวัดทั้ง 10 รูปควรได้อาศัยกุฏิซึ่งสร้างแล้วเสร็จทันเพราะช่วงก่อนหน้าการ แห่พระมา มีเอกสาร การเร่งรัดการก่อสร้างอาคารต่างๆ โดยหมู่กุฏิที่พระสงฆ์เข้าจำพรรษา สันนิษฐานว่าควรเป็นหมู่กุฏิเก่าซึ่งปลูกสร้างด้วยเครื่องไม้ อยู่ในตำแหน่งที่เป็นหมู่กุฏิคณะ 2 ในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้วิเคราะห์โดยอาศัยข้อสันนิษฐานจากเอกสารจดหมายเหตุ สมัยรัชกาลที่ 5 ให้ข้อมูลประกอบการสันนิษฐานเกี่ยวกับอาคารในส่วนสังฆาวาสดังนี้

ใน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2443) พระครูปทุมธรรมธาดา(เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม) ยื่นรายงานการปฏิสังขรณ์วัดปทุมวนาราม แลกการฉลองขอมถวายพระราชกุศล กับขอพระบรมราชานุญาตขุดคูรอบวัด แล้วว่าเครื่องไม้แลเสาซึ่งหักพังทั้งที่วังประทุมวัน จะขอไปซ่อมวัด

หนังสือถึงกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 118 รายการที่ขอพระบรมราชานุญาต ²⁶

1. ได้จัดให้ขุดสระรอบวัด
2. ได้จัดให้ปูศิลา ณ ภายในกำแพงให้เรียบร้อยใหม่
3. ได้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์
4. ได้ต่อถนนแลโอบสถับถนนในบริเวณวัด
5. ได้ให้ปลูกต้นไม้ประดับพระอารามทั่วไป
6. ได้ให้ปลูกกุฏิ 1 หลัง
7. ได้ปฏิสังขรณ์ซุ้มประตู
8. ได้สร้างศาลาครอบถนนเข้าวัด

²⁵ หอสมุดแห่งชาติ, พระราชนิพนธ์ใน รัชกาลที่ 4, เลขที่ 14, เรื่องจดหมาย.

²⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, เลขที่ 11, ร.ศ. 118, เรื่อง พระครูปทุมยื่นรายงานการปฏิสังขรณ์ วัดปทุมวัน.

ทางกระทรวงธรรมการส่งเจ้าหน้าที่ไปตรวจสอบ พบว่าคูที่จะขุดคือคูเก่า(แนวคูเดิม)ของวัดกว้าง 5 ศอก ยาว 6 เส้น 15 วา และจากเอกสารลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119 พระครูปฐมธรรมธาดา รายงานการดำเนินการ และขอพระราชทานวัดศจากอาคารบางหลังในวังมาใช้เพิ่มเติมความว่า²⁷

“...ด้วยอาตมภาพได้รับพระบรมราชานุญาต ได้ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานวังเก่าให้เอามาปฏิสังขรณ์วัดสระประทุมวันนั้น อาตมภาพจึงได้ตั้งใจคิดฉลองพระเดช พระคุณ ตามกำลังพอเพียงทำได้ ได้จัดแจงรื้อเอามาปลูกการเปรียญ 1 หลัง และได้ปฏิสังขรณ์กุฏิ 2 หลัง ที่มุมกำแพงทั้ง 2 ทิศ ตะวันตก และได้ปฏิสังขรณ์ศาลา 2 หลัง ที่มุมกำแพงทั้ง 2 ทิศตะวันออก และได้ปฏิสังขรณ์ศาลากลางกำแพงทิศเหนือ 1 หลัง รวมเป็น 6 หลัง ด้วยกัน แต่ยังไม่สำเร็จลงได้ทั้ง 6 หลังเพราะไม้ที่จะทำแลดินกระเบื้องที่รื้อมานั้นเสียมากเลือกเอามาทำได้แต่น้อย แต่โรงเกาเหลา 1 หลัง โรงครัว 1 หลัง โรงเลี้ยงน้ำก้อน 1 หลัง อยู่นอกกำแพงเป็นของสำหรับวัง ชำรุดเสียไปมากแล้ว อาตมภาพขอรับประทานรวมเข้าในพระบรมราชานุญาต พอได้มาปฏิสังขรณ์ ฉลองพระเดช พระคุณ ให้สำเร็จตามความปรารถนาต่อไปเทอญ...”

การดำเนินการยังต่อเนื่อง ในปี ร.ศ. 121 ทางวัดรายงานการดำเนินการให้กระทรวงธรรมการทราบความว่า²⁸ “...คือได้รื้อเอาพลับพลา มาปลูกเป็นการเปรียญ ขึ้นใหม่ 1 หลัง ที่นอกกำแพงริมคลองทิศตะวันตก และได้ปฏิสังขรณ์พระระเบียงพระศรีมหาโพธิ์ ได้ปฏิสังขรณ์กุฏิ 2 หลัง ศาลา 5 หลัง และได้ต่อหน้ามุข หอกลอง 1 มุข ได้ปฏิสังขรณ์กำแพงแลขุ่มประตู ได้ก่อถนนต่อของเก่าในกำแพงแลนอกกำแพง ได้สร้างสระลงเขื่อนไม้สำหรับการเปรียญ 1 สระ ได้สร้างสะพานขึ้นใหม่ และได้ปฏิสังขรณ์สะพานของเก่า ...”

การดำเนินการ ในปี ร.ศ. 125 ทางวัดรายงานการดำเนินการให้กระทรวงธรรมการทราบความว่า²⁹ “... ได้ปฏิสังขรณ์ พระวิหาร พระเจดีย์ ศาลามุมกำแพงทั้งสอง ทิศตะวันออก 2 หลัง ศาลานอกกำแพงมุข เกาทั้งสองทิศตะวันออก 2 หลัง ได้ปูกระเบื้อง ชีเมนต์กลางศาลาออกจากวัดมาถนนหลวงทิศใต้ ได้รื้อถนนเก่าก่อใหม่ยาวด้วยซีเมนต์ แลได้รื้อสระเก่าให้ลึกลงไป กับได้ปลูกบัวฝรั่งประดับพระอารามด้วย ได้ปฏิสังขรณ์กำแพง แลขุ่มประตูตามที่ชำรุดเป็นบางแห่ง และได้ปลูกกุฏิขึ้นใหม่ 1 หลัง ศาลาใหม่ 1 หลัง ได้ปูกระเบื้องซีเมนต์ในภายในกำแพง ให้เต็มรอบ รวม 11 อย่าง...”

การดำเนินการยัง ในปี ร.ศ. 127 ความว่า³⁰ “... วันที่ 17 เดือนสิงหาคม ร.ศ. 127 ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์ วุฒิไกร ขอประทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวชิรญาณวโรส ที่ 18 /29 ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 127 ว่าพระธรรมวิโรจน์วัดประทุมวัน แจ้งว่าหลวงบริหารวณารมย์จะขอปฏิสังขรณ์กุฏิหมู่วัดประทุมวันทิศตะวันตกทั้งหมด ของเดิมเป็นกุฏิฝากระดานมีนอกชาน จะก่อเป็นตึก 2 ชั้น นอกชานจะขอรื้อเป็นลานปูกระเบื้องซีเมนต์ แต่กุฏิหมู่นั้นเป็นของหลวง ขอให้กระทรวงนี้นำความกราบบังคมทูลขอพระบรมรา

²⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, เลขที่ 12/13, ร.ศ. 119, เรื่อง วัดปทุมวัน.

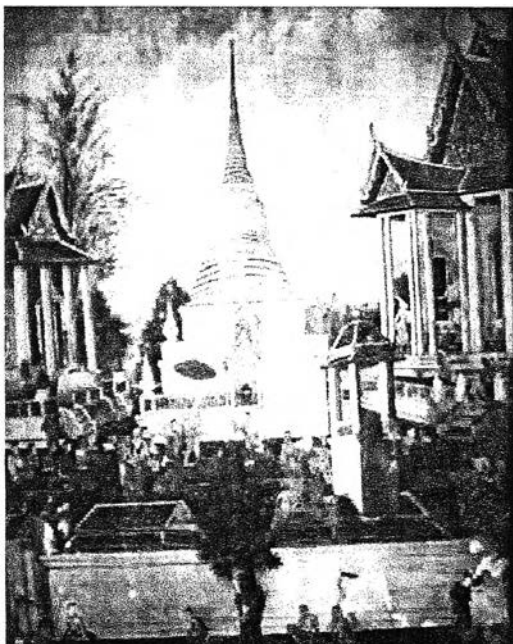
²⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, เลขที่ 13/10, ร.ศ. 119, เรื่อง วัดปทุมวัน.

²⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, เลขที่ 13/22, ร.ศ. 119, เรื่อง วัดปทุมวัน.

³⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, เลขที่ 13/18, ร.ศ. 127, เรื่อง วัดปทุมวัน.

ชานุกยาต จัดการปฏิสังขรณ์ ได้คัดสำเนาลายพระหัตถ์พระเจ้านังยาเธอกรมหลวงวชิรญาณวโรสถวยามา พร้อมกับหนังสือฉบับนี้ด้วยแล้ว ..."

และภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารยังสามารถสันนิษฐานอาคารในอดีต ภาพหนึ่งด้านขวาพระประธาน มีภาพวัดปทุมวนารามแห่งนี้ ซึ่งจิตรกรจงใจวาดให้เห็นอาคาร ลักษณะคล้ายหอสถูปซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอาคาร หอกลองหรือหอรระฆังเดิม ซึ่ง ในปัจจุบันได้รับการก่อสร้างในรูปแบบต่างไป

ภาพที่ 4.78 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนัง
สังเกตภาพกุฎี และหอสถูป สันนิษฐานว่าเป็นหอกลองเดิมของวัด

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสอื่น ๆ ที่สำรวจพบ

5.1 หมู่กุฎีพระราชอาณาเขตเดิม

หมู่กุฎีดั้งเดิมของพระอาราม จึงสันนิษฐานได้ว่าคือหมู่กุฎีซึ่งถูกเรียกว่า **ของหลวง** ตามที่ปรากฏในเอกสาร สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอาราม ในที่เป็นหมู่อาคารตึก 2 ชั้น คณะ 2 ในปัจจุบัน (ถูกปฏิสังขรณ์ราว ร.ศ. 127)

และจากการสำรวจอาคารในหมู่กุฎีคณะ 2 ในปัจจุบัน พบว่าเป็นอาคาร 2 ชั้น ประกอบด้วยอาคารกุฎีขนาดใหญ่ ลักษณะเป็นอาคารยาว 5 ห้องเส้า มีพะไลรอบ ด้านในมีเส้าไม้ขนาดใหญ่ 6 คู่คล้ายอาคารกุฎีพระราชอาณาเขต วัดโสมนัสวิหาร และนอกจากนี้ยังมีอาคารรูปตัว L ล้อมพื้นที่ว่างตรงกลาง(คูฝัງประกอบ) จำนวนห้องในชั้นบนนับได้ 9 ห้อง ห้องละ 2 ห้องเส้า มีระเบียบด้านหน้าเป็นทางเดินร่วม

หากพิจารณาว่า ในอาคารกุฎีใหญ่ ถูกบูรณะปฏิสังขรณ์แปลงจากของเดิม เป็น 2 ชั้น เส้าไม้ที่พบก็อาจเป็นเส้าเดิมที่ได้ตัดต่อนำกลับมาใช้ใหม่ และเดิมโดยทั่วไปกุฎีพระราชอาณาเขตจะต้องมีห้องของพระอุปัฏฐากอยู่ร่วมด้วยแล้ว ก็สามารถสันนิษฐานได้ว่า กุฎีหมู่นี้ มีพระสงฆ์ใช้ทั้งสิ้น 10 รูป เท่ากับจำนวนพระสงฆ์ที่ได้รับอาราธนามาครองพระอารามเมื่อคราวสถาปนา สมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนชั้นล่างเป็นที่ พักของลูกศิษย์หรือเณร

แสดงภายนอก
และภายในกุฏิ
ใหญ่ คณะ 2
แสดงเสาไม้
ขนาดใหญ่ใน
ชั้นล่าง และฝา
ไม้กั้นห้อง

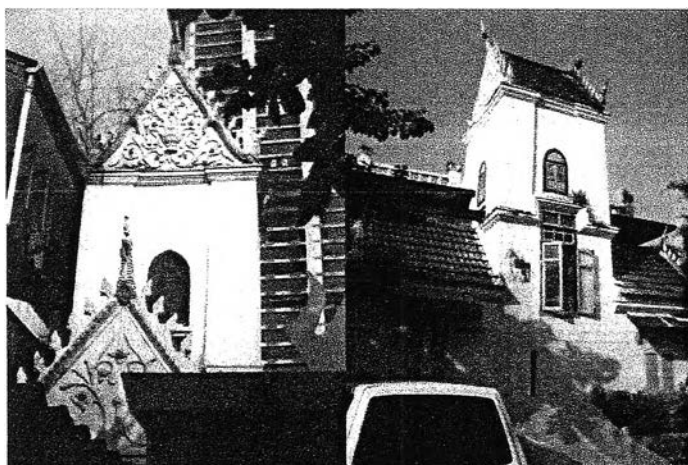

ด้านนอกกุฏิพระทั่วไปในคณะ 2

แสดงลานภายใน กุฏิในคณะ 2

ภาพที่ 4.79 แสดงหมู่กุฏิคณะ 2

5.2. อาคารอื่นๆในเขตสังฆาวาสและที่น่าสนใจ

แสดงกุฏิข้างทิศเหนือในกำแพงแก้ว และหอสูงข้างเหนือพระวิหาร

แสดงซุ้มประตูบนกำแพงแก้วรอบเขตพุทธาวาส,
สังฆาวาส

แสดงศาลาข้างเหนือพระเจดีย์และศาลามุมทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ 4.80 แสดงอาคารอื่นที่น่าสนใจ

4.3.3 วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

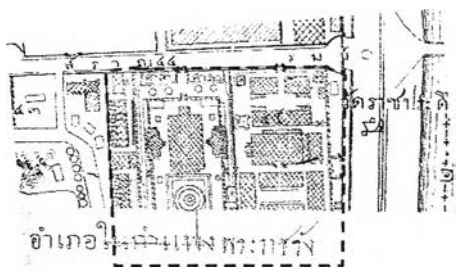
ภาพที่ 4.81
พระวิหารหลวง วัดราชประดิษฐ์

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร
 ที่ตั้ง ตำบลพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
 ติดสวนสราญรมย์ และพระราชวังสราญรมย์
 ผู้สร้างวัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 28
แผนที่เก่าวัดราชประดิษฐ์ฯ ราวปี พ.ศ.2464
ที่มา จัดทำโดยกรมแผนที่ ส่วนที่ลงสีแสดงเขตวัดราชประดิษฐ์

□ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสและชานภายใน

๒ พ.ศ. ๒๔๕๐
แผนที่ 29
แผนที่เก่าวัดราชประดิษฐ์ฯ ราวปี พ.ศ. 2450
ส่วนที่ลงสีแสดงเขตวัดราชประดิษฐ์

ประวัติสำคัญ

ด้วยมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดในที่ตึกดินเก่า ซึ่งขณะนั้นเป็นสนามทหาร ติดต่อข้างตะวันออกหลังวังหม่อมเจ้าดิศข้างหลอ และติดต่อข้างเหนือวังกรมหมื่นอมเรนทรพดินทร์ แลติดต่อข้างด้านตะวันตกถนนริมคลองโรงสี เดิมเป็นที่ลวง สำหรับพระราชทานข้าราชการที่ต้องพระราชประสงค์ใช้ใกล้ๆ อาศัยอยู่ และแต่ก่อนมีการสร้างศาลาโรงธรรมด้านตะวันออกของที่นี่ และต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 เปลี่ยนเป็นสวนกาแพหลายปี แต่เมื่อขณะนี้รกร้าง ประกอบกับเจ้านายข้าราชการข้างหน้าข้างในประสงค์ให้มีวัดพระสงฆ์คณะธรรมยุติไว้ใกล้ๆ และโดยส่วนตนก็ทรงเป็นอาจารย์ต้นลัทธิ อนึ่งเดิมเคยมีโรงธรรมการเปรียญ จึงได้คิดจะทำเจดีย์สถาน แลธรรมสภา แลวิหาร ที่อยู่พระสงฆ์คณะธรรมยุติตึกนิกาย จึงสั่งกรมพระนครบาลซื้อที่โดยใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ด้วยประสงค์จะทรงพระราชทานเป็นอารามของคณะสงฆ์ธรรมยุตตึกนิกาย เท่านั้น และในประกาศสร้างวัด ใน จ.ศ.1226 พระราชทานนามพระอารามนี้ว่า วัดราชประดิษฐสถิตธรรมยุตตึกนิกาย³¹ ต่อมาได้ทรงออกประกาศอีกฉบับ อธิบายพระราชประสงค์ในการสร้างพระอาราม เพื่อพระราชทานแก่ศิษย์หลวงเดิมเพราะยังมีได้รับพระราชทานส่วนพระราชทรัพย์เป็นส่วนพิเศษเหมือนพวกข้าราชการข้าหลวงเดิม และที่ไม่ประสงค์จ่ายเป็นสวนเงินออกไปด้วยเกรงจะเกิดผลเสีย ความว่า

"... ท่านผู้ได้ไปจะมีใจกำเริบอยากสักมีภรรยา ถ้าเขาไปซื้อสุรา ซื้อฝิ่นกินแลเล่นไปเล่นหวย เล่นผู้หญิงชั่ว แลทำการต่างๆ อย่างนักเลงชาววัดตื้นๆ เช่นเคยเห็นมา ก็จึงเป็นทางที่วิปฏิสารเสื่อมเสียพระราชศรัทธาเสื่อมใสไป ไม่มีประโยชน์ จึงทรงพระราชดำริสร้างพระอารามนี้ขึ้น ให้เป็นของกลางสำหรับพระสงฆ์ศิษย์หลวงเดิม เรียกว่าธรรมยุตตึกนิกายนั้นจำพวกเดียว ..."³²

ในหมายเหตุประกาศฉบับนี้ได้มีการเปลี่ยนนามพระอารามที่ทรงสร้างใหม่เป็น " วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม " และการที่ใช้นามวัดดังกล่าวก็เป็นไปตามพระราชดำริ ว่าตามธรรมเนียมโบราณเมืองใหญ่ที่ตั้งเป็นกรุงเทพมหานคร อย่างเมืองสุวรรณโลก เมืองพิษณุโลก แลกรุงเก่า คือมีวัดมหาธาตุ แลวัดราชประดิษฐฐาน แลวัดราชบูรณะเป็นของสำหรับเมืองทุกเมือง และ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงสร้างพระอารามหลวง เป็นแต่แปลงชื่อเก่า เช่นที่วัดสลัก เป็นวัดนิพพานารามแล้วโปรดให้แปลงเป็นวัดศรีสรรเพชญ์ และแปลงอีกครั้งเป็นวัดมหาธาตุ ส่วนวัดเสียบ ได้รับพระราชทานนามว่าวัดราชบูรณะ เพื่อให้คู่กันกับวัดมหาธาตุ

และตามลัทธิเก่าข้างเมืองเหนือเล่าสืบมาว่าวัดมหาธาตุมีทุกเมื่อนั้น เพราะเป็นเจดีย์สถานของพระเจ้าอโศกมหาราช ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกแผ่ศาสนาทุกบ้านทุกเมืองแต่เดิมที ครั้นศาสนาตั้งแล้วพระเจ้าแผ่นดินแลราชกรในเมื่อนั้นๆ คิดจะให้วัดเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ขึ้นอีกสองวัด พระเจ้าแผ่นดินจึงสร้างวัดหนึ่งขึ้นด้วยพระราชทรัพย์หลวง ราชกรเรียรายกันสร้างวัดหนึ่งขึ้นด้วยทุนเป็นของเรียรายจึงให้ชื่อวัดราชบูรณะ แปลว่าราชกรทำให้เต็ม ก็ฝ่ายวัดที่พระเจ้าแผ่นดินสร้างจึงขนานนามว่าวัดราชประดิษฐฐาน แปลว่าวัดในหลวงสร้างด้วยทุนหลวงอย่างเดียว³³

³¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1226 เลขที่ 141 เรื่อง สร้างวัดทางใต้ตึกดินเก่า.

³² หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏจ.ศ.เลขที่ 58 เรื่องประกาศเรื่องวัดราชประดิษฐ์และพระราชทานข้าหลวงเดิม.

³³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศให้เรียกนามวัดราชประดิษฐ์ให้ถูก ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411. พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า113-114.

แม่กองผู้ควบคุมงาน

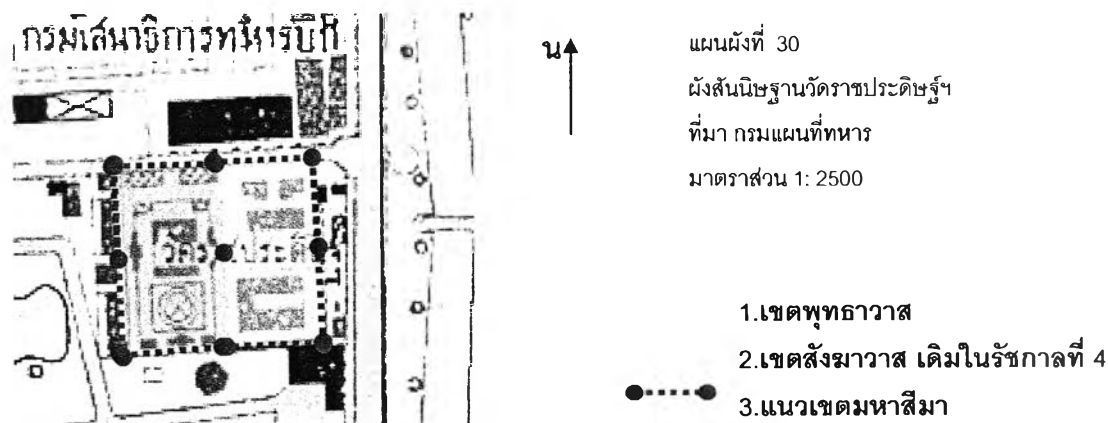
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงคราม (ทองสุก) เป็นแม่กองดำเนินการก่อสร้าง โดยเริ่มในวันศุกร์ แรม 2 ค่ำ เดือน 8 ปีชวด จุลศักราช 1226 ซึ่งตรงกับวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2407 การก่อสร้างได้เสร็จในอีก 9 เดือนต่อมา (ประมาณเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2408)³⁴

แต่ข้อมูลจากเอกสารโบราณหมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224 (พ.ศ. 2405) เลขที่ 38/78 เรื่องพระฤกษ์ยกยอดพระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ ระบุ วัน ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 7 ปีชวด อัฐศก เวลาเช้าพระฤกษ์ยกยอดพระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ จึงเห็นว่าการก่อสร้าง เริ่มมาก่อนนี้ระยะหนึ่งแล้ว

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

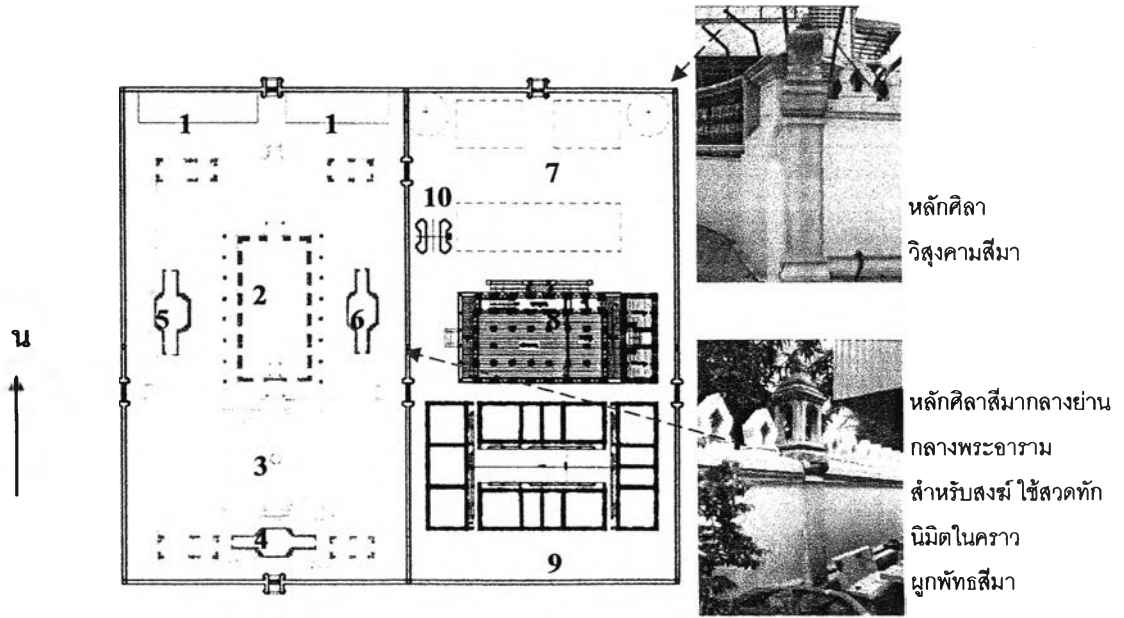
1.1 มังพระอาราม

ขนาดที่ดินเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลักษณะของมังพระอารามแบ่งออกเป็นสองเขตคือ เขตพุทธาวาสอยู่ทางด้านตะวันตกและเขตสังฆาวาสอยู่ทางด้านตะวันออกและที่ดินข้างตะวันออกของเขตสังฆาวาสทั้งเป็นชานพระอาราม สันนิษฐานว่าที่ริมคลองคูเมืองเดิม จะมีที่ตั้งของศาลาท่าน้ำเดิม พระอารามหันหน้าไปทางทิศเหนือ มีกำแพงสูงล้อมรอบพระอาราม มีซุ้มประตูแยกเข้าสู่ทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส อาคารในเขตพุทธาวาสประกอบด้วย ศาลา คู่ด้านหน้าชิดกำแพง ตรงกลางก่อเป็นฐานไพที ในแกนกลางมีพระวิหารหลวง ด้านหลังพระวิหารหลวงเป็นพระเจดีย์ และด้านข้างของพระวิหารหลวงเดิมที่มีอาคารหลังคาทรงเครื่องยอดแบบพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้เป็นหอพระไตรปิฎก แต่ ปัจจุบันสร้างเป็นอาคารทรงปราสาท 2 หลัง ในเขตสังฆาวาสสันนิษฐานได้ว่าเดิมมีหมู่กุฏิทั้งสิ้น 3 หมู่โดยคณะกลางเป็นกุฏิของเจ้าอาวาสรูปแรก ใกล้เคียงกับกำแพงกันเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส มี หอระฆัง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน สูง 2 ชั้น ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี หลังคาทรงจัตุรมุขยอดมงกุฏ

³⁴ สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(กรุงเทพฯ: ด้านสถาปัตยกรรมพิมพ์, 2547), หน้า 61.

ผังสัณนิษฐานแสดงอาคารในส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาสเดิม

สัณนิษฐานองค์ประกอบและอาคารสำคัญของพระอาราม

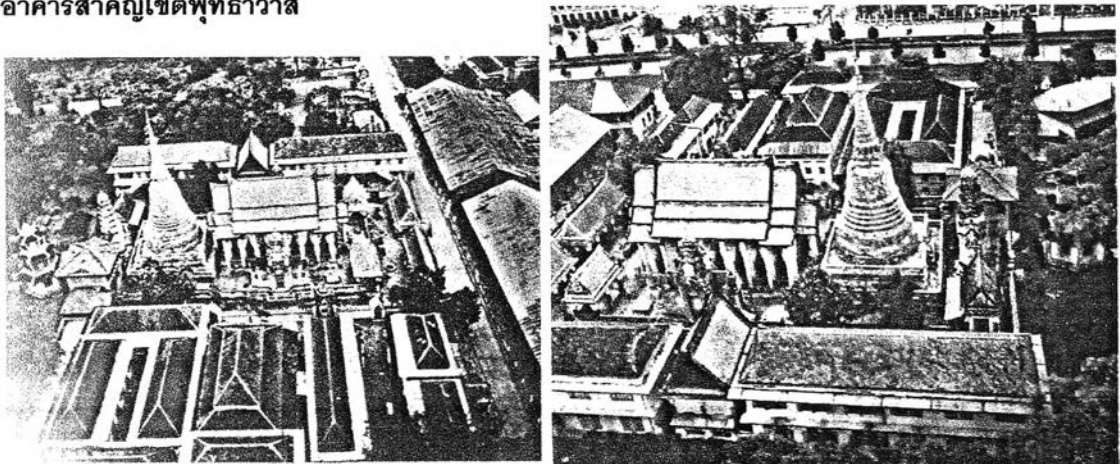
1. ศาลาคู่หน้าพระวิหารหลวง	6. ปราสาทพระธรรม
2. พระวิหารหลวง	7. สัณนิษฐานหมู่กุฏิคณนออก
3. พระเจดีย์ประธาน	8. หมู่กุฏิพระค่านัก
4. ปรางค์เขมร บรรจจุรัธูติตเจ้าอาวาส	9. หมู่กุฏิคณะใน
5. ปราสาทพระจอมฯ	10. หอระฆัง

แผนผังที่ 31

แสดงพระอาราม มาตราส่วน 1: 1.000

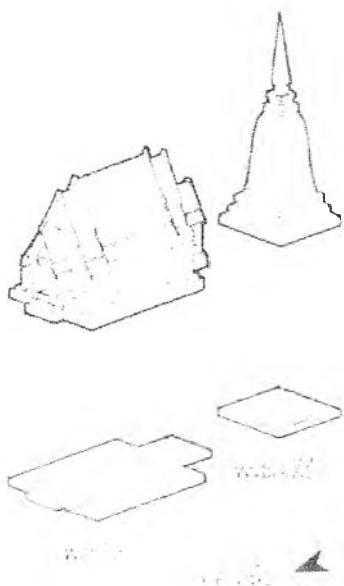
1.2 เขตพุทธาวาส เขตพุทธาวาสอยู่ทางด้านตะวันตกและเขตสังฆาวาสอยู่ทางด้านตะวันออกและที่ดินข้างตะวันออกของเขตสังฆาวาสทั้งเป็นชานพระอาราม สัณนิษฐานว่าที่ริมคลองคูเมืองเดิม จะมีที่ตั้งของศาลาทำน้ำเดิม พระอารามหันหน้าไปทางทิศเหนือ มีกำแพงสูงล้อมรอบพระอาราม มีซุ้มประตูแยกเข้าสู่ทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส อาคารในเขตพุทธาวาสประกอบด้วย ศาลา คู่ด้านหน้าชิดกำแพง ตรงกลางก่อเป็นฐานไพที ในแกนกลางมีพระวิหารหลวง ด้านหลังพระวิหารหลวงเป็นพระเจดีย์ และด้านข้างของพระวิหารหลวงเดิมที่มีอาคารหลังคาทรงเครื่องยอดแบบพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้เป็นหอพระไตรปิฎก แต่ ปัจจุบันสร้างเป็นอาคารทรงปรางค์ 2 หลัง

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

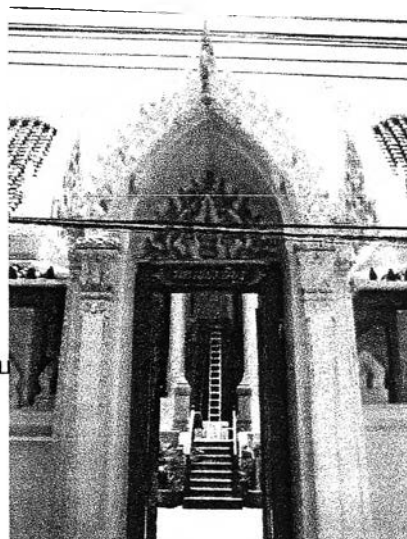

ภาพที่ 4.82 แสดงภาพทางอากาศ ประมาณ ปี พ.ศ. 2489 โดย William Hunt ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

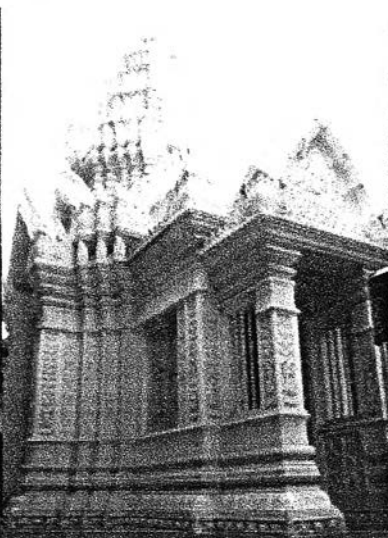
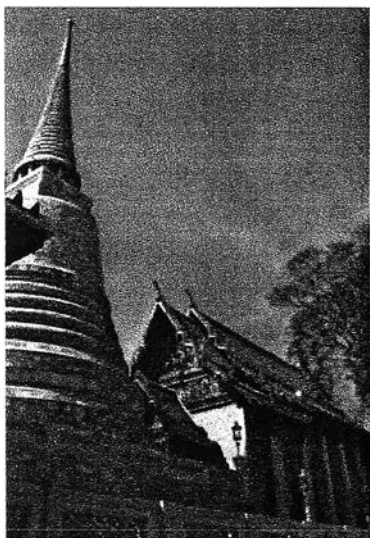
อาคารสำคัญเขตพุทธาวาสในปัจจุบัน

ภาพลายเส้นที่ 21
 ความสัมพันธ์ แนวแกน อาคาร
 สำคัญ เขตสังฆาวาส
 ที่มาจากสมคิด จิระทัศนกุล "รูปแบบ
 พระอุโบสถและพระวิหาร ใน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว"

ซุ้มประตูด้านหน้าพระวิหารหลวง

สภาพภายนอกและ
 ภายในวิหารพระจอมฯ

ศาลาคู่ด้านหน้าพระวิหารหลวง

พระปรางค์บรมพุทโธอดีตเจ้าอาวาส

ภาพที่ 4.83 แสดงอาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

2. วิสุงคามสีมา

ขอบเขตที่ดินที่ทรงให้กรมพระนครบาลจัดซื้อ โดยคิดพื้นที่เป็นตารางวา แล้วตีตารางวาละบาท ที่ดินนี้ มีความยาวในด้านตะวันตกมาด้านตะวันออก 35 วา กว้างไปข้างเหนือ ต่อได้ 31 วา 3 ศอก เป็นตารางวาได้ 1098 ตารางวา³⁵ ซึ่งเท่ากับขอบเขตที่กำแพงล้อมรอบพระอารามดังปัจจุบัน จึงเป็นเขตที่พระราชทานวิสุงคามสีมาไว้แต่แรก

3. แบบแผนพัทธสีมา

จากข้อมูลเอกสารโบราณ พบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางแผนที่พระราชทานแบบอย่างให้ที่ต่างๆสมควรแก่ความบริโภคนิยมของสงฆ์ในวัดราชประดิษฐ์ โดยเป็นมหาสีมาล้อมรอบพระอารามต่างจากพระอารามอื่นที่ทรงสถาปนา ความว่า

"... เป็นสุขแก่พระสงฆ์ซึ่งจะมาอยู่ และแต่งตั้งผูกพัทธสีมา ก็เอาตามพระราชประสงค์ซึ่งทรงเห็นชอบแก่ลัทธิในพระธรรมวินัย ผูกสีมารอบกำแพงวัดเป็นพัทธมหาสีมา ผิดกับพระอารามอื่นๆ ทรงเห็นสมควรจะให้ได้ นักปราชญ์ที่เข้าใจพระธรรมวินัยแท้ ไม่เป็นแต่ถือลัทธิอย่างคนโบราณจะมาเถียงไม่ได้ ฯ ..."³⁶

และได้ทรงจารึกคำพระราชอุทิศถวายเสานิมิตสีมาต่อท้ายจากจารึกที่ทรงพระราชอุทิศถวายที่สร้างวัดให้รายละเอียดแบบแผนสีมาที่ทรงสร้าง ดังนี้³⁷

"... ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงผูกพัทธสีมาในที่นี้ ด้วยปาสาณนิมิตคือเสาใหญ่ซึ่งปักไว้ในทิศทั้งแปดนี้เกิด เสาทั้ง 8 นั้น ฯ ซ้ำ ฯ ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ขอถวายเสาศิลาในทิศซึ่งปักไว้ในทิศทั้ง 8 เพื่อจะให้เป็นที่นิมิตมหาพัทธสีมา แลอีกเสาสองต้นประกบกัน เพื่อจะให้เป็นที่สังเกตที่สวดสมมติในท่ามกลาง รวม 10 ต้นนี้เป็นของพระสงฆ์ในคณะธรรมยุตติกนิกาย ประดับพระอารามนี้ด้วย มอบถวายอีกพร้อมกับทั้งเสาศิลา 10 ต้น ปักอยู่ในกลางสอง อยู่ในทิศทั้งแปดอีกแปด เพื่อจะให้เป็นที่นิมิตในทิศทั้งแปด และเป็นสำคัญที่พระสงฆ์ยืนสวดผูกสีมาในท่ามกลางด้วย เพื่อจะได้สมมุติสีมา ณ วัน 6 ฯ 1 7 คำ ปิณฑู สัปตศก พระพุทธศาสนากาล 2408 พรรษา ศักราช 1227 เป็นปีที่ 15 หรือเป็นวันที่ 5140 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ "

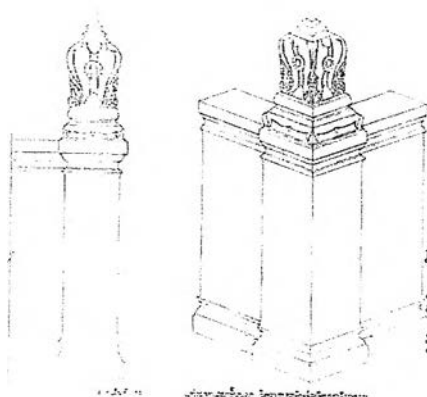
ขั้นตอนการผูกพัทธสีมา ในหมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 พ.ศ. 2408 เลขที่ 12 สรุปได้ดังนี้ ได้ผูกพัทธสีมาวัดราชประดิษฐ์ทั้งเขตพระอาราม พระสงฆ์ 200 รูปสวดพระพุทธรูป รวม 4 วัน และในวันเสาร์ แรม 7 ค่ำเวลาบ่ายห้าโมง พระสงฆ์ รวมราว 200รูป ประชุมสวดพระพุทธรูป แล้วพระสงฆ์ออกจากพลับพลา สวดตามทิศ ฤกษ์จะได้เชิญศิลาลูกนิมิตลงสู่ภูมิบาตร ผูกพัทธสีมาทั้งพระอุโบสถ ทั้งพระอาราม วันต่อมา พระสงฆ์ 200รูปได้รับบิณฑบาตทาน ให้ตำรวจนายด้านทำซุ้มตามหลักศิลา 8 ทิศ แล้วซึ่งเชือกกันคนไม่ให้เข้าไปในหัตถบาตร ให้เอาศาลเทวดาลด 2 ชั้น สำหรับตั้งมุมพระอาราม โบสถ์ 4 ศาล ให้ชุดหลุมฝังลูกนิมิต โดยรับลูกนิมิตจากพระเจ้าราชวรวงษ์เธอกรมหมื่นราชสีหวิกรม เข้าพระมณฑลพลับพลา แล้วให้เอาเก้าอี้ต่อกรมทำ ซ้ายไปตั้งมุมพระอุโบสถมุมละ 2 เก้าอี้สำหรับพระสงฆ์นั่งสวด เอาไม้ไผ่ทำประรำ ยืมโต๊ะหมู่ตั้งรองพระพุทธรูป ให้พอ ให้เบิกเชือกซึ่งสำหรับพระบรมวงษานุวงศ์ ข้าราชการ แขนวนโคมตามกำแพงรอบพระอารามเหมือนอย่าง

³⁵ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 141 เรื่อง สร้างวัดทางใต้ตึกดินเก่า.

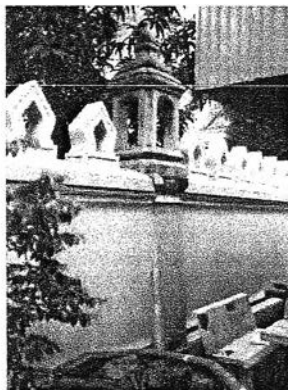
³⁶ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 58 เรื่องประกาศเรื่องวัดราชประดิษฐ์และพระราชทานข้าหลวงเดิม.

³⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 211.

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเดือน 6 นั้นถ้า จะได้ทำที่ประทับ ประรำ เพดาน ชุ่มเสมา ที่ไหนให้ทูลถามกรมหมื่น ราชสีหวิกรมเสียก่อน อนึ่งได้ทรงปิดทองลูกนิมิตที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ณ วันขึ้น 13 ค่ำเดือน 7

ภาพลายเส้นที่ 22
รูปแบบชุ่มวิสุคามสีมา
มีประจำทั้ง 8 ทิศ

ภาพที่ 4.84
หลักสีมากกลางย่าน
แสดงที่สวดสมมุติ

4. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงอาราธนาคณะสงฆ์ จากวัดบวรนิเวศวิหารมาครองวัด เมื่อ จ.ศ. 1227(พ.ศ.2408) ความปรากฏตามข้อมูลหมายรับสั่ง³⁸ว่า " ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ศุกร์ ขึ้น 13 ค่ำเดือน 8 ปิจฉลุ สัปดาห์เวลาเช้าพระสงฆ์จะได้รับพระราชทานฉันแล้วจะได้แห่ พระราชาคณะ 1 รูป พระถานานุกรม 3 รูป พระอันดับ 16 รูป แต่วัดบวรนิเวศ..." และให้ท้องพระคลังเตรียม อาสนะ กระโถนขันน้ำ ไปตั้งแต่ง ถวาย พระสงฆ์ มีการตั้งเลี้ยงพระสงฆ์ เบิกจ่ายสายสิญจน์ให้สงฆ์ถือสวด ให้จ่ายอ่างมังกรให้ตำรวจไปตั้งที่กุฎี ชาวที่หุงถวายให้จัดกรรมนาจ่ายข้าวสารซ้อมแต่ต้นนาสวนที่ชาวดี ให้วิเศษหุงถวายพระสงฆ์ ยังมีรายการสิ่งของ เล็กน้อยพระราชทาน ล้วนจัดไว้ 20 ชุด

พระราชาคณะที่มาครองคือ พระสาสนโสภณ (สา ปุสฺสเทโว) ซึ่ง เป็นศิษย์หลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าและ เป็น 1 ใน พระเถระต้นวงศ์ธรรมยุติกนิกาย ทั้ง 10 แต่ต้นอีกด้วย และภายหลังได้รับการ สถาปนาเลื่อนสมณะศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง ที่ พระธรรมวโรดม และ เมื่อพ.ศ. 2422 ได้รับ พระกรุณาโปรดสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ "สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ ตำแหน่งที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ"

ภาพที่ 4.85
สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว)
เจ้าอาวาสรูปแรก
ที่มา หนังสือชุดพระเกียรติคุณสมเด็จพระ
สังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่
9 หน้า 9

³⁸ หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 14/1 เรื่องแห่งพระราชาคณะวัดบวรนิเวศวิหารไปอยู่วัดราชประดิษฐ์.

จากข้อมูลเอกสารโบราณระบุสิ่งก่อสร้างในวัดราชประดิษฐ์ฯ มีดังรายการต่อไปนี้³⁹

1. พระอุโบสถ (วิหารหลวง)
2. พระเจดีย์ฐานกว้าง 8 วา สูง 16 วา
3. ปราสาท องค์หนึ่ง
4. หอระฆังหลังหนึ่ง กว้าง 8 ศอก ยาว 8 ศอก
5. กุฏิใหญ่หลังหนึ่ง 5 ห้อง ชื่อ 10 ศอก เฉลียงกว้าง 4 ศอกรอบตัว 10 ห้อง
6. กุฏิเล็ก 4 หลัง หลัง ละ 6 ห้อง ชื่อ 10 ศอก เฉลียงด้านหนึ่ง กว้าง 3 ศอก
7. หอฉันหลังหนึ่ง 3 ห้อง ชื่อ 7 ศอก มีเฉลียงปลายเท้า
8. กุฏิกัปปิยะ 2 หลัง หลัง ละ 2 ห้อง ชื่อ 6 ศอก มีเฉลียงด้านหนึ่งกว้าง 3 ศอก
9. ศาลาในกำแพงหน้าพระวิหาร 6 หลัง : 5ห้อง 2 หลัง, 2ห้อง 4 หลัง ชื่อ 8 ศอก มีเฉลียงปลายเท้า
10. ศาลาในกำแพงสวน 3 หลัง 3 ห้อง 2 หลัง ,2 ห้อง 1 หลัง ชื่อ 6 ศอกมีเฉลียงปลายเท้า
11. ศาลาตะพานน้ำ หลังหนึ่ง 2ห้อง ชื่อ 6 ศอก มีเฉลียง 2 ด้าน กว้าง 3 ศอก
12. โรงเรือหลังหนึ่ง 5 ห้อง ชื่อ 3 วา 2 ศอก
13. ก่ออิฐถือปูนศาลาการเปรียญหลังหนึ่ง ศาลาเล็ก 2 ข้าง ชื่อ 3 วา เฉลียงกว้าง 4 ศอก คืบ
14. ชุดบ่อก่ออิฐถือปูน กว้าง 4 ศอก ยาว 19 วา ลึก 8 ศอก
15. ชุ่มประดู 10 ชุ่มก่ออิฐถือปูน ขนาดใหญ่ 3 ชุ่ม ขนาดเล็ก 7 ชุ่ม
16. กำแพงรอบวัด ยาว 31วา 3 สาย กว้าง 35 วา 3 สาย สูง 4 ศอก 6 นิ้ว
17. ถือบ่อนก่อชุ้มเสมากำแพง
18. ทำตึกกรมคลองหน้าวัดให้ข้าพระอยู่
19. ทำเขื่อนริมคลองหน้าวัด
20. ศาลาตึกดิน เป็นศาลาบอกหนังสือที่ในกำแพงตึกดิน

ซึ่งในปัจจุบันเหลืออาคารดั้งเดิมน้อยมาก ในการศึกษานี้จึงเลือกอาคารที่มีรูปแบบและวัสดุเป็นอาคารดั้งเดิมของพระอาราม จะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

5.1. หมู่กุฏิพระราชอาคณ

ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางเขตสังฆาวาสโดยขนานข้างเหนือและข้างใต้ด้วยหมู่กุฏิ ทางตะวันตก ทิ้งพื้นที่ว่างระหว่างกำแพงกันกลางแบ่งเขตกับกุฏิ มีหอระฆังอยู่ด้านตะวันตก

อาคารแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตำนกสูง(คำเรียกอาคารภายหลังเมื่อ เจ้าอาวาสได้รับสถาปนา เป็นสมเด็จพระสังฆราช) อยู่ทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน สูง 3 ชั้น ขนาดกว้าง 2 ห้อง ยาว 5 ห้อง ชั้นล่างกันผนังเป็นห้องเก็บของ 2 ห้อง ตรงกลางมีโถงบันไดใหญ่สามารถเดินขึ้นต่อเนื่องถึงชั้น 2 ได้ ซึ่งในชั้น 2 นี้เป็นที่พำนักของพระผู้ปฏิบัติของ เจ้าอาวาส มีห้องอยู่ 2 ห้องและ ที่ชั้น 3 ซึ่งเป็นชั้นบนสุดเป็นที่พำนักของเจ้าอาวาส มีลักษณะเป็นห้องโถงโล่ง และมีฝากันไม้ มีประตูเข้าออกด้านทิศเหนือของอาคารเป็นห้องบรรทม ด้านนอกมีบันไดไม้ใช้สำหรับขึ้นลง

³⁹ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1226 เลขที่ 42 เรื่อง เงินค่าก่อสร้างทำวัดราชประดิษฐ์.

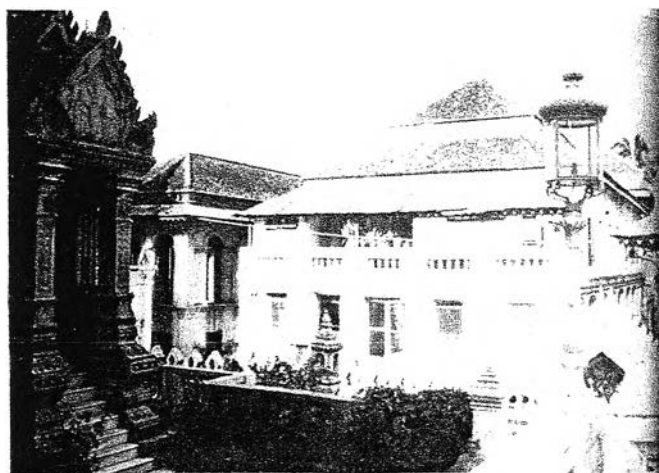
ตำหนักใหญ่ ตั้งอยู่ต่อกับตำหนักสูง ลักษณะเป็นอาคารโถงก่ออิฐถือปูนสูง 2 ชั้น กว้าง 5 ห้อง ยาว 7 ห้อง โดยชั้นล่างเป็นโถงโล่ง ใช้เป็นที่พักคอยของ ข้าราชการบริวาร ที่ตามเสด็จ มีทางเข้า 2 ทาง คือทางทิศ ตะวันออก เป็นทางใหญ่ และทางทิศเหนือ อยู่ใต้บันไดก่ออิฐถือปูนซึ่งเป็นบันไดหลักของอาคาร ชั้น 2 เป็น หอประชุมสงฆ์ ลักษณะเป็นโถงโล่ง ด้านในมีการกันห้องด้วยฝาไม้ และมีทางเดินออกเชื่อมกับอาคารตำหนักสูง ด้วย ส่วนบันไดภายใน และห้องน้ำเป็นส่วนที่มาต่อเติมภายหลัง

หลังคาเป็นหลังคาทรงปั้นหยา โดยที่ตำหนักสูง มีกันสาดรอบ มีการปั้นปูนประดับตรงคอสอง ส่วน หลังคาตำหนักใหญ่มีลักษณะคล้ายกันแต่เป็นหลังคาทรงปั้นหยา มีการซ้อนชั้นหลังคาเป็น 2 ดับ และ 3 ดับ โดย ดับที่ 2 เป็นกันสาดและดับที่ 3 เป็นหลังคาคกลมระเบียงทางเดินด้านทิศเหนือ ส่วนหลังคาคกลมเจี๊ยง ด้าน ตะวันตกและบันได มาสร้างเพิ่มเติมภายหลัง

ผนังอาคารใช้โครงสร้างก่ออิฐถือปูนเรียบ ตรงตำแหน่งเสามีการปั้นปูนพอกปูนเป็นเสาเก็จทุกแนว ช่องประตูและหน้าต่าง เดิมเป็นบานไม้ลูกฟักเกล็ดระบายอากาศเหมือนกันทุกบาน แต่ในคราวบูรณะครั้ง หลังสุดได้เปลี่ยนเป็นบานไม้ลูกฟักกระจก

ฐานอาคาร ตำหนักใหญ่ยกฐานสูงประมาณ 1 เมตร เดิมเคยมีช่องระบายอากาศ แต่ปัจจุบันก่อปิดทึบ ส่วนตำหนักสูงยกฐานเพียง สูงประมาณ 30 เซนติเมตร

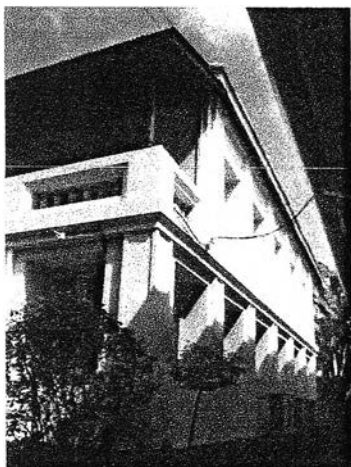
โครงสร้าง ใช้ผนังรับน้ำหนัก พื้นชั้นบน เป็นพื้นไม้วางบนตงและคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบซ้อ และจันทัน มุงกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบชนิดหางเหยี่ยว

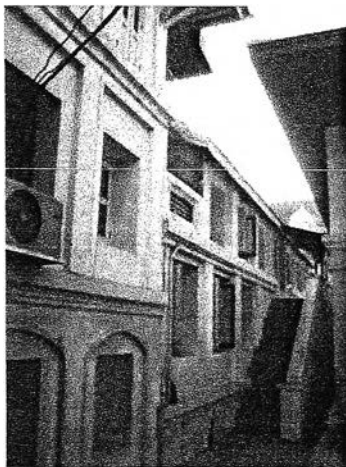
ภาพถ่ายเก่าของหมู่กุฏิพระตำหนัก และภาพ บางส่วนของหมู่กุฏิคณะนอก

ภาพที่ 4.86 ภาพถ่ายเก่าของหมู่กุฏิพระตำหนัก ที่มา สมุดภาพของวัด

สภาพปัจจุบันด้านข้างหมู่กุฏิพระ
ตำหนัก

สภาพปัจจุบันด้านข้างหมู่กุฏิพระ
ตำหนักฝั่งบันไดขึ้นชั้น 2

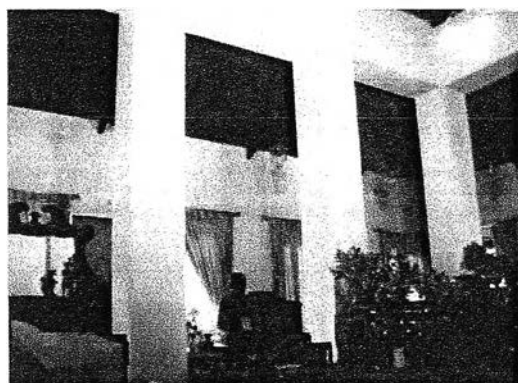
สภาพปัจจุบันด้านข้างตำหนักสูง

สภาพปัจจุบัน ภายใน ชั้นล่างกุฏิพระตำหนัก ใช้เป็นที่แสดงธรรม

สภาพปัจจุบัน ภายใน ชั้นบนกุฏิพระตำหนัก ใช้
เป็นที่เก็บของ

ภายในอาคาร
ชั้นที่สอง

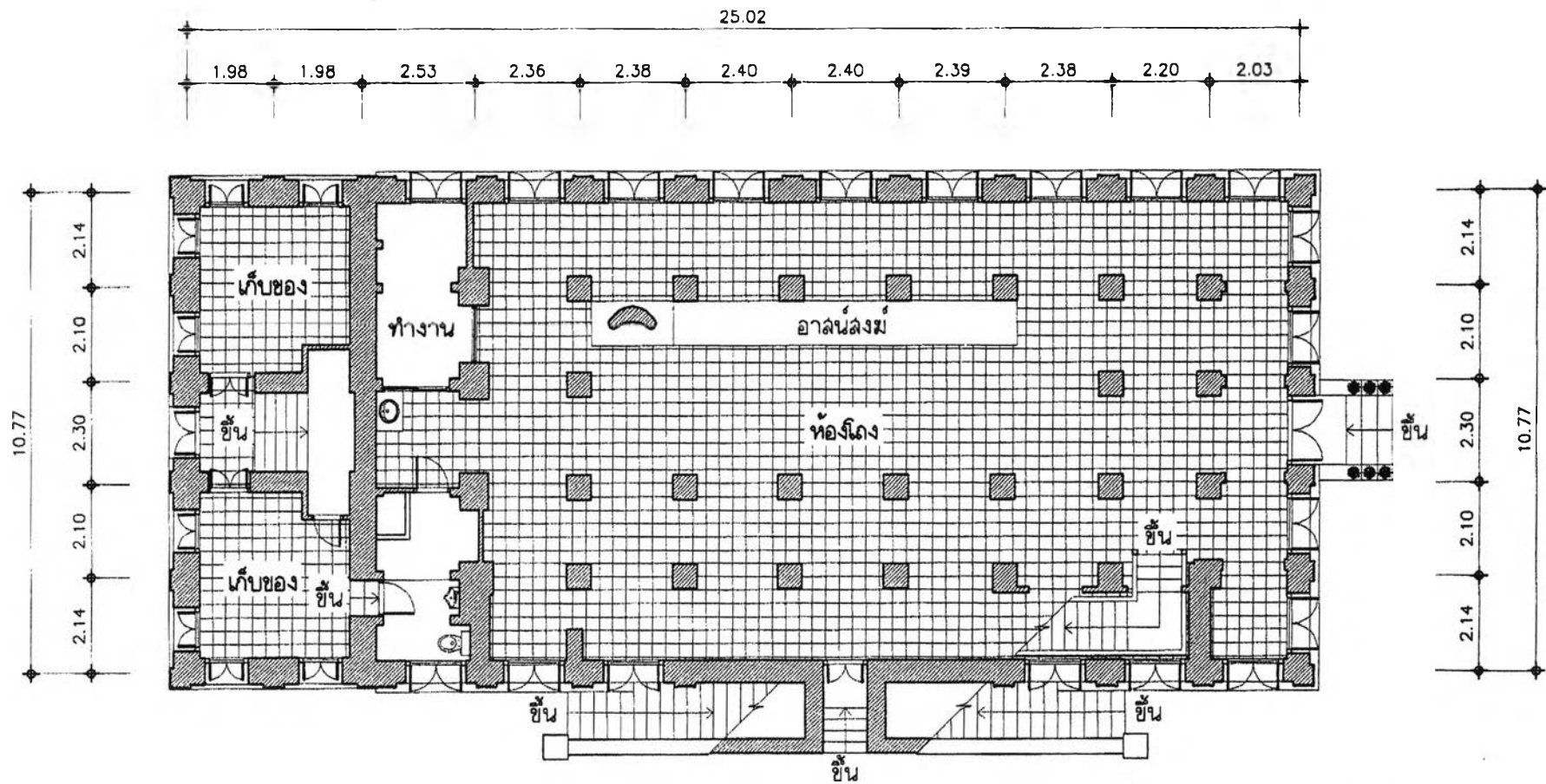

ฝาไม้กั้นห้องในตำหนักสูง

บันไดขึ้นกุฏิตำหนักสูง เป็นที่อยู่อดีตเจ้าอาวาส

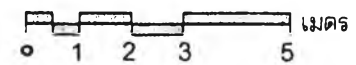
ภาพที่ 4.87 แสดงสภาพภายใน - ภายในอกกุฏิเจ้าอาวาส

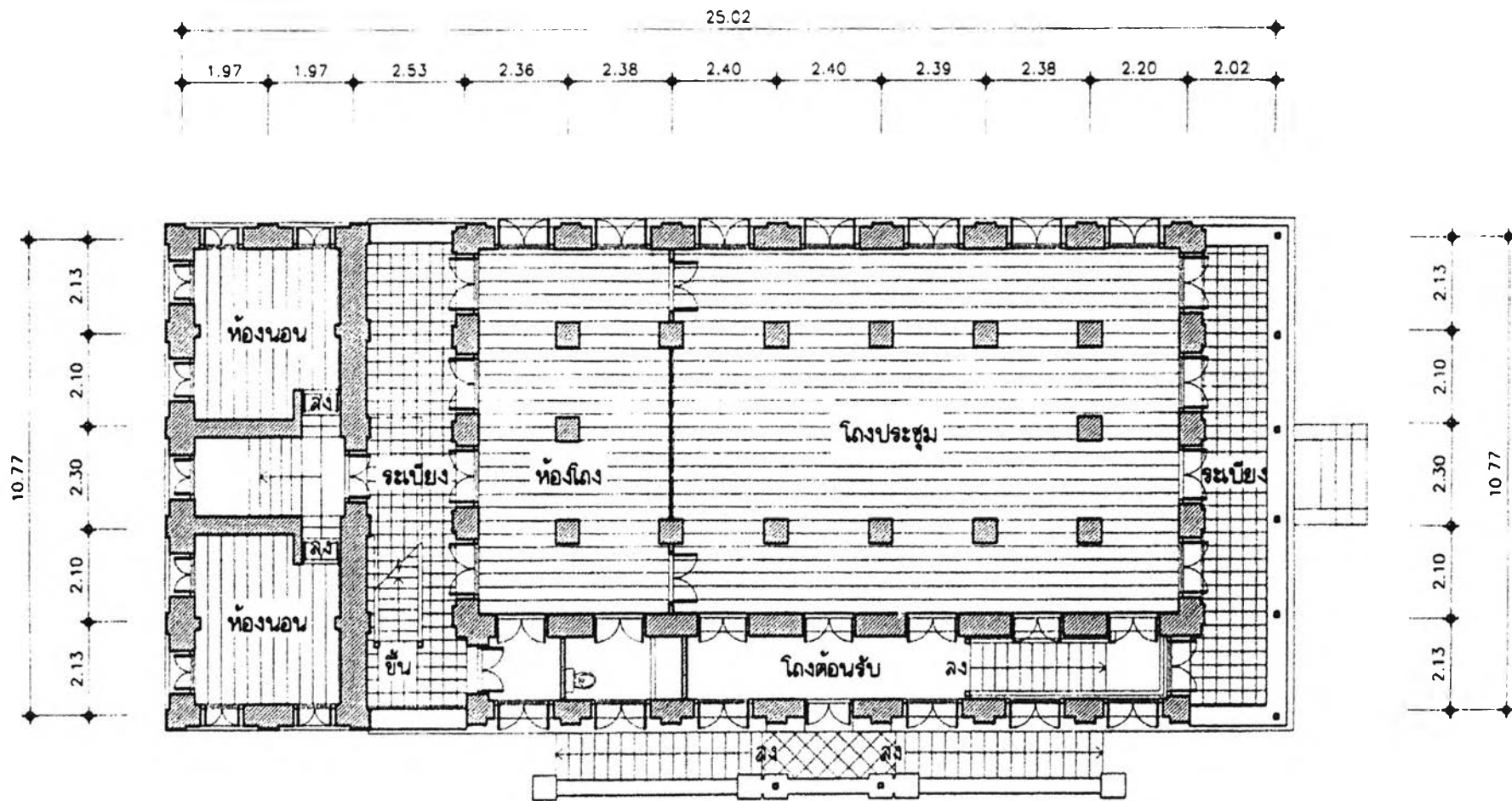

ภาพลายเส้นที่ 23 ผังพื้นที่ชั้นล่างกุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

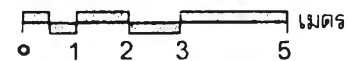
(ที่มา ศรีธธา เจริญรัตน์ , แนวทางการออกแบบตึกสำนักสมเด็จพะสังฆราชและเสนาสนะในเขตสังฆาวาส

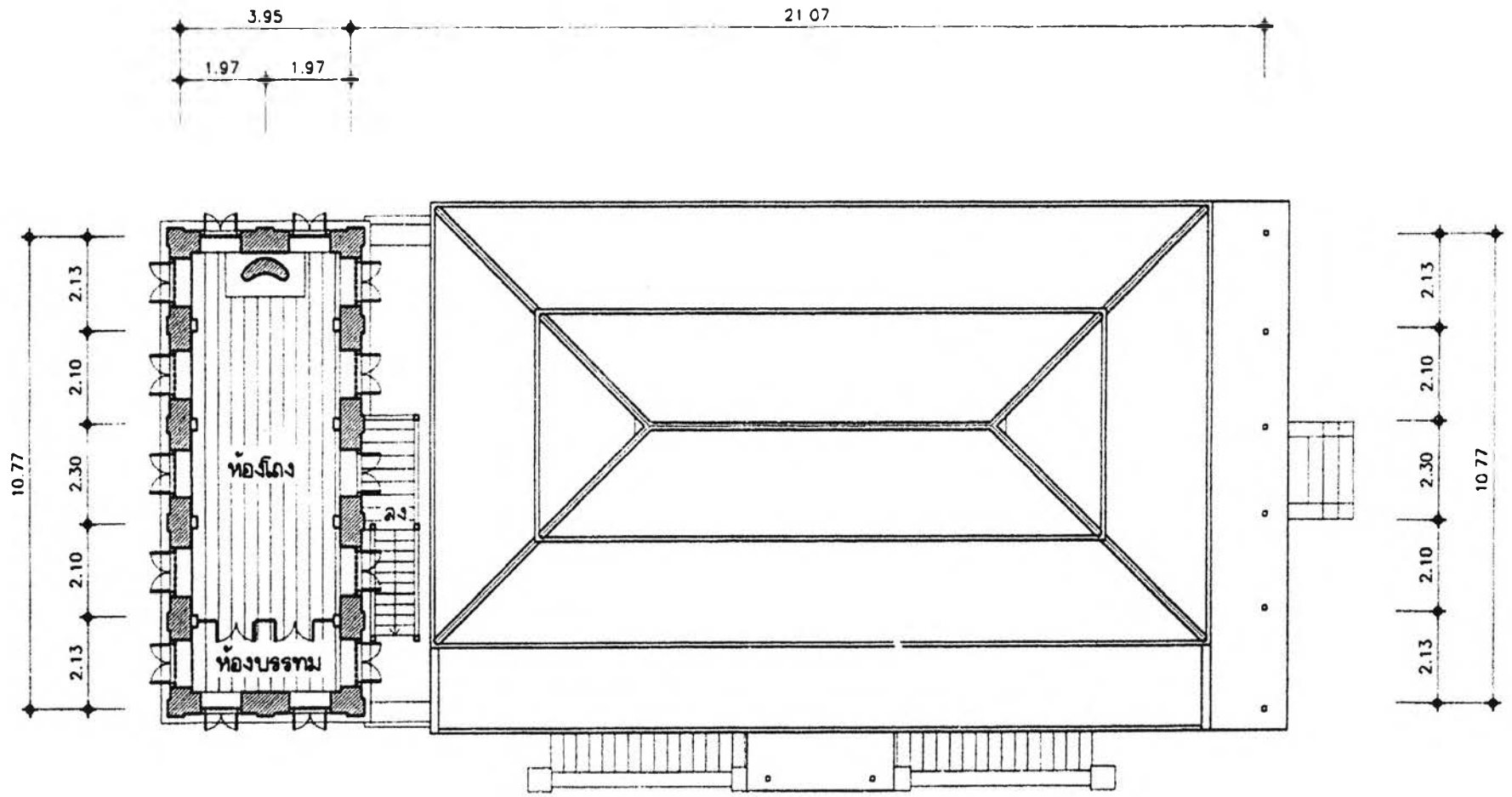
: กรณีศึกษาพุทธมณฑล, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.)

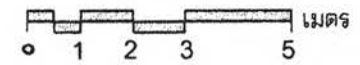

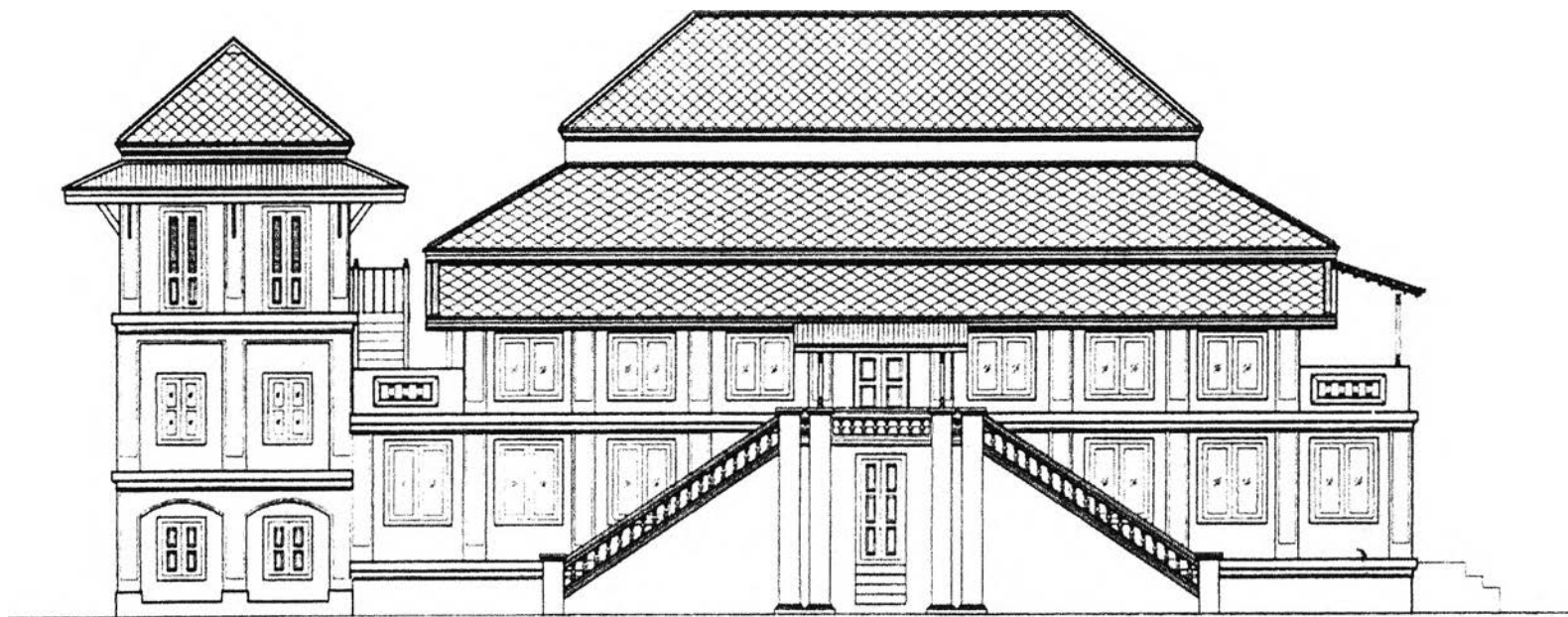
ภาพลายเส้นที่ 24 ผังพื้นที่ชั้นที่ 2 กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

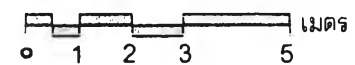

ภาพลายเส้นที่ 25 มังพื้นชั้นที่ 3 กุฎิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

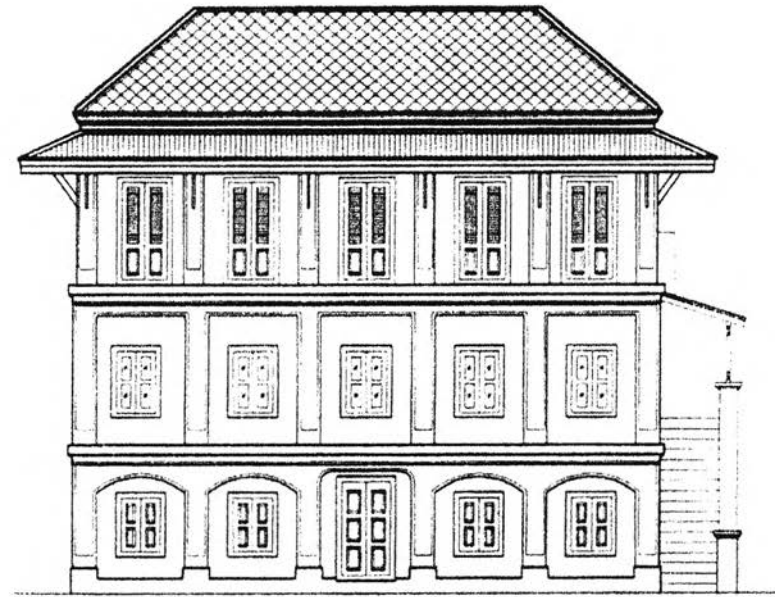

ภาพลายเส้นที่ 26 รูปด้านทิศเหนือ กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

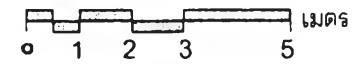

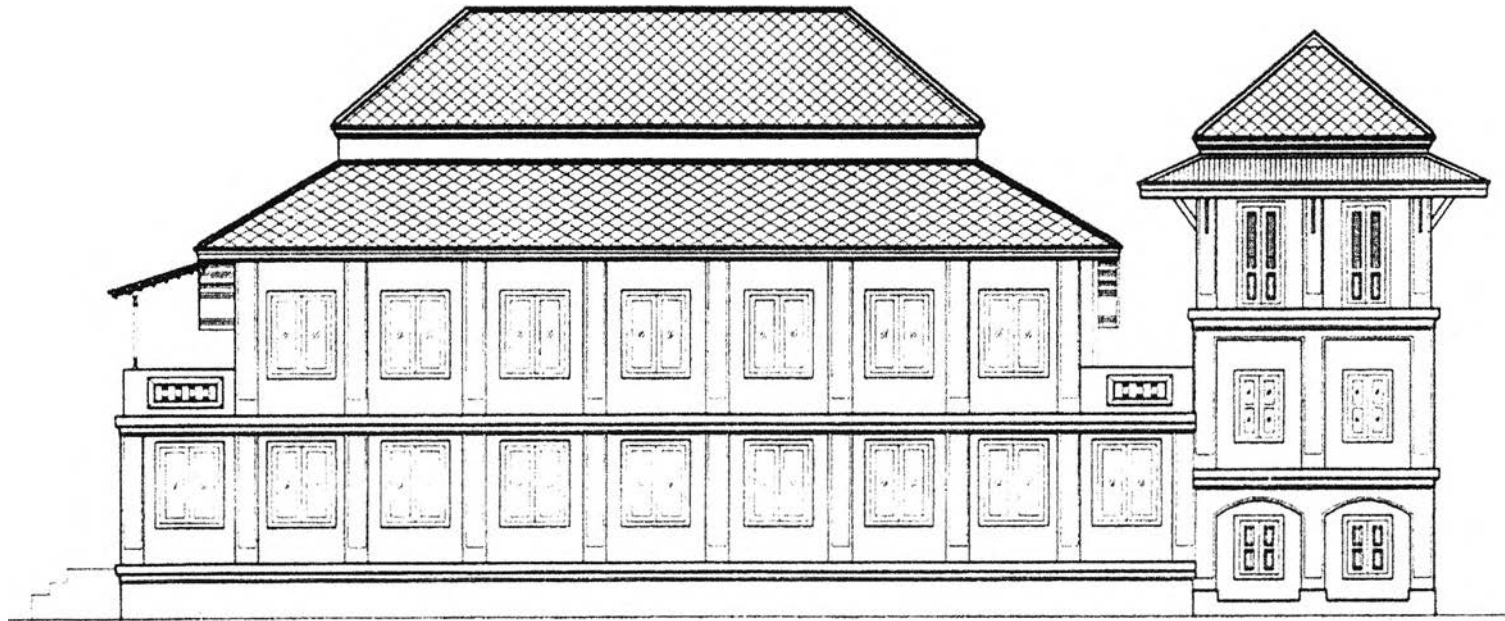

ภาพลายเส้นที่ 27
 รูปด้านทิศตะวันออก กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

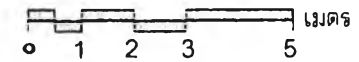

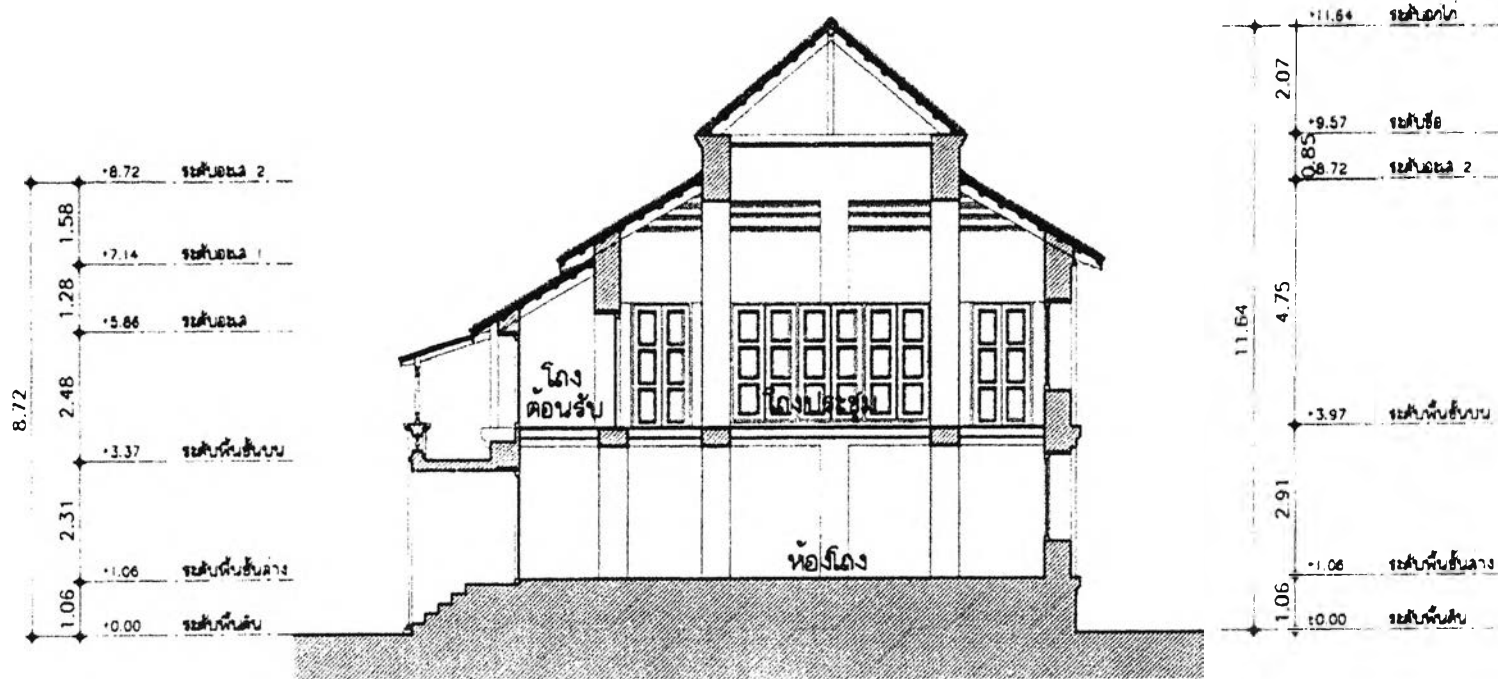
ภาพลายเส้นที่ 28
 รูปด้านทิศตะวันตก กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

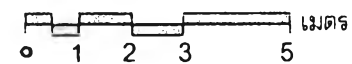

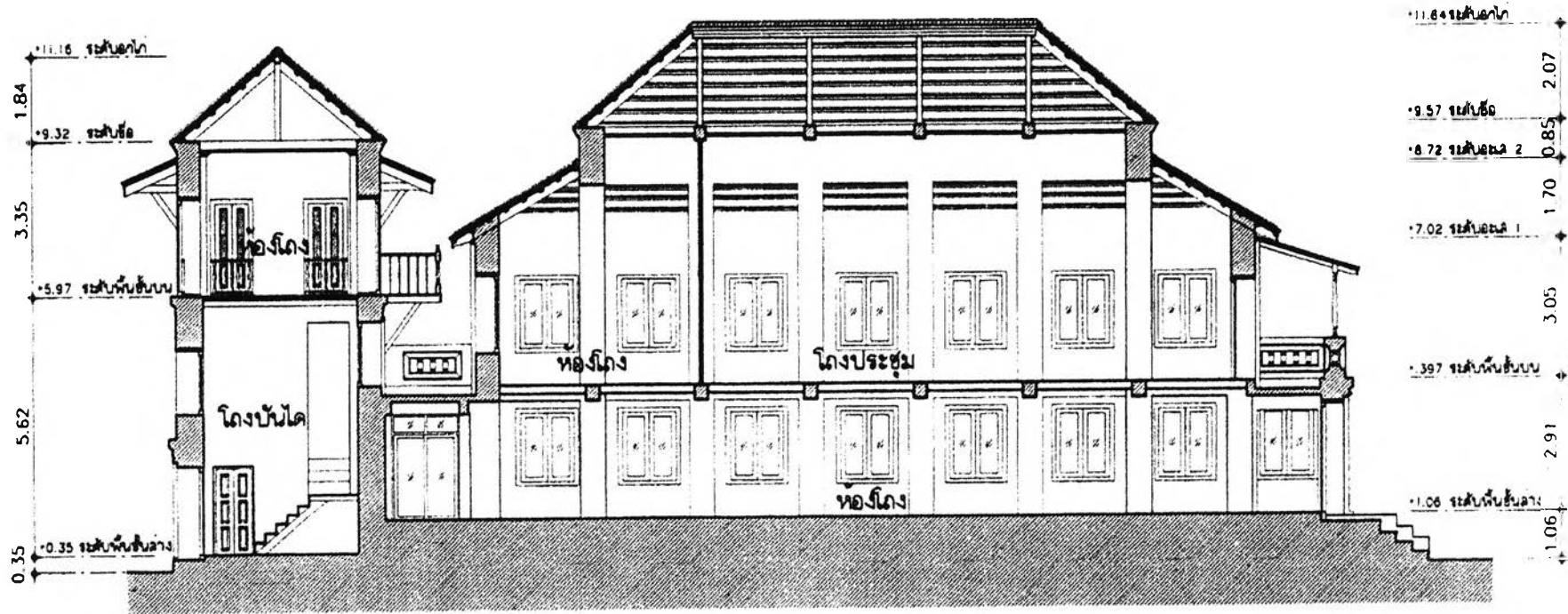
ภาพลายเส้นที่ 29 รูปด้านทิศใต้ กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

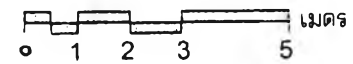

ภาพลายเส้นที่ 30 รูปตัดตามขวาง กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ

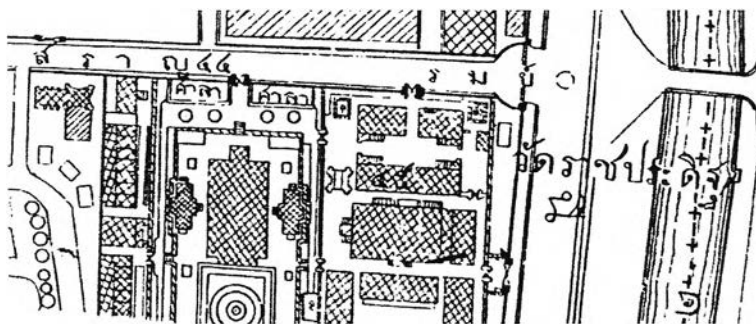

ภาพลายเส้นที่ 31 รูปตัดตามยาว กุฏิเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐฯ

5.2. หมู่กุฎิพระท้าวไป

จากข้อมูลแผนที่ พ.ศ 2450 และ ประกอบกับ จำนวนพระสงฆ์ ซึ่งมาครองพระอารามเมื่อ ปี พ.ศ. 2408 และจากการสำรวจพบว่าเดิมมีหมู่กุฎิพระท้าวไปอยู่ทั้งสิ้น 2 หมู่ โดยตั้งอยู่ขนานหัว-ท้ายหมู่กุฎิพระราชาคณะ ปัจจุบันเรียกชื่อคณะหน้า และ คณะท้าย แต่คณะหน้าได้รับการก่อสร้างใหม่ จึงเหลือเพียง คณะท้ายที่ยังคงรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมให้ศึกษา

แผนผังที่ 32 แสดงอาคารในวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ปี พ.ศ. 2450 สังเกตอาคารในหมู่กุฎิคณะต่างๆยังปรากฏอยู่ครบ มีแนวกำแพงกั้นเขตคณะหน้าและคณะกลาง

ภาพที่ 4.88 อาคารต่างๆในปัจจุบัน หมู่กุฎิเดิมหลงเหลืออยู่เพียงพระตำหนัก และ หมู่กุฎิคณะท้าย

หมู่กุฎิคณะท้าย

พระตำหนัก (กุฎิพระราชาคณะ)

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม คณะท้ายเป็นอาคารที่ถูกระบุว่า เป็น กุฎิเล็ก 4 หลัง หลังละ 6 ห้องชื่อ 10 ดอก เจดีย์ด้านหน้า กว้าง 3 ดอก ผังชั้นล่างมีการแบ่งห้องหลังละ 3 ห้อง แต่ละห้องยาว 2 ห้องเสา ชั้นบนมี 1 หลังทางด้านตะวันตก ที่แบ่งห้องเหมือนชั้นล่าง คือ ห้องละ 2 ห้องเสา และ อีก3 หลัง มีการแบ่งเป็น 3 ห้อง แต่พบว่ามีขนาดไม่เท่ากันทั้ง 3 ห้องโดยห้องใหญ่มี 3 ห้อง ห้องขนาดกลาง ยาว 2 ห้อง และห้องขนาดเล็ก ยาว 1 ห้องเสา โดยที่ ในห้องขนาดใหญ่ยังมีการกั้นห้องแบ่งย่อยเป็นห้องพัก 1 ห้องเสา และห้องโถง 2 ห้องเสา

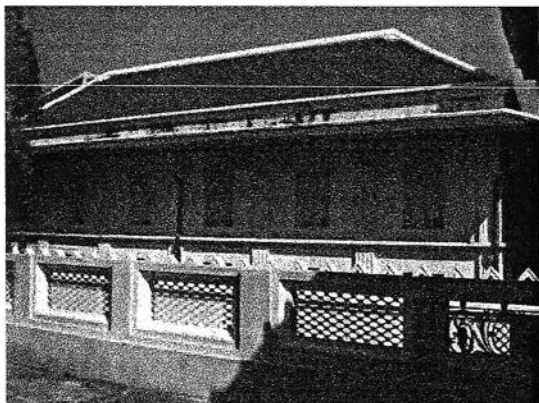
กุฎิแต่ละห้อง มีบันไดห้องละ 1 บันได และตรงใต้ชานพักบันได เจาะเป็นทางเข้าห้องด้านล่าง

หลังคาเป็นหลังคาทรงปั้นหยา แต่ละหลังมีกันสาดรอบ มีการปั้นปูนประดับตรงคอสอง เดิมมุงด้วยกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบชนิดหางเหยี่ยว ปัจจุบันซ่อมเปลี่ยนเป็นชนิดเคลือบ

ผนังอาคารใช้โครงสร้างก่ออิฐถือปูน ปั้นปูนพอกปูนเป็นเสาก่อกว้างทุกแนวแต่งลายเซาะเป็นร่องแบบศิลปะตะวันตก ช่องประตูและหน้าต่างชั้นล่าง เป็นบานเปิดไม้แบบไทยคือ มีกรอบเซ็ดหน้า ผนังภายในทำเป็นผนังบานแฝด บานเปิดเข้าด้านใน มีรูปกลอนกบด้านนอกมีลูกกรงเหล็กกันขโมย หน้าต่าง - ประตู ชั้นบน เป็นบานเปิดคู่ ลูกพักไม้ ติดบานพับ

ฐานอาคาร กุฎิไม่ยกฐานอาคารเพียงปั้นปูนประดับฐานเสา

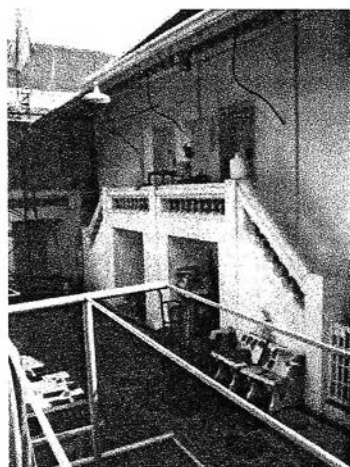
โครงสร้าง ใช้ผนังรับน้ำหนัก พื้นชั้นบน เป็นพื้นไม้วางบนตงและคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน มุงกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบชนิดหางเหยี่ยว

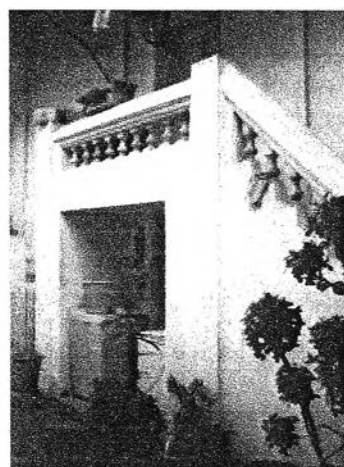
หมู่กุฏิคณะท้าย

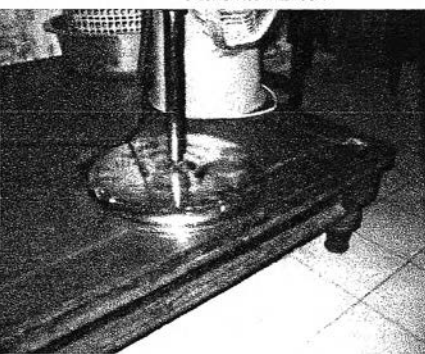
ลานที่ว่างภายในหมู่กุฏิคณะท้าย

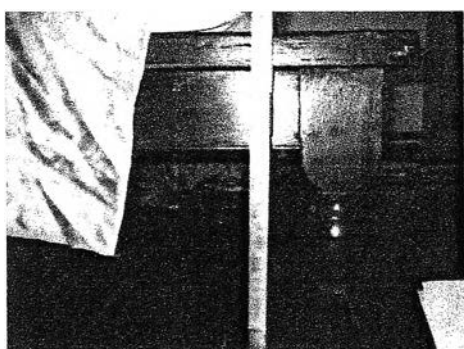
ที่ว่างตรงกลางหมู่กุฏิวางแนวแกนกลางไปสู่พระเจดีย์ประธาน

เจดีย์และบันได

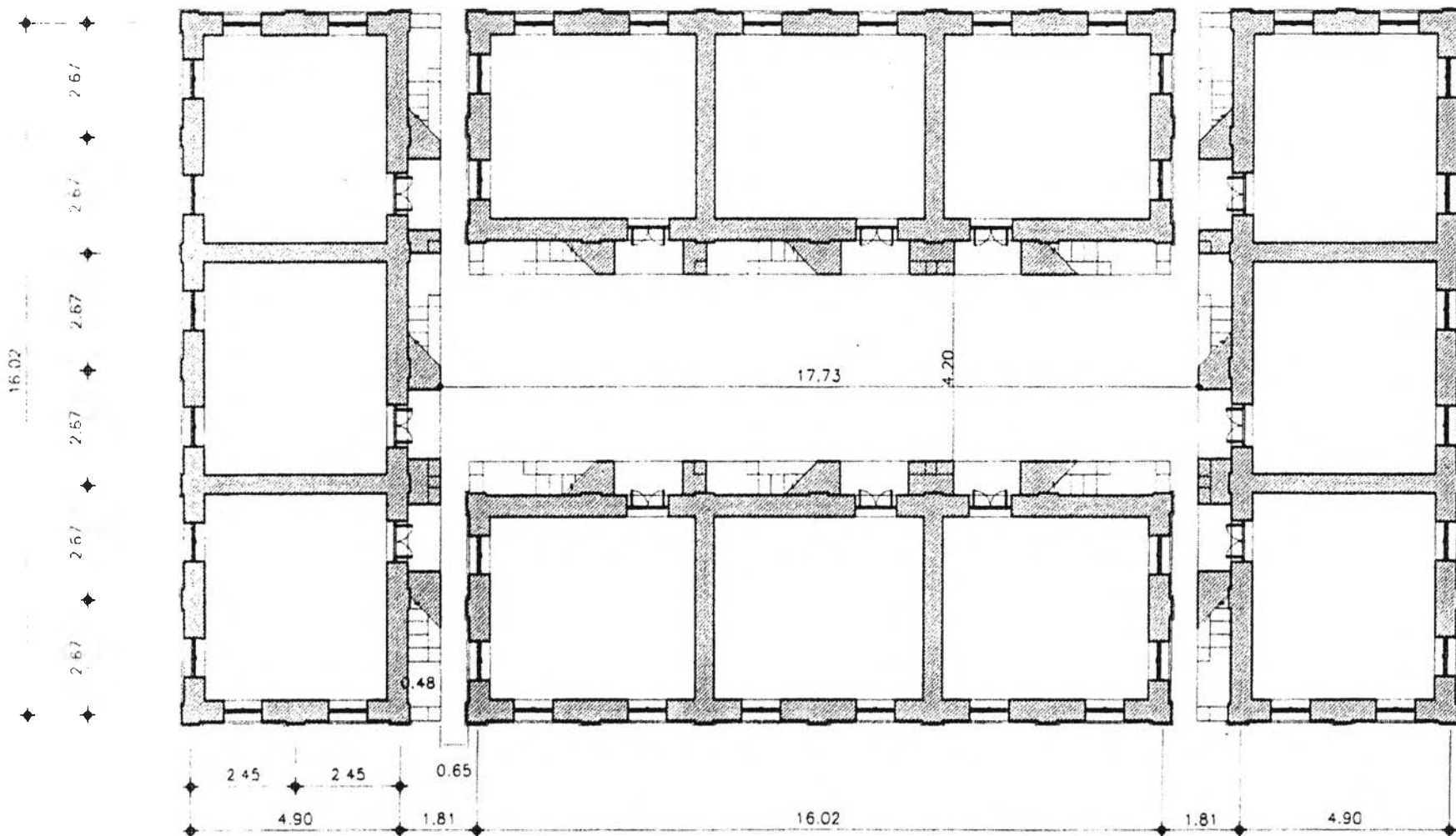

สภาพภายในห้องกุฏิพระทั่วไป (ชั้นบน)

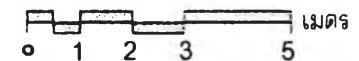

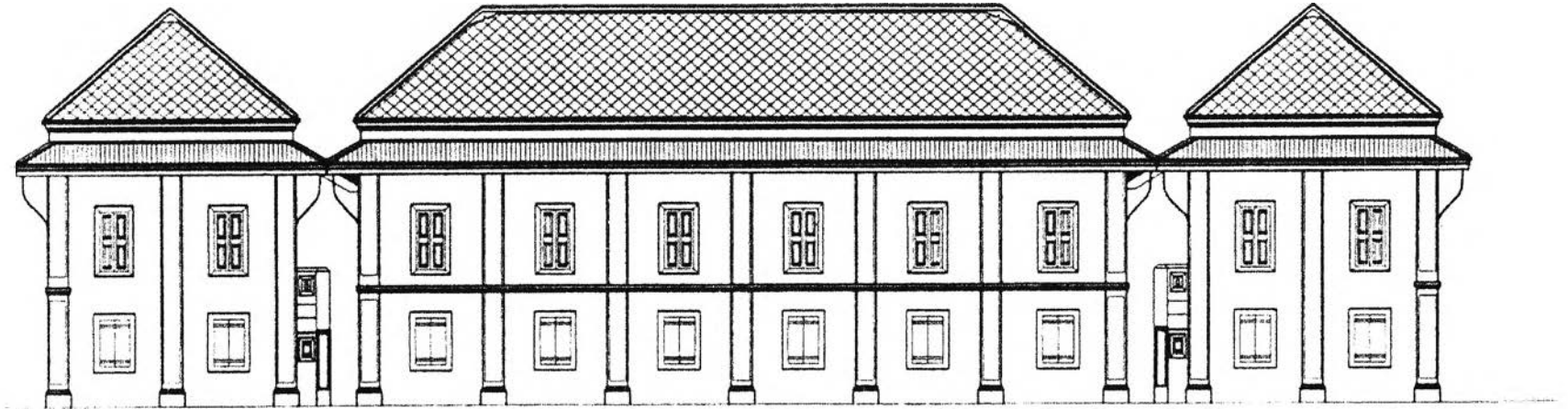
เตียงของดั้งเดิมในกุฏิ

ภาพที่ 4.89 แสดงหมู่กุฏิพระทั่วไป

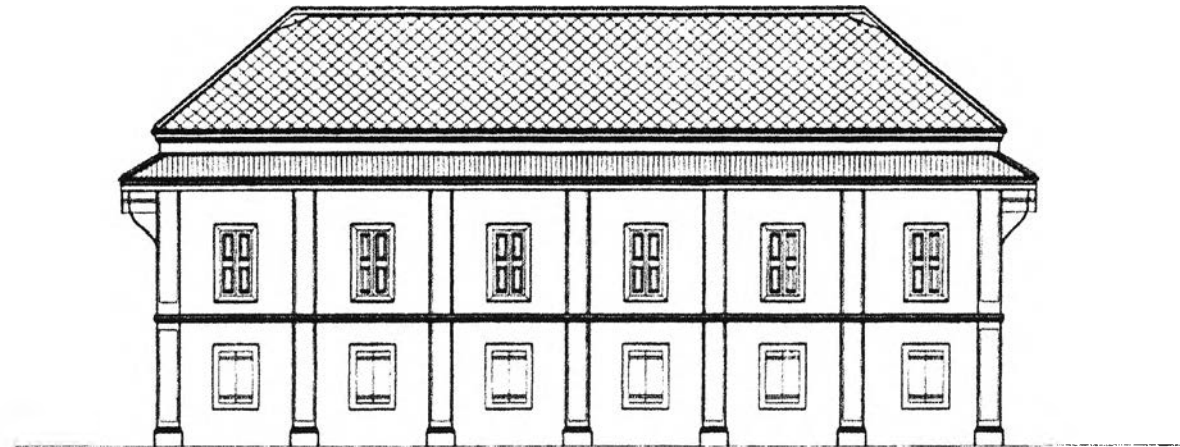
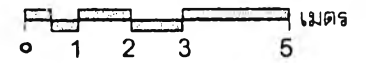

ภาพลายเส้นที่ 32 ผังพื้นที่ชั้นล่าง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดราชประดิษฐฯ

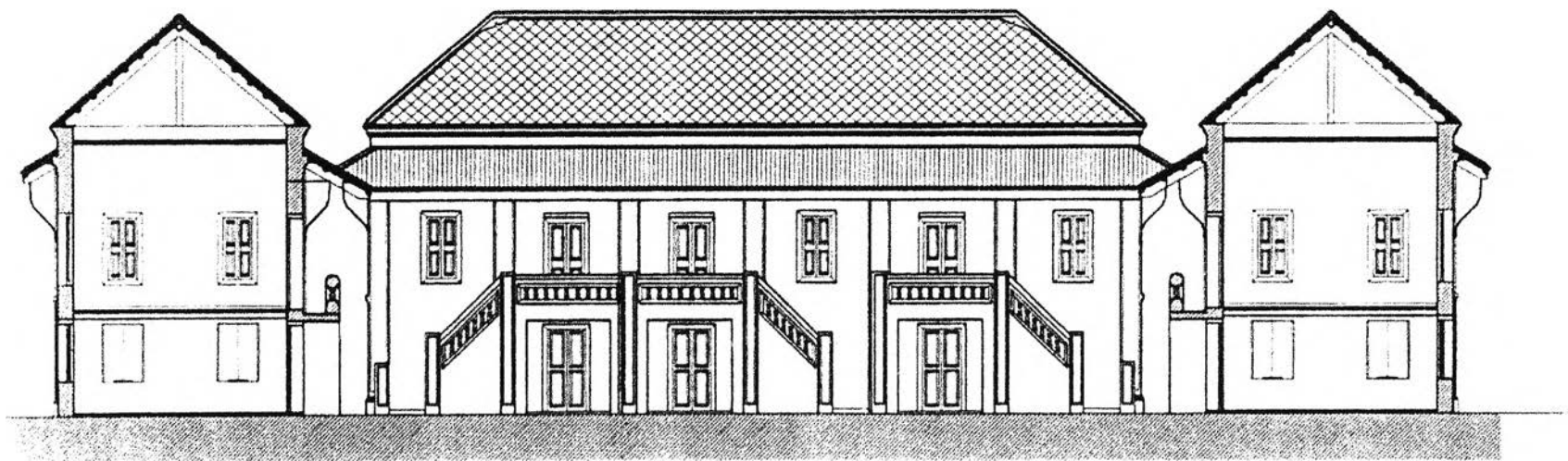

ภาพลายเส้นที่ 34 รูปด้านข้าง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดราชประดิษฐ์ฯ

ภาพลายเส้นที่ 35 รูปด้านข้าง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดราชประดิษฐ์ฯ

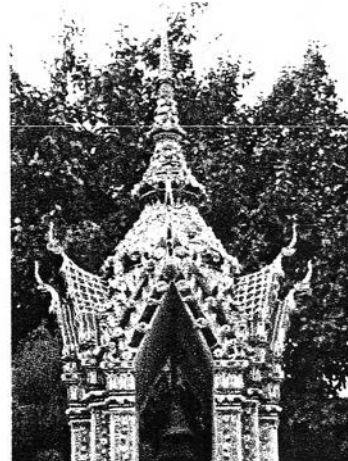
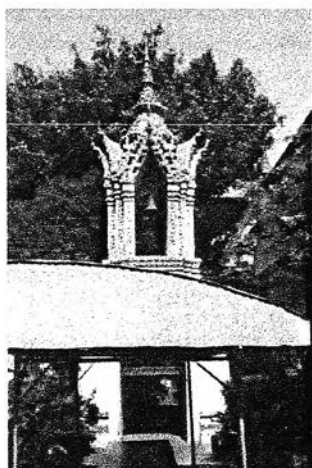

ภาพลายเส้นที่ 36 รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไปวัดราชประดิษฐ์ฯ

5.3. อาคารอื่นๆในเขตสังฆาวาสและที่น่าสนใจ ที่ได้จากข้อมูลภาคเอกสารบางส่วน

หอกลอง หอระฆัง

ศาลาการเปรียญ (ธรรมศาลา) และ ธรรมมาศ ประดิษฐานอยู่ภายในอาคาร

อาคารหอพระไตรปิฎกหลังเก่าที่ถูกรื้อลง

ภาพที่ 4.90 แสดง อาคารอื่นในเขตสังฆาวาส

จากการศึกษาวัดราชประดิษฐ์ ผู้ศึกษาได้พบว่านอกเหนือไปจากการสร้างวัดราชประดิษฐ์แล้ว พระศาสนโศภณ (สา ปุสฺสเทโว) อดีตเจ้าอาวาสรูปแรก ยังได้สร้างวัดอีกวัดหนึ่ง โดยสันนิษฐานมีวัตถุประสงค์ในการสร้างวัดดังกล่าวเพื่อเป็นสถานที่สำหรับการส่งพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสไปประพฤติวัตร อยู่กรรมเป็นต้น ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นวัดที่มีข้อมูลน่าสนใจและสามารถใช้ประกอบการศึกษาได้จึงพิจารณารวบรวมข้อมูลบันทึกในบทนี้ด้วย

วัดยุคนธราวาส

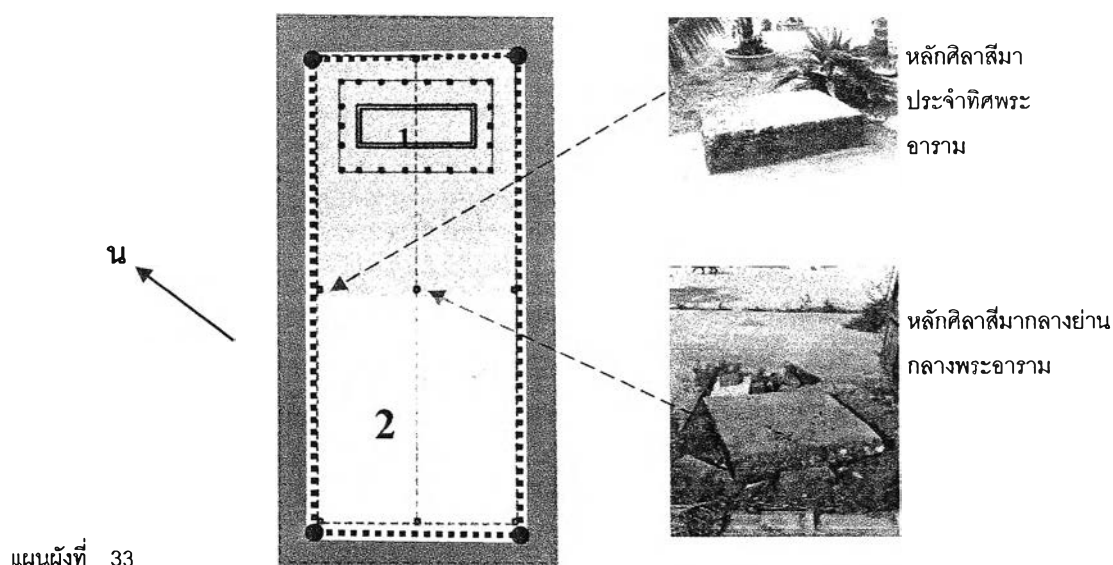
ชนิดของวัด พระอารามหลวง
ที่ตั้ง หมู่ที่ 7 บ้านสวนเจ้า ตำบลบางเลน อำเภอบางหว้าใหญ่ จ.นนทบุรี
ผู้สร้างวัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระสาสนโสภณ (เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์)
ประวัติ สร้างขึ้นประมาณ ปีพ.ศ.2410 โดยพระสาสนโสภณ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้โปรดให้สร้างวัดราชประดิษฐ์ขึ้นแล้ว วัสดุสัมภาระต่างๆที่เหลือจากการก่อสร้าง จึงได้นำมาสร้างวัดยุคนธราวาสขึ้น⁴⁰ และมีวัดอุประสงค์ใช้เป็นสถานที่อยู่กรรมของพระสงฆ์ที่ต้องอาบัติ

จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน พระครูสุคันธสีลคุณ (ชันโท) เมื่อ 2 มี.ค. 2548 ได้อธิบายความหมายของนามวัด ยุคนธราวาส ว่าแปลจากคำบาลี จะหมายถึง **พระอารามสำหรับผู้ที่ยังยึดถือไว้ซึ่งกฐินของชายหนุ่ม-หญิงสาว** วัดอุประสงค์ที่สร้างเพื่อใช้สำหรับให้พระสงฆ์ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส มาอยู่ประพฤติวัตร อยู่กรรม ประจําตนเพื่อหลุดพ้นจากอาบัติ สำหรับอาบัติสังฆาทิเสส ถือเป็นอาบัติหนักแต่สามารถทำให้กลับคืนได้ด้วยการประพฤติวัตร มีปริวาสกรรม มานัต 6 ราตรี และสวดอัฏฏกานเพื่อขอคืนเข้าหมู่สงฆ์ โดยจะต้องให้สงฆ์ 20 รูปทำพิธีอัฏฏกานให้

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

1.1. ผังพระอาราม

ประกอบด้วยพื้นที่สวนพุทธราวาส และสังฆาวาสวางต่อเนื่องกันไป พิจารณาจากการเดินทางเข้าวัด โดยหากมาตามลำคลองสายหลักจะต้องผ่านเข้าเขตสังฆาวาสก่อน ส่วนเขตพุทธราวาสอยู่ด้านท้าย ขนาดที่ดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พื้นที่มีประมาณครึ่งหนึ่งของวัดราชประดิษฐ์ มีคลองล้อมรอบ

แผนผังที่ 33

แสดงพระอาราม วัดยุคนธราวาส มาตรฐาน 1: 1.000

- 1.เขตพุทธราวาส
- 2.เขตสังฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4
- 3.แนวเขตมหาสีมา

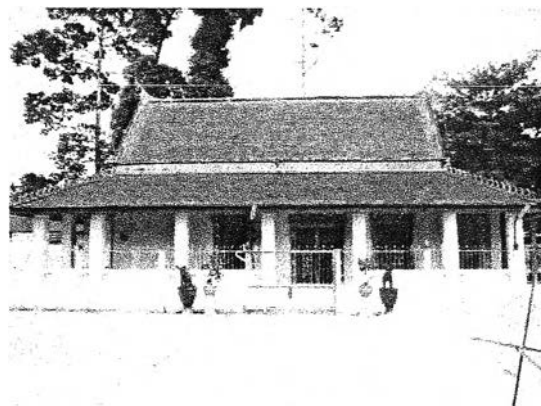
องค์ประกอบสำคัญ

- 1.พระอุโบสถ
- 2.เขตสังฆาวาส

⁴⁰ กรมศิลปากร, โบราณสถานที่ยังมีได้ขึ้นทะเบียน เล่ม 1(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2533), หน้า 49.

1.2 เขตพุทธาวาส

ตั้งอยู่ด้านซ้าย ปัจจุบันเหลือเพียงอาคารพระอุโบสถ

ภาพที่ 4.91 แสดงพระอุโบสถปัจจุบันวัดยุคันธรวาส

พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน รูปทรงเดิมเป็นอาคารลักษณะแก่งจีน และถูกเปลี่ยนแปลงในสภาพที่เห็นในปัจจุบันเมื่อไม่นานมานี้

2. วิสุงคามสีมา

ไม่ปรากฏข้อมูล สันนิษฐานจากหลักฐานที่ปรากฏคล้ายแบบแผนวัดปทุมวนารามฯ

3. แบบแผนพัทธสีมา

เป็นมหาสีมาล้อมรอบทั้งวัด คล้ายวัดราชประดิษฐ์ฯ ผิดแต่ไม่มีกำแพงล้อมรอบเขตพระอาราม

4. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

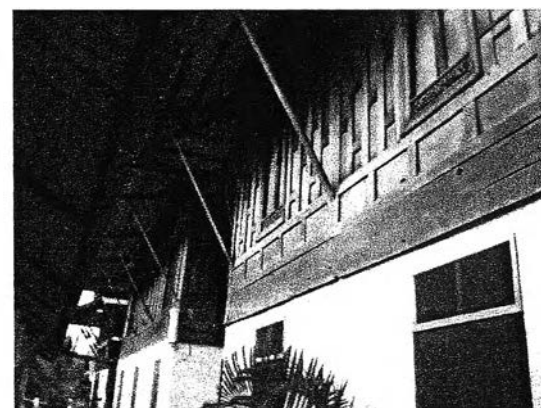
ในอดีตจะมีกุฏิพระสำหรับอยู่กรรมตั้งเรียงรายในเขตสังฆาวาส มีศาลาการเปรียญขนาดใหญ่อยู่ตอนกลางวัด ปัจจุบันรื้อลงและได้ขนย้ายกุฏิไม้จากที่อื่นมาปลูกสร้างดังที่เห็นปัจจุบัน

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

จากการสำรวจพบเพียงกุฏิไม้ยกพื้นสูง 2 ชั้น มีทั้งที่เป็นเรือนไทย และ กุฏิตึกที่เป็นอาคารค.ส.ล. พื้นๆ ทั่วไป ไม่พบกุฏิสำหรับพระสงฆ์ประพฤติวิตรอยู่กรรม ศาลาทำน้า ถูกรื้อเปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว

หมูกุฏิพระในปัจจุบัน

กุฏิไม้รูปแบบโบราณที่เหลืออยู่

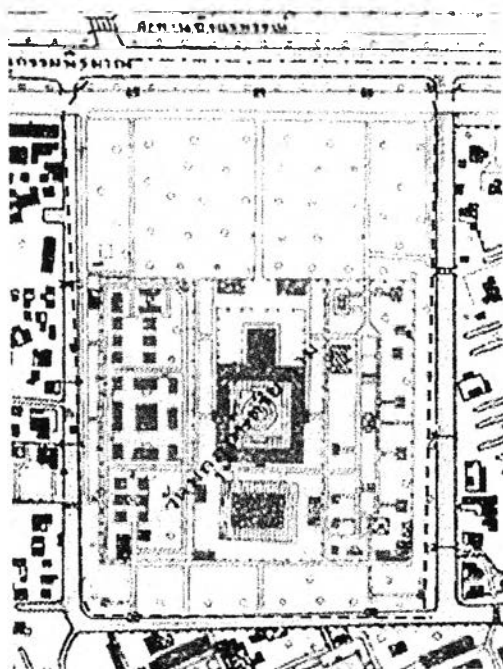
ภาพที่ 4.92 แสดงอาคารในเขตสังฆาวาส

4.3.4 วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร

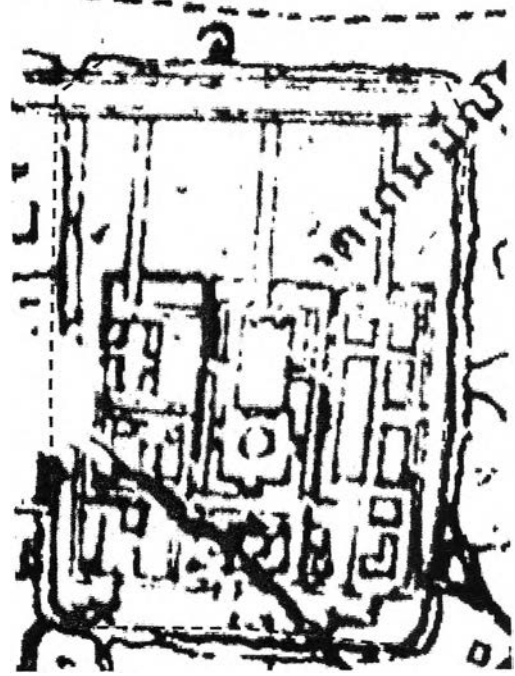

ภาพที่ 4.93
บริเวณด้านหน้า
เขตสังฆาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

ชนิดของวัด เป็นวัดพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ริมคลองผดุงกรุงเกษม
ผู้สร้างวัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 34. วัดมกุฏกษัตริยารามฯ ปี พ.ศ. 2434

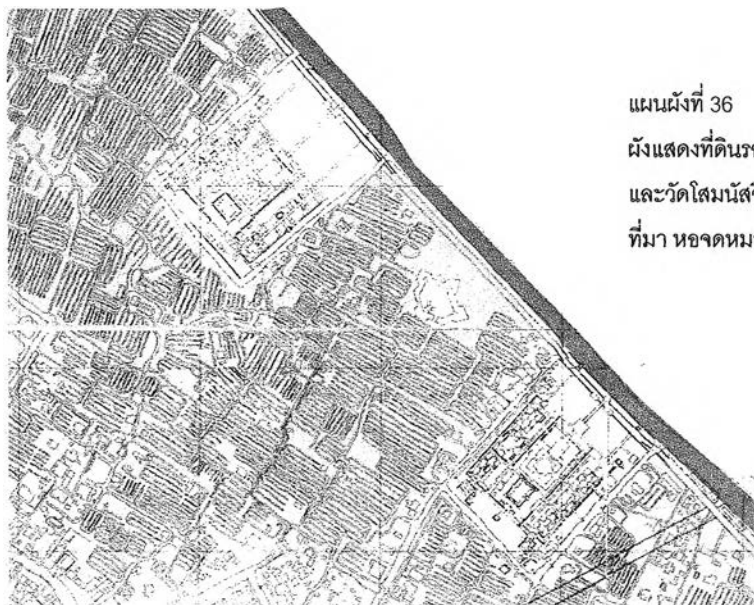

แผนผังที่ 35 วัดมกุฏกษัตริยารามฯ ปี พ.ศ. 2440

▭ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

ประวัติสำคัญ

จากประวัติวัด ระบุว่า ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อสร้างวัดโสมนัสวิหาร สำเร็จและเปิดวัดแล้วจึงมีพระราชดำริต่อไปว่า ที่กรุงศรีอยุธยา มักมีวัดเรียงรายอยู่ตามชายคลอง เช่นพระเจ้าบรมโกศ (สมเด็จพระบรมราชา ที่ 3) ทรงสร้างวัดกุฎีดาว ที่ริมคูเมือง ตรงข้ามกับวัดสมณโกฏิ ของ พระมเหสี

แผนผังที่ 36

ผังแสดงที่ดินรอบวัดมกุฎกษัตริยาราม
และวัดโสมนัสวิหาร

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จึงมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดส่วนพระองค์ขึ้นคู่เคียง กับวัดโสมนัสวิหาร ของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมนี้ ได้ทรงเลือกที่ดินติดต่อกับที่ดินของวัดโสมนัสวิหาร ยาวไปตามแนวริมคลองผดุงกรุงเกษมทางเหนือ ใกล้กับป้อมหักกำลังดัดขักร แล้วพระราชทานนามวัดแต่แรกว่า “วัดมกุฎกษัตริยาราม” ตามพระปรมาภิไธยของพระองค์ แต่ปรากฏว่าพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการจะกราบทูลออกชื่อนามวัดตามพระปรมาภิไธย ก็ขัดปากกระดากใจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “วัดพระนามบัญญัติ ” ไปพลางก่อน เมื่อสิ้นรัชกาลของพระองค์แล้วจึงให้เรียกว่า วัดมกุฎกษัตริยาราม” ปรากฏว่า รอถึง 22 ปี จึงกลับไปใช้ชื่อวัดมกุฎกษัตริยาราม ตามพระราชประสงค์

แม่กองผู้ควบคุมงาน

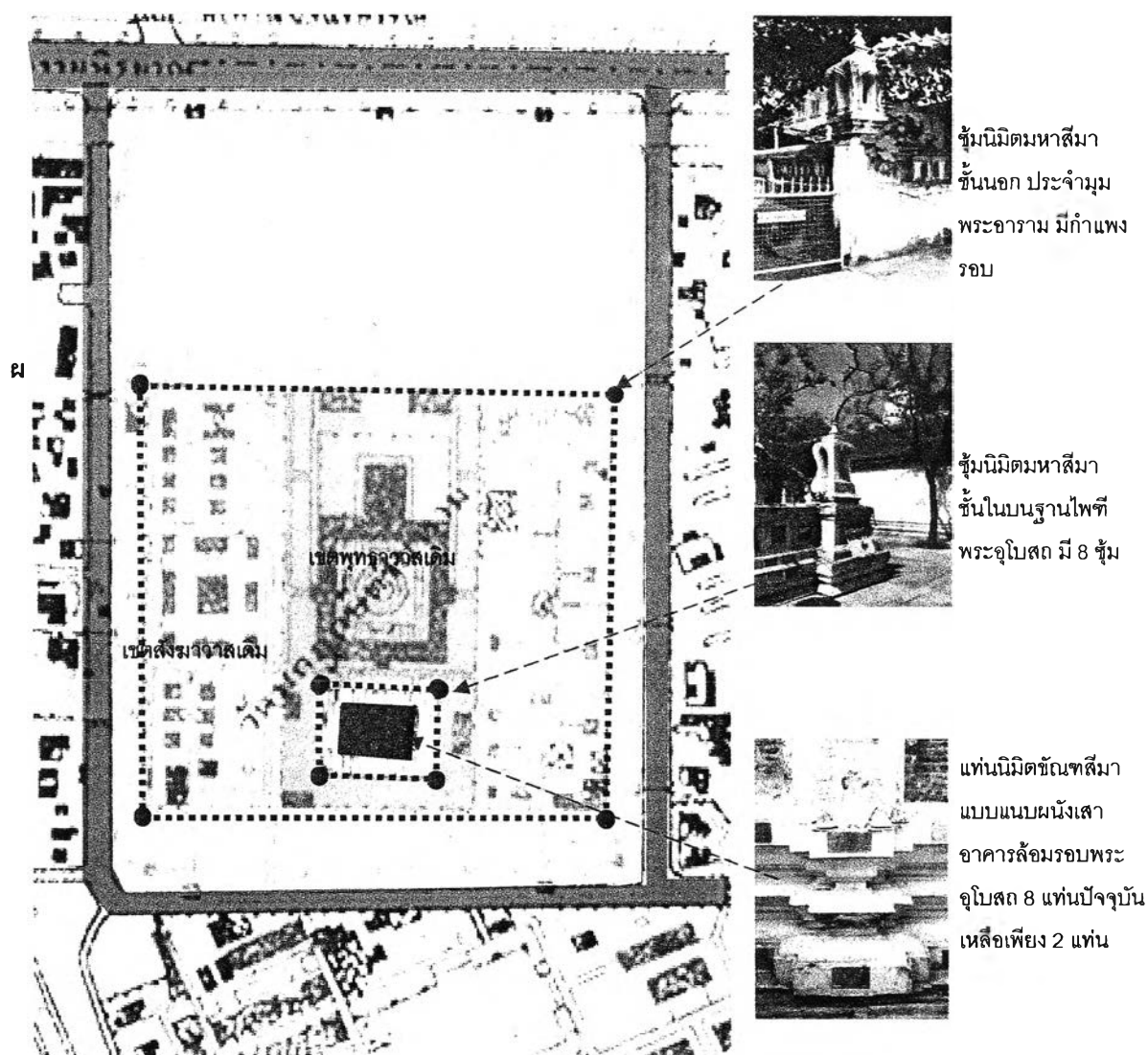
โปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระยามมหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กอง สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม เป็นนายช่างงานก่อสร้าง และพระยามหาอนุภาพ เป็นนายงาน เริ่มการก่อสร้างในราวปลายปี พ.ศ.2409 โดยการก่อสร้างส่วนของฐานรากอาคารต่าง ๆ เพราะพระองค์ได้เสด็จมาทรงวางศิลาฤกษ์ในปี พ.ศ.2410 และทรงกำหนดฤกษ์ในวันเปิด ณ วันศุกร์ เดือน 8 ขึ้น 7 ค่ำ ปี พ.ศ. 2411 การก่อสร้างต่าง ๆ ยังไม่เสร็จสิ้นสมบูรณ์ จวบจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้มีการสร้างเพิ่มเติมจนแล้วเสร็จ

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

1.1 ผังพระอาราม

แผนผังคล้ายคลึงกับผังวัดโสมนัสวิหาร คือผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันด้านหน้าวัดติดกับคลองผดุงกรุงเกษม ด้านหน้ามีชานวัด มีกำแพงล้อมรอบเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส แบ่งพื้นที่เป็น 3 ส่วนเช่นเดียวกับวัดโสมนัสวิหาร ในแนวกลางเป็นเขตพุทธาวาส มีอาคารประธานเหมือนกันคือ พระวิหารอยู่หน้า ถัดมาเป็นพระเจดีย์มีพระระเบียงล้อมรอบ ด้านหลังเป็นที่ตั้งพระอุโบสถ แต่ต่างจากวัดโสมนัสวิหาร ตรงที่พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม หันด้านหน้าอาคารตามทิศตะวันออก-ตะวันตกไม่เป็นแนวแกนเดียวกันกับอาคารอื่นในเขตพุทธาวาส

จากการสำรวจสภาพพระอารามพบองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

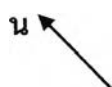

ซุ้มนิมิตมหาสีมา
ชั้นนอก ประจํามุม
พระอาราม มีกำแพง
รอบ

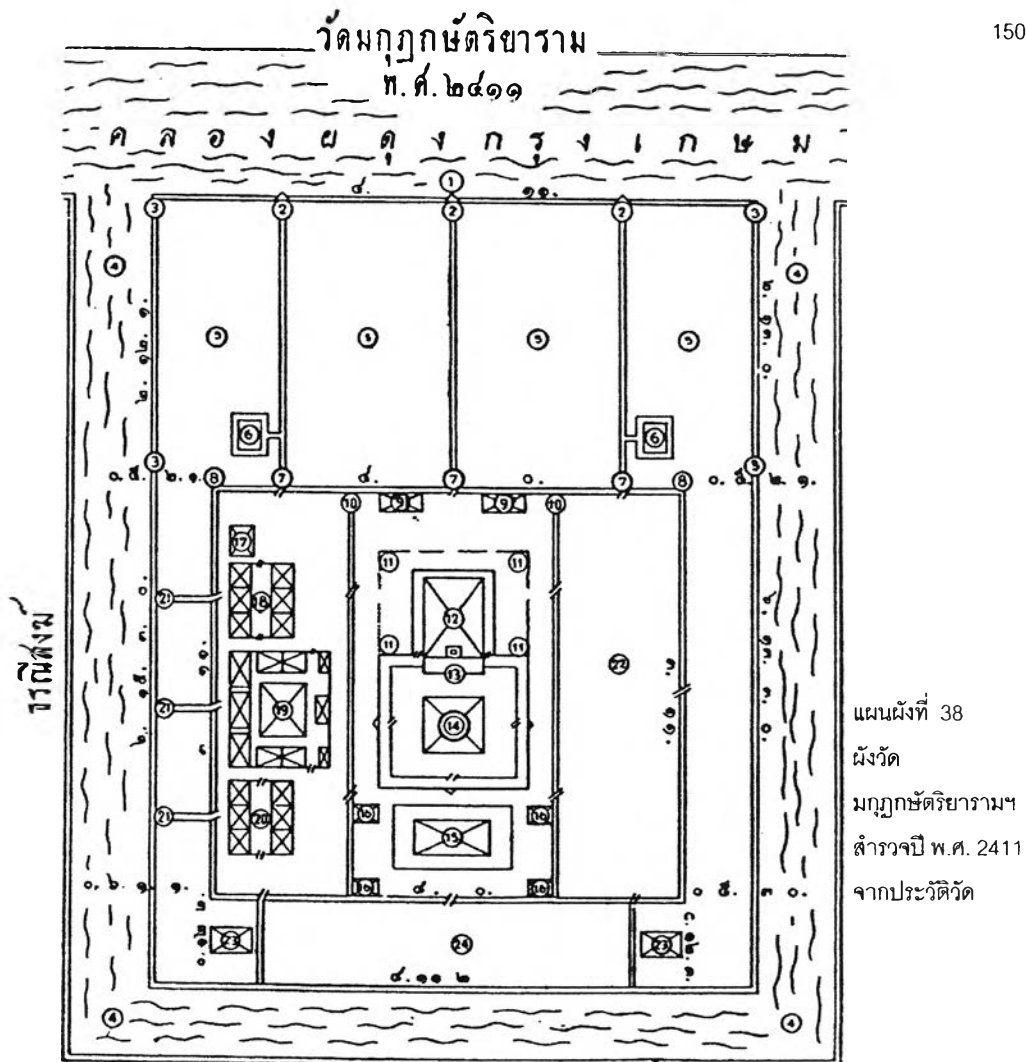
ซุ้มนิมิตมหาสีมา
ชั้นในบนฐานไพที
พระอุโบสถ มี 8 ซุ้ม

แท่นนิมิตซุ้มขลุ่ย
แบบแบบผนังเสา
อาคารล้อมรอบพระ
อุโบสถ 8 แท่นปัจจุบัน
เหลือเพียง 2 แท่น

- 1. เขตพุทธาวาส
- 2. เขตสังฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4
- 3. ชานและอุปัชฌาย์
- 3. แนวเขตมหาสีมา ชั้นนอกและชั้นใน
- 4. แนวเขตสีมณฑริก
- 5. ขอบเขตซุ้มขลุ่ย

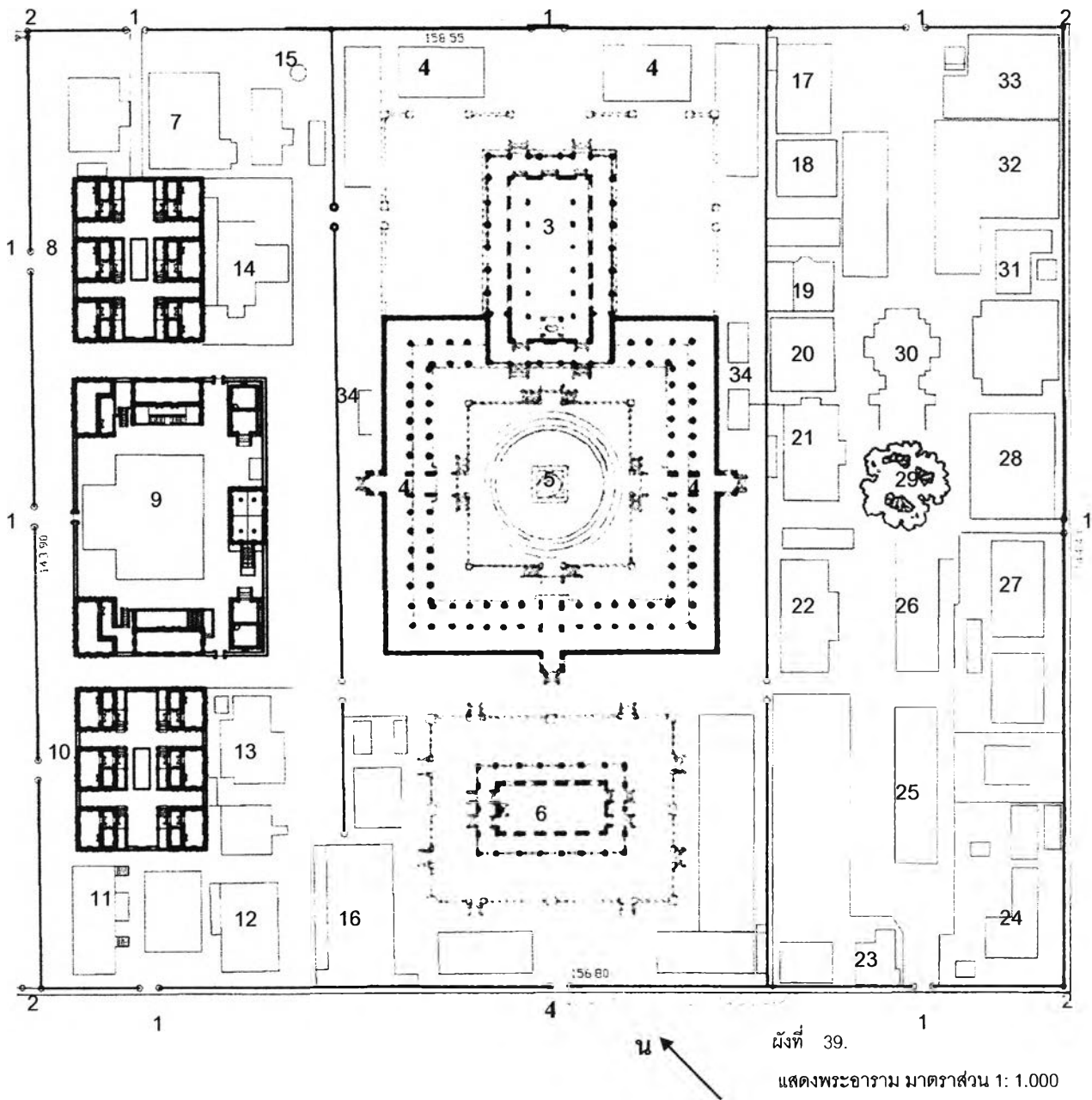
แผนผังที่ 37
ผังวัดมกุฏกษัตริยารามฯ
สำรวจปี พ.ศ. 2464
จากกรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1: 2500

สิ่งก่อสร้างประกอบด้วย

แผนผังวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. ๒๔๑๑

1 = เชือกก่ออิฐถือปูน หักมุมโค้งเข้าขอบคูวัดทั้งสองด้าน 2 = ศาลาทำน้ำหน้าวัด 3 = ขานวัดเดิม ระหว่างกำแพง 4 = คูวัดทั้ง 3 ด้าน 5 = ลานวัดในพื้นที่ 3 มีพื้นที่ราว 12ไร่เศษปลูกต้นประดู่ 6 = สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน ขอบสูง 2 ศอกที่ลานวัด (เข้าใจว่าสร้างสมัยที่ 3) ภายหลังถมสร้างโรงเรียน 7 = ทางเดินและประตูหน้าวัด 8 = กำแพงวัด 9 = ศาลาโถงเดิม 2 หลัง สร้างติดกับกำแพงหน้าวัด 2 ข้างประตูหน้าพระวิหาร หลังละ 3 ห้องเสา มุงกระเบื้องดินเผา 10 = กำแพงกั้นเขตระหว่างเขตพุทธาวาสกับสังฆาวาส 11 = กำแพงแก้วสูงราว 2 ศอก มีแท่นปลูกต้นแก้ว 12 = พระวิหาร 13 = พระวิหารคด ยกพื้นสูงราว 1 วา 14 = พระเจดีย์ใหญ่ตั้งอยู่กลาง พระวิหารคด สูง 20 วา 15 = พระอุโบสถ 16 = ศาลาโถงยกพื้นก่ออิฐถือปูน ยกพื้นราว 1 ศอก 4 หลัง	17 = ศาลาโรงธรรมชั้นเดียวหลังใหญ่ เสาไม้ยกพื้นสูงราว 2 ศอก พื้นไม้ มุงกระเบื้องดินเผา 1 หลังอยู่ระหว่างกำแพงวัดกับกำแพงคณะหน้าด้านซ้าย หรือทางตะวันตก สำหรับเป็นที่แสดงธรรมในวันธรรมสวนะ เมื่อสร้างพระวิหารยังไม่เสร็จ 18 = หมุกุฎิคนะหน้า 19 = หมุกุฎิคนะกลาง 20 = หมุกุฎิคนะท้าย 21 = ศาลาทำน้ำทำด้วยไม้มีบันไดยื่นลงไปใ้ในคูไม่ประณีตเหมือนศาลาหน้าวัด ใช้สำหรับส่งน้ำและจอดเรือบิณฑบาตร 22 = คณะนอก ภายในมีสระใหญ่ก่ออิฐถือปูน 2 สระอยู่ตอนหน้าและ หลัง บางท่านว่าขุดขึ้นเพื่อเอาดินถมพื้นที่ ใช้น้ำมาแต่แรก 23 = เวจฎุ์ ก่ออิฐถือปูน สูงจากพื้นราว 6 ศอก มีหลังคา 2 ข้าง มุงกระเบื้องดินเผา มีห้องข้างละ 3 ห้อง ตั้งอยู่นอกกำแพงวัดระหว่างคูกับกำแพง มีทางเดินก่ออิฐตั้งขวางจากประตูวัดออกไปถึงคู และหักเข้าสู่เวจฎุ์ ทางคณะท้าย 1 หลัง ทางคณะนอก 1 หลัง 24 = ที่ดินหลังวัด กว้าง 12 วา 3 ศอก ยาว 4 เส้น 11 วา 2 ศอก ปลูกไม้เหลียงและลอมมะลอก

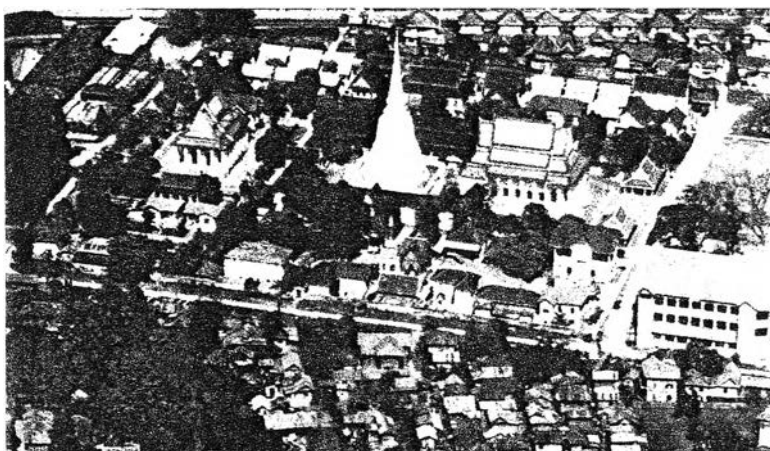
องค์ประกอบและอาคารสำคัญของพระอารามที่ได้จากการสำรวจ

1. ร่มประตูทางเข้าพระอาราม	11. กุฏิสุวรรณหัต	21. ศาลาอเนกวนิช	31. กุฏิโสดถิวหาร
2. ร่มนิมิตมหาสีมา	12. อาคารสิริสม	22. ศาลาสภาวสุ	32. ศาลาลิวเฉลิมวงศ์
3. พระวิหาร	13. กุฏิเฝ้า- อุดม	23. กุฏิเมตตาวราลัย	33. ศาลาลัมไพบูลย์
4. พระระเบียง	14. กุฏิเซนยะวนิช	24. กุฏินายช่างมุณีโยธิน	
5. พระเจดีย์	15. หอระฆัง	25. ศาลาชัยกิตติศิลป์	
6. พระอุโบสถ	16. ตึกเกษมปัญญาคาร	26. ศาลามรุพงษ์	
7. หมู่กุฏิเจ้าอาวาส ปัจจุบัน	17. อาคารอรทัย	27. กุฏิอเนกวนิช	
8. หมู่กุฏิคณะหน้า	18. พลับพลาพิมพวดี	28. กุฏิพรตาคารสมมุติ	
9. หมู่กุฏิคณะกลาง	19. กุฏิจินดามัย	29. พระศรีมหาโพธิ์	
10. หมู่กุฏิคณะท้าย	20. ศาลาวिलाสวัสดิ์	30. เมรุ	

1.2 เขตพุทธาวาส มีอาคารประธานคือ พระวิหารหลวงอยู่หน้า ถัดมาเป็นพระเจดีย์มีพระระเบียงล้อมรอบ ด้านหลังเป็นที่ตั้งพระอุโบสถ แต่ต่างจากวัดโสมนัสวิหาร ตรงที่พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยารามหันด้านหน้าอาคารตามทิศตะวันออก-ตะวันตกไม่เป็นแนวแกนเดียวกันกับอาคารอื่นในเขตพุทธาวาส

ภาพที่ 4.94 ภาพถ่ายทางอากาศ
ประมาณปีพ.ศ. 2489
ถ่ายโดย William Hunt
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.95 ภาพถ่ายทางอากาศ
ไม่ระบุปี พ.ศ.
ที่มา หนังสือประวัติวัด
มกุฏกษัตริยารามฯ พิมพ์เป็นที่ระลึก
ในงานฉลองครบ 100 ปี

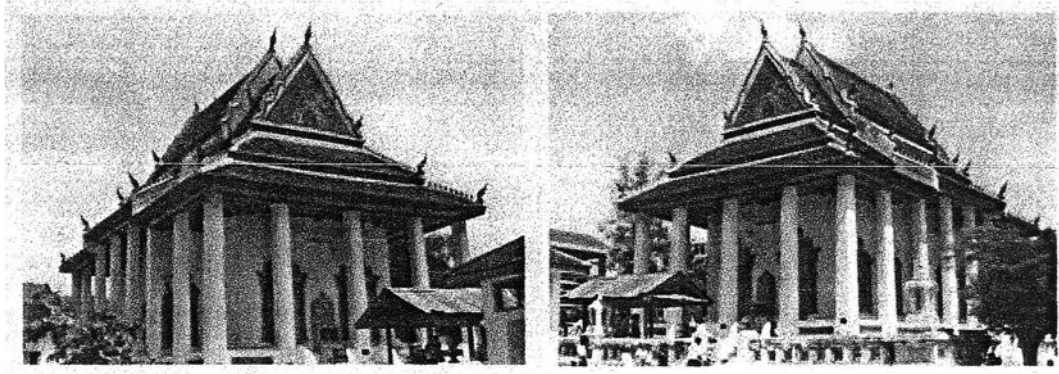
ภาพที่ 4.96 ซุ้มประตูด้านหน้าพระวิหาร
ที่มา จากหนังสือ Buddhist temple of
Thailand ของ Karl Döhning

ภาพที่ 4.97 ด้านหน้าพระวิหารหลวง
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

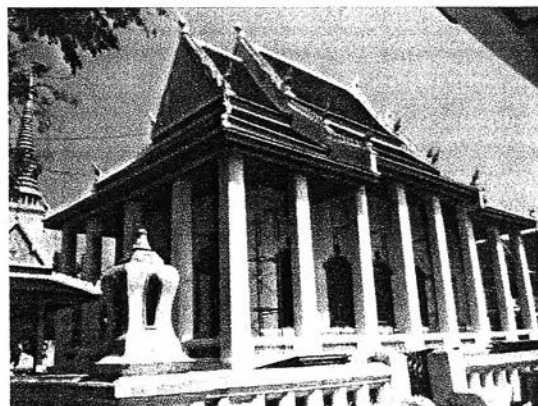
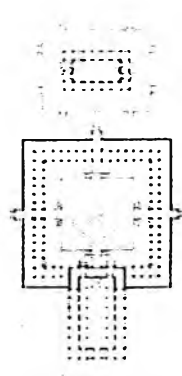

ภาพที่ 4.98 ด้านหน้าพระวิหารหลวง
ที่มา จากหนังสือ Buddhist temple of
Thailand ของ Karl Döhning

ภาพที่ 4.99 พระอุโบสถ
ที่มา จากสมุดรวมภาพของ สมเด็จพระสังฆราช (จวน)

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส ในปัจจุบัน

ภาพที่ 4.100 แสดงอาคารสำคัญเขต พุทธาวาส
พระอุโบสถ พระระเมียง พระเจดีย์

1.3 เขตสังฆาวาส ส่วนพื้นที่ 2 ซ้ำงที่ขานาบเขตพุทธาวาส เป็นเขตสังฆาวาส โดยด้านซ้ายหรือทางตะวันตก มีหมู่กุฎิแบ่งเป็น 3 คณะ ด้านท้ายวัด มีเว็จกุฎิตั้งอยู่ตอนมุม ท้ายพระอาราม จะกล่าวโดยละเอียดในการศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

2. วิสุงคามสีมา

ก่อนจะอาราธนาพระสงฆ์มาครองวัด ได้โปรดฯให้กรมพระนครบาลไปปักหลักเขตที่จะพระราชทานเป็นวิสุงคามสีมา เพื่อให้กรมอาลักษณ์เขียนคำประกาศเขต ครั้งแรกกรมพระนครบาลเขียนคำประกาศและปักเขต มีขนาดกว้างใหญ่ คือด้านทิศตะวันออกยาว 6 เส้น ด้านทิศใต้ ยาว 4 เส้น ด้านทิศตะวันตกยาว 6 เส้น ด้านทิศเหนือยาว 4 เส้น เมื่อทอดพระเนตรประกาศดังกล่าวแล้ว มีพระราชโองการสั่งให้แก้ไขปรากฏความตามจดหมายเหตุว่า

“ มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งว่า ที่วัดพระนามบัญญัติ ไม่ได้ทอดพระเนตรแผนที่ ไม่ทราบว่าจะสร้างขึ้นเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง ครั้งนี้กรมพระนครบาล ปักที่เขตวิสุงคามสีมากว้างขวางใหญ่โตนัก ขอให้กรมพระนครบาลไปถอนหลักเก่าออกเสีย ให้ปักเสียใหม่ เพียงแนววงกำแพง อย่าข้ามถนนออกไปเลย ให้ดูเอาตามอย่างวัดโสมนัสเกิดให้ไปวัดให้ได้ ยาว กว้าง มาใหม่ให้ชัดว่าด้านตะวันออกเท่าไร ด้านใต้เท่าไร ด้านตะวันตกเท่าไร ด้านเหนือเท่าไร ให้เอาตามอย่างเขตวัดโสมนัส ให้ได้มาถวายตัวในคืนวันนี้ ”⁴¹

ได้แก่ประกาศและลงพระปรมาภิไธยในวันนั้นเองความว่า

ประกาศวิสุงคามสีมาและที่อุปัชฌารวัด

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ 4 ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอประกาศแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณรในจตุทิศทั้ง 4 อันมาแล้วแลยังไม่มาแล้ว ณ ที่นี้ และคฤหัสถ์ที่รู้ประเพณีในพระพุทธศาสนา บรรดาที่จะได้อ่านหนังสือนี้ให้ทราบทั่วกันว่า เพราะมีคำภีร์อรุณกถาว่า (อักษรขอม) ยมปิ เอกสมเียว ความเขตเต เอก ปเทศ อย วิสุ คาโม โหตุติ ปริจฉินทิตวา ราชา กสสจ เตติ ฯ โสปิ วิสุ ความสีมา โหติเยว ฯ ตสมา สา จ อิตรา จ ปกติกามนคณิคมสีมา พทธสีมาสทิสายเว โหนติ เกวลมปน ติจิววิปปवास ปริหาร น ลภนติ ฯ คำที่ว่าไว้นี้ โบราณจารย์สืบๆมาในเมืองไทยเมืองลาวก็เชื่อนับถือว่าเป็นประมาณในพระพุทธศาสนา จึงได้ให้ปักกำหนดที่นั้นๆ โดยประสงค์เป็นเขตวิสุงคามสีมา ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นที่วิเศษสำหรับอาสาใช้สังฆกรรม มีอุโบสถกรรมเป็นต้นได้ บัดนี้ ที่วัดชื่อมกุฎกษัตริยาราม เรียกกันว่าวัดพระนามบัญญัติ ยังเป็นเขตแดนปะปนอันเดียวกันอยู่กับพระราชอาณาเขต ไม่เป็นที่วิเศษแผนกหนึ่งต่างหาก เราพระเจ้ากรุงสยาม ผู้มีนามเป็นเจ้าของวัดนั้น มีความประสงค์จะให้ปักเขตวิสุงคามสีมา แยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เพียงวงกำแพงรอบเท่านั้น แต่กรมพระนครบาลปักล้ำเกินกำหนดออกไป บัดนี้เห็นว่า พระสงฆ์จะทำสังฆกรรมชุมนุมสงฆ์ตามกำหนดนั้นจะลำบาก ยากที่จะรักษาระวังภิกษุเดินทางไปมาได้ในเวลาสังฆกรรม จึงให้กรมพระนครบาลปักหลักไม้แก่นกำหนดเขตแดนวิสุงคามสีมาใหม่ เลื่อนเข้ามาปักเพียงมุมกำแพงรอบทั้ง 4 ด้าน ไว้เป็นสำคัญ ในทิศตะวันออก ตั้งแต่หลักมุมออกตะวันออกไปตามกำแพงถึงหลักมุมออกใต้ 3 เส้น 11 วา แล้วยาวไปตามแนวกำแพง ในทิศใต้ ตั้งแต่หลักมุมออก

⁴¹ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 195/2 เรื่อง พระบรมราชโองการ ทำแผนที่วัดพระนามบัญญัติ.

ได้ไปถึงหลักลมตะวันตก 4 เส้น ในทิศตะวันตก ตั้งแต่หลักลมตะวันตกไปถึงหลักลมตกเหนือ 3 เส้น 11 วา แล้วยาวไป (ตามแนวกำแพง) ในทิศเหนือ ตั้งแต่หลักลมตกเหนือไปถึงหลักลมตะวันออก บรรจบที่กำแพง 4 เส้น ที่กำหนดเท่านั้น เราพระเจ้ากรุงสยามอุทิศให้เป็นที่อยู่สูงคามสีมา ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นพิเศษสำหรับพระสงฆ์ในจตุทิศทั้ง 4 อันมาแล้วแลยังไม่มาในที่นี้อาศัยใช้สังฆกรรม มีอุโบสถกรรมเป็นต้น ตามนิยมซึ่งมีในคำภีร์อรุณกถา

แลที่ชานวัดนอกกำแพงออกไป มีคูคันเป็นจังหวัดรอบนั้น เราพระเจ้ากรุงสยามยอมยกให้เป็นที่ยืนแก่พระอารามอีกส่วนหนึ่ง เพื่อพวกอารามิกเป็นชาย-หญิง ผู้ปฏิบัติพระอารามกิติ และบิดามารดาญาติพี่น้องของพระภิกษุสามเณรในพระสงฆ์ในพระอารามนี้กิติ ฤๅผู้อื่นที่ยอมว่า จะเป็นอุปฐาก ปฏิบัติพระสงฆ์ในพระอารามจนพระสงฆ์เชื่อถือได้ยอมให้อยู่กิติ ได้อาศัยอยู่ในที่นั้น ตามความยอมของพระสงฆ์ทุกรายทุกคน ถ้าพระสงฆ์ในพระอารามไม่พอใจ ไม่ยอมให้ผู้โดยอยู่ ก็ให้พระสงฆ์มีอำนาจขับไล่ผู้นั้นให้ไปเสียจากที่นั้นได้ เมื่อคนพวกนั้นจะเพาะปลูกผลไม้และพรรณผักต่างๆใดๆ ที่ควรแก่การสมภักษรลงในเขตที่นั้น เราพระเจ้ากรุงสยามยอมยกให้ อย่าต้องให้เสียการสมภักษร ถ้าคนพวกนั้นไปทำไร่นาเรียกสวนในที่อื่น หนังสือนี้คุมไม่ได้ แต่ตัวคนพวกที่อาศัยอยู่ในที่นั้น คงขึ้นพระราชอาณาจักร เมื่อมีความเกี่ยวข้องประการใดๆ ให้นายอำเภอเกาะครองไปว่าตามคดีนั้นๆได้ พระสงฆ์จะขัดขวางไว้ไม่ได้ อนึ่ง เมื่อคนพวกที่อาศัยอยู่ในที่นั้นตลอดครบรอบปีแล้ว ครั้นขึ้นปีใหม่ก็ให้ไปขอใบยอมแต่พระสงฆ์สำหรับตัวอีก จึงอยู่ต่อไปได้ ถ้าไม่มีใบยอมแต่พระสงฆ์สำหรับตัวซ้ำปีแล้ว จะอยู่ต่อไปอีกไม่ได้ จะให้กรมพระนครบาลขับไล่เสีย

อนึ่ง เราพระเจ้ากรุงสยามมีความนับถือเลื่อมใสในพระสงฆ์ พวกธรรมยุติกเป็นอันมาก ถ้าหากพระอารามนี้ พระสงฆ์พวกธรรมยุติกได้ครอบครองเป็นเจ้าของสืบๆไปสิ้นกาลนาน ได้ประพาศการศาสนาพรหมจรรย์โดยซื่อสัตย์ ให้สมควรแก่ลัทธิอันชอบในพระธรรมวินัย อันเป็นเครื่องแสดงความบริสุทธิ์ เราพระเจ้ากรุงสยามจะมีความยินดีเลื่อมใสมากยิ่งขึ้นไป ส่วนกุศลซึ่งสำเร็จด้วยสถาปนาการพระอารามใหม่ครั้งนี้ เราพระเจ้ากรุงสยามขออุทิศให้แก่เทพตามนุษบุรุษสตรีคฤหัสถ์ บรรพชิตทั้งปวง ใครๆเห็นชอบด้วย ก็จงได้ชื่นชมยินดีอนุโมทนา แล้วจงเจริญอายุพรพรรณสุขพลประภักฎคุณคุณสารสมบัติศิริ สวัสดิพิพัฒนามงคลสรรพกุศลผลแลความประสงค์ ซึ่งไม่มีโทษเป็นบาป จงสำเร็จทุกประการเทอญ ฯ

ประกาศมา ณ วัน 2 10ฯ 8 ค่ำ ปีมะโรง นักษัตร สัมฤทธิศกพุทธศาสนกาล 2411 พรรษา เป็นวันที่ 6256 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ⁴²

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเปิดวัดได้เพียง 99 วัน หรือพระราชทานวิสุงคามสีมาได้เพียง 96 วัน ถึงวันมหาปวารณาออกพรรษา คือ วันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ปีมัน ก็เสด็จสวรรคต การก่อสร้างยังไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบราชสมบัติจากพระราชบิดา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ก่อสร้างต่อมาจนสำเร็จ

⁴² ประวัติ วัดมกุฏกษัตริยาราม พิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานฉลองครบ 100 ปี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ(จวน อุฏฐายี มหาเถร)(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2540), หน้า12-13.

3. แบบแผนพัทธสีมา

ข้อมูลจากเอกสารประวัติวัดมกุฏกษัตริยาราม ระบุว่า นอกจากรอบกำแพงใหญ่ จะมีหลักมหาสีมาอยู่ที่มุมทั้ง 4 แล้ว ที่ลานพระอุโบสถ ฐานไพทียกสูงกว่าระดับดินราว 2 ศอก บนฐานมีกำแพงแก้วล้อมรอบเป็นเขตสีมา ๘ มุม มีขุมสีมาตรงกลางและมุมกำแพง รวม 8 ขุม เป็นที่ฝังลูกนิมิตเขตมหาสีมา ส่วนลูกนิมิตชั้นขุสีมาของพระอุโบสถ 8 ลูกฝังอยู่ติดกับระเบียงพระอุโบสถ

และจากข้อมูลเกี่ยวกับการผูกพัทธสีมาวัดมกุฏกษัตริยารามฯ ปรากฏตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์ไว้ดังนี้⁴³

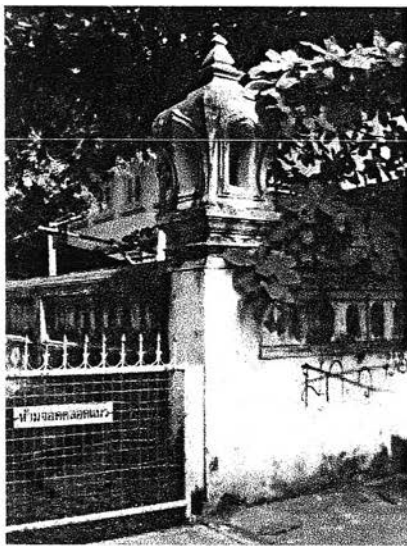
“...ภายหลังแต่พระอาจารย์ของข้าพเจ้ามรณภาพแล้ว(พระจันทร์โคจรคุณ เจ้าอาวาสรูปแรก วัดมกุฏฯ) ข้าพเจ้าได้เข้าในการผูกสีมา 2 ชั้นอย่างนี้ที่วัดมกุฏกษัตริยารามนั่นเอง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ทรงเป็นประธานในสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปยุตฺตเสนา) เป็นผู้ทักนิมิตและสวดกรรมวาจา ทำเหมือนพระอาจารย์ของข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ผูกสีมา 2 ชั้นอยู่ตรงทักนิมิตในแห่งมหาสีมาเท่านั้น ต่อนี้ไปก็ไม่ยาก ทำตามแบบอันกล่าวแล้ว ทักนิมิตนอกแล้วสวดสมมุติมหาสีมา พื้นที่แห่งสีมา 2 แห่งเป็นสีมาต่างกัน ท่านว่าไม่สังกระกัน สีมันตริกไม่เป็นพัทธสีมา จัดเป็นอันเดียวกันกับความสีมา

สมมติสีมา 2 ชั้นมีประโยชน์อย่างไรไม่แลเห็นถนัด ครั้งก่อนน่าจะมีประโยชน์อยู่ มหาสีมากงจะครอบอवासไว้หลายแห่ง อยู่ในมหาสีมา ชื่อว่าอยู่สีมาเดียวกัน น่าจะได้บริหารอันเป็นที่ต้องการเช่นเขตนิสัยเขตลาภแผ่ไปทั่วถึง ของสงฆ์อาจรวมเป็นเจ้าของเดียวกันเจือจานอุดหนุนกันได้ ส่วนสังฆกรรมทำได้สะดวก

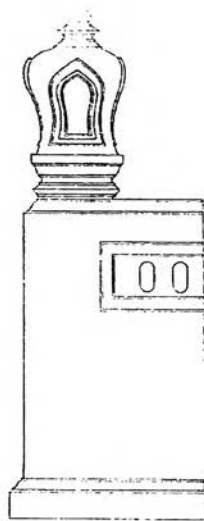
จากการสำรวจพบว่าที่มุมกำแพงวัดมีนิมิตมหาสีมาแบบสีมาโปร่งลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายกับขุมมหาสีมาชั้นในซึ่งเป็นขุมโปร่งเช่นกันแต่ย่อขนาดเล็กลงกว่ามาก

ส่วนนิมิตชั้นขุสีมารอบพระอุโบสถนั้นไม่พบศิลาใบเสมาอย่างเช่นที่วัดโสมนัสวิหารหากพบแต่แท่นก่อรองใบเสมาลักษณะใกล้เคียงกับที่วัดโสมนัสวิหารเพียง 2 แท่น ด้านหน้าและหลังเพราะแท่นอื่นๆถูกรื้อทิ้งในอดีตที่ผ่านมาตามข้อมูลประวัติวัด นอกจากนี้จากการตรวจสอบขณะการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถในปี พ.ศ. 2547 นี้พบว่าที่มุมทั้ง 4 มุม ของอาคารพระอุโบสถและ ลานไพทีรอบเขตสีมาชั้นในนั้น มีการฝังลูกศิลา นิมิตกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 30 เซนติเมตรอยู่ด้วย มุมละ 1 ลูก รวม 8 ลูก ไม่พบลูกนิมิตในตำแหน่งด้านกึ่งกลางพระอุโบสถดังข้อมูลประวัติวัดข้างต้น

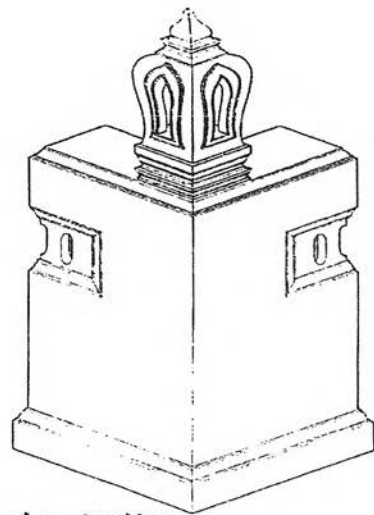
⁴³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข(เล่ม 3), พิมพ์ครั้งที่ 25 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 37-38.

ซุ้มมหาสีมาชั้นนอก

ภาพที่ 37

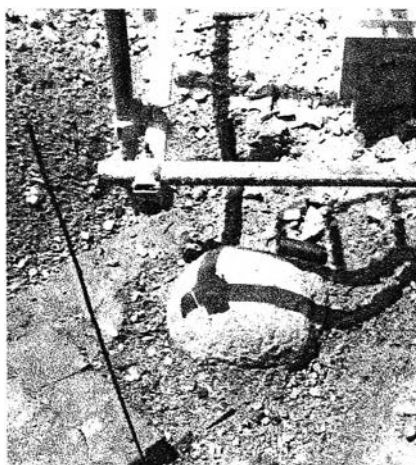
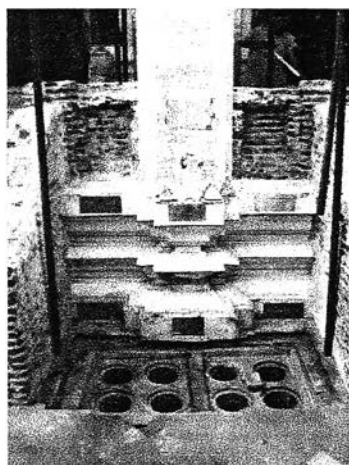

และมหาสีมาชั้นนอก วัดกุฎีดาวจังหวัดพิจิตร

รูปแบบซุ้มมหาสีมาชั้นนอก
ที่มา จากสมคิด จิระทัศนกุล "รูปแบบพระ
อุโบสถและพระวิหาร ในพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "

ซุ้มมหาสีมาชั้นในและลูกศิลาชนิด

ซุ้มมหาสีมา
และลูกศิลาชนิดมุมพระ
อุโบสถฝังอยู่บนแนวคาน
เอ็นลานไฟที่

ภาพที่ 4.101 แสดงสีมานิมิตวัดมกุฏกษัตริยาราม

4. การศึกษาสถาปัตยกรรมส่วนสังฆาวาส

การก่อสร้างพระอารามระยะแรกจากข้อมูลเอกสารโบราณ ในหอสมุดแห่งชาติ จ.ศ. 1224 (พ.ศ. 2405) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ บรรจพระบรมธาตุในพระเจดีย์⁴⁴ อาจสันนิษฐานว่าการก่อสร้างพระอาราม เริ่มมานานแล้ว และราว พ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ มาวางศิลาฤกษ์ ทรงเร่งรัดการก่อสร้างเสนาสนะให้เสร็จทันเปิดวัด คือก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. 2411 เสนาสนะ ทั้ง 3 คณะ จึงแล้วเสร็จตามพระราชประสงค์พอเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ ส่วนอาคารในเขตพุทธาวาสยังคงดำเนินการก่อสร้างต่อมา ได้มีรับสั่งให้แห่พระพุทธรูปไปวัด ณ วัน ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 8 บ่ายโมงหนึ่ง⁴⁵

ทรงกำหนดฤกษ์เปิดวัด ณ วันศุกร์ เดือน 8 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. 2411 อาราธนาพระสงฆ์จากวัดบวรนิเวศวิหารมาครองวัด จำนวน 20 รูป รวมเป็นพระสงฆ์ วิสดีวรรค คือ พระจันทโคจรคุณ 1 พระฐานานุกรม 3 และพระอนุจร 16 โดยสันนิษฐานว่าจัดกระบวนแห่ทางเรือออกจากวัดบวรนิเวศวิหารไปตามคลองบางลำพู ออกแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วเลี้ยวเข้าคลองผดุงกรุงเกษม เทียบขบวนที่หน้าวัด ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเสนาสนะและเครื่องไทยทาน⁴⁶

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารดั้งเดิมที่สำรวจพบ (เขตสังฆาวาสฟากตะวันตก)

5.1 หมู่กุฏิพระ

ประกอบด้วยหมู่กุฏิเมื่อแรกสร้างทั้งสิ้น 3 หมู่ วางเรียงกันทางด้านตะวันตกของพระอาราม เรียก คณะหน้า คณะกลาง และคณะท้าย โดยกุฏิคณะหน้าและคณะท้าย เป็นหมู่กุฏิสำหรับพระสงฆ์ทั่วไป ส่วนคณะกลางเป็นหมู่กุฏิพระราชาคณะ (เจ้าอาวาส) ส่วนพื้นที่ฟากตะวันออกของพระอารามระยะแรกรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ยังมิได้สร้างอาคารใด ต่อมาช่วงรัชกาลที่ 5 มีการสร้างหมู่กุฏิคณะนอก และภายหลังเพิ่มส่วนฌาปนสถานดังที่ปรากฏจนบัดนี้

5.1.1 หมู่กุฏิเจ้าอาวาส (พระราชาคณะ)

ภาพที่ 4.102

ภาพพระจันทโคจรคุณ (จันทวิสิ ยัม)
เจ้าอาวาสรูปแรกวัดมกุฏกษัตริยารามฯ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

⁴⁴ หอสมุดแห่งชาติ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224 เลขที่ 38/82. เรื่องเสด็จฯ พระฤกษ์บรรจพระบรมธาตุในพระเจดีย์วัดนามบัญญัติ

⁴⁵ หอสมุดแห่งชาติ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 18/32. เรื่อง แห่พระพุทธรูปไปวัดนามบัญญัติ.

⁴⁶ หอสมุดแห่งชาติ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 18/36. เรื่อง จะเสด็จฯ ไปถวายกุฏิและเครื่องบริวาร วัดพระนามบัญญัติ

พระจันทร์โคจรคุณ (จันทรีสี ยิ้ม) พระราชาคณะ เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดมกุฏกษัตริยาราม อุปสมบทที่วัดราชา มีพระสุนทรธำมรงค์เป็นอุปัชฌายะ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงผนวชประทับที่วัดนั้นเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้เป็นพระปลัดของสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทัต) ครั้นยังเป็นพระอธิการอยู่ที่วัดราชาธิวาส ภายหลังย้ายมาอยู่วัดโสมนัสวิหาร ต่อมาย้ายไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร และมาครองวัดมกุฏกษัตริยารามฯ เมื่อ วันศุกร์ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 8 ปี มะโรง พ.ศ. 2411 นอกจากนี้ ท่านยังเป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามเรียก คณะกลาง ตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาสปากตะวันตก โดยอยู่ตรงกลางขนาดด้วยหมู่กุฏิคณะหน้า และ คณะท้าย เมื่อคราวที่อาราธนาพระมาครองวัด พระจันทร์โคจรคุณ นำพระพุทธรูปสำริดโบราณมาด้วย 1 องค์อยู่ที่กุฏิใหญ่ท่ามกลางคณะกลาง พระฐานานุกรม 3 รูป และพระอนุจร 4 รูป ก็อยู่ในคณะกลางนี้ ส่วนพระอนุจรอีก 12 รูปนั้น อยู่ในคณะหน้า 6 รูป ในคณะท้าย 6 รูป เป็นอันว่าภิกษุอยู่หลังละ 1 รูป เว้นแต่กุฏิขวางในคณะกลาง มี 4 ห้อง 2 บันได จึงอยู่หลังละ 2 รูป⁴⁷

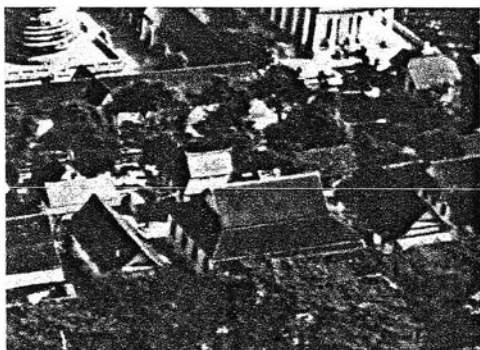
ความสำคัญของหมู่กุฏินี้นอกจากเป็นที่อยู่ของเจ้าอาวาสรูปแรกแล้ว ยังเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช อีก 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ผังหมู่อาคาร จากข้อมูลประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามฯ บรรยายสภาพหมู่กุฏิคณะกลางเมื่อแรกสร้างไว้ดังนี้ " ...ส่วนคณะกลางเป็นบริเวณกว้างจึงสร้างเป็นกุฏิสองถุนขนาดใหญ่ไว้ตรงกลาง มีกุฏิบริวารอีก 5 หลัง พร้อมทั้งหอพระไตรปิฎก 1 หลัง และศาลาแก่งเงินชั้นเดียวที่มุมคณะทางเหนือและทางใต้ อีก 2 หลัง ในจำนวนกุฏิบริวาร 5 หลังนี้ เป็นกุฏิยาวสกัดอยู่ 2 หลัง หลังละ 4 ห้อง สามารถจะเป็นที่อยู่อาศัยได้ 2 รูป รวม 3 คณะ จึงมีเสนาสนะสำหรับภิกษุอยู่ได้ 20 รูป " และยังขยายรายละเอียดอาคารต่างๆ ความว่า คณะกลางมีกุฏิ 2 ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา 2 หลัง คือหลังใหญ่อยู่ตรงกลาง สำหรับเป็นที่อยู่ของเจ้าอาวาสเรียกกันใ้ภายหลังว่าหอสดมภ์บ้าง พระตำหนัก (เพราะเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) บ้างนอกนั้นอยู่ติดกับกำแพงคณะด้านเหนือ ด้านใต้ และด้านตะวันตกส่วนด้านตะวันออก มีศาลาทรงแก่งเงินอยู่ตรงมุมคณะข้างละ 1 หลังและระหว่างศาลาแก่งเงินก็เป็นที่ตั้งหอไตร 2 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้าใบระกาประดับกระจกสี ข้างล่างทำเป็นลูกกรงเหล็กแทนหน้าต่าง พื้นกุฏิและพื้นคณะปูด้วยกระเบื้องดินเผา คณะนี้มีประตู 3 ด้าน 4 ประตู คือทางเหนือ 1 ประตู ทางใต้ 1 ประตู ทางตะวันตก 2 ประตู และมีกำแพงเชื่อมต่อกันโดยตลอด

กุฏิใหญ่ตรงกลางทำรูปคล้ายศาลามีระเบียงข้างหน้า ภายในมีเสาไม้ขนาดใหญ่ ส่วนกุฏิขวางทางเหนือและทางใต้ ยาว 4 ห้อง มีบันไดขึ้นลง 2 ข้าง สำหรับอยู่ได้หลังละ 2 องค์

จากการสำรวจพบว่าขนาดผังของหมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามฯ นี้มีขนาดเท่ากับหมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร แต่ปัจจุบันอาคารต่างๆ ในหมู่กุฏิ ถูกเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารไปเกือบหมดสิ้นแล้ว ในการศึกษาจึงอาศัยการสันนิษฐานรูปแบบจากข้อมูลภาคเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้รู้และภาพถ่ายเก่าซึ่งทางวัดรวบรวมไว้ก่อนการเปลี่ยนแปลง

⁴⁷ ประวัติ วัดมกุฏกษัตริยาราม พิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานฉลองครบ 100 ปี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ(จวน อุฏฐายี มหาเถร)(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2540), หน้า 9.

ภาพที่ 4.103 ภาพถ่ายจากทางอากาศ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 4.104 ภาพถ่ายจากมุมสูงท้ายวัด
ที่มา จากภาพเก่าของวัด เก็บไว้ที่พระระเบียง

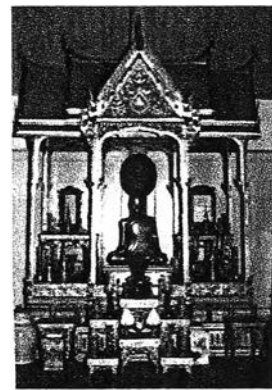
ภาพที่ 4.105 ภาพถ่ายเก่าแสดงซุ้มประตูทางเข้าหมู่กุฏิในอดีต และอาคารกุฏิบางหลัง
สามารถใช้สันนิษฐานรูปแบบเดิมของอาคารได้

ภาพถ่ายเก่าอาคารกุฏิเจ้าอาวาส ด้านยาว

ภาพถ่ายเก่า ฝาไม้กั้นห้องภายในกุฏิ

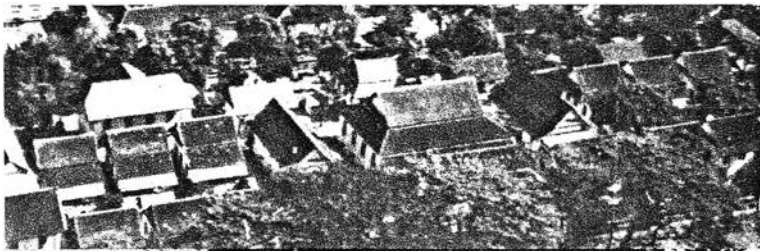

รูปหล่อเจ้าอาวาสรูปแรก

ภาพที่ 4.106 แสดงหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

5.1.2. หมู่กุฎิพระทั่วไป (คณะหน้าและคณะท้าย)

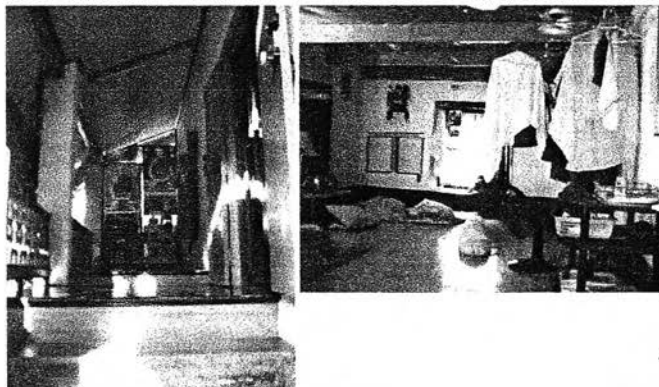
จากข้อมูลประวัติระบุว่า มี 2 คณะ คือ คณะหน้า และ คณะท้าย ภายในคณะหน้าและคณะท้ายนั้น มี กุฎิตึก 2 ชั้น เรียงเป็น 2 แถว แถวละ 3 หลัง หันหน้าเข้าหากันมีระเบียงข้างหน้า ระหว่างกุฎิมีกำแพงเชื่อมกัน และมีซุ้มประตูเตี้ยบานไม้สักอยู่ทางเหนือและทางใต้ ซ้างละ 1 ประตู ปูพื้นด้วยกระเบื้องหน้าวัวทั้งชั้นล่างและพื้นคณะ มีศาลาไม้โถงขนาดเล็กยกพื้นสูงราว 1 ศอกอยู่กลางคณะ 1 หลังและแทนสำหรับปลูกต้นไม้ (เช่นจำปี จำปาอีก 2 แทน) จากการสำรวจพบว่าอาคารต่างๆ ยังอยู่ในตำแหน่งเหมือนเมื่อแรกสร้าง มีลักษณะผังคล้ายกับหมู่กุฎิพระทั่วไปที่วัดโสมนัสวิหาร แต่พบว่า แต่ละกุฎิมีขนาดต่างจากที่วัดโสมนัสวิหาร อาทิมีความยาวเพียง 2 ห้องเสา และมีจำนวนห้องพักศิษย์ด้านหน้ากุฎิเพียงห้องเดียว ห้องชั้นล่างก็ใช้งานได้ด้วยมีการสร้างเป็น 2 ชั้น มาแต่แรก

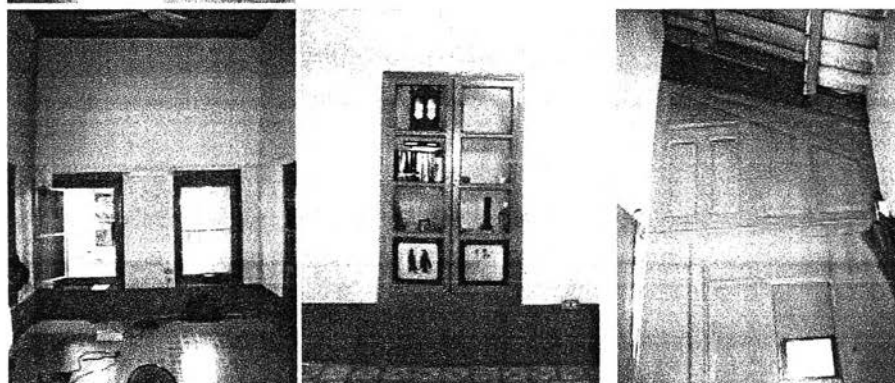
ภาพที่ 4.107 ภาพถ่ายจากทางอากาศ ที่มา หอดจรวดแห่งชาติ

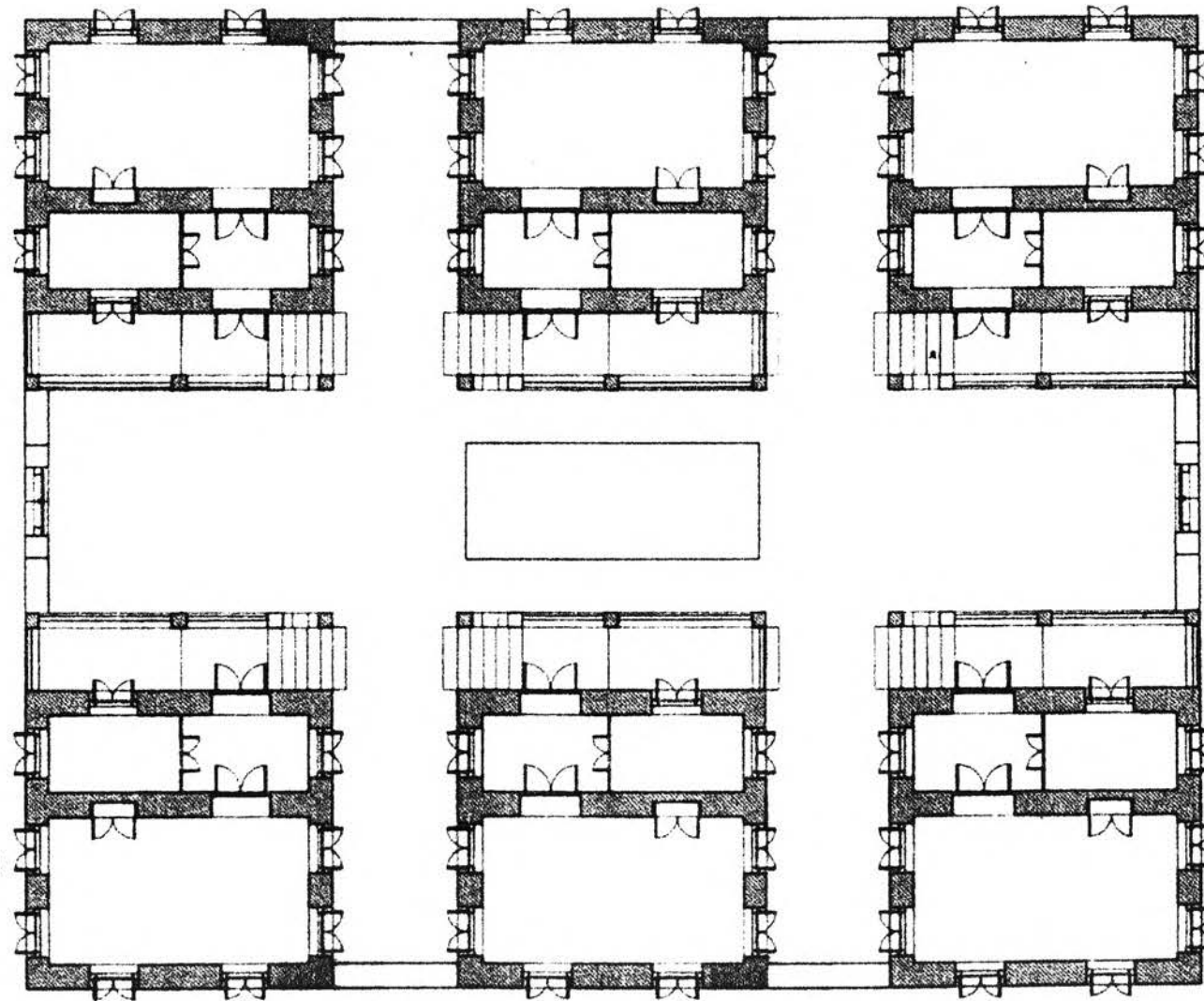

ภาพที่ 4.108 แสดงหมู่กุฎิคณะหน้าด้านนอก

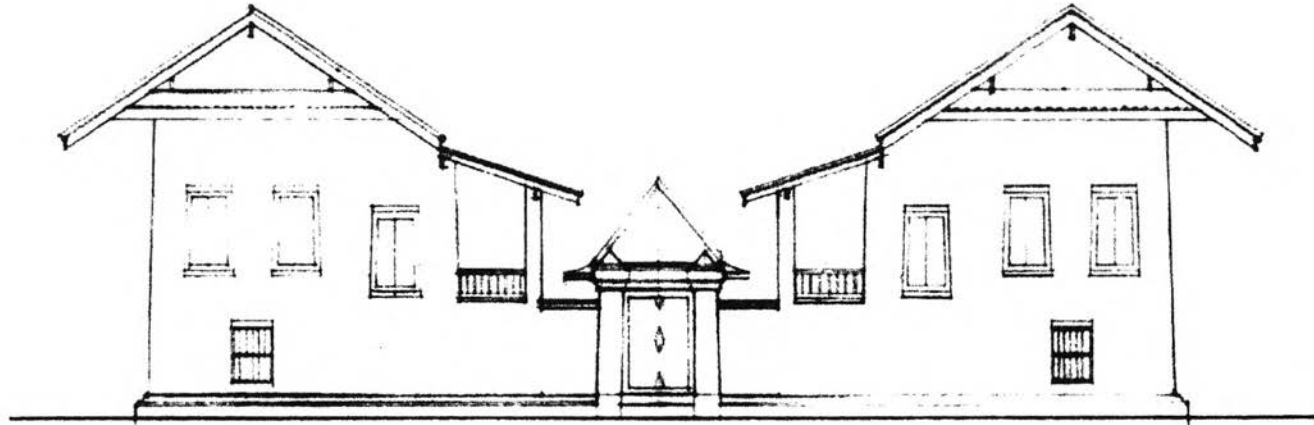
ภาพที่ 4.109 แสดงภายในอาคารหมู่กุฎิคณะหน้า

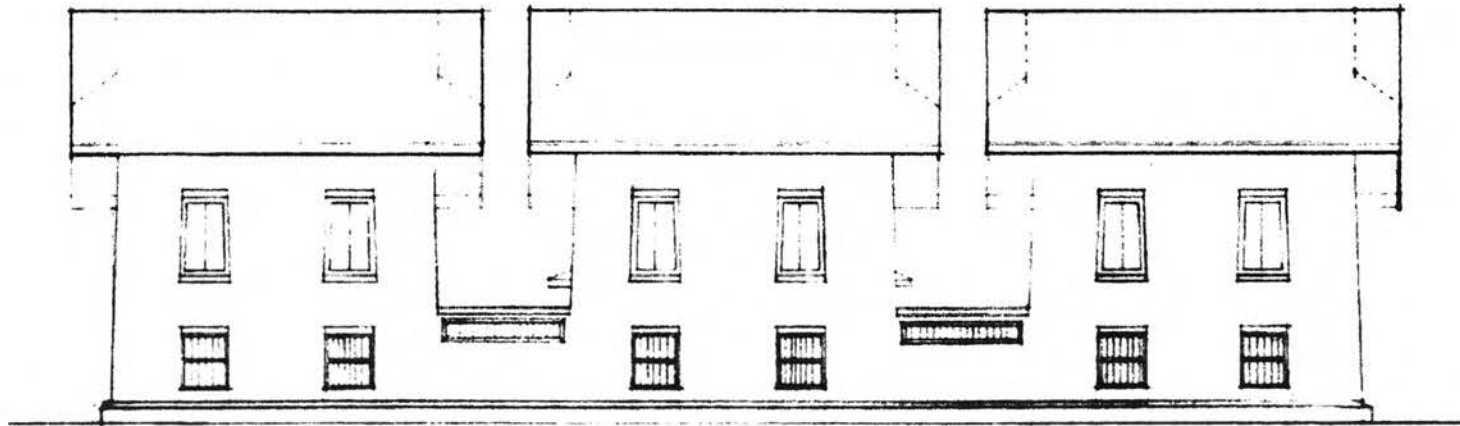
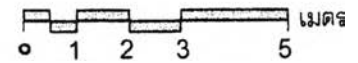

ภาพลายเส้นที่ 37 ผังหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

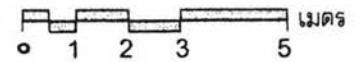
0 1 2 3 5 เมตร

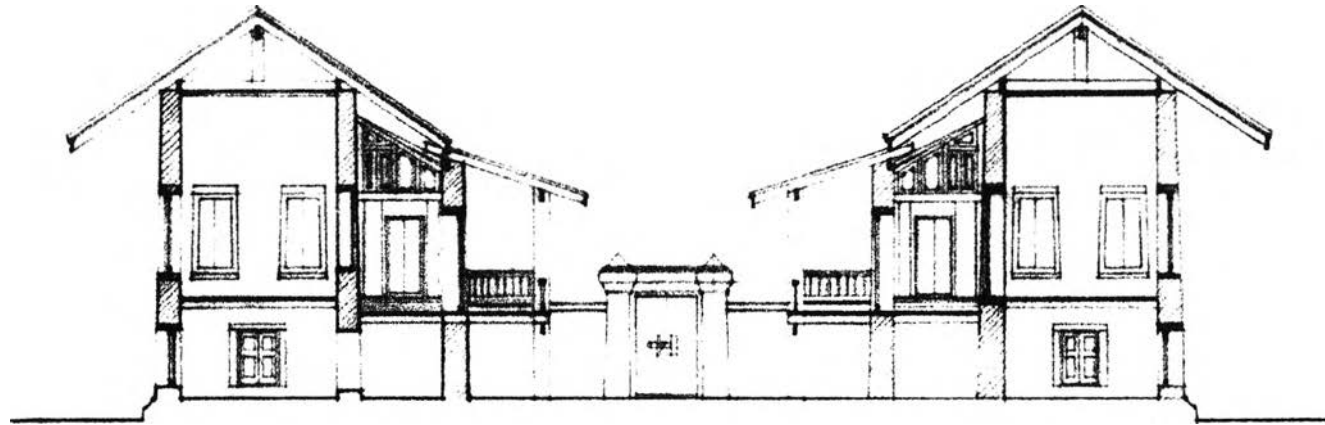

ภาพลายเส้นที่ 38 รูปด้านหน้า หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

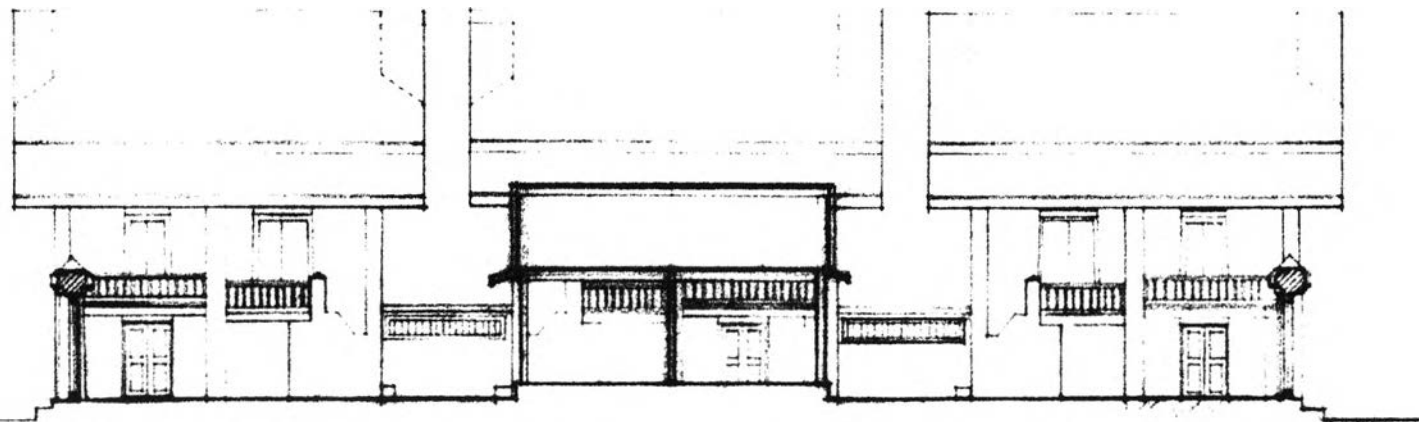
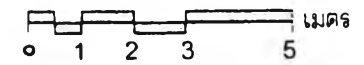

ภาพลายเส้นที่ 39 รูปด้านยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

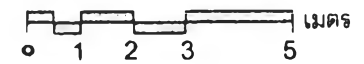

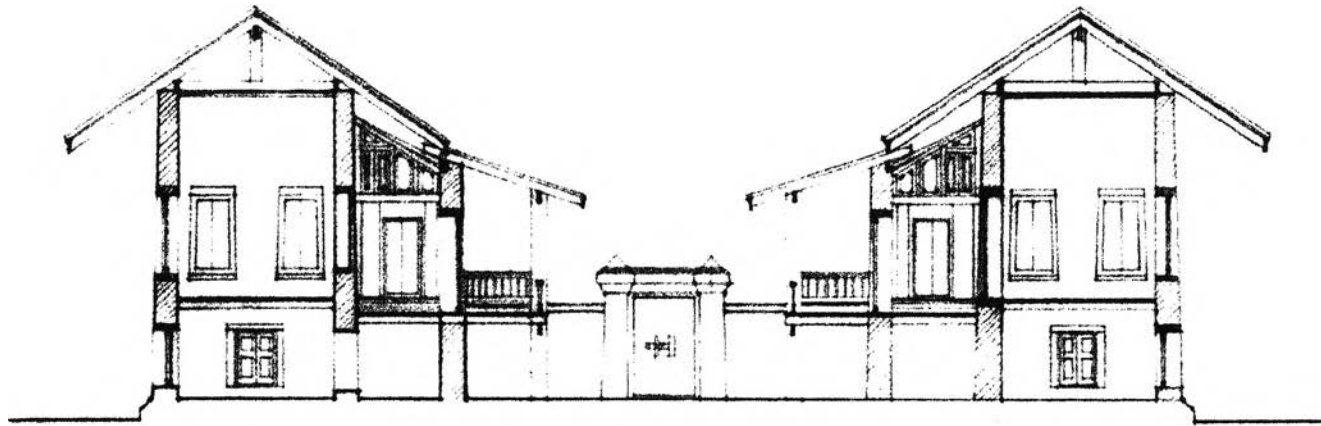

ภาพลายเส้นที่ 40 รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

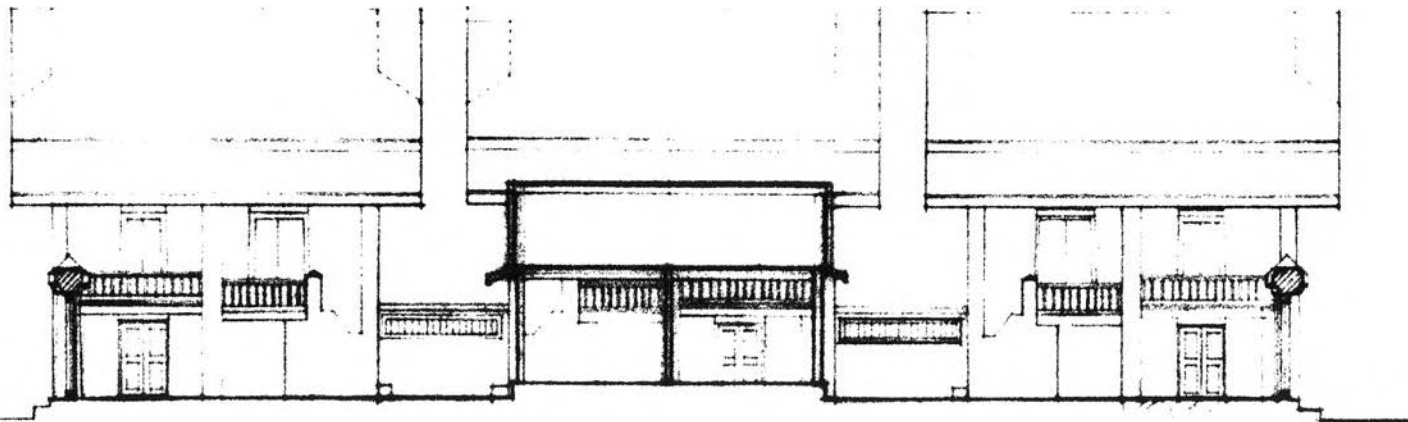
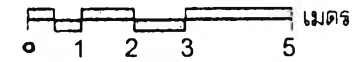

ภาพลายเส้นที่ 41 รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

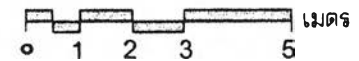

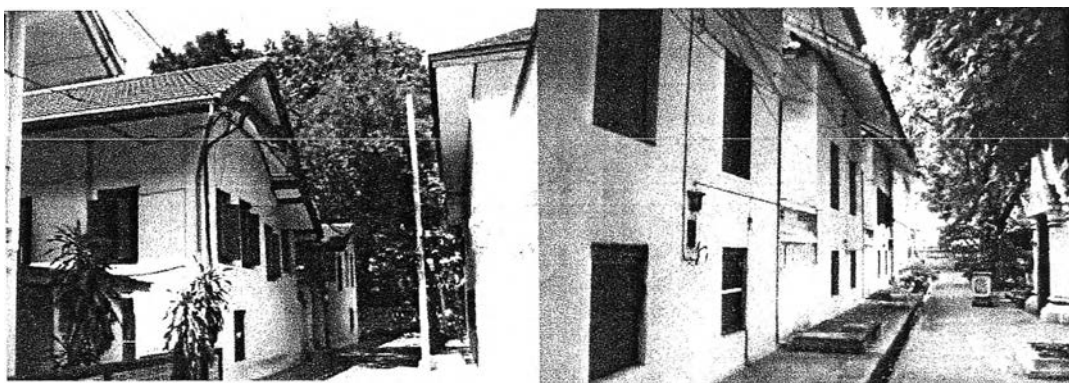
ภาพลายเส้นที่ 40 รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

ภาพลายเส้นที่ 41 รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.

คณะทนาย สันนิษฐานว่ามีรูปแบบเดียวกันกับหมู่กุฎิคณะหน้า

ภาพที่ 4.110 หมู่กุฎิคณะทนาย

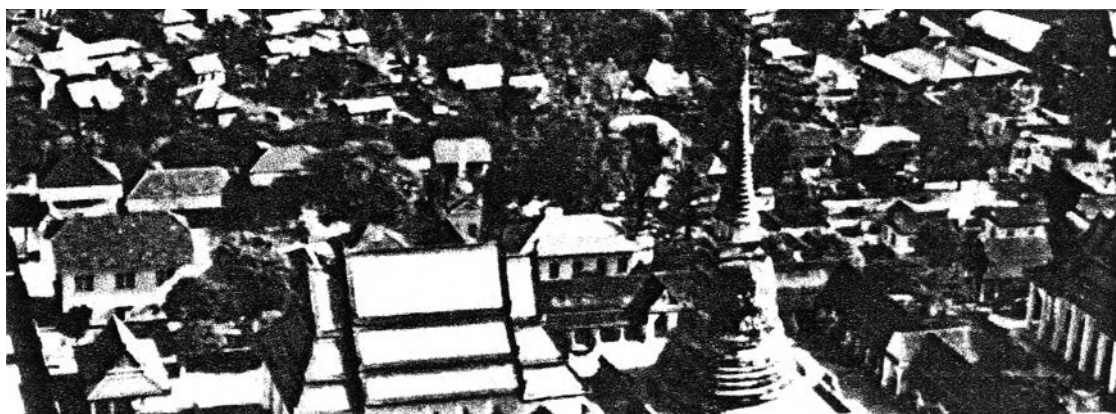
5.1.3 คณะนอก

คณะนอกเป็นเขตสังฆาวาสทางตะวันออก เมื่อตัดต้นไม้ถมคูแล้วก็ยังไม่ได้ปลูกสร้างเสนาสนะอะไรเลย บางท่านกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระราชประสงค์จะให้เป็นสวนดอกไม้สำหรับใช้บูชาพระ แต่ยังไม่ทันสร้าง สวนสระใหญ่ก่ออิฐถือปูน 2 สระอยู่ตอนหน้าและตอนหลัง บางท่านว่าขุดขึ้นเพื่อเอาดินถมพื้นที่และเพื่อใช้น้ำมาตั้งแต่แรกแล้ว

เขตสังฆาวาสส่วนนี้เมื่อแรกสร้างไม่ปรากฏมีอาคารใด แต่มีองค์ประกอบที่น่าสนใจบางประการดังนี้

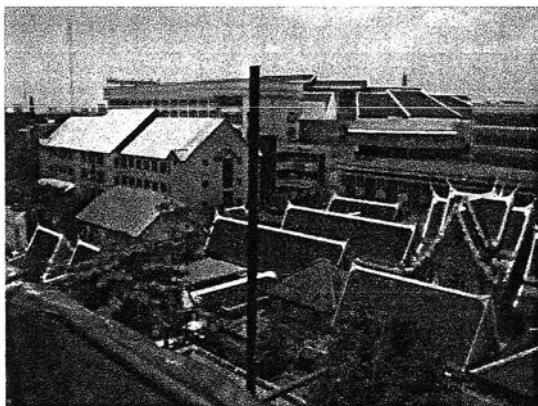
- 1. ไม่มีการสร้างกุฎิ อาคารใดๆภายใน จำนวนพระสงฆ์ที่มาครองวัดก็มีจำนวนเพียงพอต่อกับ กุฎิทางฟากตะวันตกเท่านั้น
- 2. มีขนาดพื้นที่ภายในเท่ากับเขตสังฆาวาสทางด้านตะวันตก
- 3. มีแนวกำแพงล้อมรอบเขตสังฆาวาสเหมือนกันแต่มีช่องประตูเข้าออกน้อยกว่าถึง 2 ประตู คือกำแพงด้านตะวันออก มีการเจาะช่องประตูเพียงประตูเดียวต่างจากกำแพงด้านตะวันตกซึ่งมี 3 ประตู เจาะตรงกับหมู่กุฎิทั้ง 3 คณะ
- 4. ที่ริมคูฟากตะวันออก หรือเมื่อออกจากกำแพงด้านตะวันออกแล้ว แพนผังเก่าไม่ระบุว่ามีสิ่งก่อสร้างใด ต่างจากริมคูวัดด้านตะวันตก ที่มีการสร้างศาลาทำน้ำ โรงเรือ สำหรับพระสงฆ์ใช้สอย

ด้วยไม่พบเอกสารใดระบุชัดเจนถึงพระราชประสงค์ในการใช้งานอย่างแท้จริงของพื้นที่ส่วนนี้ในขั้นตอนการวิเคราะห์ จึงสันนิษฐานตามข้อมูลเบื้องต้น และจากการใช้งานในระยะต่อมาของพื้นที่ เพื่อหาความเป็นไปได้ของพระราชประสงค์ที่แท้จริงในการสร้างเขตสังฆาวาสส่วนนี้ของวัดมกุฏกษัตริยารามฯ ต่อไป

ภาพที่ 4.111 ภาพถ่ายจากทางอากาศ พ.ศ. 2489 ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

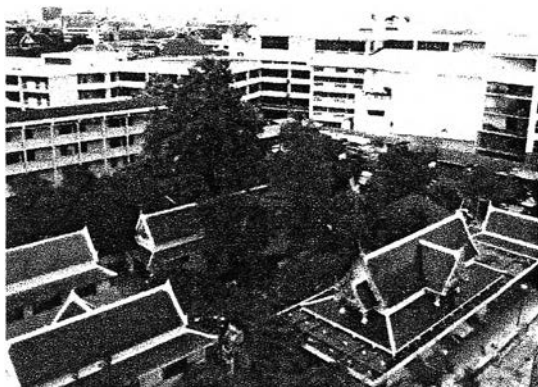
ภาพถ่ายแสดงสภาพอาคารปัจจุบันในเขตคณนอก ระหว่างการสำรวจ

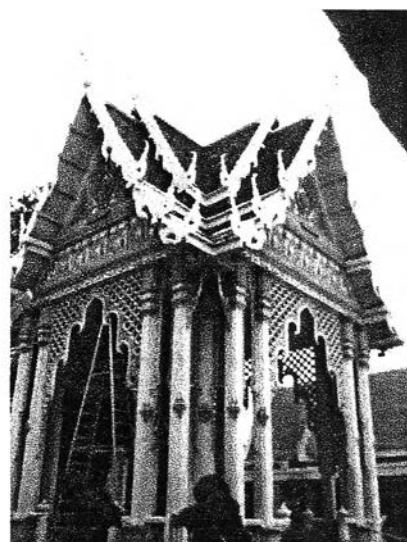
ผู้ศึกษาถ่ายเขตสังฆาวาส จากพระเจดีย์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่แนวกลางเขตคณนอก

สภาพหมู่กุฎิตอนท้าย

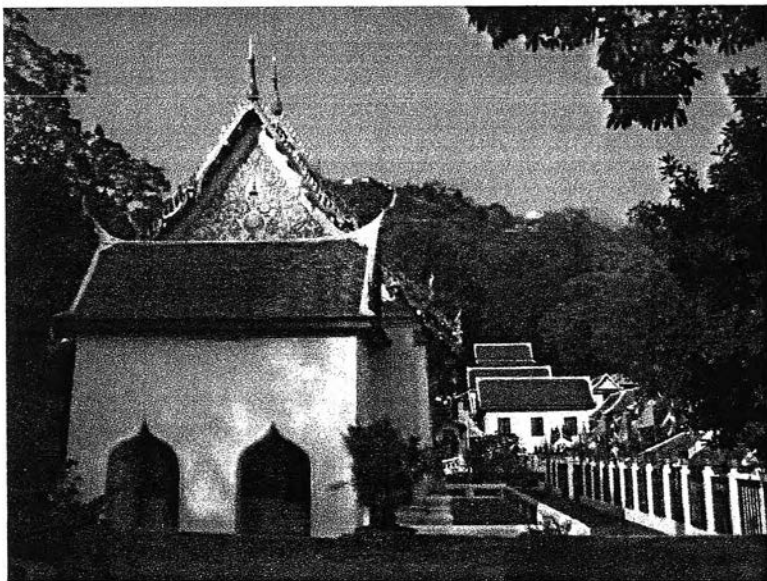

เมรุปัจจุบัน

ภาพที่ 4.112 แสดง อาคารในเขตคณนอกปัจจุบัน

4.4 พระอารามที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

4.4.1 วัดมหาสมณาราม ราชวรวิหาร

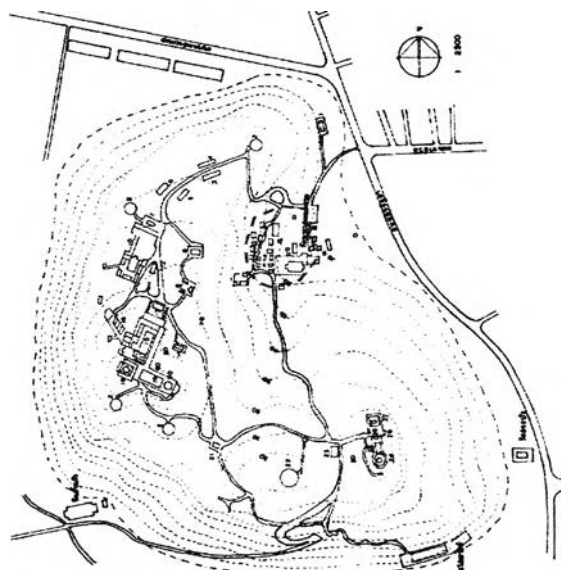
ภาพที่ 4.113

แสดงพระอุโบสถ วัดมหาสมณาราม

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร

ที่ตั้ง ที่เชิงลาดไหล่เขาสมนด้านทิศตะวันออก ติดทางขึ้นพระนครคีรี

ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์วัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 40

พระราชวัง พระนครคีรี และวัดมหาสมณาราม

ปี พ. ศ. 2457

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสและชานภายใน

แสดงเขตกำแพงพระราชวังจันทร์เกษม

ประวัติสำคัญ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขณะทรงผนวชได้เคยเสด็จจุดธูปมาเมืองเพชรบุรีในปลายปี พ.ศ. 2367 เมื่อเสด็จครองราชย์สมบัติก็ได้เสด็จประพาสเพชรบุรีอีก ทรงรับสั่งให้พระพรหมบริรักษ์เจ้ากรมพระตำรวจหลวงกับพระยาเพชรบุรี ทำแผนที่และแผนผังเขาวัง เพื่อสร้างพระนครคีรี ราว พ.ศ. 2401 และจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 มีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นราชสีหวิกรมฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เรื่องการก่อสร้าง ปรากฏความแสดงพระราชประสงค์ในการบูรณะวัดด้วยจะเป็นวัดใกล้พระราชวัง ความว่า⁴⁸ " ทางที่จะเดินอ้อมลงไป

⁴⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 113 เรื่องการก่อสร้างที่พระนครคีรี

วัดอินทศิริ์นั้นให้ทำไปด้วยให้แล้ว เมื่อฉันออกไปจะได้ไปคูตัวการวัดมหาสมณารามแล้วจะได้คิดสร้างต่อไป ด้วยเป็นวัดอยู่ใกล้ที่อยู่ ครั้งนี้ฉันได้ให้ขุนหมื่น ชาวพระคลังมหาสมบัติ คุมเงินออกไป 50 ชั่ง ให้ คุณศรีสุริยวงษ์ จับจ่าย ในการวัดมหาสมณารามโดยสมควร "

และได้พระราชทานระฆังเหล็กไว้ที่วัดখনหนึ่งด้วย การบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จประมาณ พ.ศ. 2403

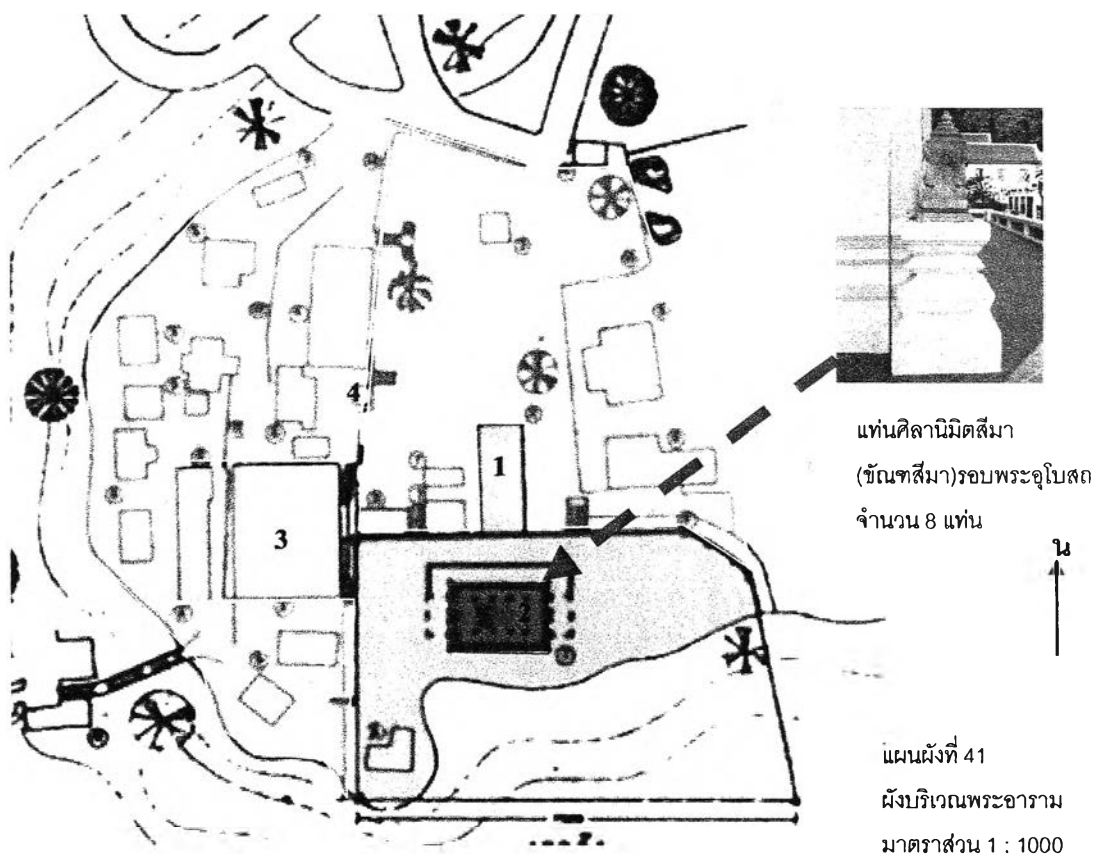
แม่กองผู้ควบคุมงาน

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ (ช่วง บุนนาค ยศในขณะนั้น) พระสมุหกลาโหม เป็นผู้อำนวยการสร้างพระนครคีรี และบูรณะวัดมหาสมณาราม

1. การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

1.1 มังพระอาราม

พระอารามอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระนครคีรี โดยทางเดินขึ้นเป็นทางลาดที่สามารถเดินทางขึ้นสู่พระนครคีรี จากทางเข้าหลักทางด้านทิศเหนือเป็นลานวัด หมู่อาคารเกาะอยู่ตามลาดไหล่เขา เขตพุทธาวาสวางแนวแกนหมู่อาคารตามทิศเหนือ - ใต้ ส่วนเขตสังฆาวาส เดิมอยู่ถัดขึ้นไปทางทิศตะวันตก พบองค์ประกอบสำคัญดังนี้

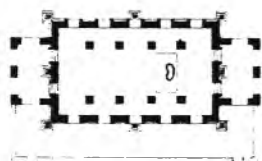
แท่นศิลานิมิตส์มา (ชั้นชสีมา) รอบพระอุโบสถ จำนวน 8 แท่น

แผนผังที่ 41
มังบริเวณพระอาราม
มาตราส่วน 1 : 1000

1.เขตพุทธาวาส 2.เขตสังฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4 3.เขตสังฆาวาสที่เพิ่มเติมภายหลัง ■ 4.ขอบเขตชั้นชสีมา	1.ศาลาการเปรียญจตุรมุข 2.พระอุโบสถ 3.หมู่กุฏิเดิม 4.หอรบั้ง

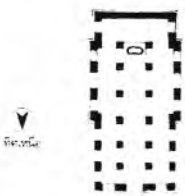
1.2 เขตพุทธาวาส โดยมีอาคารในส่วนพุทธาวาสวางเรียงเป็นแนวแกน โดยมีด้านหน้าเป็นศาลาการเปรียญหลังคาทรงจตุรมุข อาคารหลังนี้เคยเป็นที่ประทับค้างคืนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณรดังปรากฏใน พระราชหัตถเลขาของพระองค์ตอนหนึ่งว่า⁴⁹ “ วัตน์ฉันได้เคยค้างอยู่ 5 คืน ที่ศาลาการเปรียญจตุรมุขเมื่อครั้งบวชเณร จึงเป็นที่คุ้นเคยกับวัตน์ฉัน ” ศาลาการเปรียญวางอาคารตามแนวเหนือใต้ ถัดไปด้านหลังเป็นเนินเขา ลานด้านบนเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ วางอาคารตามแนว ทิศตะวันออก - ตะวันตกในแนวแกนเดียวกับศาลาการเปรียญ

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

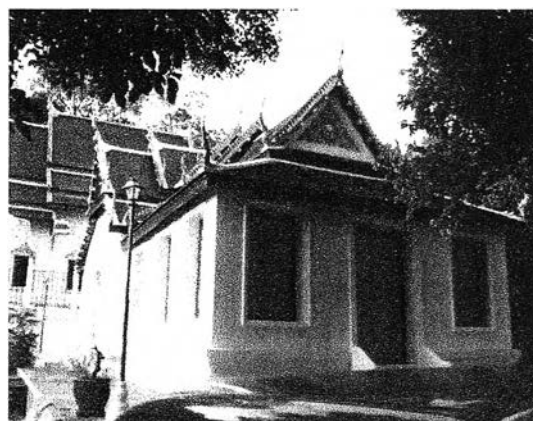

แผนผังที่ 42

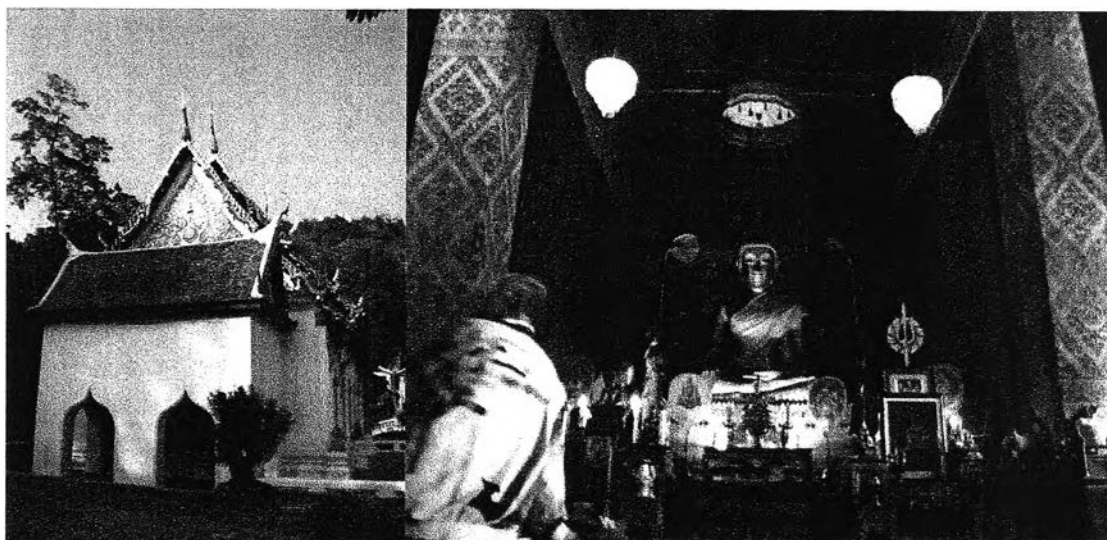
อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส
ที่มา รูปแบบพระอุโบสถและ
พระวิหารในสมัย
พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย
สมคิด จิระทัศนกุล

แผนผังที่ ๔
เขตพุทธาวาส
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ศาลาการเปรียญ จตุรมุข

สภาพภายนอกและพระประธานในพระอุโบสถ

ภาพที่ 4.114 แสดงอาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิบาย (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2505), หน้า 113.

1.3เขตสังฆาวาส อยู่ทางที่ลาดเนินเขาด้านทิศตะวันตกของพระอาราม โดยมีหมู่กุฏิเดิมของวัดเป็น
ประธานอยู่ตอนหน้า หมู่อาคารวางตั้งฉากไปกับแนวแกนของอาคารในเขตพุทธาวาส ปัจจุบันมีกุฏิกระจาย
กระจายไปตามลาดเนินเขา

หมู่กุฏิเดิม ตั้งอยู่ด้านตะวันตกของวัด

กุฏิปูนสมัยหลังปลูกทางตะวันออกของวัด

ภาพที่ 4.115 แสดงอาคารกุฏิในเขตสังฆาวาส

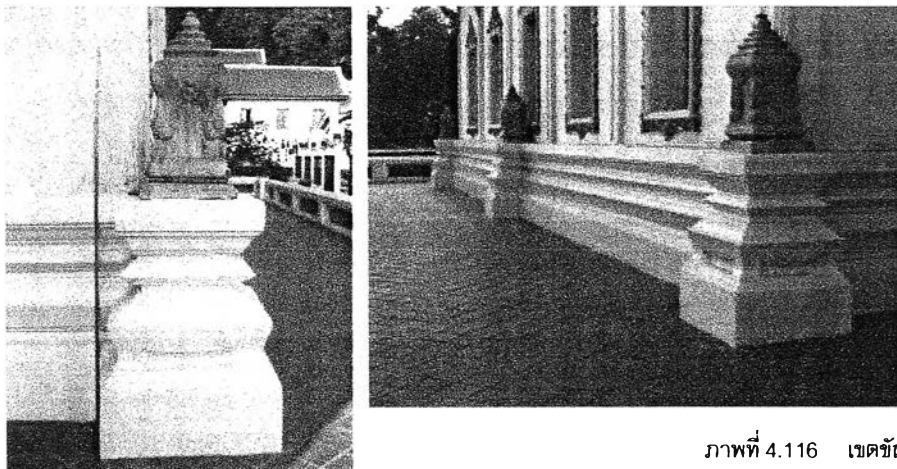
กุฏิไม้ถูกทิ้งร้าง ด้านบนลาดเขา พบกระจายไปรอบ
วัด และบางหลังได้รับการปลูกสร้างใหม่

2.วิสุทคามสีมา

ไม่พบข้อมูล

3.แบบแผนพัทธสีมา

จากการสำรวจพบว่าที่รอบพระอุโบสถตามมุมอาคาร และ ด้านกึ่งกลางผนัง มีการก่อแท่นฐานรวม 8
แท่น ตั้งใบสีมาแบบแท่งสี่เหลี่ยม สลักด้วยหินแกรนิต มีรูปหัวนาคที่เอน บริเวณอกทำเป็นลายดอก มีสาย
สังวาลคล้อง

ภาพที่ 4.116 เขตขันฑสีมารอบพระอุโบสถ
แสดงด้วย แท่นสีมา 8 แท่น

4.การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ ก่อนเข้าพระราชพิธีบวชสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรด
เกล้าฯ อาราธนาพระสงฆ์มาครองพระอาราม โดยเป็นพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายจากวัดบวรนิเวศ จำนวน 10
รูป ซึ่งมีพระใบฎีกาเอม ชักหลวงเดิมในพระองค์ เป็นชาวบ้านบางจานเมืองเพชรบุรี มาครองเป็นพระครูมหา
สมณวงศ์ ดังปรากฏตามเอกสาร สาระตราของพระยาศรีเสาวการ มีถึงพระยาเพชรบุรีเมื่อวันจันทร์ ขึ้น 2 ค่ำ
เดือน 8 ปีวอก โทศก ความว่า “ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สั่งว่า กำหนด ณ วัน ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 8 เวลา
เช้า จะแห่พระพุทธรูป พระครู 1 พระอันดับ 9 ไปส่งที่วัดมหาสมณาราม...” ในการแห่พระพุทธรูปและพระสงฆ์
มาครองวัด จัดเป็นงานมหรสปใหญ่ สนุกสนาน และในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 8 ได้จัดให้มีสวดพระพุทธรูปที่กุฏิ

ใหม่ และวันถัดมา มีการถวายเครื่องไทยทาน พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน พระยาเพชรบุรี กรมการเมือง เบิกเงิน ต่อกรมวังมาจัดของคาวหวานถวายพระสงฆ์ 10 ลำรับและยังมีสิ่งของพระราชทาน อาทิกระบุงลายสอง ตะกร้า ขนาบรอย กระซอน คันบวย หม้อข้าว หม้อแกง เชิงกราน สิ่งละ 10 ใบ แต่ได้สูญหายไปจากวัดหมดแล้ว

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

5.1 หมู่กุฏิพระ

ตั้งอยู่บนเนินเขาด้านทิศตะวันตกของพระอารามบริเวณตอนกลางระหว่างศาลาการเปรียญ และพระอุโบสถ

หมู่อาคารแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนหน้าประกอบด้วยกุฏิ 6 หลังวางกลุ่มอาคารล้อมพื้นที่โล่งตรงกลาง ตั้งอยู่บนเนินสูงกว่าระดับลานพระอุโบสถ มีบันไดขึ้น 2 ทางด้านหน้าเป็นลาน มีการก่อผนังกันตกรอบลาน มีซุ้มประตูทางเข้าอยู่ 2 ซุ้มขนานกุฏิพระราชาคณะ ซึ่งเป็นกุฏิเครื่องก่อขนาดใหญ่

ตอนหลังเป็นอาคารอยู่เนินเขาด้านบนถัดจากหมู่อาคารแรกมีบันไดแยกขึ้นได้ 2 ทาง ลักษณะเป็นอาคารโถงคล้ายหอฉัน หรือศาลาการเปรียญ ขนาบด้านหัวท้ายด้วยกุฏิขนาดเล็ก วางอาคารเรียงแถวกัน ด้านหน้ามี ถนนเชื่อมต่อไป กุฏิอื่นๆได้

5.1.1 กุฏิเจ้าอาวาส(พระราชาคณะ)

เป็นกุฏิเครื่องก่อขนาดกว้าง-ยาว โดยประมาณ 5.5m x 7.5 m ด้านในเป็นอาคาร ยาว 3 ห้องเสา กว้าง 1 ห้องเสา มี ระเบียงด้านหน้า ปัจจุบันมีการดัดแปลงต่อเติมห้องด้านหน้าเพิ่มเติม มีทางเข้าออกจากประตูตรงกลาง เข้าจากลานด้านใน อาคารยกพื้นสูงประมาณ 60 เซนติเมตร จากพื้นลาน มีการเจาะช่องระบายความชื้นรอบอาคาร พื้นด้านในปูไม้กระดาน ช่องเปิด ประตูหน้าต่างเป็นแบบลักษณะบานเปิดแบบไทยมีการรอบเช็ดหน้าไม้ บานเปิดคู่ ไม่พบหลักฐานการกันห้องภายในเนื่องจากผ่านการซ่อมแซมมาหลายสมัย

หลังคาแบบจั่ว มีการยื่นฝ้าไขว้า และทิ้งชายคาปีกนก โดยรอบ หน้าจั่วก่ออิฐฉาบปูนทึบตัน มุงกระเบื้องดินเผา สันนิษฐานว่าเดิมเป็นกระเบื้องดินเผาชนิดไม่เคลือบเนื่องจากมีตัวอย่างมุงหลงเหลือในบางส่วนของหลังคากุฏิหลังอื่น

โครงสร้างรับพื้นพบว่ายังปรากฏไม้ซุงเปิดผิววางเป็นคานรับพื้นอยู่ด้านใต้กุฏิ แต่มีการปรับดีระดับอาคารโดยวางพื้นบานคานไม้ซุงใหม่แทนในระดับปัจจุบัน ส่วนโครงสร้างอาคาร จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสทราบว่ามีการใช้แกนเสาไม้เป็นโครงภายในวางบนฐานอิฐก่อ และก่อหุ้มด้วยอิฐเป็นกำแพงชั้นนอก

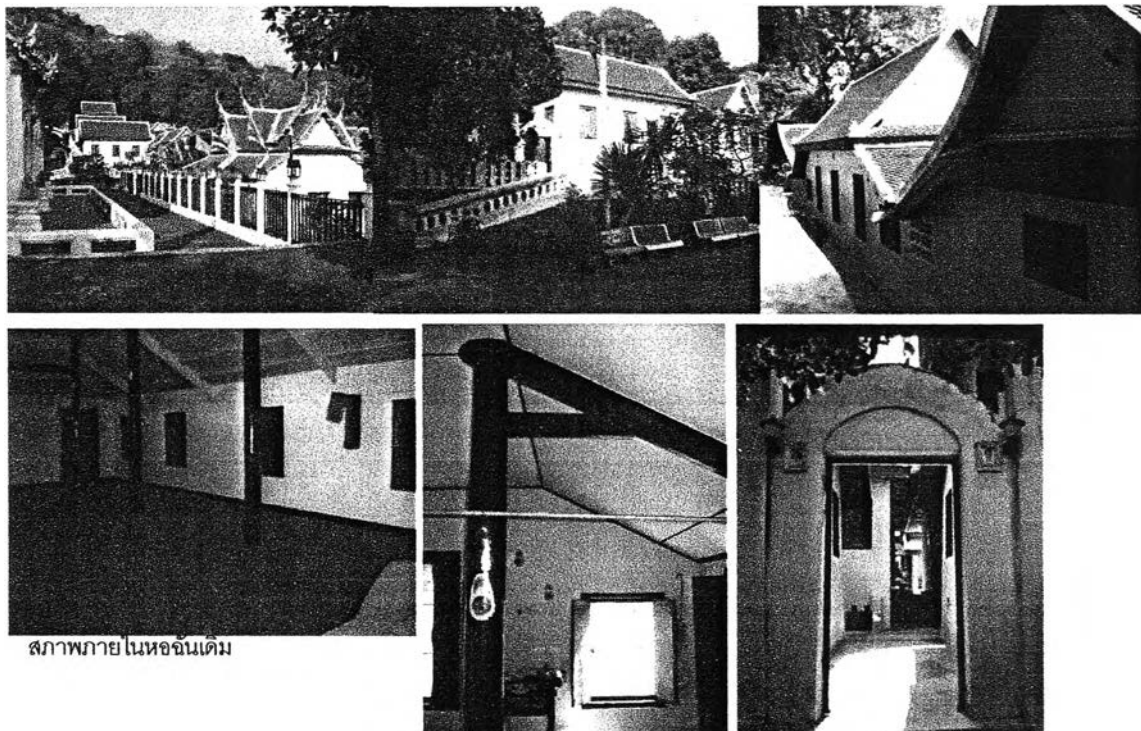
5.1.2 กุฏิพระทั่วไป

แบบที่ 1 ลักษณะเป็นกุฏิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 4.7m x 7.5 m ด้านใน 3 ห้องเสา มีระเบียงด้านหน้า กันห้องด้วยฝาไม้ภายในเป็น 2 ห้องเล็ก สำหรับพระสงฆ์ 2 รูป และห้องที่ระเบียงด้านหน้าสำหรับเป็นที่พักศิษย์พระอีก 2 ห้อง ที่ผนังด้านในมีการเจาะช่องสำหรับวางของในผนัง ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับกุฏิพระราชาคณะ มี 2 หลังวางขนานหัว ท้าย กุฏิพระราชาคณะ

แบบที่ 2 ลักษณะเป็นกุฏิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 4.7m x 5 m ด้านในยาว 2 ห้องเสา มี ระเบียงด้านหน้าและกันห้องสำหรับเป็นที่พักศิษย์พระ 1 ห้อง ที่ผนังด้านในมีการเจาะช่องสำหรับวางของในผนัง ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับกุฏิพระราชาคณะ มี 2 หลัง วางอาคารต่อเนื่องกับกุฏิแบบที่ 1

แบบที่ 3 ลักษณะเป็นกุฏิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 4m x 5 m ด้านในยาว 2 ห้องเสา ภายในมีเสาไม้รับ โครงหลังคาตรงกลางห้อง มี 2 ห้อง วางขนานหัว-ท้าย อาคารหอฉัน

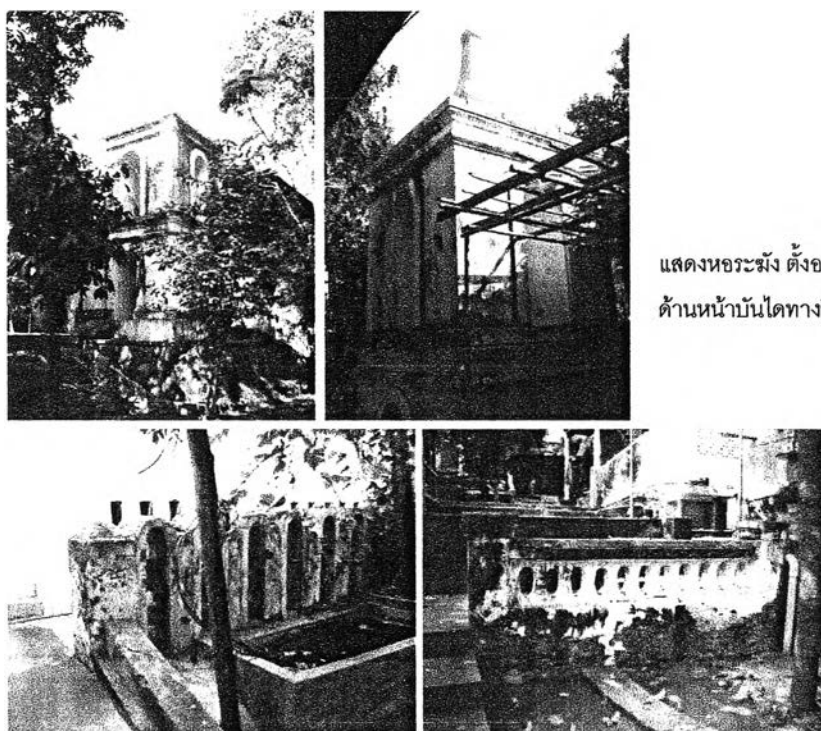
มีกุฏิ ลักษณะขาดใกล้เคียงและตั้งประจันกันกับกุฏิพระราชาคณะอีกหลัง แต่ปัจจุบันมีการรื้อปลูก สร้างในที่เดิมทำให้ไม่สามารถสันนิษฐานรูปแบบได้ชัดเจนจึงตัดออกจากการศึกษา

สภาพภายในหอฉันเดิม

ภาพที่ 4.117 แสดงหมู่กุฏิเดิมของวัด

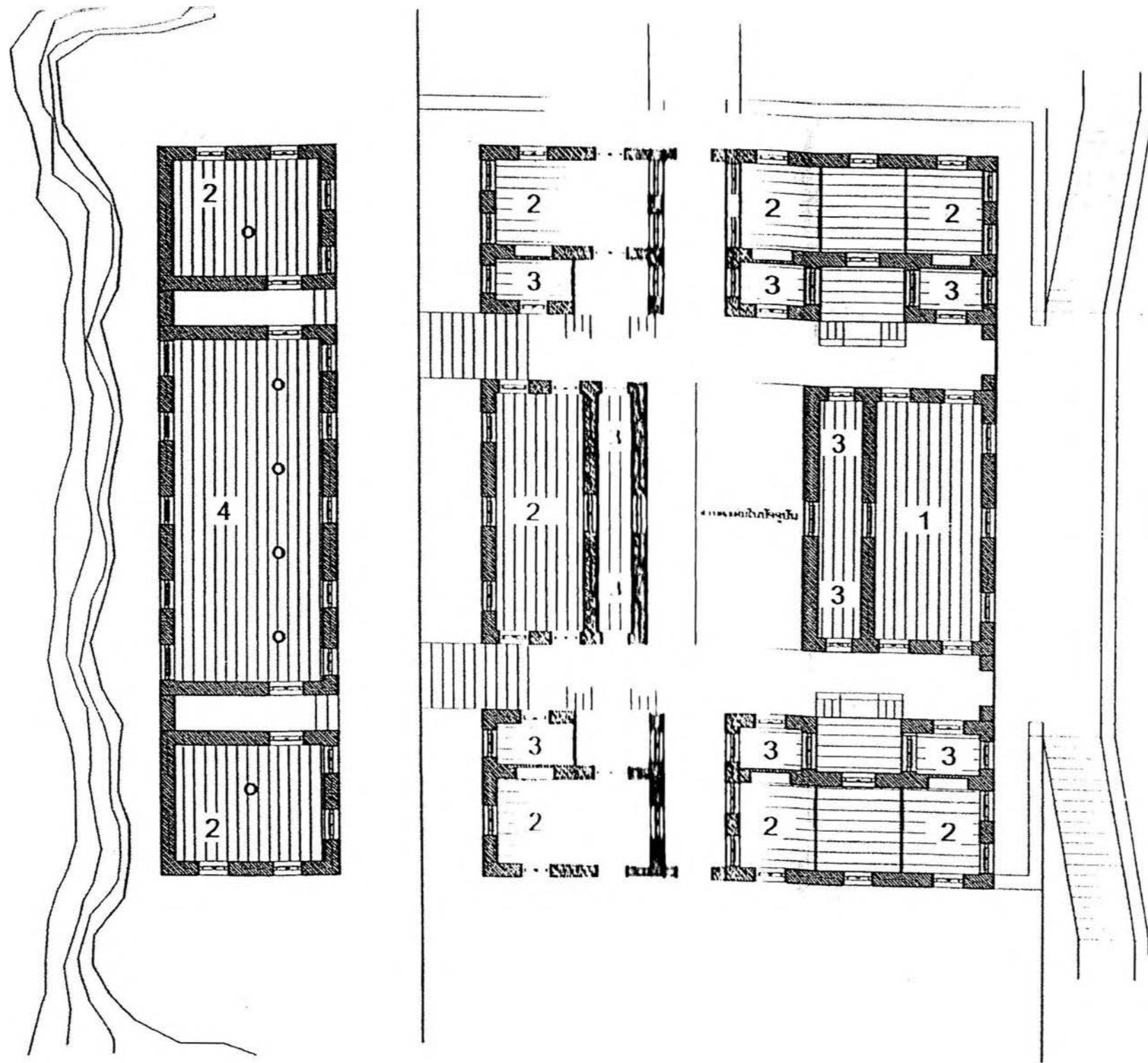
5.2 องค์ประกอบอื่น ๆ ในเขตสังฆาวาสที่น่าสนใจ

แสดงหอรระสัง ตั้งอยู่บริเวณ
ด้านหน้าบันไดทางขึ้นหมู่กุฏิ

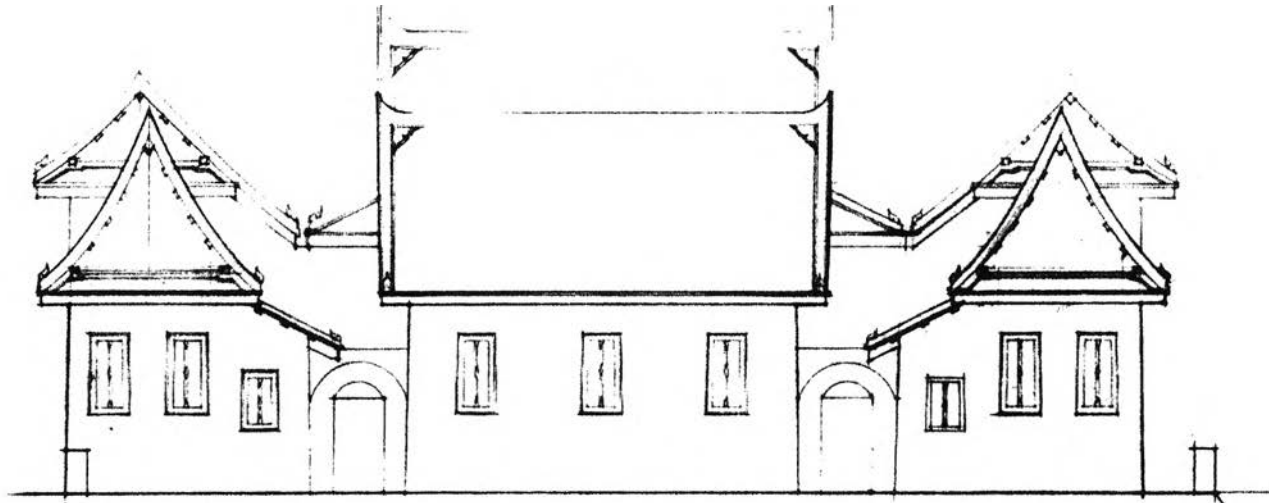
แสดงพนักราวกันตกแบบต่างๆที่อยู่รอบๆหมู่กุฏิเดิม

ภาพที่ 4.118 แสดงอาคารอื่น ในเขตสังฆาวาส

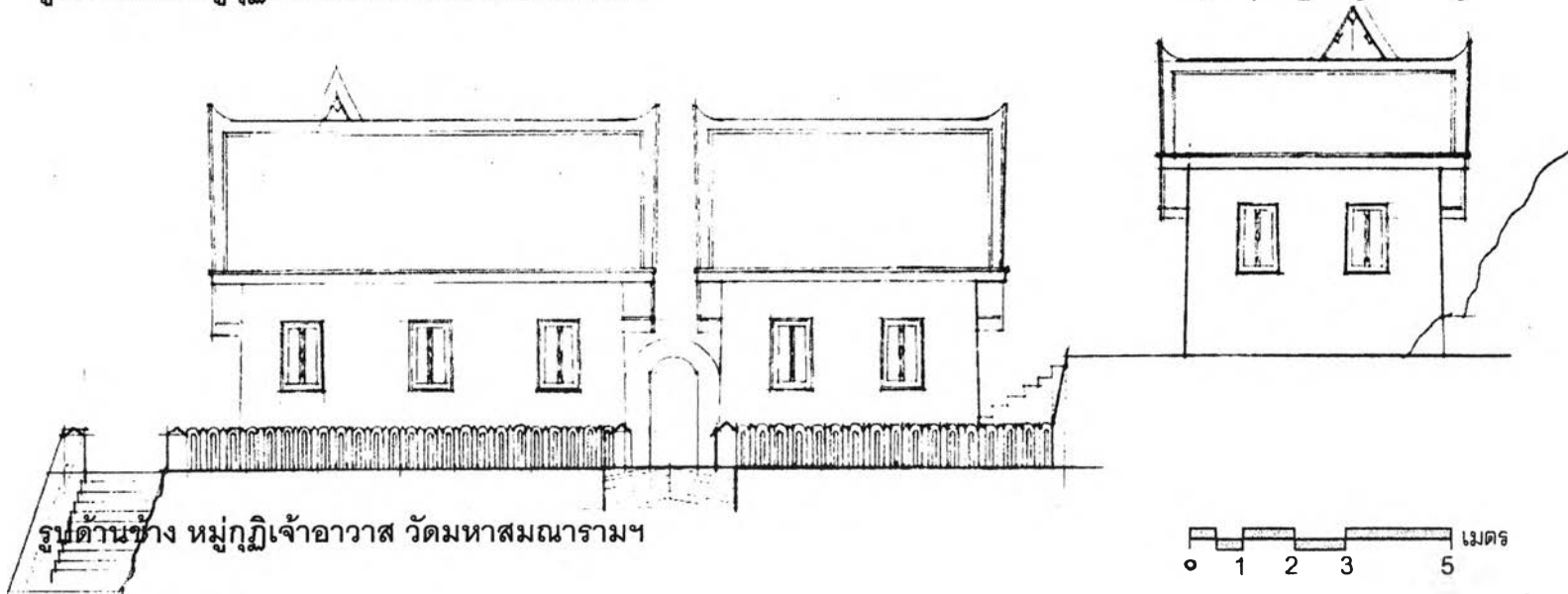
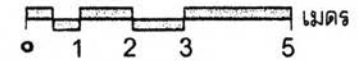

ภาพลายเส้นที่ 42 ผังหมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดมหาสมณ...

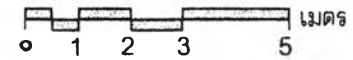
Architectural drawing details and scale information.

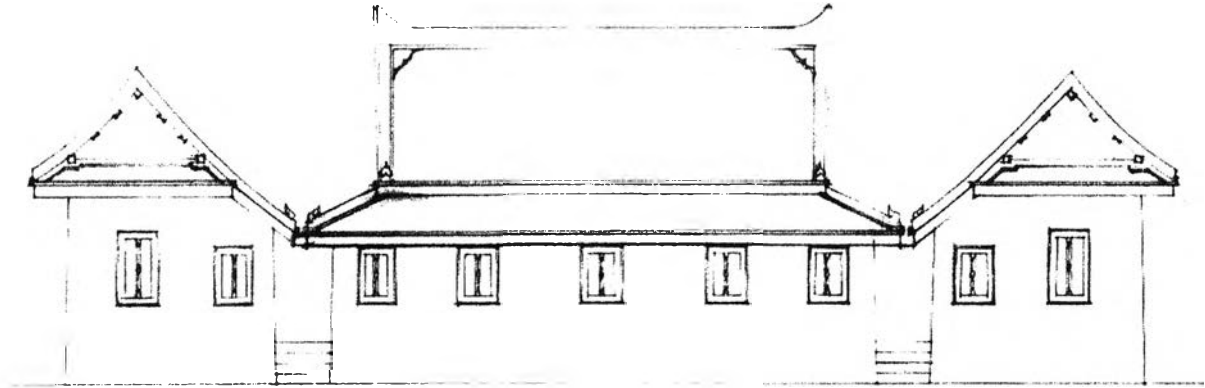

ภาพลายเส้นที่ 43 รูปด้านหน้าหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ

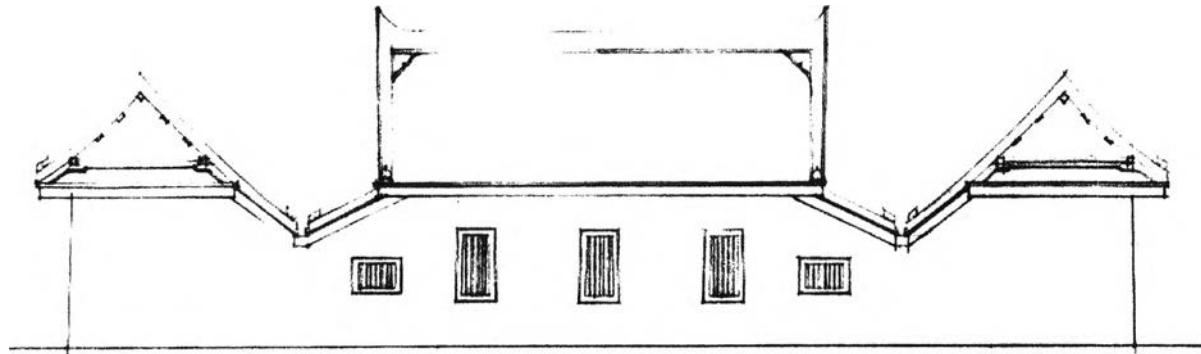
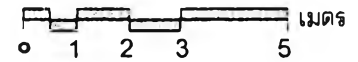

ภาพลายเส้นที่ 44 รูปด้านข้าง หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ

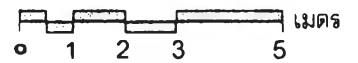

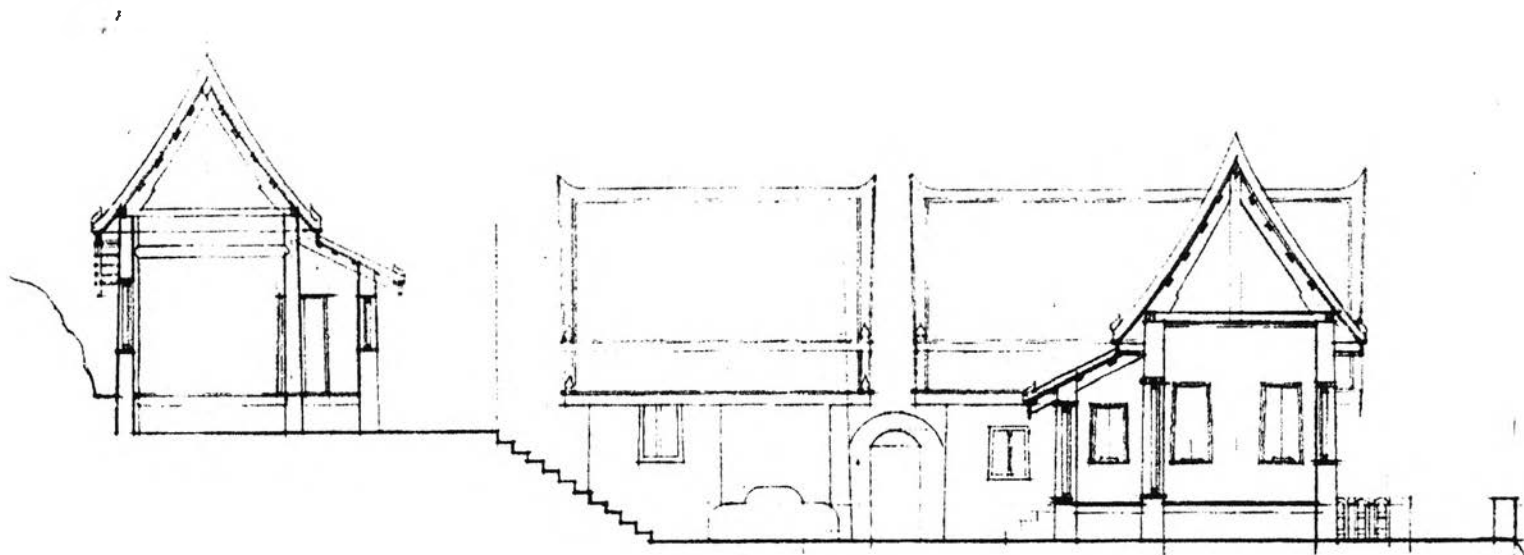

ภาพลายเส้นที่ 45 รูปด้านหอสวดมนต์ วัดมหาสมณารามฯ

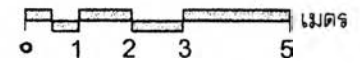

ภาพลายเส้นที่ 46 รูปด้านหลังหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ

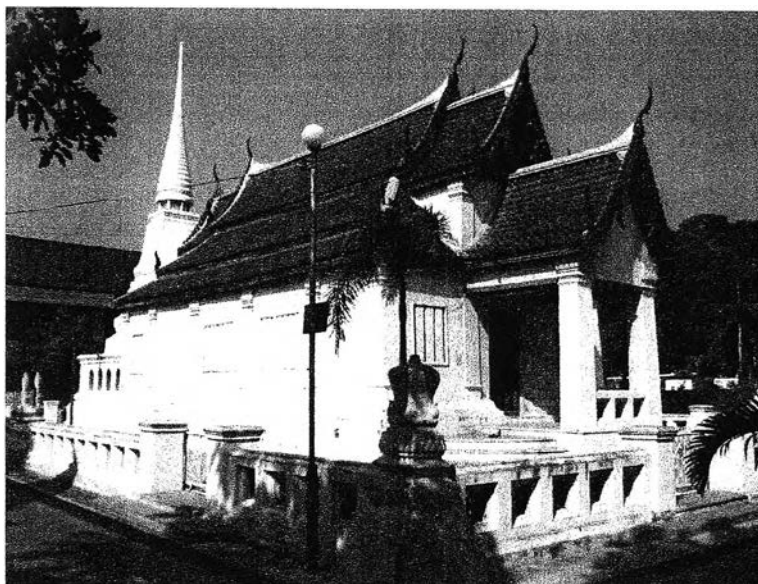

ภาพลายเส้นที่ 47 รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ

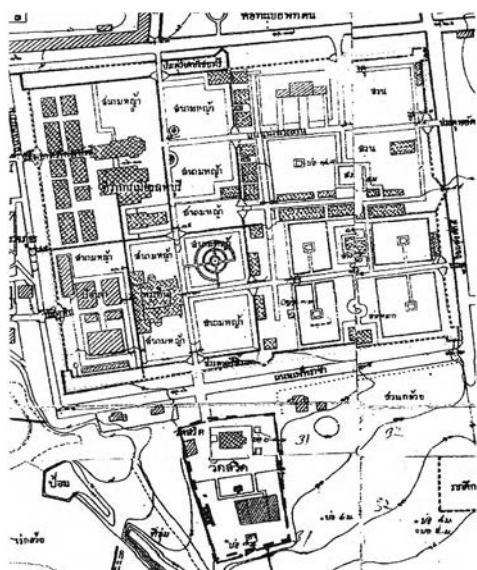

4.4.2 วัดกวีศราราม ราชวรวิหาร

ภาพที่ 4.119
แสดงพระอุโบสถ วัดกวีศราราม ฯ

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง อยู่ริมถนนเพชรราชา ทางด้านทิศใต้ของพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ต.ท่าหิน อ.เมือง จ.ลพบุรี
ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์วัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 43
แสดงพระนารายณ์ราชนิเวศน์และวัดกวีศรารามฯ
ปี พ. ศ. 2457
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

□ แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วยเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสและชานภายใน
 □ แสดงเขตกำแพงพระราชวังจันทร์เกษม

ประวัติสำคัญ

เมืองลพบุรีเป็นพระมหานครโบราณราชธานีใหญ่ของเก่าสืบมา มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นจำนวนมาก ทำให้ทราบว่า มีผู้คนตั้งถิ่นฐานมากกว่า 2,000 ปี ปรากฏเรื่องราวของเมืองอยู่ในหลายพงศาวดาร เช่นในพงศาวดารรามัญอ้างชื่อว่าเมืองละโว้⁵⁰

ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมืองลพบุรีมีบทบาทอีกครั้งด้วยเป็นเสมือนราชธานีแห่งที่ 2 ของราชอาณาจักรอยุธยา ด้วยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นรัชสมัยที่มีการติดต่อกับ

⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เรื่องตำนานเมืองลพบุรี", ใน ชุมชนพระบรมราชาธิบาย (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2505), หน้า96.

ต่างประเทศหลายประเทศ ทรงเกรงราชภัยที่อาจมีมาทางทะเล และพระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ริมน้ำเกินไป ลพบุรีจึงมีชัยภูมิที่ปลอดภัยกว่า ได้ทรงสถาปนาเมื่อ พ.ศ. 2208

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชประชวรหนักใกล้สวรรคต มีข้าราชการ ข้าหลวงเดิมบางนาย (ประมาณ 15 นาย⁵¹) ซึ่งมีความจงรักภักดี ไม่ประสงค์จะเป็นข้ารับใช้ท่านผู้ต่อไป เมื่อเห็นว่าพระองค์ทรงประชวรหนักจึงมีใจใคร่จะได้บรรพชาอุปสมบท และได้กราบถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระอนุญาต แล้วถวายผ้าไตรจีวรบาตรบิหารและพระสงฆ์ให้ทำสังฆกรรมบรรพชาอุปสมบทแก่ข้าราชการเหล่านั้นในพระราชวัง ซึ่งการทั้งนี้ได้ทรงพระราชทานที่ในพระราชวังเขตรอบขอบกำแพงเป็นสำคัญทุกทิศ พระราชอุทิศถวายเป็นวิสุงคามสีมาแด่พระสงฆ์อันมาจากจตุทิศทั้งสิ้น เมื่อพระสงฆ์(พระราชาคณะ 21 รูป⁵²)ได้รับที่วิสุงคามสีมาซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้นแล้วได้ชุมนุมที่ท้องพระโรง เนื่องกับมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท และทำสังฆกรรมอุปสมบทแก่ข้าราชการข้าหลวงเดิมเหล่านั้นตามพระราชประสงค์ก่อนแยกย้ายไปตามพระอารามต่างๆ ภายหลังพระราชวังก็ถูกปล่อยทิ้งรกร้าง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสถาปนาลพบุรีขึ้นเป็นที่ประทับอีกแห่งหนึ่งดังปรากฏตามประกาศในรัชกาลที่ 4 ดังนี้⁵³

“ที่ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรีนั้นได้มีพระบรมราชโองการให้พระยาพิไชยสงคราม 1 พระยาพิชิตณรงค์ 1 พระยานิรราชเสนี 1 ขึ้นไปเป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ให้เป็นที่ประทับในกาลอันควร เป็นที่สบายและจะให้เป็นที่พระเกียรติยศซึ่งได้เชิดชูพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน...”

การที่จะทรงได้ที่วิสุงคามสีมาของพระราชวังจึงทรงมีพระราชดำริปรึกษาพระราชาคณะนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาและท่านเสนาบดีที่มีสติปัญญา เห็นว่าหากจะรื้อพระราชวังลงหรือจะปฏิสังขรณ์ขึ้นให้เป็นพระอารามใหญ่โตก็ไม่มีความเหมาะสม และตามลักษณะในพระวินัย การเปลี่ยนของสงฆ์ต้องนำครุภัณฑ์มาเปลี่ยนกับของครุภัณฑ์จึงควร จึงมีพระบรมราชโองการ จัดซื้อที่นาพื้นที่ใหญ่โตกว่าที่พระราชวังนั้น แล้วพระราชอุทิศถวายเป็นของพุทธจักร แลกเปลี่ยนที่พระราชวังและบ้านเจ้าพระยาวิไชยนทร์กลับคืนเป็นของพระราชอาณาจักร

และได้ประมาณการตีราคาสิ่งปลูกสร้างต่างๆในพระราชวัง ด้วยต้องสงสัยว่าอาจกลายเป็นของสงฆ์ไปแล้วด้วย ได้มูลค่าประมาณ 500 ชั่งขึ้นไป แต่ไม่ถึง 600 ชั่ง ซึ่งมีพระบรมราชโองการจะขอปฏิสังขรณ์พระอารามอื่นถวายสงฆ์แทน คือ

1. วัดชุมพลนิกายาราม ตั้งอยู่บนเกาะบางปะอิน ด้วยเห็นว่าเป็นพระอารามของพระบาทสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเป็นพระชนกนาถของพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

2. วัดเสนาสนาราม ริมวังจันทร์เกษม ด้วยสันนิษฐานว่าจะเป็นพระอารามหลวงใกล้พระบวรราชวัง (วังจันทร์เกษม)ซึ่งเคยเป็นวังที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

3. วัดขวิด ด้วยมีพระอุโบสถหลังเล็กและมีกำแพงล้อมรอบชิดกับพระราชวัง ได้พระราชทานพระราชทรัพย์จัดซื้อที่ดินน้อยหน้าของราษฎรขายเป็นที่กุฏิสงฆ์ เมื่อแล้วเสร็จได้อาราธนาพระสงฆ์รามัญนิกายมาอยู่

⁵¹ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 90. เรื่องถามพระสงฆ์ว่าพระราชวังเมืองลพบุรีเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงประชวรหนัก ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นที่วิสุงคามสีมาให้วิสุงคามสีมาให้แจ้ง.

⁵² เรื่องเดียวกัน.

⁵³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศเรื่องพระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี, ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: มุลนิธิโดยใต้ประเทศไทย, 2547), หน้า 154.

ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้สวดพระปริตรสำหรับพระราชวัง⁵⁴ เจ้าอาวาสทุกองค์ในรามัญนิกายมีสมณศักดิ์เป็นพระครูรามัญสมณคุณ

วัดขวิดนั้น นามว่าวัดขวิดนั้นไม่สู้เพราะ พระราชทานนามเปลี่ยนว่าวัดกรวิศยาราม ภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดกวิศยาราม ราชวรวิหาร (เมื่อเป็นวัดสังกัดมหานิกายแล้ว) หมายความว่า วัดของพระเจ้าแผ่นดิน

แม่กองผู้ควบคุมงาน

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาวิจิตรนร , พระยานรินทเสนี, พระยาสุจริตรักษา และกรมการเมือง เป็นนายงานการบูรณะวัดกวิศยาราม

นอกจากนี้ยังมี พระนครพรหม ปลัดเมืองลพบุรี เป็นแม่การปฏิสังขรณ์

1.การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

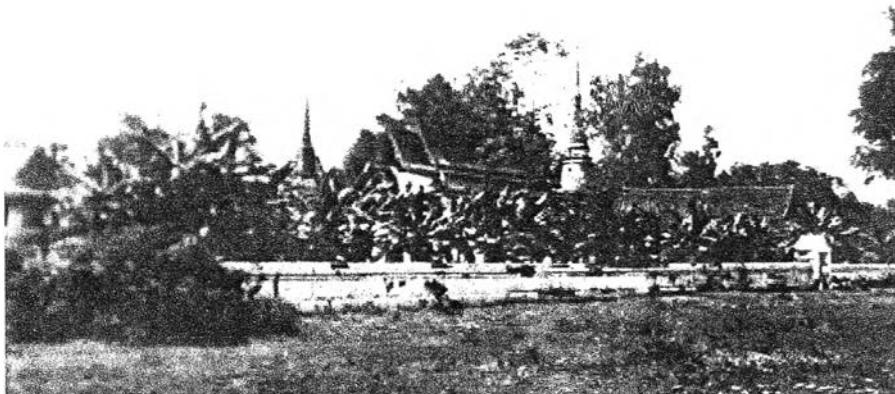
1.1 ผังพระอาราม

พื้นที่ของพระอารามเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า ส่วนเขตสังฆาวาสวางอยู่ด้านใต้เขตพุทธาวาสมีขนาดพื้นที่ใหญ่กว่าเขตพุทธาวาสโดยมีกุฎีก 1 หมู่เป็นอาคารหลัก กัณฑ์อาคาร และหอรบะซัง สันนิษฐานได้ว่าแต่แรกสร้างจะมีกุฎีเพียงหมู่เดียวเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์รามัญนิกาย และจะกล่าวในรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมต่อไป

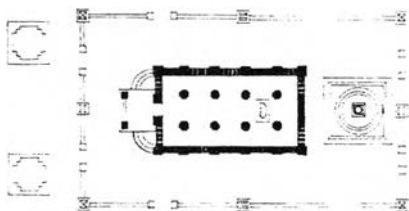
⁵⁴ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 5(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2542),

1.2 เขตพุทธาวาส เขตพุทธาวาสอาคารประธานหันไปทางทิศตะวันออกโดยมีอาคารสำคัญคือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระเจดีย์ราย ด้านหน้าพระอุโบสถเป็นที่ตั้งหอพระไตรปิฎก มีกำแพงแก้วซีกล้อมโดยรอบพระอุโบสถและพระเจดีย์ ส่วนพระเจดีย์ราย 2 องค์ตั้งอยู่ด้านหน้านอกกำแพงแก้ว เขตพุทธาวาสนี้ห่างจากกำแพงพระราชวังไม่มากนัก

ภาพที่ 4.120
พระอารามด้าน
กำแพงตรงข้าม
พระนารายณ์ราช
นิเวศน์
ที่มา หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ

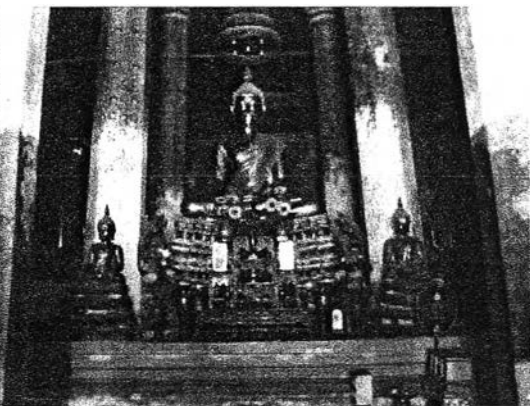
อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

แผนผังที่ 45

อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส

ที่มา รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมคิด จิระทัศนกุล

ภายนอกและภายในพระอุโบสถ

พระเจดีย์รายหน้าพระอุโบสถ
และหอพระไตรปิฎกด้านหน้าพระอุโบสถ

ภาพที่ 4.121

อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส

1.3 เขตสังฆาวาส เขตสังฆาวาสขนาดต่อท้ายด้านทิศใต้ของเขตพุทธาวาส เดิม สันนิษฐานว่ามีหมู่กุฎีเพียง 1 คนอยู่ทางเฉียงไปทิศตะวันออกของเขตสังฆาวาส เดิมมีหอรบอยู่ด้านหน้าแต่ รื้อลงแล้วในปัจจุบัน จะแสดงรายละเอียดในหัวข้อการศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาสต่อไป

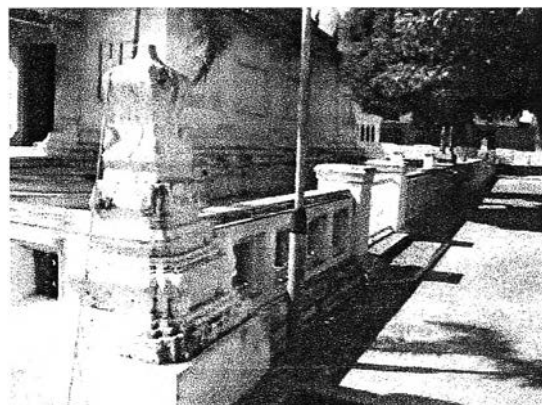
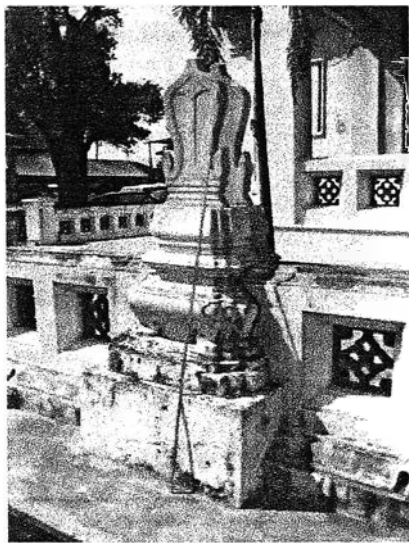
2. วิสุงคามสีมา

จากข้อมูลเอกสารโบราณระบุ ขอบเขตวิสุงคามสีมาซึ่งได้รับพระราชทานเพิ่มเติมดังนี้⁵⁵
 "... บัดนี้ทรงพระราชศรัทธาจะใคร่เพิ่มวิสุงคามสีมานั้นให้ใหญ่ ประเจตน์ใดที่พระเจ้าแผ่นดินสยามโบราณได้ทรงกำหนดถวายไว้แต่น้อยนั้น ขอลบเลิกเสียแล้ว บัดนี้มีพระบรมราชโองการให้กำหนดที่วิสุงคามสีมาใหม่เพิ่มเติมเข้าโดยรอบ คือที่วัดขวิดเก่าแลที่ต่อออกไปใหม่ วงด้วยกำแพงรอบนอกทั้งสองวงนั้นเป็นอันเดียว ต่อกันกับเขตรเก่าของสงฆ์เป็นแขวงเดียวไม่แยกต่าง กำหนดโดยยาวด้านตะวันออก 2 เส้น 5 วา ด้านตะวันตก 2 เส้น 8 วา โดยกว้างด้านเหนือ 13 วา 2 ศอก ด้านใต้ 7 วา 2 ศอก ทรงพระราชอุทิศกำหนดถวายเป็นวิสุงคามสีมาแขวงหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขตร เป็นแขวงวิเสศสำหรับพระสงฆ์สามัคคีต้องตามลัทธิ ในคัมภีร์พระอรุณกถาฎีกา เป็นที่ของสงฆ์ ใช้แทนที่พระราชวัง ที่ว่าพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงถวายไว้เป็นของสงฆ์ก็ดี แทนคำอิฐค่าปูนที่ตกค้างเหลืออยู่ ในพระราชวังนั้นก็ดี อีกส่วนหนึ่งขอพระสงฆ์สามเณรแลคฤหัสถ์ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง จงได้รู้ความประกาศมานี้ทุกประการเทอญ..."

แต่จากการสำรวจพบว่าที่แนวกำแพงด้านทิศเหนือมีความยาวมากกว่าที่ปรากฏตามเนื้อความประกาศวิสุงคามสีมานี้ สันนิษฐานว่า คำประกาศที่ถูกต้องควรตกระยะด้านทิศเหนือจากเดิม กว้าง 13 วา 2 ศอก ควรแก้เป็น 1 เส้น 13 วา 2 ศอก จึงได้ระยะตามที่เห็นแนวกำแพงจริง ส่วนด้านอื่นๆถูกต้องตรงตามเนื้อความ

3. แบบแผนพัทธสีมา

มีการต่อเติมมุขเด็จหน้าพระอุโบสถครอบสวมนิมิตสีมาไชย ทำให้ไม่ต้องพระราชหฤทัย จึงอาราธนาพระสงฆ์ มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นบวรวิรัชสิริยุยพันธ์ เป็นประธาน ขึ้นไปชมนมัสรดอนพัทธสีมาเก่าแล้วผูกพัทธสีมาใหม่ขยายออกไปให้ได้อุบารอบงามดี และจากการสำรวจพบว่าที่กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถและพระเจดีย์ เป็นแนวนิมิตขันตสีมาที่ปรากฏตามเนื้อความเอกสารโบราณโดยมีซุ้มก่อแทนฐานสิงห์บัวลูกแก้วรับใบและหลักสีมา โดยที่มุมทั้งสี่ของกำแพงแก้วจะตั้งสีมาแบบแท่งหินสลัก ส่วนตามกึ่งกลางด้านทั้งสี่ของกำแพงแก้วก่อแทนตั้งสีมาชนิดใบสีมาสลัก เป็นคู่

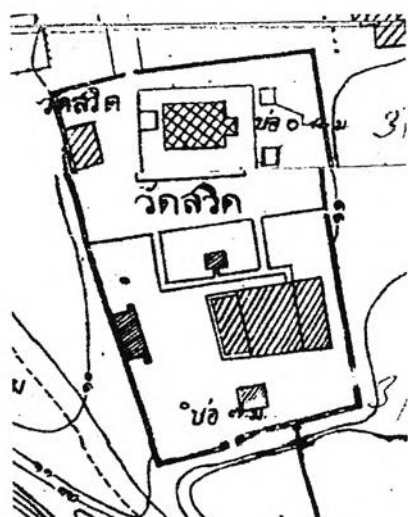
ภาพที่ 4.122

แท่นศิลาแสดงขันตสีมาตั้งบนแนวกำแพงแก้ว

⁵⁵ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224 เลขที่ 185. เรื่องต้นประกาศวิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี วัดกระวีศาราม .

4. การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

จากข้อมูลซึ่งบันทึกโดยเจ้าอาวาสรูปที่ 2 (สังกัฒมหานิกาย) พระพุทธวรญาณ ได้มาครองวัดกวีศาราม เมื่อ พ.ศ. 2480 บรรยายสภาพพระอารามไว้โดยอาคารส่วนสังฆาวาสประกอบด้วย กุฏิติก 4 หลัง ภัณฑาคาร 1 หลัง ศาลาราย หลังพระอุโบสถ 1 หลัง ศาลารายทิศตะวันตกกุฏิติกอีก 1 หลัง หอระฆัง (เหนือกุฏิเจ้าอาวาสตรงที่ปลูกกุฏิกิตติญาณเดี่ยวนั้น) 1 หอ กำแพงคลุมแบ่งเขตพุทธาวาสและ สังฆาวาส เหนือกุฏิโหวทานที่อยู่ของพระพุทธวรญาณในขณะนั้น จากคำบรรยายดังกล่าวสอดคล้องกับแผนผังโบราณของพระอาราม เมื่อ พ.ศ. 2457 ดังนี้

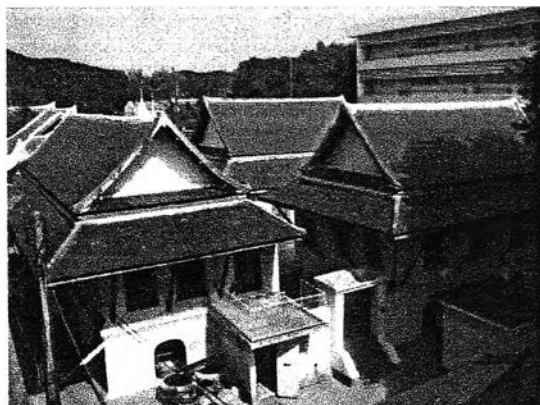

แผนผังที่ 46
พระอาราม เมื่อพ.ศ. 2457
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

5.1 หมู่กุฏิติก (หมู่กุฏิพระราชาคณะ)

ประกอบด้วยอาคารกุฏิเครื่องก่อทั้งสิ้น 4 หลัง มีชานเชื่อมกันเว้นที่ว่างตรงกลางโดยมีกุฏิหลังทิศตะวันตกสันนิษฐานว่าเป็นกุฏิของอดีตเจ้าอาวาสด้วยเป็นอาคารโถงขนาดใหญ่ ส่วนกุฏิเครื่องก่อหลังที่เหลือมีการกันห้องภายในสำหรับพระสงฆ์ทั่วไป

ภาพที่ 4.123 หมู่กุฏิติก

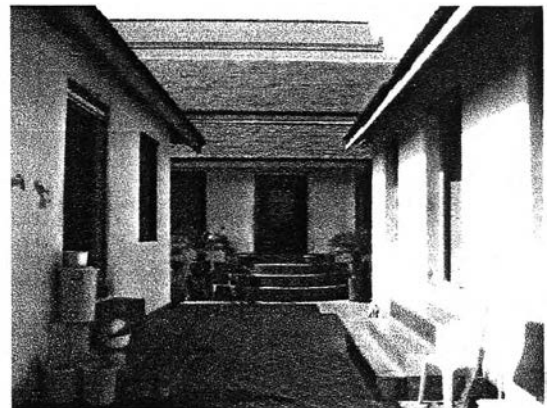
5.1.1 ภูมิเจ้าอาวาส(พระราชาคณะ)

เป็นภูมิเครื่องก่อขนาดกว้าง-ยาว โดยประมาณ 6.4m x 14 m ด้านในเป็นอาคาร ยาว 5ห้องเสากว้าง 1 ห้องเสามี ระเบียบด้านหน้าลดระดับลงจากพื้นส่วนโถงกลางประมาณ 40 เซนติเมตร มีประตูเข้าออกจาก ประตูตรงกลางเข้าจากชานด้านใน อาคารยกพื้นสูงประมาณ 2.5 เซนติเมตร จากพื้นด้านล่าง ห้องด้านล่างผนัง เจาะช่องเปิดรูปโค้งแบบศิลปะตะวันตกคล้ายอาคารในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ พื้นภายในปูไม้กระดาน ช่อง เปิด ประตูหน้าต่างเป็นแบบลักษณะบานเปิดแบบไทยมีกรอบเซ็ดหน้าไม้ บานเปิดคู่ พบหลักฐานการกันห้อง ภายในด้วยฝาไม้ความสูงประมาณ 2 เมตร มีประตูตกแต่งกรอบบานด้วยศิลปะแบบจีน มีการเขียนสีลวดลาย แบบจีนประดับฝาผนังห้องอดีตเจ้าอาวาส ส่วนห้องสำหรับพระอุปัฏฐากซึ่งอยู่เคียงกันกันฝาไม้สูงเต็มผนังปัจจุบัน ถูกทาสีทับหมด

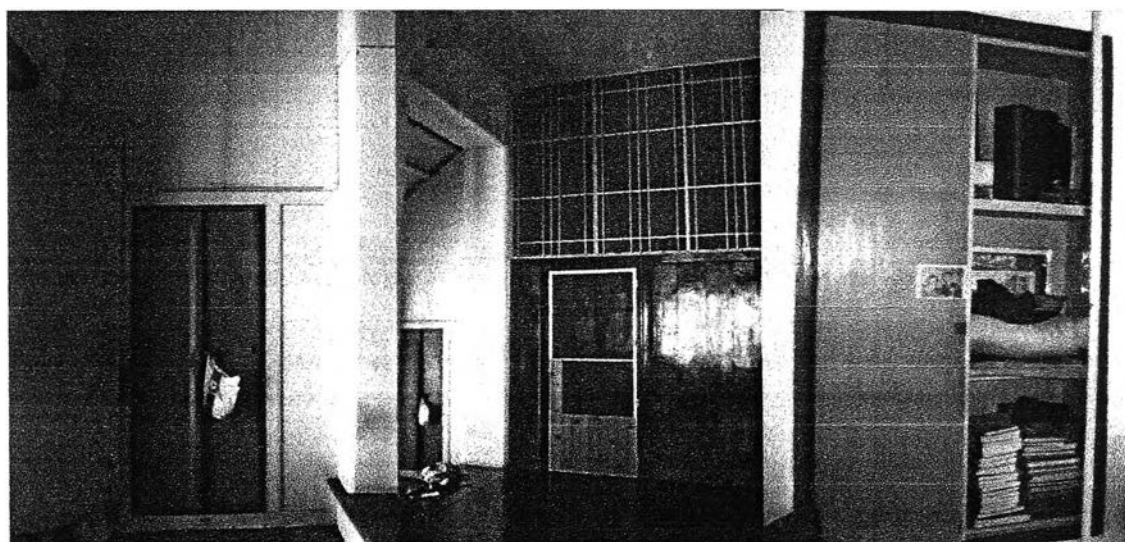
หลังคาแบบจั่ว มีการยื่นฝาไซรา และทิ้งชายคาปีกนก โดยรอบค่อนข้างยาว หน้าจั่วก่ออิฐอุบาทปูนทับ ดัน มุงกระเบื้องดินเผา มีไม้ค้ำยันหลังคาชั้นกันสาดโดยรอบตามแนวเสา

ภูมิพระราชาคณะ(เจ้าอาวาส)

ทางเข้าด้านหน้าปัจจุบันสร้างเป็นบันไดรูปโค้ง มีประตูหลักอยู่แนวแกนกลางหมู่ภูมิ

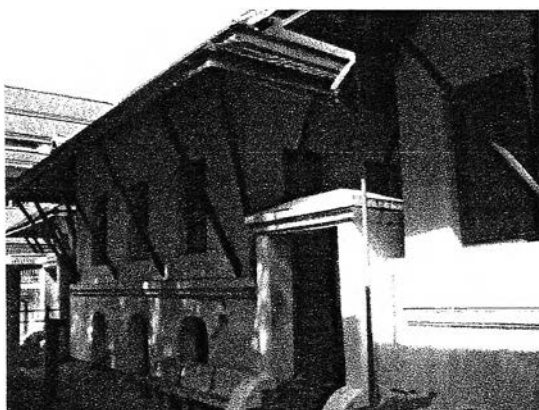
ประตูทางเข้าห้องพระอุปัฏฐาก

ฝาไม้กันแบ่งห้องภูมิภูมิพระราชาคณะ

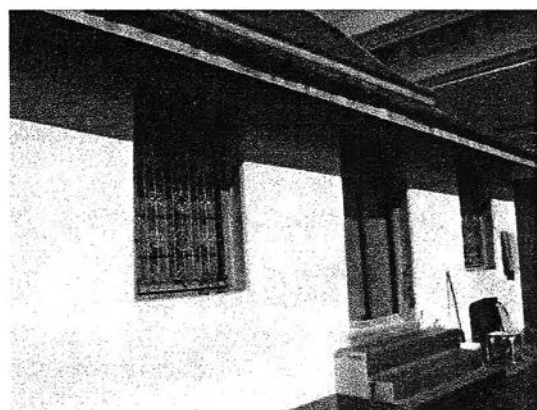
ชั้นวางของเจาะฝังในผนังห้องภายใน ภูมิพระราชาคณะ

5.1.2 ภูมิพระทั่วไป

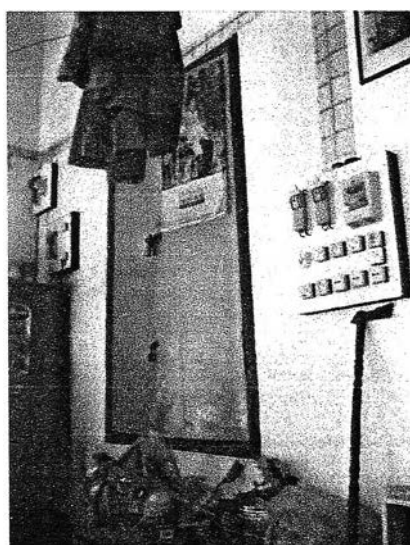
แบบที่ 1 ลักษณะเป็นภูมิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 7m x 9 m ด้านในยาว 3 ห้องเสา มีระเบียบด้านหน้า จากการสำรวจไม่พบการกันห้องด้วยฝาไม้ภายใน สำหรับพระสงฆ์ 2 รูปแต่ใช้สายม่านชิงผ้ากัน ที่ผนังด้านในมีการเจาะช่องสำหรับวางของในผนัง สำหรับพระสงฆ์แต่ละรูป ส่วนห้องที่ระเบียบด้านหน้าสำหรับเป็นที่พักศิษย์อีก 2 ห้องยังพบฝากันห้องบางห้องมีประตูไม้บานเปิดคู่แบบไทย ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับภูมิพระราชาคณะ มีทั้งสิ้น 2 หลังวางขนานกลาง(ทิศเหนือและใต้) และอยู่ถัดมาจากภูมิพระราชาคณะ

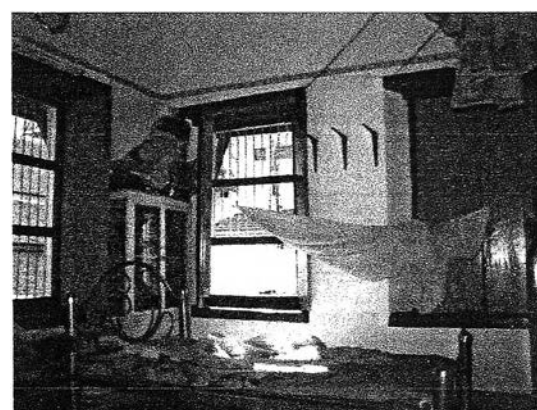
ภูมิพระทั่วไปแบบที่ 1 ด้านนอก

ประตูเข้าภูมิอยู่ตรงกลางชานยก

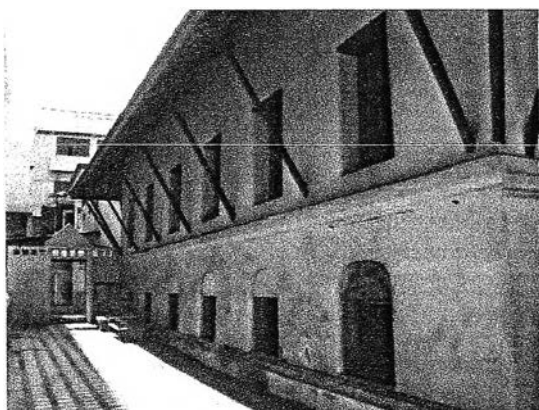
ชั้นวางของเจาะฝังในผนังห้องภายในภูมิพระทั่วไปแบบที่ 1

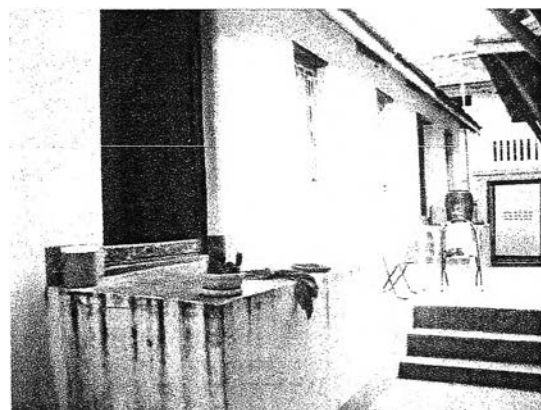
สภาพภายในภูมิพระทั่วไปแบบที่ 1

ภาพที่ 4.125 สภาพภายนอก - ภายในภูมิพระทั่วไปแบบที่ 1

แบบที่ 2 ลักษณะเป็นภูมิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 7m x 18 m ด้านในยาว 6 ห้องเสา แบ่งเป็น 2 ห้องโถง จากการสำรวจไม่พบการกันห้องด้วยฝาไม้ภายใน สำหรับพระสงฆ์ 4 รูป แต่ใช้สายม่านชิงผ้ากัน ที่ผนังด้านในมีการเจาะช่องสำหรับวางของในผนัง สำหรับพระสงฆ์แต่ละรูป ส่วนห้องที่ระเบียบด้านหน้าสำหรับเป็นที่พักศิษย์อีก 4 ห้องยังพบฝากันห้องบางห้องมีประตูไม้บานเปิดคู่แบบไทย ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับภูมิพระราชาคณะ มีทั้งสิ้น 1 หลังวางอาคารตรงข้ามกับภูมิพระราชาคณะ

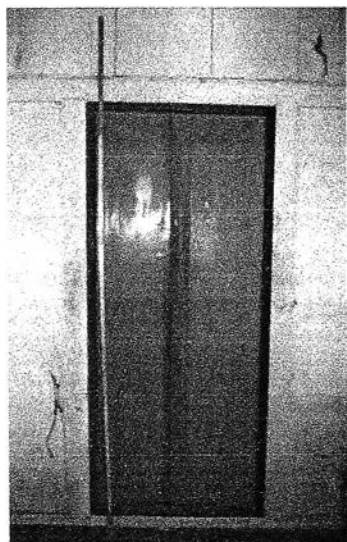
กุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2 ด้านนอก

กุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2 ด้านใน

ส่วนห้องพระสงฆ์ในกุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2

ประตูห้องศิษย์พระในกุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2

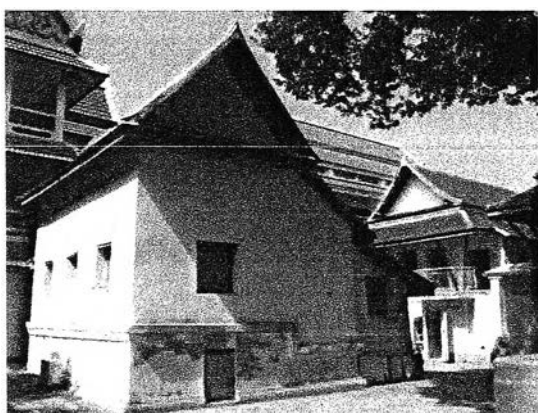
สภาพภายในห้องศิษย์พระกุฎิพระ
ทั่วไปแบบที่ 2

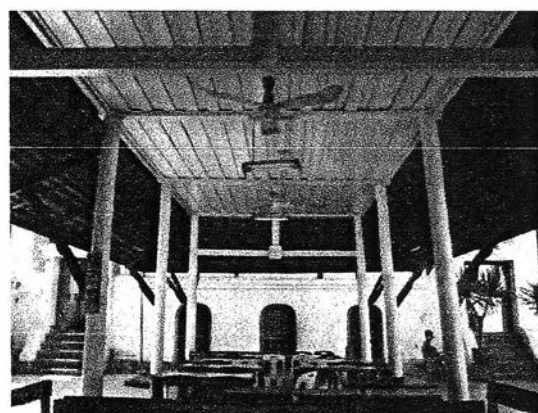
ชั้นวางของเจาะฝังในผนังห้องภายใน
กุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2

ภาพที่ 4.126 สภาพภายนอก - ภายในกุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2

5.2 องค์ประกอบอื่นๆในเขตสังฆาวาสที่น่าสนใจ

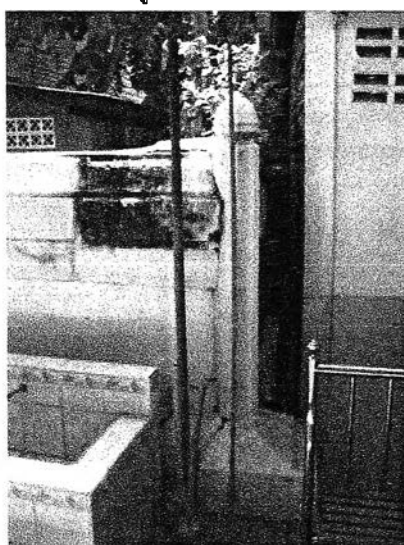
อาคารภัณฑาคาร ปัจจุบันดัดแปลงเป็นกุฏิ

ศาลาไม้ตั้งอยู่ด้านหน้าหมู่กุฏิลักษณะคล้ายหอฉัน แต่มีขนาดใหญ่ ถูกย้ายมาจากที่อื่น

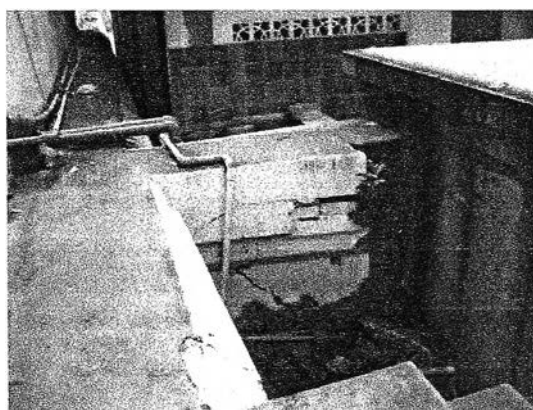
แท่นหินถูกเคลื่อนย้ายมาวางหน้าภัณฑาคาร

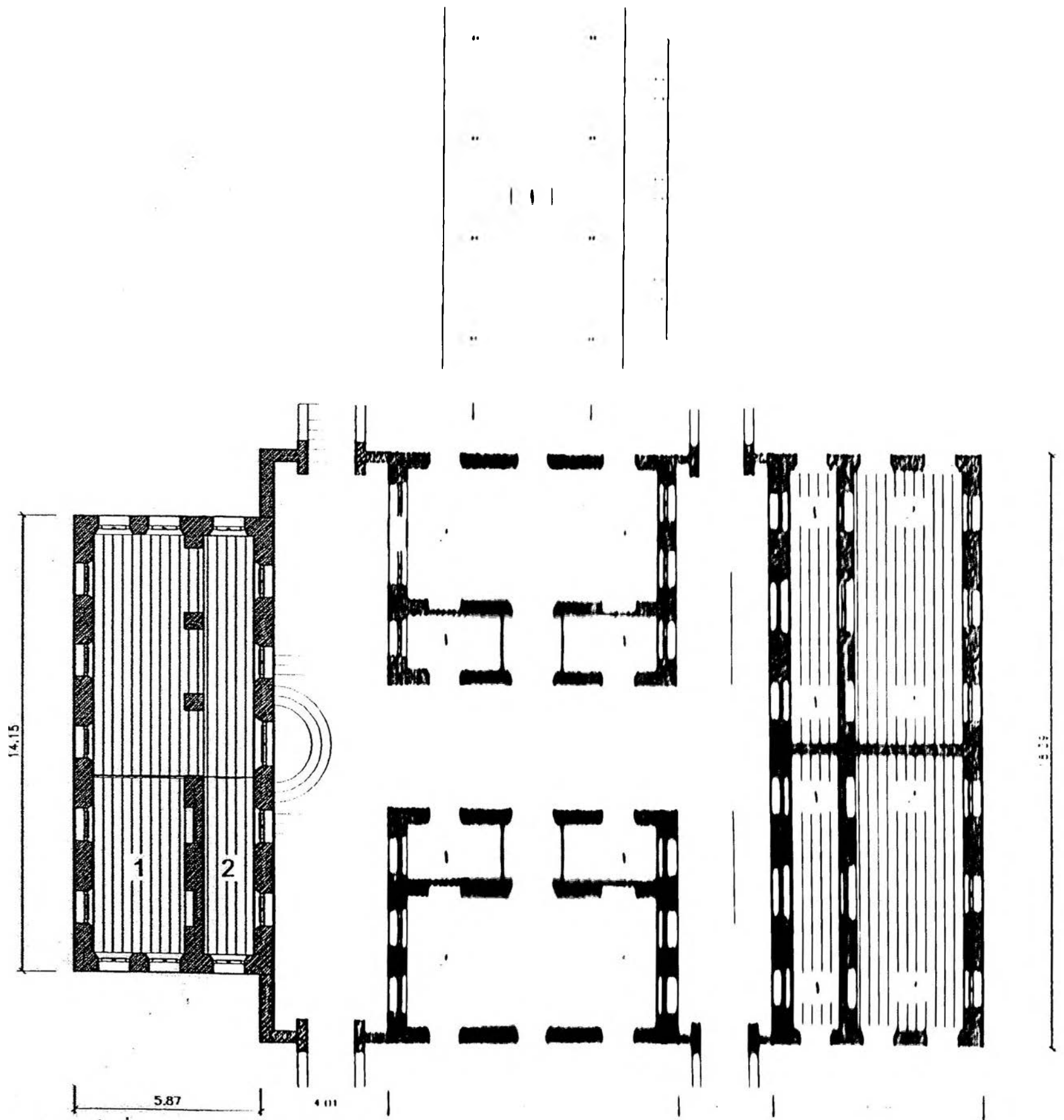
หลักศิลาปักประจำมุม
กำแพงพระอารามใน
ตำแหน่งวงรอบวิสุงคามสีมา
ทางมุขทิศตะวันตกเฉียง
เหนือและมุขทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ เดิมมี
ครบทั้ง 4 มุม

แนวกำแพงพระอารามซึ่งไม่ได้รับการซ่อมแซมสามารถ
สันนิษฐานขอบเขตพระอารามจากแนวกำแพงได้

แนวกำแพงพระอารามส่วนที่กั้นแบ่งเขตพุทธาวาสและเขต
สังฆาวาสยังหลงเหลืออยู่บางส่วน

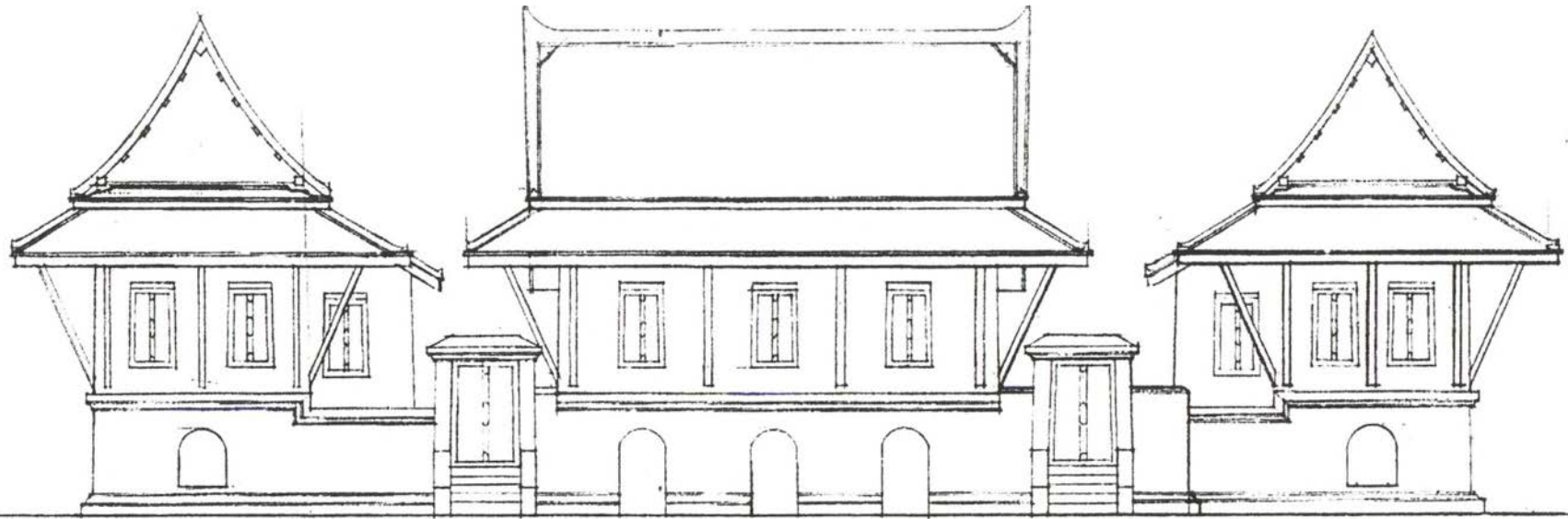
ภาพลายเส้นที่ 48 - ผังหมู่กุฏิวัดแก้วเสด็จ

- แปลนอาคาร (แปลน)
1. กุฏิพระประธาน
 2. กุฏิพระสงฆ์
 3. พระอุโบสถ
 4. ศาลา

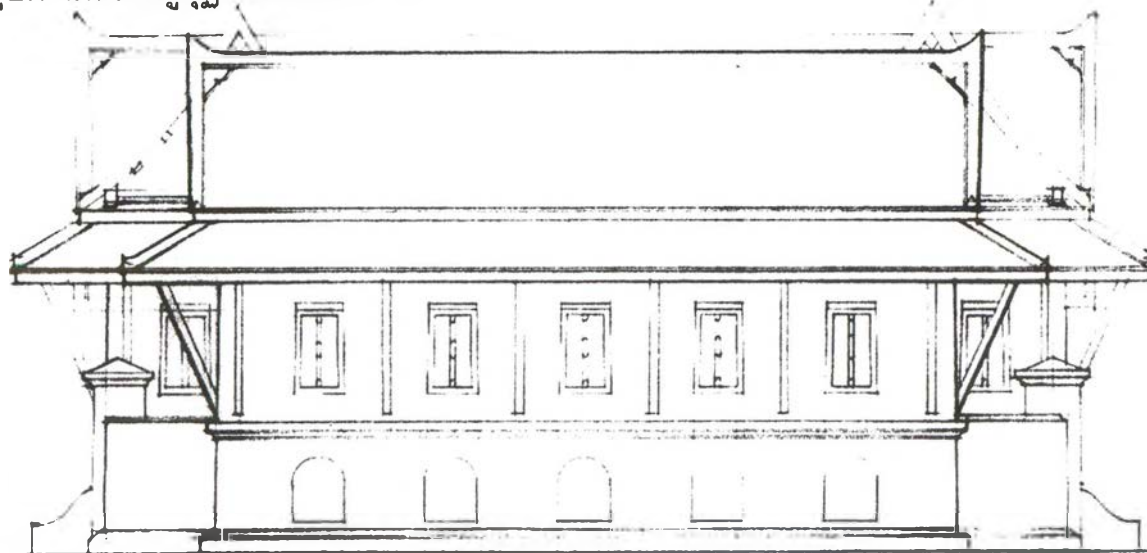
1:100
 1 2 3 4

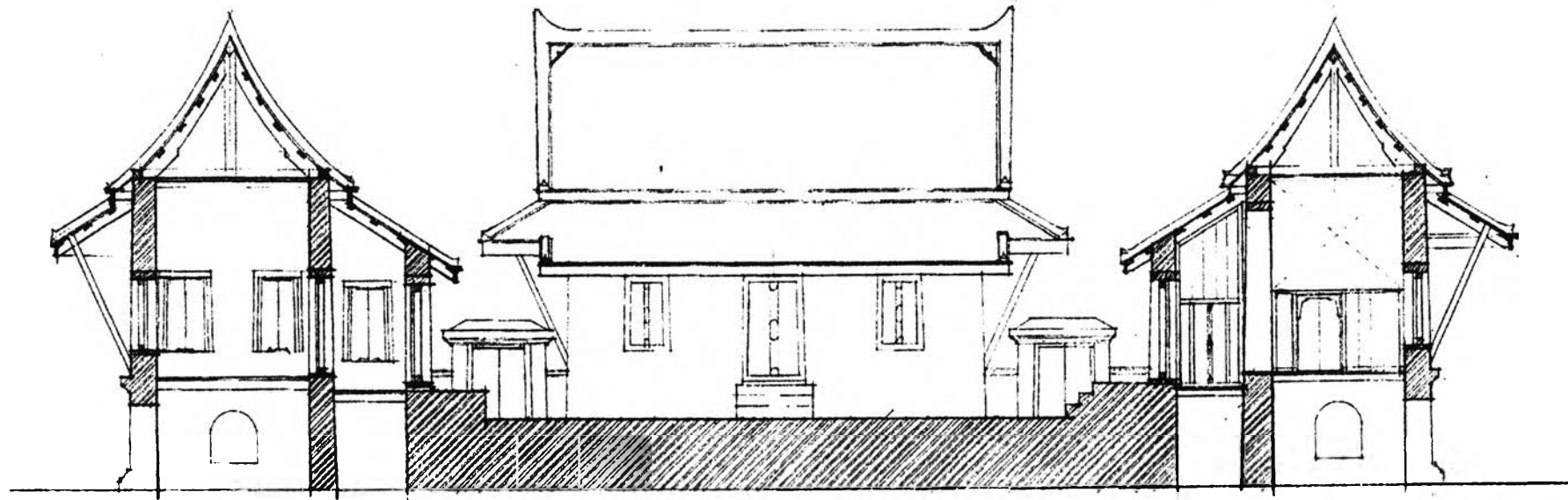
ภาพลายเส้นที่ 49 รูปด้านหน้าหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ

0 1 2 3 5 เมตร

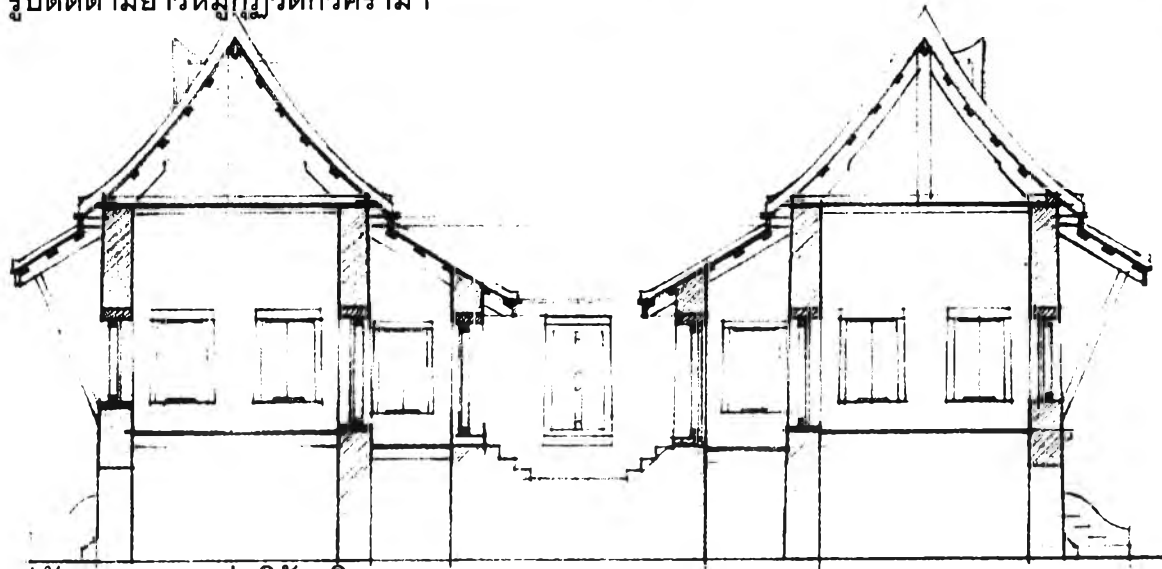
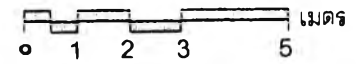

ภาพลายเส้นที่ 50 รูปด้านข้างหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ

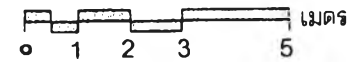
0 1 2 3 5 เมตร

ภาพลายเส้นที่ 51 รูปตัดตามยาวหมู่กุฏิวัดกวีศรามาฯ

ภาพลายเส้นที่ 52 รูปตัดตามขวางหมู่กุฏิวัดกวีศรารามาฯ

4.4.3 วัดเสนาสนาราม ราชวรวิหาร

ภาพที่ 4.128
แสดงพระอุโบสถและ
พระเจดีย์ประธาน วัดเสนาสนารามฯ

ชนิดของวัด พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร
ที่ตั้ง บริเวณด้านหลังพระราชวังจันทร์เกษม ต.หัวรอ อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา
ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์วัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ 47
พระราชวังจันทร์เกษม และวัดเสนาสนาราม
ที่มา สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

- แสดงเขตพระอาราม ประกอบด้วย
เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส
และชานภายใน
- แสดงเขตกำแพงพระราชวังจันทร์
เกษม

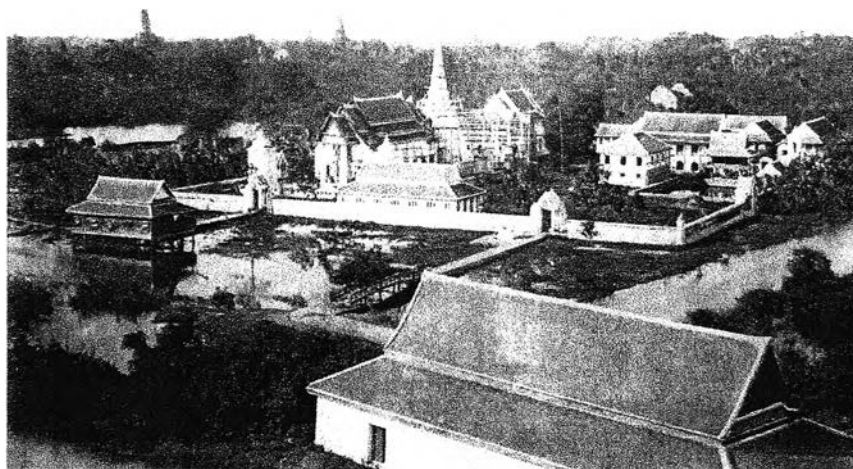
ประวัติสำคัญ

วัดเสนาสน์ เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดเสือ เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา อยู่ในเขตกำแพงพระราชวังจันทร์เกษม เป็นพระอารามที่ไม่มีพระสงฆ์ สันนิษฐานว่าสร้างพร้อมกับพระราชวังจันทร์เกษมในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา พ.ศ. 2120 เพื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลกเมื่อเสด็จมาจากกรุงศรีอยุธยา ต่อมารัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้บูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งหนึ่ง ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้โปรดฯให้ขยายเขตวังจันทร์เกษมออกไป วัดเสือจึงรวมเข้ากับเขตพระราชวัง เมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยาจึงรกร้างมาพร้อมกับพระราชวัง

จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะทรงสร้างพระราชวังจันทร์เกษมให้กลับคืนขึ้นดังเก่า ใต้เป็นที่ประทับในเวลาเสด็จขึ้นไปประพาสกรุงศรีอยุธยา

ประกอบกับมีพระราชประสงค์จะไถ่ที่พระราชวังนารายณ์ราชินีเวศน์ จ.ลพบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานเป็นที่วิสุคามสีมาในคราวประชวรหนักเพื่อบรรพชาอุปสมบทข้าราชการข้าหลวงเดิมในพระราชวังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ 3 วัด เพื่อทดแทนมูลค่า สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในพระนารายณ์ราชินีเวศน์ ซึ่ง วัดเสื่อเป็นพระอารามหนึ่งที่ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม สันนิษฐานว่าจะเริ่มการปฏิสังขรณ์ประมาณ พ.ศ.2401⁵⁶ และในปี พ.ศ. 2403 ได้เสด็จไปทรงก่อฤกษ์พระอุโบสถ⁵⁷ ในปี พ.ศ.2406 ได้เสด็จฯ ก่อพระฤกษ์พระวิหาร⁵⁸

และได้เสด็จพระราชดำเนินทรงถวายกุฎิใน พ.ศ. 2406 ดังปรากฏความตามหมายรับสั่ง⁵⁹ “... จะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปกรุงเก่า ทรงถวายกุฎิที่วัดเสนาภู นั้นให้ชาวพระคลังใน จัดซื้อหาช่างเขียนมั่งกรสำหรับจะได้ใส่ของถวายพระสงฆ์...” พระราชทานนามพระอารามว่า วัดเสนาสนาราม และเป็นพระอารามของสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายแห่งแรกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.129
แสดงพระอารามประมาณ
รัชสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ

แม่กองผู้ควบคุมงาน

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพงศาติศรมหิปเป็นผู้อำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์⁶⁰ นอกจากนี้ยังปรากฏนามพระยาราชสงคราม จ้างลูกจ้างมาบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอีกท่าน⁶¹

⁵⁶ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 30/3. เรื่องเสด็จขึ้นไปทรงทอดพระเนตรวังจันทร์เกษม และให้ถางทางที่จะเสด็จไปวัดเสนาสน์.

⁵⁷ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 86. เรื่องรายการเสด็จวังจันทร์เกษม ก่อพระฤกษ์พระอุโบสถวัดเสนาสน์.

⁵⁸ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 86. เรื่องรายการเสด็จวังจันทร์เกษม ก่อพระฤกษ์พระอุโบสถวัดเสนาสน์.

⁵⁹ หอสมุดแห่งชาติ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 21. เรื่องจะเสด็จขึ้นไปยังกรุงเก่า ทรงถวายกุฎิที่วัดเสนาสน์แก่พระสงฆ์.

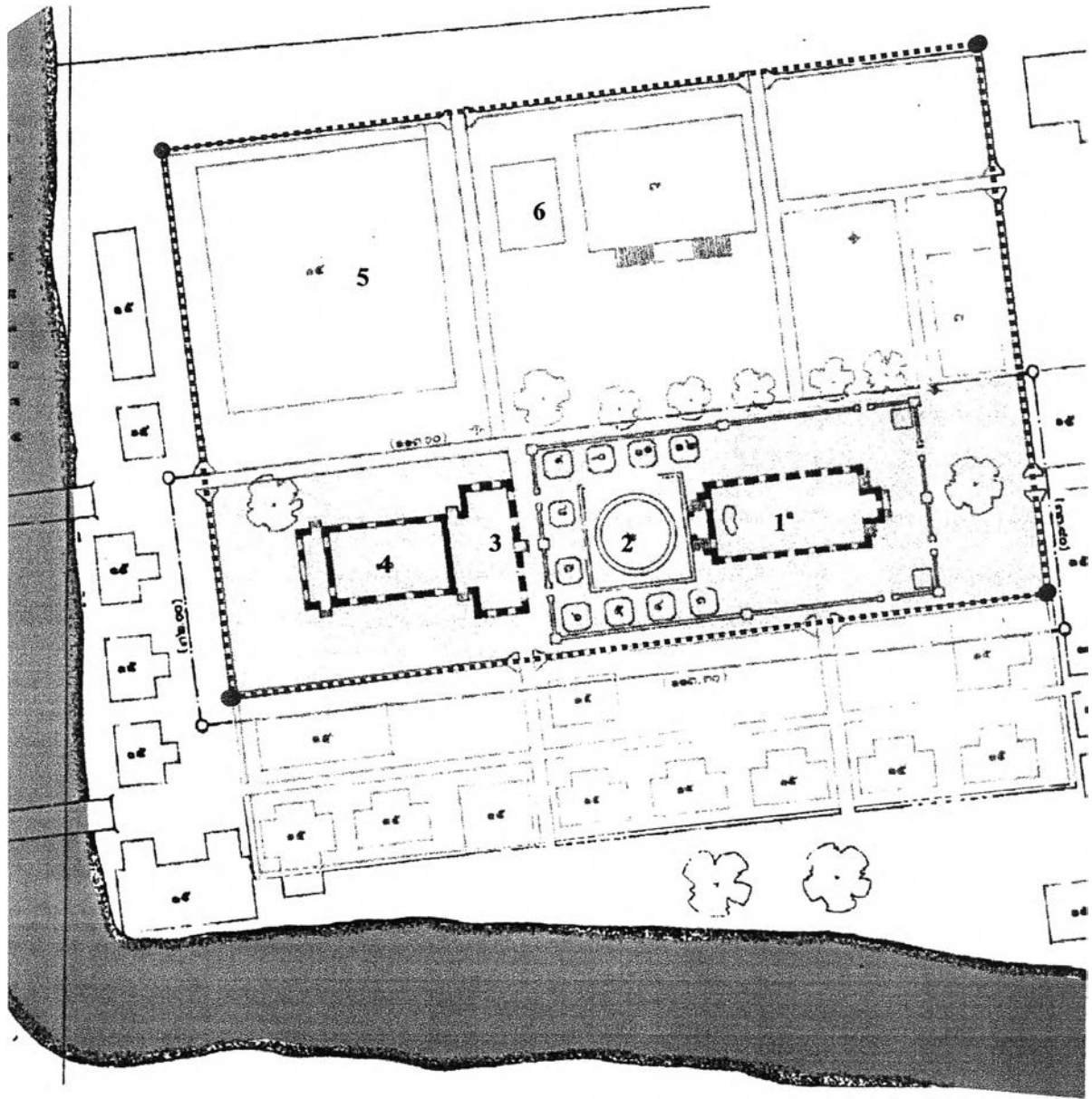
⁶⁰ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1(กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, 2525), หน้า 376.

⁶¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: ต้นฉบับ, 2547), หน้า

1.การศึกษาทางสถาปัตยกรรม

1.1. ผังพระอาราม

พื้นที่ของพระอารามเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีกำแพงล้อมรอบ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระราชวังจันทร์เกษม พบองค์ประกอบสำคัญดังนี้

- 1.เขตพุทธาวาส
- 2.เขตสังฆาวาส เดิมในรัชกาลที่ 4
- 3.เขตสังฆาวาสที่เพิ่มเติมภายหลัง
- 4.เขตมหาสีมา

แผนผังที่ 48

ผังบริเวณพระอาราม

มาตราส่วน 1 : 1000

ที่มา สำนักงานศิลปากรที่ 4

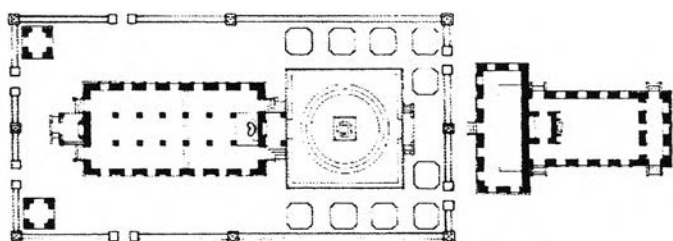
พระนครหรืออยุธยา

องค์ประกอบและอาคารสำคัญของพระอาราม

- 1.พระอุโบสถ
- 2.พระเจดีย์
- 3.วิหารพระพุทธไสยาสน์
- 4.วิหารพระอิทรแปลง
- 5.หมู่กุฏิคณะติก
- 6.หอพระไตรปิฎก

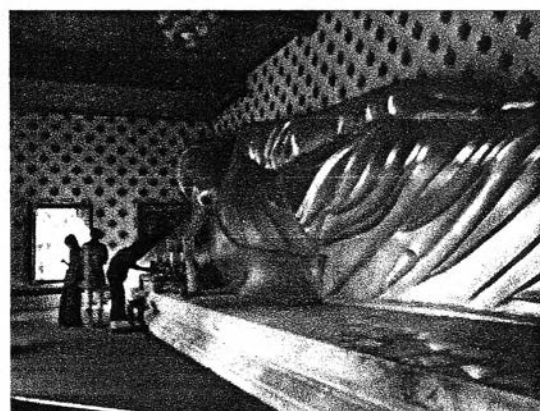
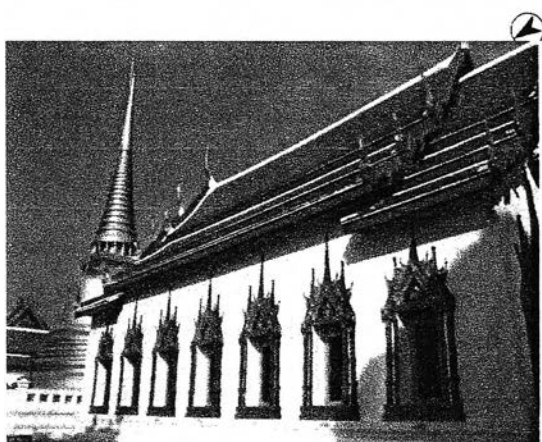
1.2เขตพุทธาวาส อยู่ด้านใต้ของพระอาราม วางอาคารประธานหันไปทางทิศตะวันออกโดยมีอาคารสำคัญคือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระเจดีย์ราย และพระวิหาร ที่พระอุโบสถและพระเจดีย์ประธานมีกำแพงแก้ว โอบล้อม ที่มุมและกึ่งกลางด้านกำแพงแก้วก่อแท่นฐานตั้งหลักสีมาแบบแท่งศิลา จำนวน 8 แท่น พระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงกลม ส่วนเจดีย์รายเป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม 10 องค์ ด้านหลังพระเจดีย์ประธานนอกกำแพงแก้ว มีพระวิหารประกอบด้วย พระวิหารพระพุทธไสยาสน์วางอาคารขวางแกนติดกันด้านหลังเป็นวิหารพระอินทร์แปลง

แผนผังที่ 49

ผังอาคารในเขตพุทธาวาส

ภาพพระอุโบสถและ วิหารพระนอน

1.3เขตสังฆาวาส วางอยู่ด้านเหนือของเขตพุทธาวาส เนื่องจากไม่มีกำแพงคั่นระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส จึงเสมือนมีขนาดพื้นที่ใหญ่กว่าเขตพุทธาวาสโดยมีหมุกุฎิณะตึก 1 หมุกุฎิณะสำหรับเจ้าอาวาสรูปแรกอยู่ด้านทิศตะวันตก ตอนกลางเป็นพระตำหนักของสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวิสุทธิสุนทร ต่อกับพระตำหนักเดิมมีหอพระไตรปิฎก และสระน้ำ

2.วิสุคามสีมา

จากข้อมูลเอกสารโบราณระบุ ขอบเขตวิสุคามสีมาซึ่งได้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเมื่อวันจันทร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 8 ปีกุน เบญจศก พ.ศ. 2406 เป็นวันที่ 4,447 ในรัชกาลที่ 4 นั้น ความว่า⁶² “... ทรงพระราชอุทิศไว้ว่า ในทิศตะวันออก ตั้งแต่หลักมุมออกเหนือไปตามแนวกำแพงถึงหลักมุมออกได้เส้น กับ 18 วา 3 ศอก แล้วยาวไปตามแนวกำแพงในทิศใต้ ตั้งแต่หลักมุมออกได้ ถึงหลักมุมตกได้ 3 เส้น กับวาหนึ่งแล้ว ไปตามริมคลองน้ำในทิศตะวันตก ตั้งแต่หลักมุมตกได้ถึงหลักมุมตกเหนือ 2 เส้น กับ 6 วา 2 ศอก แล้วยาวไปตามริมคลองน้ำในทิศเหนือ ตั้งแต่มุมตกเหนือ ตั้งแต่มุมตกเหนือถึงหลักมุมออกเหนือ 2 เส้น กับ 19 วา 2 ศอก บันจบที่เก่า ที่กำหนดเท่านี้ ทรงพระราชอุทิศให้เป็นที่วิสุคามสีมา...” และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานที่วิสุคามสีมาเพิ่มเติมทางด้านทิศใต้ต่อมาภายหลัง

⁶² หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 89. เรื่องขยายเขตสีมา วัดเสนาสนาราม แขวงกรุงเก่า.

3.แบบแผนสีมา

จากการสำรวจพบว่า ที่วัดเสนาสนารามมีการใช้แบบแผนมหาสีมา โดยแบ่งศิลาโคลนขนาดใหญ่ 4 แห่งประจำด้านในมุมกำแพงพระอาราม เป็นนิมิต โอบล้อมทั้งพระอาราม ลักษณะคล้ายคลึงกับหลักศิลาที่วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร และที่กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถและพระเจดีย์ประธานปรากฏแทนสีมาแบบแบ่งศิลาบนซุ้มก่อ 8 ซุ้ม จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน พระราชสุทธิโมลี (พินิจ วราจาโร ป.ธ. 5) เจ้าอาวาสรูปที่ 9 ประกอบกับข้อมูลเอกสารประวัติวัดระบุว่า ซุ้มสีมาที่ปรากฏนั้นหาใช่ นิมิตชั้นเทศสีมาแบบพระอารามทั่วไปเป็นแต่เพียงนิมิตดวง⁶³ สร้างไว้ประดับเพื่อความสวยงาม

ภาพที่ 4.130
แสดงแทนศิลา นิมิต
มหาสีมาประจำด้าน
ในมุมกำแพงพระ
อาราม

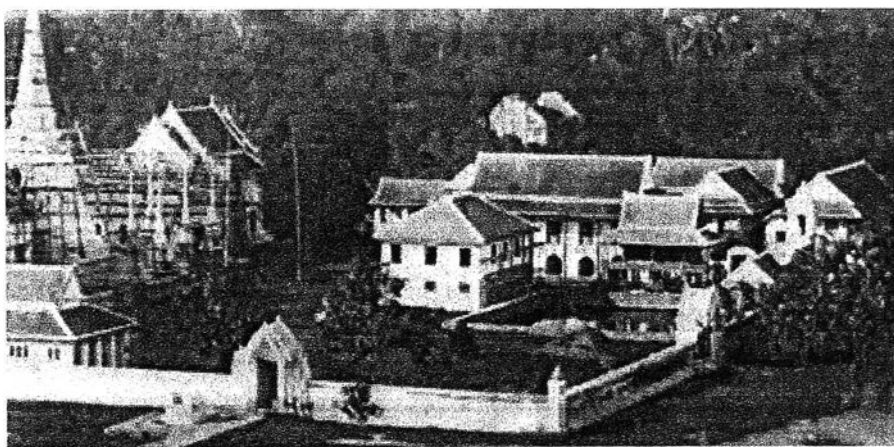

ภาพที่ 4.131
แสดงแทนสีมาประดับ
รอบกำแพงแก้วรอบ
พระอุโบสถและพระ
เจดีย์

4.การศึกษาสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส

การสถาปนาพระอารามในปีพ.ศ. 2406 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาเลือกพระพรหมเทพาจารย์ (บุญรอด) จากวัดขุนยวน(ขุนยวน) ให้มาเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดเสนาสนาราม พร้อมด้วยพระสงฆ์ราว 15 รูป⁶⁴ ทั้งนี้ด้วยเมื่อขณะ ยังทรงผนวชอยู่นั้น พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปประพาสที่กรุงเก่าเนื่องๆ ในสมัยที่วัดขุนยวนยังเป็นวัดร้าง มีรับสั่งแก่พระธรรมราชา คุ่ม วัดศาลापูน ซึ่งเป็นเจ้าคณะสงฆ์กรุงเก่า จะขอประทับอาศัยที่วัดขุนยวน และได้โปรดให้ปลูกตำหนักขึ้นในวัดนั้นและทรงปฏิสังขรณ์ให้กลับเป็นวัดมีพระสงฆ์ขึ้นอย่างแต่ก่อน

และ ได้โปรดให้หรือพระตำหนักเดิมที่วัดขุนยวนมาปลูกเป็นตำหนักสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ จากภาพถ่ายเก่าพบว่ามีลักษณะเป็นอาคารเครื่องก่อ วางอยู่กึ่งกลางเขตสังฆาวาส ติดกับสระน้ำ ปัจจุบันรื้อลงแล้วรวมถึงถมสระน้ำและปรุหอบพระไตรปิฎกใหม่เป็นอาคาร คอนกรีตเสริมเหล็ก 2 ชั้นแทนลงตำแหน่งเดิม

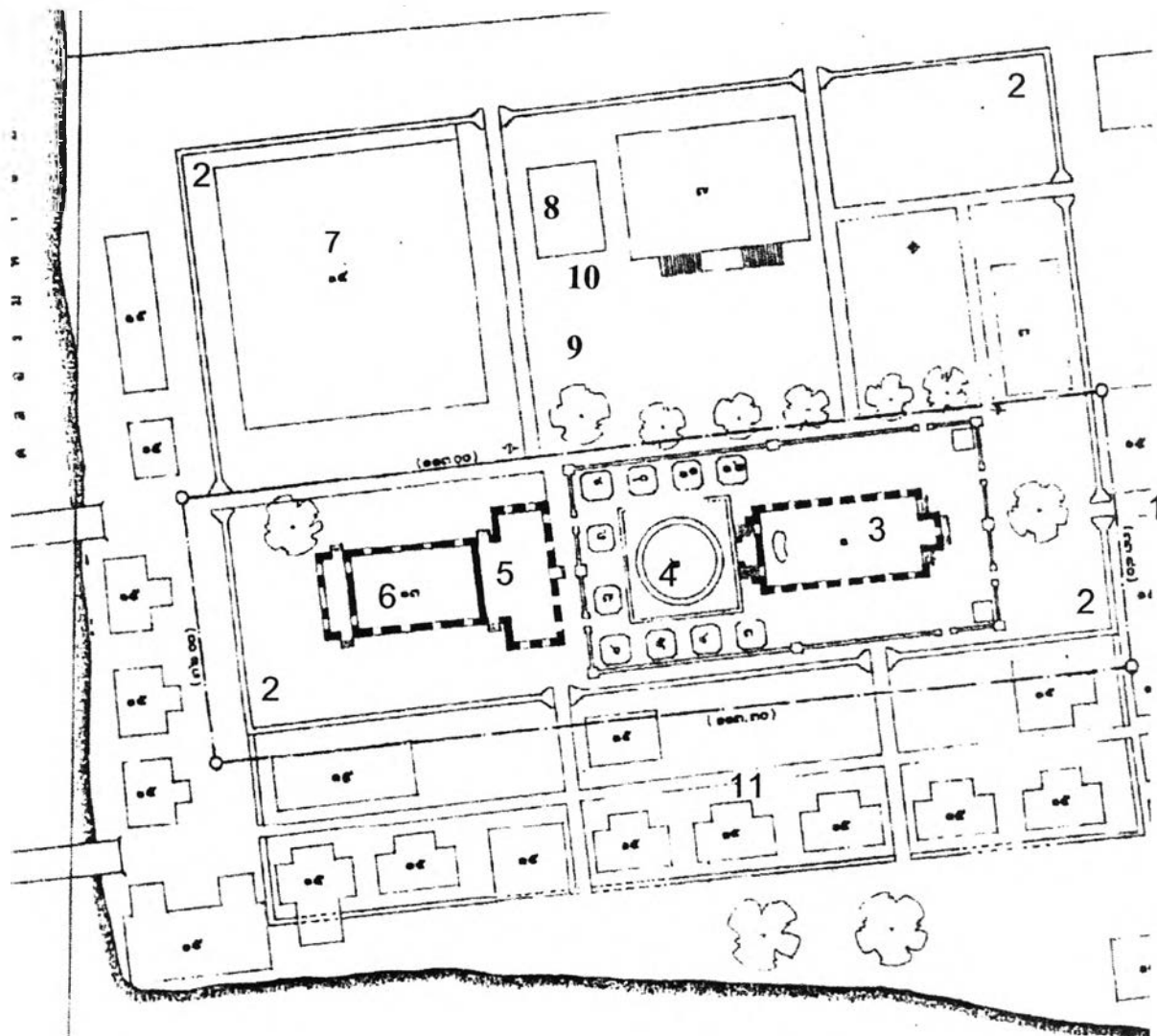

ภาพที่ 4.132
แสดงพระตำหนักของ
กรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ์

⁶³ วัดเสนาสนารามราชวรวิหาร(พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนาพินิต, 2547), หน้า 23.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

ผังสันนิษฐาน แสดงอาคารในเขตพุทธาวาส และสังฆาวาสเดิมจากการสำรวจ

แผนผังที่ 50

สันนิษฐาน อาคารเดิมของพระอาราม

1. ชุ่มประตู่
2. ศิลานิมิตมหาสีมา
3. พระอุโบสถ
4. พระเจดีย์
5. พระวิหารพระพุทธไสยาสน์
6. พระวิหารพระอินทร์แปลง
7. หมุกุฎิคณะติก
8. หอพระไตรปิฎก
9. พระตำหนัก ร้อยลงแล้ว
10. สระน้ำ
11. ส่วนสังฆาวาสขยายเพิ่ม สมัยรัชกาลที่ 5

5. รูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารในเขตสังฆาวาสที่สำรวจพบ

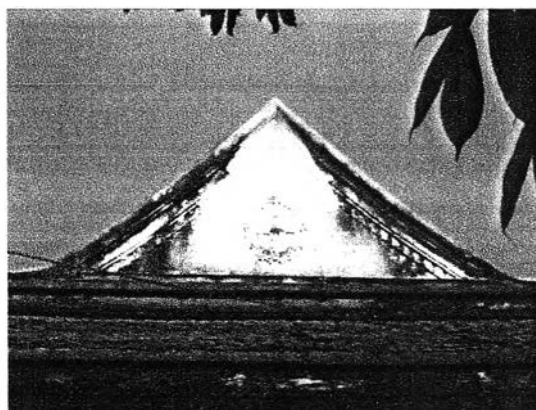
5.1. หมู่กุฏิคณะติก

ประกอบด้วยอาคารกุฏิเครื่องก่อยกพื้นสูงทั้งสิ้น 7 หลัง มีชานเชื่อมกันเว้นที่ว่างตรงกลางโดยมีกุฏิหลังทิศตะวันออกเป็นกุฏิของอดีตเจ้าอาวาสด้วยเป็นอาคารโดงขนาดใหญ่ ส่วนกุฏิเครื่องก่อหลังที่เหลือมีการกันห้องภายในสำหรับพระสงฆ์ทั่วไป และบริเวณชานกลางด้านหน้าทางขึ้นกุฏิใหญ่ มีศาลาไม้ยกพื้นเป็นหอฉัน มีซุ้มประตูทางขึ้น 3 ด้าน

5.1.1 กุฏิเจ้าอาวาส(พระราชาคณะ)

เป็นกุฏิเครื่องก่อขนาดกว้าง-ยาว โดยประมาณ 8 m x 20 m ด้านในเป็นอาคารโดง ยาว 5 ห้องเสากว้าง 1 ห้องเสา มี ระเบียบรอบ 3 ด้าน พื้นส่วนระเบียงลดระดับลงจากพื้นส่วนโดงกลางประมาณ 40 เซนติเมตร มีประตูเข้าออกจากประตูตรงกลางต่อจากชานกลาง อาคารยกพื้นสูงประมาณ 2.0 เมตร จากพื้นดินด้านล่าง ห้องด้านล่างผนังเจาะช่องเปิดรูปโค้งแบบศิลปะตะวันตกคล้ายอาคารในพระราชวังจันทร์เกษม พื้นภายในปูไม้กระดานโดยมีคานไม้ซุงกลมรองรับเป็นช่วงๆ ช่องเปิด ประตูหน้าต่างเป็นแบบลักษณะบานเปิดแบบไทยมีกรอบเช็ดหน้า บานเปิดคู่ มีหย่องไม้แกะสลักคล้ายดอกพุดตาน นมอกเสาแกะสลักเป็นรูปลายดอกไม้ ห้องโดงภายในส่วนห้องกุฏิอดีตเจ้าอาวาสกันด้วยฝาไม้ความสูงประมาณ 2.5 เมตร มีประตูตกแต่งกรอบบานด้วยศิลปะคล้ายแบบจีน ส่วนห้องสำหรับพระอุปัฏฐากซึ่งอยู่เคียงกันสันนิษฐานเดิมมีฝาไม้กันแต่ปัจจุบันถูกตัดแปลงเป็นห้องน้ำ

หลังคาแบบจั่ว ไม้มีการยื่นฝ้าไซรา หน้าบันเป็นแบบกระเทาะ ก่ออิฐฉาบปูนทับตัน มีปูนปั้นประดับเป็นลาย รูปพระมหาพิชัยมงกุฏ และ ฉัตร ประกอบในซุ้มโค้งคล้ายดอกกรูปร่าง ทั้งชายคาและกันสาดรอบคลุมส่วนระเบียงรอบ มุงกระเบื้องดินเผาชนิดไม้เคลือบ มีไม้ค้ำยันหลังคาชั้นกันสาดด้านผนังข้างทิศตะวันออกตรงกลางเป็นไม้แกะสลักขลุ่ยลายรูปวงกลมสวยงาม

ภาพที่ 4.133 กุฏิพระราชาคณะ

5.1.2 ภูมิพระทั่วไป

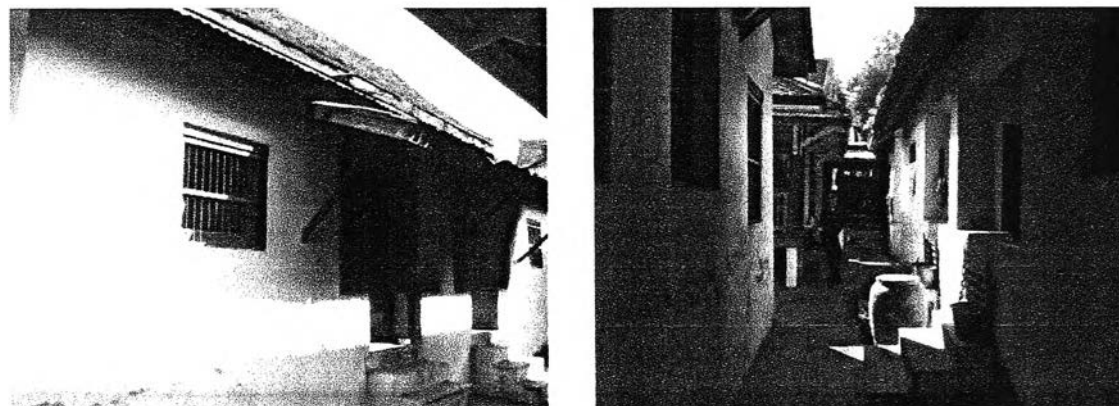
แบบที่ 1 ลักษณะเป็นภูมิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 6m x 11 m ด้านในยาว 4 ห้องเสา กั้นเป็น 2 ห้อง มีระเบียงด้านหน้า เป็นภูมิสำหรับพระสงฆ์ 2 รูป ที่ผนังด้านในมีการเจาะช่องสำหรับวางของในผนัง สำหรับพระสงฆ์แต่ละรูป ส่วนห้องที่ระเบียงด้านหน้าสำหรับเป็นที่พักศิษย์พระอีก 2 ห้องยังพบฝากั้นห้องบางห้องมีประตูไม้บานเปิดคู่แบบไทย ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับภูมิพระราชาคณะ มีทั้งสิ้น 4 หลังวางรายล้อมชานกลาง ตรงข้ามกับภูมิพระราชาคณะ

แบบที่ 2 ลักษณะเป็นภูมิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 6m x 19 m ด้านในยาว 7 ห้องเสา แบ่งเป็น 3 ห้อง สันนิษฐานว่าสำหรับพระสงฆ์ 3 รูป ที่ผนังด้านในมีการเจาะช่องสำหรับวางของในผนัง สำหรับพระสงฆ์แต่ละรูป ส่วนห้องที่ระเบียงด้านหน้าสำหรับเป็นที่พักศิษย์พระอีก 3 ห้องยังพบฝากั้นห้องบางห้องมีประตูไม้บานเปิดคู่แบบไทย ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับภูมิแบบที่ 1 มีทั้งสิ้น 1 หลังวางอาคารอยู่มุมด้านทิศเหนือ เว้นทางเดินระหว่างอาคารใกล้เคียงประมาณ 2 เมตร

แบบที่ 3 ลักษณะเป็นภูมิเครื่องก่อ กว้าง-ยาว ประมาณ 6m x 8 m ด้านในยาว 3 ห้องเสา แบ่งเป็น 3 ห้อง สันนิษฐานว่าสำหรับพระสงฆ์ 2 รูป ลักษณะอาคารคล้ายคลึงกับภูมิแบบที่ 1 มีทั้งสิ้น 1 หลังวางอาคารอยู่มุมด้านทิศเหนือตรงข้ามกับภูมิพระราชาคณะ แต่ปัจจุบันอาคารได้รับการก่อสร้างใหม่เนื่องด้วยเคยเกิดเพลิงไหม้อาคารเมื่อนานมาแล้ว

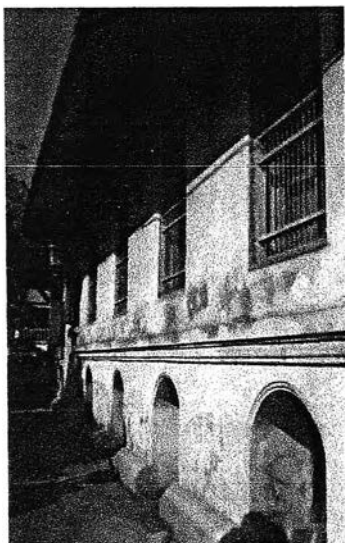

แสดงศาลาหอฉันกลางชาน

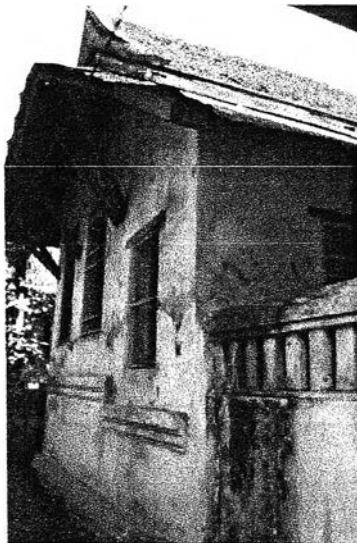

แสดงทางเข้าด้านหน้าภูมิพระทั่วไป

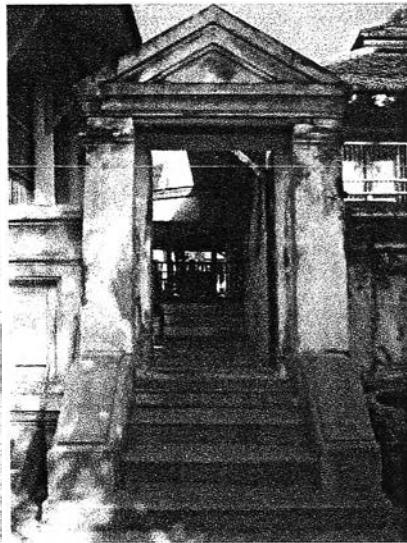
แสดงทางทางเดินภายในหมู่ภูมิ

ด้านข้างกุฏิพระทั่วไป

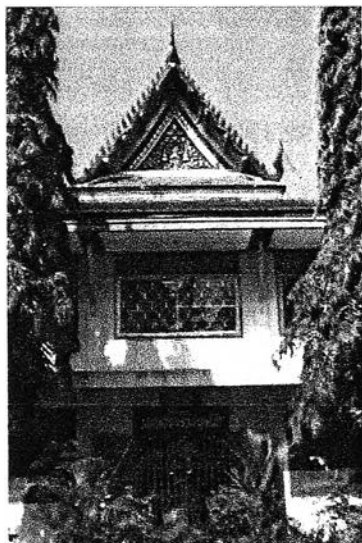
ด้านข้างกุฏิพระทั่วไปและช่องระบายอากาศ

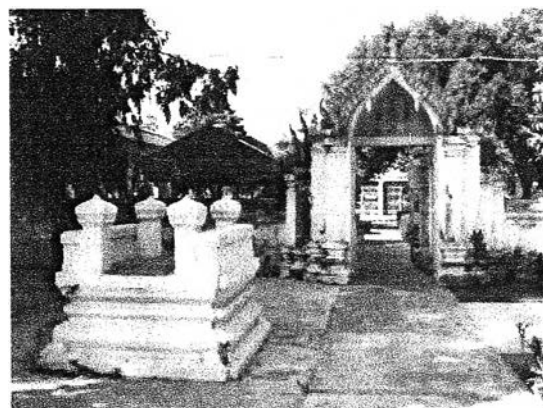
ซุ้มประตูด้านทิศใต้

ภาพที่ 4.135 ภาพแสดงหมู่กุฏิพระทั่วไป (ต่อ)

5.2 องค์ประกอบอื่นๆในเขตสังฆาวาสที่น่าสนใจ

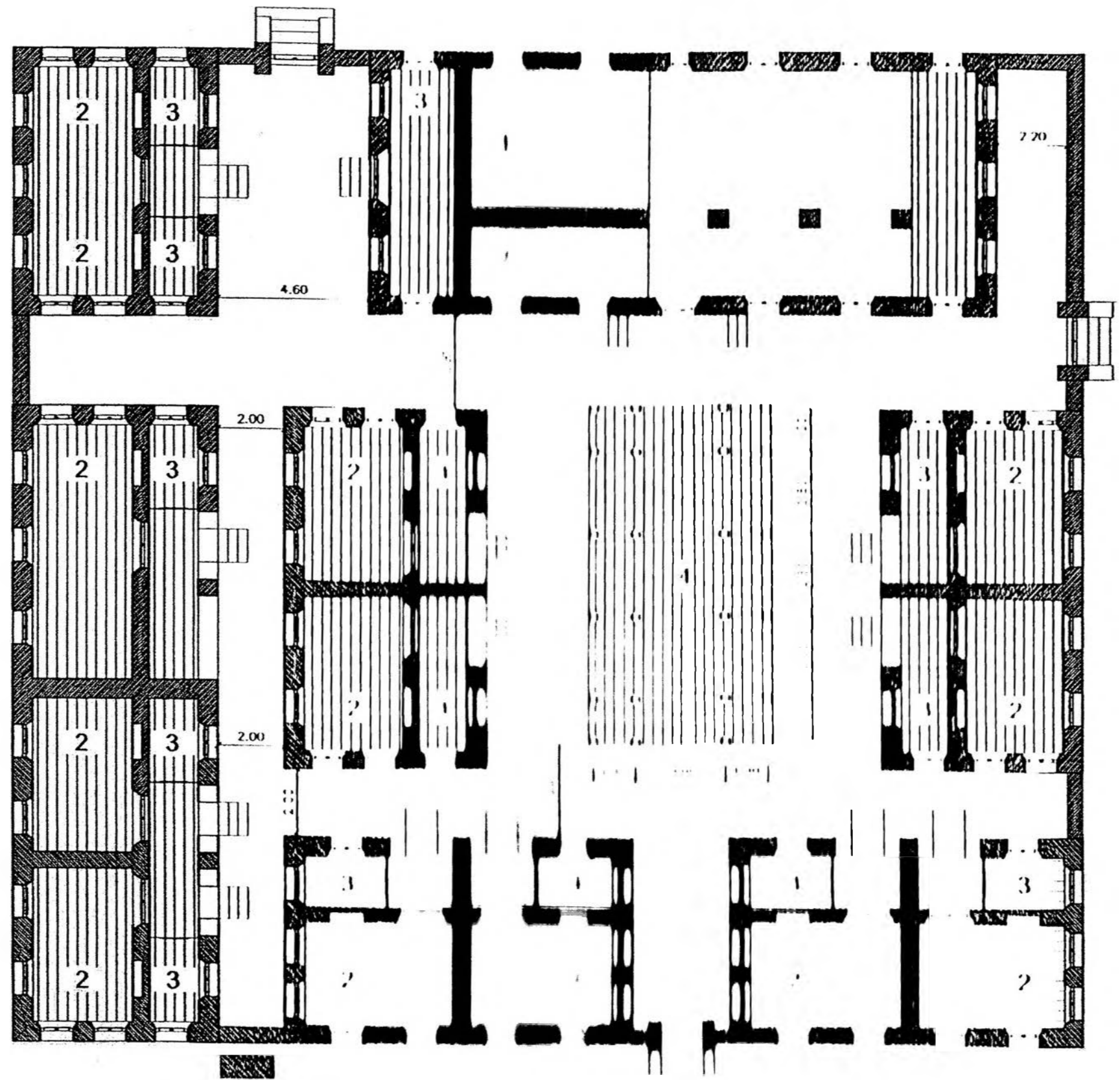

อาคารหอพระไตรปิฎก ซึ่งได้รับการก่อสร้างใหม่ เป็นอาคาร คอนกรีตเสริมเหล็ก 2 ชั้น

เกยพระราชยาน ยังอยู่นอกกำแพงด้านทิศตะวันออก

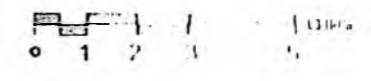
ภาพที่ 4.136 แสดงอาคารอาคารอื่นในเขตสังฆาวาส

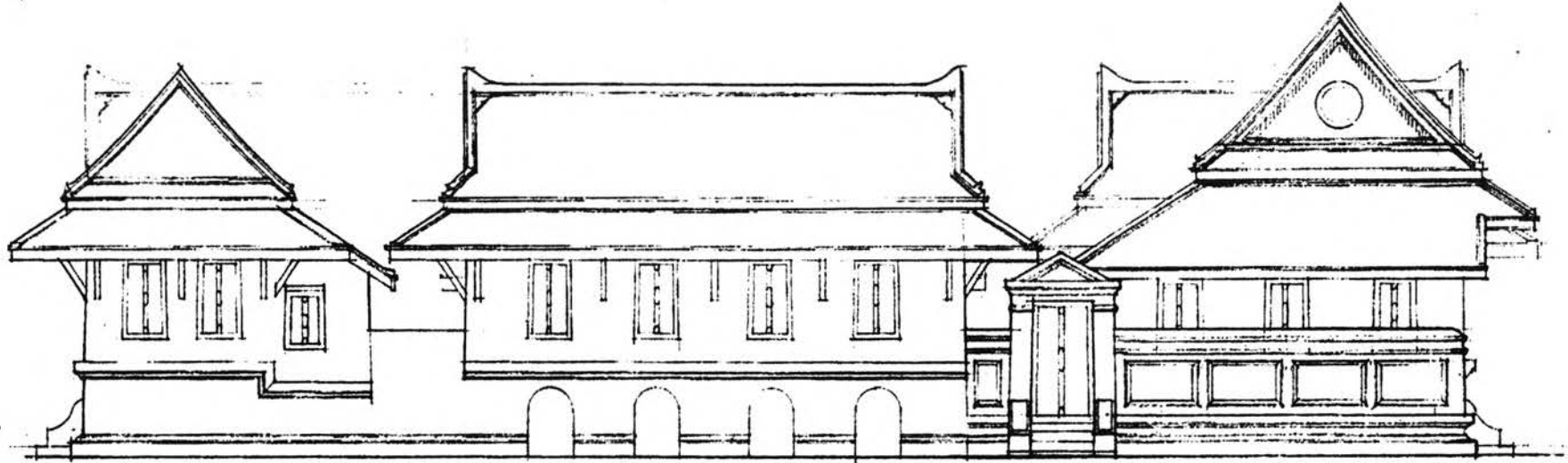

- 1. ประตู
- 2. ประตูบานเลื่อน
- 3. ประตูบานพับ
- 4. ประตูบานพับ

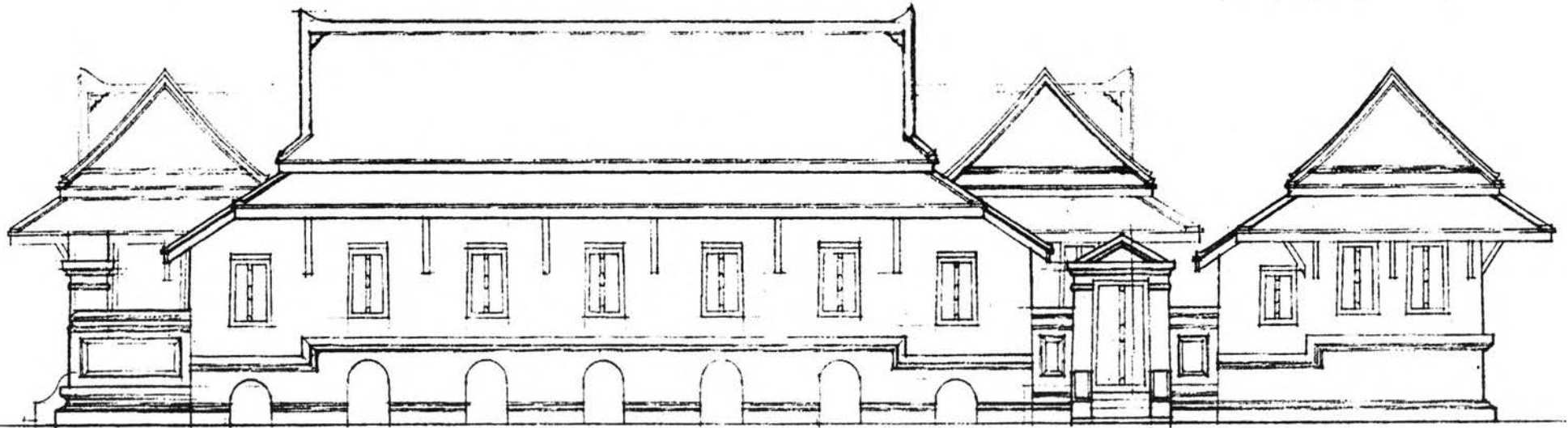
ภาพลายเส้นที่ 53 ผังหมู่กุฏิวัดเสนาสนะ...

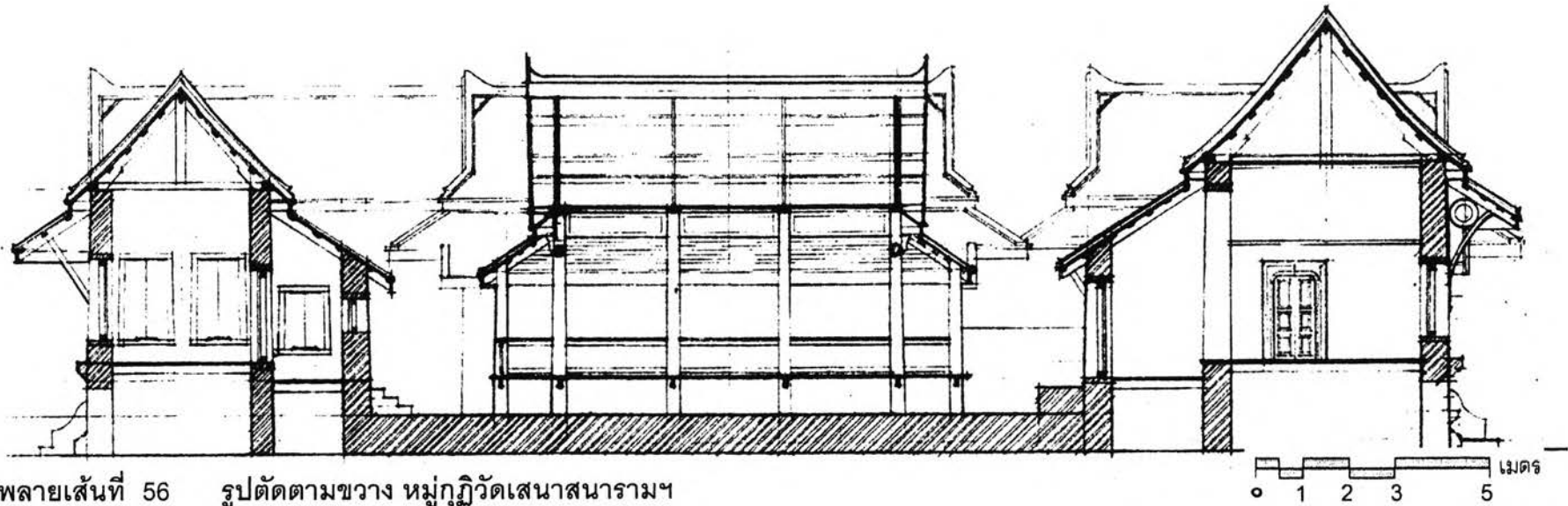
ภาพลายเส้นที่ 54 รูปด้านทิศใต้ หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ.

๐ 1 2 3 5 เมตร

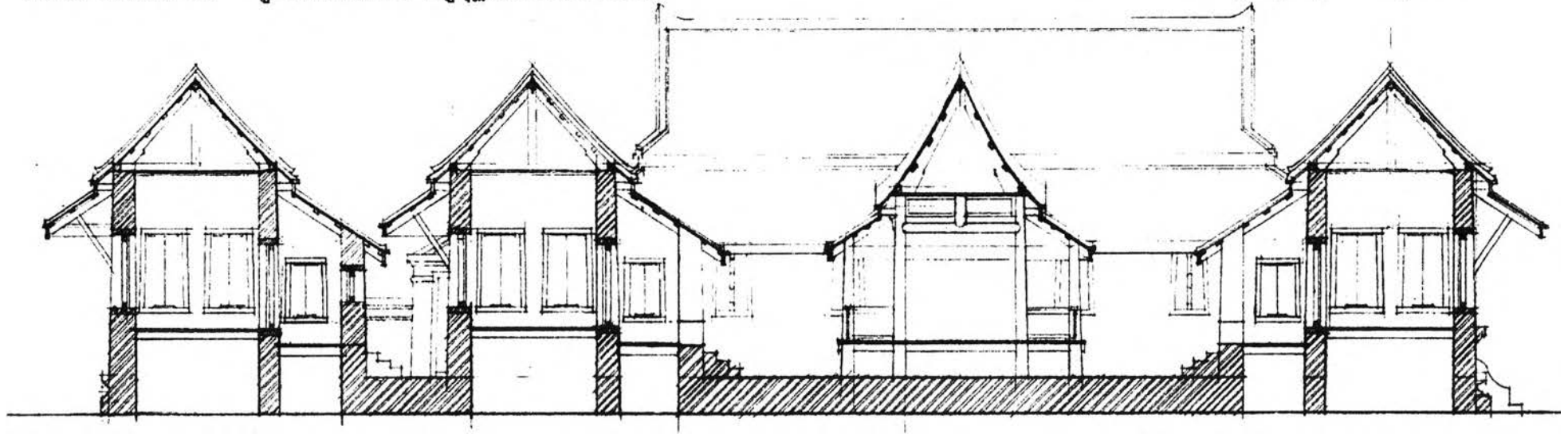

ภาพลายเส้นที่ 55 รูปด้านทิศตะวันออก หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ

๐ 1 2 3 5 เมตร

ภาพลายเส้นที่ 56 รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ

ภาพลายเส้นที่ 57 รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ

